Johan III

och

Europas katolska makter

STUDIER I 1500-TALETS POLITISKA HISTORIA

AF

Karl Hildebrand

Uppsala 1898
Almqvist & Wiksells Boktryckeri-Aktiebolag

JOHAN III OCH EUROPAS KATOLSKA MAKTER

1568–1580

STUDIER I 1500-TALETS POLITISKA HISTORIA

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS

I UPPSALA

HUMANISTISKA SEKTION

FÖR VINNANDE AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

KARL HILDEBRAND

FIL. LIC. AF STOCKHOLMS NATION

Å LÄROSALEN N:O IV

TORSDAGEN DEN 26 MAJ 1898 KL. 10 F. M.

UPPSALA 1898

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548913_0046

FÖRORD.

Den uppgift, som jag med förevarande afhandling vill lösa, är att, såsom titeln angifver, skildra Johan III:s förbindelser med katolska makter under den förra hälften af hans regering. Med *katolska makter* menar jag företrädesvis dem, som gjorde sig till förkämpar för *den katolska reaktionens* idéer, vare sig af verklig öfvertygelse eller genom omständigheternas makt. Främst ibland dem må nämnas *Spanien* under Filip II och den *spanska regeringen i Nederländerna* samt *påfven*. Den tyske *kejsarens* politik var vanligen beroende af Spaniens, och de försök till själfständigt uppträdande, hvilka Maximilian II gjorde, blefvo af ringa betydelse. Han anslöt sig visserligen själf till en religiös riktning, hvilken stod i strid med den romersk-katolska, men i stort sedt måste äfven kejsarmakten räknas bland de katolska makterna. Betecknande är, att Maximilian var kurians kandidat vid det polska konungavalet år 1575. Hans efterträdare, Rudolf II, var utpräglad katolik. Till samma statsgrupp för jag äfven *Polen*, emedan den katolska reaktionen fick insteg i landet under början af detta tidsskede, hvarefter den därifrån sökte utbreda sig till Sverige och Ryssland.

En del katolska stater kunna icke blifva föremål för min behandling, emedan Sverige egentligen icke på något sätt stod i förbindelse med dem; såsom exempel må nämnas Portugal och Baiern. Den franska regeringens politik var vacklande, men kan icke uppfattas såsom reaktionärt-katolsk i fråga om utrikesförhållanden. Jag har därför sammanfört *Frankrike* med England, Skottland och i vissa afseenden äfven Nederländerna och anser det icke vara min uppgift att i ordnad följd framställa dess förbindelser med Sverige.

Flera försök hafva förut gjorts att utreda Johans förhållande till den katolska reaktionen, hvarvid hufvudsakligen dess religiöst-kyrkliga sida framhäfts. I motsats härtill är det min afsikt att gifva en så vidt möjligt sammanhängande skildring af *de politiska underhandlingarna*. Under föreliggande tidsskede inverkade emellertid kyrkliga och politiska frågor oaflåtligt på hvarandra, så att det blir omöjligt att strängt särskilja dem. Min behandling af de förra är emellertid med afsikt skäligen knapphändig och endast medtagen för att tjäna till belysning af de senare.

Hvad jag åsyftar är sålunda att gifva en bild af *Johans politiska underhandlingar med Spanien och spanska regeringen i Nederländerna, påfven, kejsaren och Polen.*

Vid lösningen af denna uppgift har jag arbetat under en kraftig känsla af olika händelsers inverkan på hvarandra och af nödvändigheten att taga hänsyn till deras växelverkan. Ett ensidigt beaktande af ett par staters mellanhafvanden under en tid, då stora politiska spörsmål kräfde sin lösning och bestämde partigrupperingen, kan endast gifva en skef bild, äfven om hvarje detalj är omsorgsfullt och riktigt utarbetad.

Jag har därför satt mig två mål före. Det ena och närmast liggande är att utreda förhandlingarnas gång och betydelse och därmed söka fastslå, hvad Johan åsyftade. Det andra åter är att söka sätta in dem på deras rätta plats i tidehvarfvets politik och i Sveriges politiska system. Genom den förra undersökningen blef jag öfvertygad om, att Johans afsikt var att inom den katolska världen skaffa sig bundsförvanter och därigenom stärka sin ställning. Men därmed måste oemotståndligt tränga sig fram en fråga om orsaken till detta hans sträfvande. Ett sådant allianssystem borde vara det, som en svensk konung under 1500-talet allra sist skulle kunna eftertrakta, enär han härskade öfver ett protestantiskt land och af andra protestantiska länder hindrades från direkt beröring med de katolska makterna. Att detta spörsmål kräfde ett svar, innan jag kunde anse någon verklig utredning af mitt ämne vunnen, stod klart för mig. Svaret måste åter sökas i en framställning af *Sveriges hela politiska ställning under Johans tid.*

Jag fann ganska snart, att någon dylik utredning icke förut var gjord, och jag måste därför själf gripa mig verket an, äfven med fara att dispositionen af min afhandling skulle förefalla oproportionerlig. Detta är förklaringen till, att kapitlen om Erik

XIV:s utrikespolitik, freden i Stettin och Johans nordeuropeiska politik medtagits.

Men det kunde icke vara tillräckligt att utreda blott Sveriges politiska ställning. Hvad jag därmed vann, var förklaringen till Johans närmanden till de katolska makterna, men icke till dessas benägenhet att gå honom till mötes. En framställning af *den katolska reaktionen* och af *den europeiska politikens grunddrag under 1500-talets senare hälft* erfordrades äfven. I detta fall har jag liksom i det förra saknat en klar och öfversiktlig skildring, till hvilken jag kunnat hänvisa, och följden har blifvit, att min egen behandling af ämnet svällt ut.

Slutligen har jag ansett nödigt att främst sätta en kort öfversikt öfver folkrätt och diplomati under 1500-talet, emedan en mångfald af historiska företeelser blott genom en jämförelse med gällande teori och praxis kunna framstå i riktig belysning.

För att emellertid genom titeln antyda, att jag äfven behandlat ämnen, hvilka endast indirekt stå i samband med Johans förbindelser med de katolska makterna, ehuru de visserligen möjliggöra ett rätt förstående af dessa, har jag tillfogat undertiteln: *Studier i 1500-talets politiska historia.*

Grunderna för mitt *citeringssätt* hafva varit att i svenska citat med någon modifikation tillämpa det stafningssätt, som en modern afskrifvare skulle använda vid diktering af citaten, samt att i utländska citat följa originalens stafning. På den grund, att jag i undersökningar i själfva texten varit nödsakad att upptaga latinska termer och citat, har jag ansett mig oförhindrad att göra detsamma med tyska, franska och engelska. Hela karakteren af mitt arbete är sådant, att det blott är afsedt för den vetenskapligt bildade, hvarför mitt citeringssätt icke torde medföra minsta olägenhet.

* * *

Mitt ämnes formulering och omfattning har till stor del bestämts genom studiet af det rika material, som den nu aflidne lektor A. G. Ahlqvist i Växjö samlat, och hvilket förvaras i riksarkivet. Han ämnade själf bearbeta detsamma, men medhann det icke. Min afhandling är annorlunda uppställd än hvad han synes hafva ansett önskvärdt — åtminstone att döma af det rika bidrag till kyrkofrågornas behandling, som han samman-

fört, — men det är min förhoppning, att den måtte i någon mån motsvara, hvad han afsett med sin nitiska forskareverksamhet. Det är mig en kär plikt att erkänna den tacksamhetsskuld, i hvilken jag står till honom.

Mina historiska studier i allmänhet och speciellt mina förarbeten till föreliggande afhandling hafva förnämligast befrämjats — utom af min fars föredöme och af tillgången till hans bibliotek — af den undervisning och det bistånd jag erhållit af tre andra svenska historiker, och jag vill begagna detta tillfälle för att äfven för dem uttrycka min erkänsla. Professor Harald Hjärne har upprepade gånger bistått mig med råd och anvisningar och framför allt genom sin lärareverksamhet i härvarande historiska seminarium utöfvat stort inflytande på min vetenskapliga utveckling såsom naturligt är, då han städse sökt inskärpa nödvändigheten af strängt historisk kritik och af aktgifvande på sammanhanget mellan olika historiska företeelser. Bibliotekarien Claes Annerstedt har med den största välvilja främjat mina forskningar i härvarande universitetsbibliotek, hvarigenom de kunnat blifva mer vidtomfattande än eljes varit fallet, och min farbror, lektor Emil Hildebrand, har under personliga samspråk och genom anvisningar af i riksarkivet förefintligt material kraftigt underlättat mina försök att behandla svårlösta spörsmål.

Jag vill dessutom uttala min erkänsla till lektor F. Ödberg i Skara, hvilken välvilligt ställt en del historiska anteckningar till mitt förfogande, till fil. doktor Å. W:son Munthe och fil. licentiaten H. O. Östberg, hvilka på ett utmärkt sätt bistått mig med öfversättningar af spanska och italienska bref, samt till kandidat M. Skoglund, hvilken hjälpt mig med korrekturläsning.

Slutligen vill jag äfven nämna, att jag står i stor förbindelse till tjänstemännen i riksarkivet, kungliga biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek för allt det osparda nit och det välvilliga tillmötesgående, som jag städse af dem fått röna.

Uppsala i maj 1898.

Karl Hildebrand.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

Öfversikt öfver använda källor:

A. Källor till afd I, kap. I—III och afd. II kap. I—II . . . . XI—XX

a. Källor till afd. I kap. I . . . . XI—XIII
b. Källor till afd. I kap. II . . . . XIII—XVII
c. Källor till afd. I kap. III och afd. II kap I—II . . XVII—XX

B. Källor till afd. II kap. III—V och afd. III. . XX—XXIX

a. Primära källor . . . . XX—XXV
b. Bearbetningar . . . . XXV—XXIX

Rättelser XXX

FÖRSTA AFDELNINGEN:

Förutsättningar för Johan III:s politik . . 1—110

I. *Folkrätt och diplomati under 1500-talet* . . . . . 3—30

Folkrätt och politisk historia sid. 3—5. — Staternas inbördes ställning, *respublica christiana,* påfve och kejsare, ny teori om likställda stater, jämnviktspolitiken sid. 5—14. — Krigsrätten, *tranquilla libertas,* krigens lokalisering och rätten till repressalier sid. 14—18. — Hafvens ofrihet sid. 18. — Neutralas ställning till krigförande, blockad, kontraband sid. 19—22. — Stillestånd och freder sid. 22—23. — Sändebudsrätten: residenter, tillfälliga legationer, titlar, skyddsbref, instruktioner; den påfliga diplomatienen sid. 23—30.

II. *Ledande grundtankar i den europeiska politiken under 1500-talet. Den katolska reaktionen* . . 31—87

Dynastipolitiken och jämnviktspolitiken sid. 31—34. — Renässansen, den tyska reformationen sid. 34—35. — Kalvinismen, monarchomacherna sid. 35— 42. — Den katolska reaktionen: den spanska kyrkan, den italienska kyrkan och spanjorerna sid. 42—48. — Tridentinska mötet sid. 48—50. — Reformationens utbredning år 1563, reaktionen i katolska länder: inkvisition och index, jesuiterorden sid. 50—55. — Reaktionen i öfriga länder: jesuiterordens utbredning, reak-

Sid.

tionens statsteorier sid. 56—59. — Reaktionens väsen sid. 59—60. — Olika ledande principer, Spanien, Filip II sid. 60—64. — 1560-talets politik: Frankrike, Nederländerna, England och Skottland sid. 64—74. — 1570-talets politik: Frankrike, Nederländerna, England och Skottland sid. 74—83. — Reaktionstidens påfvar sid. 83—86. — Sammanfattande karakteristik sid. 86—87.

III. *Erik XIV:s utrikespolitik. Partiställningen i Tyskland* . . . . 88—110

Gustaf Vasa, den livländska frågan, hertig Johans uppträdande, Sverige och Polen, Hansan och Danmark, polskt-danskt förbund 1563, det norska krigets utbrott sid. 88—98. — Partiställningen i Tyskland sid. 98—105. — Kriget, Eriks alliansförslag och frierier, Erik och Lothringen—Sachsen sid. 105—109. — Karakteristik af Eriks politik sid. 109—110.

ANDRA AFDELNINGEN:

Johan III:s nordeuropeiska politik. Närmanden till de katolska makterna . . . . 111—238

I. *Freden i Stettin* . . . . 113—126

Johans politiska ställning vid trontillträdet sid. 113—115. — Underhandlingar 1568—1570, Stettinertraktaterna sid. 115—126.

II. *Johan III:s nordeuropeiska politik. Inrikes förhållanden* . . . . 127—158

Johans politik af tre olika slag sid. 127—128. — Sverige och Danmark, Lübeck och Ryssland sid. 128—138. — Inre förhållanden: Sveriges statsfinanser, upprorsförsök sid. 138—144 — Sverige och Tyskland, Johans svågrar sid. 144—151. — Narvahandeln, Pontus de la Gardies och Klas Bielkes beskickning till Tyskland, Nederländerna och Frankrike 1571—1572, Narvahandeln efter 1572, Sveriges förbindelse med nyssnämnda länder; England och Skottland sid. 151—158.

III. *Johan och Sigismund August. Bona Sforzas arf och Johans penningefordringar* . . . . . . 159—180

Johan och Sigismund August 1570—1572 sid. 159—162. — Bona Sforza: hennes resa till Italien, död och testamente; hennes lån; Sigismund Augusts arfsbref, öfriga arfvingars uppträdande sid. 162—175. — Johans giftermål och fordringar i Polen före Sigismund Augusts död 1572 sid. 175—177. — Sigismund Augusts testamente sid. 177—178. — Johans fordringar efter 1572 sid. 178—180.

IV. *Konungavalet i Polen 1573* . . . . 181—205

Valets betydelse för Sverige, den polska författningen, Polens kyrkliga förhållanden sid. 181—187. — Valförhandlingar, tronkandidater, Johans politik, svensk legation till Polen, konvekationsriksdagen, det franska partiet, valriksdagen, de svenska legaternas uppträdande, Henriks val sid. 187—201. — Johans politik efter valet, Henrik och Johan sid. 201—205.

Sid.

V. *Petrus Rosinus' och Ture Bielkes beskickning till Italien 1574—1576* . . . . 206—238

Johan och Spanien, underhandlingar om Gustaf Vasas grafvård sid. 206—209. — Hertig Karl och Spanien sid. 209—212. — Den neapolitanska arfsfrågans läge sid. 212—213. — Underhandlingar med påfven om nattvardskalken, Warszewickis besök 1574 sid. 213—217. — Sverige och Italien, Petrus Rosinus ankomst; han afsändes, hans underhandlingar med Henrik III, Venedig och Toskana, arfsfrågan i Neapel sid. 217—227. — Öfverenskommelse mellan Anna och Katarina 1574 sid. 227—229. — Johan brefväxlar med Filip II sid. 229—230. — Warszewicki och arfsfrågan sid. 230. — Rosinus och arfsfrågan, Vadstenaklostrets hus i Rom, vänner och motståndare, underhandlingar med Toskana och om »tre kronor»; Rosinus dör sid. 230—238.

TREDJE AFDELNINGEN:

Underhandlingar om Sveriges religiösa och politiska anslutning till Europas katolska makter . . . . , ... 239—321

I. *Konungavalet i Polen 1575. Johans kyrkliga ståndpunkt* . . . . 241—259

Tronkandidaterna, det svenska partiet svagt, valriksdagen, Stefan Bathory konung, Johans polska politik efter valet sid 241—249. — Folkens kraf på reformation, intresset för dogmatiska spörsmål föga utbredt, medlingsförsök, Maximilian II:s kyrkliga uppfattning, Georg Cassander sid. 249—254. — Johans kyrkliga uppfattning sid. 254—256. — Lekmannakalk och prästäktenskap sid. 256—259.

II. *Pontus de la Gardies beskickning till Tyskland och Italien 1576—1577* . . . . 260—286

Beskickningens orsaker, Carlo Brancacci, instruktioner och kreditiv sid. 260—266. — Legaternas afresa, Petrus Mikaelis död, underhandlingar i Tyskland och med kejsaren sid. 266—276. — Underhandlingar med påfven, arfsfrågan i Neapel, påfvens åtgärder, förbundsplaner sid. 276—286.

III. *Antonio Possevino och Francisco di Eraso i Sverige. De polsk-italienska frågorna* . . . . . . 287—313

Possevinos första besök sid. 287—289. — Erasos beskickning, spansk-svenska förbundsförslag, förslag om anfall mot Danmark och rykten om dess delning sid. 290—297. — Johans ändrade hållning och orsakerna därtill sid. 297—299. — Possevinos andra besök sid. 300—303. — Underhandlingar mellan Sverige och Polen, Katarinas *cessio* återkallas, rättegången i Neapel nedlägges, arfsfrågans senare behandling, Johans polska fordringar, Vadstenaklostrets hus i Rom sid. 303—313.

IV. *Beskickning till kejsaren 1579. Afslutning* . . . 314—321

Beskickning till kejsaren sid. 314—318. — Sveriges politiska ställning säkrare sid. 318—319. — Underhandlingarna

Sid.

mellan Sverige och kurian fortsattes sid. 319—320. — Karaktäristik af Johans politik sid. 320—321.

Genealogiska tabeller finnas öfver husen:

Valois—Lothringen—Guise . . . . 66—67
Sachsen-Lauenburg 106
Sforza—Jagello—Vasa . . . . 164—165
Braunschweig 269

Om *olika myntslags värde* se sid. 179, not 1 och sid. 291, not 3.

Öfversikt öfver använda källor.

I fråga om använda källor består min afhandling af två grundväsentligt olika delar i det att dess första hälft är utarbetad så godt som uteslutande med ledning af *tryckta bearbetningar*, hvaremot jag endast undantagsvis gått tillbaka till själfva urkunderna, men den andra hälften i öfvervägande grad stöder sig på *urkundsmaterial*. Af denna orsak vill jag tudela föreliggande öfversikt öfver källorna.

A. Källor till afd. I, kap. I—III och afd. II, kap. I—II.

a. Källor till afd. I, kap. I. — De arbeten i *folkrätt*, som jag begagnat, äro dels af öfvervägande historisk art, dels framställningar af nu gällande rätt. Till den förra gruppen höra:

de Maulde-la-Clavière, La diplomatie au temps de Machiavel, I—III. Paris 1892—1893, 465 + 408 + 478 sid. Arbetet innehåller först några allmänt folkrättsliga öfversikter samt därefter en öfverskådlig framställning af sändebudsväsendet vid medeltidens slut. En stor mängd kortare och längre citat belysa texten. Förf. synes i hög grad behärska sitt material till början af 1500-talet; men uppgifter rörande senare tid äro icke alltid korrekta. — I *Nordisk tidskrift* för år 1895 (sid. 121—141) har jag meddelat ett referat under titeln *Folkrätt och diplomati på Machiavellis tid.* — *Ernest Nys, Les origines du droit international.* Bruxelles-Paris 1894, 414 sid., kompletterar på ett lyckligt sätt det förra arbetet, i det att ganska stor hänsyn tages till 1500-talet och början af 1600-talet. Framställningen är resonnerande, systematiseringen sällan fullt utbildad, så att exempel ofta kunna tagas från endast ett land, ehuru de icke äro typiska för alla. Förf. kringgår eller undviker gärna en

del svårbehandlade frågor. — *Alphonse Rivier, Note sur la littérature du droit des gens avant la publication du Jus belli ac pacis de Grotius (1625).* Bruxelles 1883, 74 sid. Förf. lämnar en öfversikt öfver folkrättslitteraturen och angifver en del data rörande författarne, hvilket är af vikt, enär författare ofta åberopas såväl af Maulde-la-Clavière, som af Nys, utan angifvande af den tid, under hvilken de lefde.

Otto Krauske, Die Entwickelung der ständigen Diplomatie vom fünfzehnten Jahrhundert bis zu den Beschlüssen von 1815 und 1818. (*Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, herausgeg. von Gustav Schmoller,* V, 3.) Leipzig 1885, 245 sid. Förf. har användt ett stort material och tager äfven hänsyn till Sverige. Han systematiserar något för mycket, så att föreliggande fakta inprässas i slutledningar, dit de icke höra. Anmärkningar hafva gjorts mot förf:s grundlighet. — *Adolf Schaube, Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Gesandtschaften.* (*Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung,* X. Innsbruck 1889, sid. 501—552). Förf. besiktigar Krauskes framställning af residentinstitutionens uppkomst och påvisar Frans Sforzas och Milanos betydelse för sändebudsväsendets utdaning. Det är att märka att dessa frågor så godt som alldeles förbigås af de franska författarne. — *Anton Pieper, Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen.* Freiburg i B. 1894, 222 sid., och *Die päpstlichen Legaten und Nuntien in Deutschland, Frankreich und Spanien seit der Mitte des sechzehnten Jahrhunderts.* I *Die Legaten und Nuntien Julius' III, Marcellus II, und Paul's IV* (1550—1559) *und ihre Instruktionen.* Münster 1897, 218 sid. Två redigt och klart affattade arbeten, af största nytta vid hvarje behandling af den samtida påfvepolitiken. — *Nuntiaturberichte aus Deutschland,* III: 1572—1585, *herausgegeben durch das K. Preussische Historische Institut in Rom und die K. Preussische Archiv-Verwaltung. Erster Band. Der Kampf um Köln 1576—1584 . . . bearbeitet von Joseph Hansen.* Berlin 1892. *Anhang 1. Die Begründung der ständigen Nuntiatur zu Köln; Organisation der deutschen Nuntiaturen im Zeitalter der Gegenreformation,* sid. 719—736.

För framställningen af den påfliga diplomatien har jag utom redan nämnda arbeten användt: *G. Goyau, A. Pératé et P. Fabre, Le Vatican. Les papes et la civilisation. Le gouvernement central de l'église.* Paris 1895, 796 sid. Ett värdefullt prakt-

verk med, såsom det förefaller, god text. Jag har hufvudsakligen rådfrågat arbetets andra afdelning: *Le gouvernement central de l'église* af *G. Goyau.* — *Moritz Brosch, Geschichte des Kirchenstaates,* I. Gotha 1880, 489 sid. *(Heeren-Ukert, Geschichte der europäischen Staaten.)*

Den andra gruppen omfattar arbeten i modern folkrätt, där dock historiska inledningar äro medtagna; till densamma höra följande arbeten: *Alphons Rivier, Lehrbuch des Völkerrechts.* (*Handbibliothek des öffentlichen Rechts, herausgeg. v. Prof. A. v. Kirchenheim,* IV.) Stuttgart 1889, 452 sid. Förf. är professor i Brüssel, och arbetet är en ovanligt lätthandterlig och öfverskådlig uppslagsbok, med i vanliga fall korta definitioner och en mångfald af belysande fakta. — *Fr. v. Martens, Völkerrecht. Das internationale Recht der civilisirten Nationen. Deutsche Ausgabe von Carl Bergbohm,* I—II. Berlin 1883—1886, 430 + 604 sid. Förf. är professor i Petersburg och framhåller den ryska politiken i väl idealisk belysning. Han skrifver med stor bredd, men stundom väl ytligt. Arbetet har dock godt anseende och innehåller värdefulla synpunkter och fakta. — *Gessner, Le droit des neutres sur mer.* Berlin-Paris-Londres 1865, 437 sid. — *Gilles, Du droit de visite, spécialement en cas de guerre. Thèse pour le doctorat.* Paris 1895, 206 sid.

Det förnämsta arbetet är emellertid: *Handbuch des Völkerrechts, auf Grundlage europäischer Staatspraxis unter Mitwirkung herausgeg. von D:r Frans von Holtzendorff, Professor der Rechte,* I—IV. Berlin-Hamburg 1885—1889, 523 + 671 + 797 + 854 + *Register* 136 sid. Arbetets värde är naturligtvis växlande allt efter författarnes förmåga att behandla sina uppgifter, men det innehåller i allmänhet ett mycket stort antal belysande fakta. När jag velat utmärka titel och författare till någon specialframställning, har jag bifogat uppgift därom inom parentes.

Jag har ansett mig böra taga hänsyn till två svenska arbeten af *R. Kleen, Om kontraband enligt allmän folkrätt samt staternas lagar och fördrag,* Stockholm 1888, 340 sid., och *Neutralitetens lagar,* I—II. Stockholm 1889, 1891, 784 + 923 sid. Jfr här nedan sid. 22, noten.

För öfriga citerade arbeten redogöres i annat sammanhang.

b. Källor till afd. I, kap. II. — Om Europas kyrkliga och politiska utveckling under 1500-talets senare hälft finnes en mång-

fald framställningar, af hvilka jag endast användt och citerat några få. Min uppfattning om *grunddragen af tidsskedets politik* grundar sig främst på några nyare arbeten, af hvilka jag först vill nämna *J. R. Seeley, The Growth of British Policy. An historical essay,* I. Cambridge 1895, 436 sid. Förf. söker gifva en bild af den engelska politiken i dess förhållande till den allmänt-europeiska och lyckas framhålla beaktansvärda synpunkter och gifva klargörande öfversikter af stort värde. Stilen är stundom onödigt bred, och omsägningar förekomma allt för ofta, hvarjämte stundom stor ensidighet i uppfattningen gör sig gällande. Förf. äger dock, såsom ofta synes vara fallet med engelsmän, förmåga att se olika händelser i deras inre sammanhang. Af arbetets två band har jag endast behöft använda det första. — Näst efter Seeley vill jag nämna *E. Marcks, Gaspard von Coligny. Sein Leben und das Frankreich seiner Zeit,* I: 1. Stuttgart 1892, 423 sid. Detta arbete är ännu oafslutadt, i det att endast ofvanstående halfband utkommit. I *Zweites Buch* (från sid. 156) vill jag särskildt framhålla det andra kap. (sid. 256—346) om »Frankrike och kalvinismen till år 1559», hvilket är synnerligen intressant. Förf:s stil är klar och lättflytande, och hans historiska uppfattning ytterst tilltalande. Jag känner få om ens någon nu lefvande historiker, som jag sätter högre än Marcks. — Jag har användt två andra arbeten af honom, och äfven af dem dragit stor nytta. Det ena är *Die Zusammenkunft von Bayonne. Das französische Statsleben und Spanien in den Jahren 1563—1567.* Strassburg 1889, 326 sid. och det andra *Königin Elisabeth von England und ihre Zeit,* 130 sid. (*Monographien zur Weltgeschichte.* Hrsg. von *E. Heyck.* II. Bielefeld u. Leipzig 1897.)

Min uppfattning om *orsakerna till Spaniens förhärskande inflytande* stöder sig förnämligast på *W. Maurenbrecher, Geschichte der katolischen Reformation,* I. Nördlingen 1880, 417 sid. (se här nedan sid. 48, noten) och *E. Gothein, Ignatius von Loyola und die Gegenreformation.* Halle 1895, 795 sid., ett arbete med lika gediget innehåll som glänsande stil, ett af de yppersta bidragen till tidens historia.

Jag vill vidare framhålla tre arbeten af *L. von Ranke,* hvilka äro så allmänt bekanta, att jag om dem icke behöfver tillskrifva några anmärkningar. De äro: *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten,* I—II. Leipzig 1885, 336 +

377 sid. (jfr sid. 48, noten), *Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16 und 17 Jahrhundert.* Leipzig 1877, 579 sid., och *Französische Geschichte vornehmlich im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert,* I. Stuttgart und Tübingen 1852, 580 sid.

Ett innehållsrikt och belysande arbete är *J. Kretzschmar, Die Invasionsprojekte der katolischen Mächte gegen England zur Zeit Elisabeths.* Leipzig 1892, 215 sid., af hvilket jag haft stort gagn.

Bland arbeten om *de politiska idéerna* under förevarande tidsskede har jag användt *R. Treumann, Die Monarchomachen. Eine Darstellung der revolutionären Staatslehren des XVI Jahrhunderts (1573—1599).* Leipzig 1895, 88 sid. (*Staats- und völkerrechtliche Abhandlungen. Hrsg. von G. Jellinek und G. Meyer,* I: 1.) En ytterst läsvärd och orienterande öfversikt. — *G. Weill, Les théories sur le pouvoir royal en France pendant les guerres de religion.* Paris 1892, 315 sid., ett intressant försök att klargöra statsteoriernas inflytande på de politiska händelserna och därigenom ett värdefullt bidrag icke blott till Frankrikes, utan till hela Europas historia, samt *Laurentius Petris Quæstiones aliquot circa magistratum eller några spörzmåll om werldzlig öffuerheett. För första gången utg. af Herm. Lundström,* 29 sid. (*Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet,* 11: 6. Upsala 1898.) Det sista arbetet har värde för min framställning, emedan det ådagalägger, att samma idéer funnos i Sverige som i öfriga länder.

Spridda uppgifter har jag hämtat ur följande arbeten: *M. Philippson, Westeuropa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth und Heinrich IV,* 493 sid. Därtill kommer en särskild *Einleitung. Die katholische Gegenreformation um die Mitte des sechszehnten Jahrhunderts,* 184 sid. (*Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. Hrsg. von W. Oncken.* Berlin 1882—83.) Enkel sidhänvisning gäller hufvudarbetet; när *Einleitung* åberopas, utsättes det särskildt. Om detta arbete se här nedan sid. 43, not 1, och sid. 48, noten. — En fransk upplaga är utgifven under titeln *La contre-révolution religieuse au XVIe siècle.* Bruxelles 1884, 618 sid. — *A. H. Johnson, Europe in the sixteenth century 1494—1598.* London 1897, 488 sid. — *A. Waddington, La France et les protestants allemands sous Charles IX et Henri III. Hubert Languet et Gaspard de Schomberg.* (*Revue historique,* T. XLII: 2. Paris 1890, sid. 241—277.) — *O. Scholz, Hubert*

Languet als kursächsischer Berichterstatter und Gesandter in Frankreich während der Jahre 1560—1572. Halle 1875, 62 sid. *(Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte. Hrsg. von G. Droysen. Heft. 3.)* — *Histoire générale du IVe siècle à nos jours. Publiée par E. Lavisse et A. Rambaud. T. IV, Rénaissance et réforme. Les nouveaux mondes 1492—1559.* Paris 1894. *V, Les guerres de religion 1559—1648.* Paris 1895. — *A. Huber, Geschichte Österreichs, IV.* Gotha 1892, 555 sid. (*Heeren-Ukert-Giesebrecht, Geschichte der europäischen Staaten.*) — *de Meaux, La réforme et la politique française en Europe jusqu'a la paix de Westphalie,* I. Paris 1889, 569 sid. Arbetet består af två band. — *R. Ehrenberg, Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16 Jahrhundert, I, Die Geldmächte des 16 Jahrhunderts.* Jena 1896, 420 sid. *II, Die Weltbörsen und Finanzkrisen des 16 Jahrhunderts.* Jena 1896, 367 sid. Jfr min uppsats *Nationalekonomisk historieskrifning,* se nedan. — *H. Forneron, Histoire de Philippe II,* I—II. Paris 1887, 424 + 431 sid. Arbetet består af fyra delar. — *P. Pierling, La Russie et le Saint-Siège. Etudes diplomatiques, I.* Paris 1896, 463 sid. Arbetet består af två delar. Jfr min uppsats om *Possevinos fredsmedling,* se nedan.

För min framställning af den katolska reaktionen har jag utom redan nämnda arbeten användt *A. W. Ward, The Counter-reformation.* London 1889, 203 sid. *(Epochs of church history. Ed. by M. Creighton).* En utmärkt handbok, redig och innehållsrik. — *W. Möller u. G. Kawerau, Lehrbuch der Kirchengeschichte, III, Reformation und Gegenreformation,* 440 sid. (*Sammlung theologischer Lehrbücher. Kirchengeschichte. Bearb. von W. Möller, III.* Freiburg u. Leipzig 1894). Ytterst innehållsrik och utarbetad på grund af den nyaste litteraturen, men ofta saknande sammanhållande synpunkter och därför närmast lämpad till uppslagsbok. — *K. v. Hase, Kirchengeschichte auf der Grundlage akademischer Vorlesungen, III: 1,* 438 sid. (*Gesammelte Werke. Bd III, Th. III: 1.* Leipzig 1891). Mycket knapphändig för ifrågavarande tidsskede. — *P. Zorn, Lehrbuch des Kirchenrechts.* Stuttgart 1888, 534 sid. — *M. Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche, II.* Paderborn 1897, 557 sid. (*Wissenschaftliche Handbibliothek. Erste Reihe. Theol. Lehr- und Handbücher,* XI). Förf. utgår från en

rättroget katolsk ståndpunkt. Arbetet är mycket innehållsrikt och i fråga om termer och definitioner mer noggrant, än hvad vanligen är fallet i framställningar om de katolska ordnarna.

c. *Källor till afd. I kap. III och afd. II kap. I—II.* — De urkunder, tryckta eller otryckta, hvilka åberopas i dessa eller föregående kapitel, blifva föremål för redogörelse i nästa afdelning af källöfversikten.

Min framställning af *den livländska frågan* och Sveriges förhållande till Ryssland stöder sig på följande arbeten, om hvilka jag anser onödigt att närmare uttala mig: *J. Voigt, Geschichte des Deutschen Ritter-Ordens in seinen zwölf Balleien in Deutschland,* II. Berlin 1859, 698 sid. Arbetet omfattar två band. Jag har användt det för att framställa den livländska ordensprovinsens ställning inom tyska orden. — *E. Reimann, Das Verhalten des Reiches gegen Livland in den Jahren 1559 bis 1561.* (*Historische Zeitschrift. Hrsg. von H. v. Sybel.* Bd XXXV. München 1876, sid. 346—380). — *K. H. v. Busse, Herzog Magnus, König von Livland. Ein fürstliches Lebensbild aus dem 16 Jahrhundert. Hrsg. von J. v. Bohlen.* Leipzig 1871, 160 sid. — *Cl. Annerstedt, Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563 samt deraf alstrade strider inom Vasahuset.* Uppsala 1868, 143 sid. (*Upsala universitets årsskrift 1868,* äfven utgifven separat såsom gradualafhandling). — *Th. Annerstedt, Svenska väldet i Livland 1564—1570. Akad. afh.* Göteborg 1877, 84 sid. — *A. Ahlén, Bidrag till det ryska krigets historia under konung Johan III:s regering, I. Akad. afh.* Stockholm 1869, 112 sid. — *H. Hjärne, Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner,* 129 sid. (*Skrifter utg. af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V: 15.* Upsala 1897). — *H. Hjärne, Ur brefvexlingen emellan konung Johan III och tsar Ivan Vasilievitj.* (*Historiskt bibliotek, utg. af C. Silfverstolpe,* VII. Stockholm 1880, sid. 531—554). — *H. Hjärne, Till belysning af Polens nordiska politik närmast före kongressen i Stettin 1570.* Upsala 1884, 14 sid. — *A. v. Richter, Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben, II. Die Ostseelande als Provinzen fremder Reiche 1562—1721,* I—III. Riga 1858, 317 + 385 + 239 sid. Mina citat äro hämtade ur pars I. — *G. v. Hansen, Johann Taubes und Eilart Krauses Machinationen und die darauf durch »König Magnus»*

erfolgte Belagerung Revals 1570—1571. (*Beiträge zur Kunde Esth-, Liv- und Kurlands. Hrsg. von der Esthländischen Literärischen Gesellschaft. Bd III.* Reval 1887, sid. 264—329). — *G. v. Hansen, Die Belagerung Revals 1577.* (*Beiträge zur Kunde Esth-, Liv- und Kurlands. Hrsg. von der Esthländischen Literärischen Gesellschaft, Bd III.* Reval 1887, sid. 330—348.) — *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's. Hrsg. von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen, Bd II.* Riga u. Leipzig 1842, 569 sid. Citerad är endast *Fortgesetzte Nachrichten über die handschriftlichen Sammlungen im gräflich Rumanzowschen Museum, mitgetheilt von K. v. Busse,* sid. 103—116. — *A. Winckler, Die deutsche Hansa in Russland.* Berlin 1886, 153 sid. — *H. J. Hansen, Geschichte der Stadt Narva.* Dorpat 1858, 396 sid.

Någon kännedom om polska arbeten, som beröra Sveriges historia, erhåller man genom *X. Liske, Öfversigt af den polska litteraturen med särskildt afseende på den svenska historien,* hvaraf jag citerat II. *Historiskt bibliotek. Utg. af C. Silfverstolpe,* Bd II. Stockholm 1876, sid. 369—436.)

Ifråga om det *nordiska sjuårskriget och senare förbindelser mellan Sverige och Danmark* har jag användt följande arbeten: *E. G. Geijer, Svenska folkets historia,* II, 276 sid. (*Samlade skrifter, V, 2.* Stockholm 1893.) — *G. O. F. Westling, Det nordiska sjuårskrigets historia,* I. (*Historiskt bibliotek, utg. af C. Silfverstolpe,* VI. Stockholm 1879, sid. 1—184. Äfven utg. separat såsom akad. afhandl.), II. (*Hist. bibl., utg. af C. Silfverstolpe,* VII. Stockholm 1880, sid. 41—112.) I senare afdelningen finnes dubbel paginering, dels utgörande fortsättning på första afdelningen, dels följande sidberäkningen i bandet af Hist. bibliotek. Jag har citerat efter den senare beräkningen. — *O. Blümcke, Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges.* Stettin 1890, 445 sid. — Arbetet stod ursprungligen infördt i *Baltische Studien, herausgeg. von der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde* i Stettin. — *J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie i tiden fra freden i Lybek til freden i Kjøbenhavn (1629—1660). I. Fra freden i Lybek til freden i Prag (1629—1635).* Kjøbenhavn 1876, 314 sid. — *T. Lund, Historiske skitser. Efter utrykte kilder.* Kjøbenhavn 1876, 359 sid. Det är endast den första uppsatsen:

Peder Oxes Tilbagekomst, (sid. 1—109), som jag användt. — G. *Droysen, Aus den Dänischen Büchern. I.* (*Archiv für Sächsische Geschichte. Hrsg von W. Wachsmuth und K. v. Weber*, Bd II. Leipzig 1864, sid. 345—420.) *II.* (*Archiv für Sächsische Gesch.* etc., Bd V. Leipzig 1867, sid. 1—76.) Med »*dänische Bücher*» afses en serie urkundband i statsarkivet i Dresden, hufvudsakligen innehållande bref, växlade mellan kurfurst August och konungarne Kristiern III och Fredrik II af Danmark, och Droysen meddelar ur dessa bref uppgifter, som belysa den nordeuropeiska politiken, förnämligast under 1560-talet. — *F. Arnheim, König Erich XIV von Schweden als Politiker.* (*Historische Zeitschrift. Hrsg. von H. v. Sybel und M. Lehmann*, Bd LXIV. München u. Leipzig 1890, sid. 430—475.) — *Aegidius Girs, Konung Johan den III:des Chrönika.* Utg. af *A. A. v. Stiernman.* Stockholm 1745, 176 sid. Girs' författareverksamhet infaller i början af 1600-talet (han dog 1639), och han synes hafva ägt tillgång till nu förlorade urkunder. För min afhandling har hans krönika dock jämförelsevis ringa värde. — *P. H. Resen, Kong Frederichs den Andens Krönicke. Samlet oc sammenskrefvet af adskillige Codicibus.* Kjøbenhavn 1680, 470 sid. fol. Om dess innehåll gäller detsamma som om ofvannämnda svenska krönika, ehuru den är bredare anlagd än denna. Där jag varit i tillfälle att jämföra Resens urkundsreferat med själfva urkunderna, har jag funnit dem tillförlitligt gjorda.

Äfven följande arbeten hafva legat till grund för min framställning: *P. E. Bergfalk, Om utomordentliga penningehjälper till kronan under sekstonde århundradet och början af det sjuttonde.* 180 sid. (*Upsala universitets årsskrift 1894.* Upsala 1893.) — *A. G. Ahlqvist, Konung Erik XIV:s sista lefnadsår (1568—1577). Historisk afhandling.* Stockholm 1878, 193 sid. — *A. Zettersten, Svenska flottans historia åren 1522—1634.* Stockholm 1890, 511 sid.

Min framställning af *Tysklands politiska förhållande* stöder sig framför allt på *M. Ritters* grundligt utredande och det oaktadt lätt öfverskådliga *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des dreissigjährigen Krieges (1555—1648). I (1555—1586).* Stuttgart 1889, 646 sid. *(Bibliothek deutscher Geschichte).* — Dessutom har jag hämtat enstaka uppgifter ur *S. Fitte, Das staatsrechtliche Verhältnis des Herzogtums*

Lothringen zum deutschen Reich seit dem Jahre 1542. (Inaug.-Dissert.) Strassburg 1891, 32 sid. — *J. G. Droysen, Geschichte der Preussischen Politik. II. Die territoriale Zeit. 2.* Leipzig 1859, 643 sid. — *H. Moritz, Die Wahl Rudolfs II, Der Reichstag zu Regensburg (1576) und die Freistellungsbewegung.* Marburg 1895, 466 sid. — *O. Thorsch, Materialien zu einer Geschichte der Oesterreichischen Statsschulden vor dem XVIII Jahrhundert. Inaug.-Dissert.* Greifswald 1891, 117 sid. — *O. Klopp, Geschichte Ostfrieslands von 1570—1751.* Hannover 1856, 633 sid.

Litteraturen om *biskop Paul Juustens beskickning till Ryssland* angifves på sid. 133, not 3, och om *pfalzgrefven Georg Hans* på sid. 149, not 1.

Mina uppgifter om *Sveriges förbindelser med västra Europas stater* äro hämtade ur *C. Sprinchorn, Om Sveriges politiska förbindelser med Frankrike före Gustaf II Adolfs tid.* (*Historiskt bibliotek. Utg. af C. Silfverstolpe,* VII. Stockholm 1880, sid. 1—40). — *C. Sprinchorn, Om Sveriges förbindelser med Nederländerna från äldsta tider till år 1614.* (*Historisk Tidskrift.* Årg. 1885. Stockholm 1885, sid. 105—160). — *de Martens, La Russie et l'Angleterre au debut de leurs relations réciproques* (*Revue d'histoire dimplomatique. V.* Paris 1891, sid. 103—125). — *M. Oppenheim, The royal and merchant navy under Elizabeth.* (*The English historical review. Ed. by M. Creighton.* Vol. VI. London 1891, sid. 465—494). — Mina uppgifter om *Calendar of State papers* äro hämtade ur *Kr. Setterwall, Förteckning öfver acta svecica i Calendar of State papers.* Bilaga till *Historisk tidskrift 1889,* 50 sid. Jag har dock direkt citerat bandet *Foreign series, of the reign of Elizabeth 1561—1562, edited by Joseph Stevenson.* London 1866, 689 sid.

Om *Ödbergs* arbeten se längre fram.

B. **Källor till afd. II, kap. III—V och afd. III.**

I denna senare hälft af min afhandling grundar sig min framställning till större delen på *urkundsmaterial,* eller *primära källor,* för hvilka jag närmast vill redogöra.

a. Primära källor. — I detta sammanhang vill jag omnämna äfven de spridda urkunder, som i den föregående delen af afhandlingen citerats.

En god öfverblick öfver Johans förbindelser med andra

makter erbjuda två anteckningssamlingar i riksarkivet (RA), af hvilka den ena återfinnes i en volym med titeln "*Äldre förteckningar å bref och acta under konungarne Erik XIV:s, Johan III:s, Sigismunds och Gustaf II Adolfs tid. Kronologiskt förtecknade.*" Dess titel är "*Inventarium uppå de bref och acta, som ligga förvarade in Archivo regni uti konung Johans skåp, passerade ifrån den 29 septembris anno 1568 — — — in till den 17 novembris 1592.*" *(Inv)*, och den innehåller i kronologisk ordning register öfver de under Johans regering *inkomna brefven*. Anteckningarna äro mycket värdefulla, men måste varsamt användas, emedan åtskilliga bref tydligen kommit på orätt plats i skåpet och på den grund under orätt år i förteckningen.

En supplerande källa för Johans utrikespolitik återfinnes i en volym i RA med ryggtiteln: *Titularregister. Sv*(enskt) *1522—1568, L*(atinskt) *o*(ch) *T*(yskt). Under lit. E. förekomma register öfver Johans *utgångna skrifvelser*. Innehållsförteckningen upptager följande öfvertitel och underrubriker: *Kort extrakt öfver konung Johans latinska och tyska koncepter:* fullmakter och beställningar; instruktioner; privilegier med konfirmationer, patenter; städers privilegier och resolutioner; donationer, förläningar, pantebref med konfirmationer; förbund, kontrakter, heiratskontrakter; obligationer; bref för kyrkor, skolor, akademier; skuldbref; missiver, instruktioner, resolutioner till nedenskrifne potentater, furstar och städer: Polen, Frankrike, England, Skottland, Hispanien, Tartariet; kejsaren, påfven, turken; fursteliga utlendska personer; städer, utlendska; Livland, åtskilliga personer; städer, inlendska; — Till hertig Carl af Södermanland och hans furstinna.

En foliovolym med ryggtiteln *Tyska bref 1500—1592* har försett mig med ett par uppgifter, hvilket äfven gäller om *Kronologiskt register 1219—1685* (en volym i folio), upprättadt af *E. R. (Erik Runell,* adlad *Palmskiöld); Annotationer angående Sveco-Gallica* af *Palmskiöld:* "uti k. Johans den 3-s regimentstid", samtliga i RA.

Jag har äfven användt *Riksregistraturet (Rreg),* dels det otryckta för Johans tid, dels ett par band af det tryckta för Gustaf Vasas regering, (*Handl. rör. Sveriges historia, första serien,* I, XIV, XVII, Stockholm 1861, 1893, 1896), och *hertig Karls registratur,* det förra kompletteradt af *Konung Johan III:s Concepter,* af hvilka[1] en bunt omfattar åren 1568—1572, en annan jan.—aug. 1573, en tredje sept.—dec. 1573 och en fjärde

1574—1583; *Acta historica under konung Johan III:s tid*, förnämligast II: 2; *Rådslag i konung Johan III:s tid*, hvarvid endast hänvisningen »*Rådslag*» gäller den otryckta samlingen. Ett *Register öfver Radslag i konung Johan III:s tid* finnes tryckt i *Meddelanden från svenska Riks-archivet*, II, sid. 89 ff., hvilket jag stundom citerat *(Rådslag, RA:s Medd.)*.

På den grund, att de flesta underhandlingar, som jag framställt, icke föranledt afslutande af bestämda fördrag, har jag endast i mindre grad kunnat använda *Sverges traktater med främmande magter, jämte andra dit hörande handlingar utgifne af O. S. Rydberg*, IV (1521—1571). Stockholm 1888, 604 sid.; och V (första häftet: 1572—1609). Stockholm 1890, sid. 1 ff. (citeradt *Sveriges traktater*). Af omfattande urkundssamlingar har jag äfven användt *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar, som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718*, I: II (1544—1560) *utgifven af Kongl. riksarkivet genom Emil Hildebrand*. Stockholm 1886, sid. 413—835; och II (1561—1592) så mycket som är utgifvet (tiden 1561—1571) samt rentryckta ark för tiden 1571—1582. Samme utgifvare. Stockholm 1889 och följande år, sid. 1—620.

För speciella delar af min afhandling har jag användt: *Lektor A. G. Ahlqvists samlingar* i RA, rörande den katolska reaktionen och Sverige, en pappkapsel i folioformat, innehållande dels kollationerade afskrifter, af hvilka *de vatikanska afskrifterna* äro viktigast, och dels excerpter ur urkunder och tryckta skrifter, notiser, minnesanteckningar o. d. De senare böra naturligtvis varsamt användas, emedan de ursprungligen gjorts för lektor Ahlqvists egen räkning ur synpunkter, hvilka ej alltid äro skönjbara; de kunna gifva viktiga anvisningar till annat källmaterial. — En bunt ur *Bielkesamlingen* från Tureberg, med titel: »Konungabref, enskilda bref och diverse uppsatser rörande Thure Bielkes till Åkerö beskickning till Italien samt öfriga deltagande i de allmänna angelägenheterna 1573—1598 m. fl. handlingar rörande svenska och polska förhållanden 1587—1628.» — Ture Bielke blef år 1582 drottning Katarinas hofmästare, 1586 riksråd och afrättades 1600. — Bunten innehåller flera konvolut med rubrikerna: *I. Bref till Ture Bielke* etc. (af föga vikt för min framställning). II: A. *Bref och handlingar hörande till Ture Bielkes och Petrus Rosinus' beskickning till Italien 1573—74:* A I. K. Johan III:s originalbref 1573—1574; A II. Dr. Kata-

rinas originalbref; A III. Registratur öfver K. Johan III:s och Dr. Katarinas bref; A IV. K. Johan III:s instruktion för Oliver af Archi 13 nov. 1574; A V. Beskrifning öfver Florens; A VI. Bref till Ture Bielke från åtskilliga personer under den italienska beskickningen 1574—1577; A VII. Bref till Petrus Rosinus 1575; A VIII. Om Leo von Qvickelberg. — B I. Bref från Petrus Rosinus till åtskilliga personer 1568—1576; B II. Bref till Ture Bielke från åtskilliga personer 1570—1598 (alla senare än legationen); B III—IV samt ett ytterligare konvolut B: I hafva icke användts. — Med ledning af denna öfversikt torde mina hänvisningar lätt återfinnas; på ett par ställen har jag citerat äfven konvolutets rubrik eller signum. — Af samlingen *Polonica* har jag endast användt en bunt med titeln: *Förhandlingar mellan Sverige och Polen 1562—1600.* Flera konvolut finnas, af hvilka jag användt: K. Johan III:s förhandlingar med Polen (Ur Oxenstjernska samlingen), bl. a. med instruktionerna från år 1572 för beskickning till Polen; Hertig Johans förhållande till Polen; Sverige och Polen efter 1565; Anders Lorichs 1572—1578; Sverige och Polen 1570—1581. — *Varuhusräkenskaper.* — *Danica:* »Handlingar rörande tvisten mellan Sverige och Danmark om tre kronor». — *Italica:* »Strödda förhandlingar mellan Sverige och italienska stater 1577—1858.» — *Germanica:* »Sveriges förbindelser med Österrike, I (1500-talet).» — *Utdrag och öfversättningar ur grefve A. Przezdzieckis arbete Jagiellonki Polskie* (ur bifogade urkunder). — *Skoklostersamlingen:* vol. 204 och . . . — *Handlingar rörande Spaniens historia ur archiven i Spanien m. fl.,* bland hvilka märkas Erasos depescher på spanska, de flesta med bifogad svensk öfversättning. Ett par bref hafva för min räkning öfversatts af doktor Å. Munthe. — Öfversättningarna eller utdrag ur dem äro till största delen intagna i uppsatsen *Johan III och Filip II. Depescher från det spanska sändebudet till Sverige kapten Francisco de Eraso 1578—1579* (utgifna af *E. Hildebrand; Historisk tidskrift,* 1886, sid. 1—50). — Samtliga dessa urkundsamlingar finnas i RA.

Ur Uppsala universitetsbiblioteks arkiv har jag användt volym E 132, innehållande *Hogenskild Bielkes samlingar II.* — De af mig åberopade afskrifterna från Italien af *bibliotekarien B. Lundstedt* förvaras i Vitt. Hist. och Antikvitetsakademiens arkiv. — Goda upplysningar om bref i italienska arkiv lämnas af *El. Tegnér, Handskrifna Suecana i italienska arkiv och*

bibliotek efter 1523. Stockholm 1892, 54 sid. *(Handskriftsförteckningar utg. af Svenska Historiska föreningen. 3. Bil. till Hist. tidskrift, XII.)*

Ytterligare har jag rådfrågat *Handlingar rörande Sveriges historia. Ur utrikes arkiver samlade och utgifna af Anders Fryxell,* III. Stockholm 1839, 412 sid. — *Förteckning öfver i Riksarkivet förvarade urkunder rörande Sveriges konungahus, upprättad af Th. Westrin* (*Meddelanden från svenska riksarkivet IV,* sid. 445—474, Stockholm 1897.) Citerad *RA:s Medd. IV.* — *Vincent Laureo, évêqué de Mondovi, nonce apostolique en Pologne, 1574—1578, et ses dépêches inédites au cardinal de Côme, Ministre-Sécrétaire d'Etat du pape Grégoire XIII, éclaircissant la politique du Saint-Siège dans les années susdites relativement à la Pologne, la France, l'Autriche et la Russie, recueillies aux archives secrètes du Vatican et publiées par Th. Wierzbowski.* Varsovie 1887, 754 sid. (citerad *Laureo*). — *Stanislaus Hosius, Opera omnia,* II. Coloniæ 1684, 496 sid. fol. Jfr sid. 214 not 2. — *H. Languetus, Epistolæ secretæ ad principem suum Augustum, Sax. Ducem et S. R. I. Septemvirum.* Lib. I, Pars I—II. Lib. II. Halæ 1699, 240 + 496 + 315 sid. — *A. Theiner, Annales ecclesiastici qvos post Cæsarem S. R. E. Card. Baronium Odoricum, Raynaldum ac Iacobum Laderchium presbyteros congregationis oratorii de urbe ab an MDLXXII ad nostra usque tempora continuat.* I—II. Romæ 1856, 560 + 642 sid. fol. Arbetets viktigaste del utgöres af de bref, hvilka fullständigt aftryckas i texten. Om urkunderna i andra bandet af *Theiner, Schweden,* se längre fram. — *Forsten Akty i pisma* etc. (rysk titel). Petersburg 1889, 340 sid. Urkunderna anföras på originalspråken. — *Correspondance de Charles Dantzai, Ministre de France à la cour de Dannemark.* (Åren 1575, 1580 ff.) *Handlingar rörande Skandinaviens historia XI.* Stockholm 1824, 347 sid. D. kom 1548 f. g. till Danmark och vistades där med några afbrott till sin död år 1589. Om honom se *Charles de Danzay, fransk resident ved det danske Hof (Hist. Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17:de Aarhundrede, udgifne af Dr Holger Rørdam,* III. Kjøbenhavn 1897, sid. 252—333). Jag har följt föregående svenske författares sätt att skrifva hans namn: *Dançay* (citerad *Dançay*) — *Rikshufvudboken för 1573 jämte sammandrag af rikshufudboken för 1582 (Historiska handlingar, ut-*

gifna af K. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia XII: I. Stockholm 1883, 152 sid. — *Handlingar rörande ryska kriget i konung Johan III:s tid. (Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXVI,* sid. 88—344.) (Citerade HSH XXXVI.)

På gränsen mellan primära källor och bearbetningar står *Claudius Arrhenius Örnhielm, Vita illustrissimi herois Ponti De la Gardie. — — — Ex incorruptæ veritatis monumentis Regiisque chartophylacii originariis documentis eruta summaque fide concinnata.* Lipsiœ 1690, 216 sid. Förf. har nämligen så utförligt refererat några af de urkunder, till hvilka han haft tillgång, att man stundom får det intrycket, att han lämnar ordagranna citat. Några bref äro fullständigt intagna. Men jämförelse med hans källor är ofta numera omöjlig att verkställa, och hans egna kommentarier äro icke alltid tillförlitliga. — Urkunder rörande Pontus de la Gardie finnas tryckta i *Die Urkunden der Grafen de la Gardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat. Herausgeg. von Joh. Lossius.* Dorpat 1882, 158 sid. och *F. U. Wrangel, Pontus De la Gardie och hans slägt i Frankrike under 15- och 1600-talen.* (*Historisk Tidskrift.* Stockholm 1890, sid. 253—269).

b. Bearbetningar. — Bland sekundära källor vill jag främst anföra arbeten af *F. Ödberg,* emedan jag oupphörligt citerat dem. Det viktigaste är *Om Anders Lorichs, k. Johans ständige legat i Polen, och hans tid (1569—1584). Bidrag till svenska diplomatiens och den katolska reaktionens historia.* Skara 1893, 123 sid. (Ursprungligen tryckt såsom läroverksprogram, men äfven utgifvet separat). Förf. har här nedlagt resultatet af flera års mödofulla forskningar i RA och därigenom kunnat lämna ett mycket rikt material till tidens politiska historia. Jag har emellanåt varit af olika uppfattning mot förf., hvilket jag närmare utvecklat i noter. — Öfriga arbeten af samme förf. äro: *Om kyrkoherden herr Mauritz Rasmussons i Böne sammansvärjning mot k. Johan III år 1576. (Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift,* h. 6—7. Stockholm 1893, sid. 7—20.) — *Om prinsessan Cecilia Wasa, markgrefvinna af Baden-Rodemachern.* Mariestad 1896, 231 sid. — *Stämplingarna mot konung Johan III åren 1572—1575.* Mariestad 1897, 284 sid.

J. Kreüger har i *Johan III och den katolska reaktionen (Nordisk revy 1897,* separatupplaga 1898, 98 sid.) behandlat ett med mitt snarlikt ämne, men har föga inträngt i sitt material.

I redogörelsen om Bona Sforzas arf finnes knappast en riktig rad. Då därtill kommer, att missledande tryckfel i stort antal förefinnas, har jag icke kunnat taga någon hänsyn till arbetet.

Till min framställning af *de italienska frågorna* har jag användt: *S. Ciampi, Notizie dei secoli XV e XVI sull' Italia, Polonia e Russia . . . colle vite di Bona Sforza de' Duchi di Milano, regina di Polonia, e di Giovanni de' Medici detto delle bande nere.* Firenze 1833, 192 sid. (Ingår i ett samlingsband med ryggtitel: *Ciampi, Documenti inediti,* tillhörigt Upsala universitetsbibliotek.) Mitt ämne beröres hufvudsakligen af två aftryckta smärre uppsatser, den ena med titeln: *Bonæ Sfortiæ Joannis Galeatii Ducis Mediolanensium et Isabellæ ab Arragona filiæ Sigismundi primi Poloniæ regis etc. uxoris ipomnimata e polonis auctoribus ad verbum excerpta* (sid. 34—45) och den andra med titeln: *Ragioni della serenissima republica di Polonia e del granducato di Lituania rischiarate e pienamente dimostrate nel supremo tribunale della regia camera della sommaria. Napoli 1777* (sid. 56—60). — En utförligare framställning om Bona Sforzas arf finnes i *K. Kantecki, Die Neapolitanischen Summen. Ein historischer Essay. Aus dem Polnischen übertragen von R. Löwenfeld.* Posen 1882, 256 sid. Förf. har haft urkundsmaterial att tillgå, men redogör för litet för sina källor och ställer sig något för obetingadt på polsk ståndpunkt vid återgifvande och uttydande af fakta. Hans arbete är dock det enda förefintliga sammandrag af de polska källorna i ämnet. — Spridda notiser har jag hämtat ur *C. Bullo, Il viaggio di M. Piero Querini e le relazioni della republica Veneta colla Svezia.* Venezia 1881, 103 sid. — *P. Giannone, Histoire civile du royaume de Naples. IV.* La Haye 1742, 684 sid. — *C. Yriarte, La vie d'un patricien de Venise au XVIe siècle.* Paris u. å., 375 sid. — *J. Bühring, Venedig, Gustav Adolf und Rohan. Ein Beitrag zur allgemeinen politischen Geschichte im Zeitalter des dreissigjährigen Krieges.* Halle 1885, 382 sid. (*Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte. Hrsg. von G. Droysen.* Heft. 20). — *E. Hildebrand, Den svenska kolonien i Rom under medeltiden.* (*Historisk tidskrift.* 1882, sid. 211—260) och *S. Birgittas porträtt samt några nya upplysningar om hennes hospital i Rom.* (*Historisk tidskrift,* 1883, sid. 355—362), delvis efter meddelanden af *H. Hjärne.* — *C. Bildt, S. Birgittas hospital och den svenska kolonien i Rom under 1600-talet.* (*Historisk tidskrift.* 1895, sid. 353—414). — I

samband med min framställning har jag i noter lämnat uppgifter om följande arbeten: *Beltrano, Breve descrittione del Regno di Napoli,* (sid. 163). — *S. di Giacomo, Bonne Sforza à Naples,* (sid. 163). — *Boehmeri, Principia juris feudalis,* (sid. 163). — *F. Hotomanus, De Feudis,* (sid. 168). — *S. Strykius, Examen Juris Feudalis,* (sid. 170). — *Sansovino, Del Governo,* (sid. 218, 280).

Åberopade arbeten om *Polen och de polska kungavalen* äro: *de Noailles, Henri de Valois et la Pologne en 1572.* I—III. Paris 1867, 418 + 502 + 628 sid., ett efter allt att döma omsorgsfullt och väl gjordt arbete, grundadt på ganska djupgående studier. — *T. v. Pilinski, Das polnische Interregnum von 1572—1573 und die Königswahl Heinrichs von Valois. Inaug. Dissert.* Heidelberg 1861, 130 sid. — *Nisbeth Bain, The Polish Interregnum 1575.* (*The English Historical review. Ed. by M. Creighton.* Vol. IV. London 1889, sid. 645—666). — *X. Liske,* recension af *Jakrzewski,* se sid. 243. -- *A. F. Pollard, The Jesuits in Poland.* Oxford 1892, 98 sid. *(Oxford prize essays).* — *A. Eichhorn, Der ermländische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius. Vorzüglich nach seinem kirchlichen und literarischen Wirken geschildert.* I—II. Mainz 1854—55, 402 + 571 sid. — *Th. Schiemann, Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert.* II. Berlin 1887, 400 sid. (*Allg. Geschichte in Einzeldarstellungen. Hrsg. von W. Oncken.* II: 10).

Min skildring af Johans *förbindelser med påfvestolen* och hvad därmed står i samband grundar sig förnämligast på *A. Theiner, Schweden uud seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johann III, Sigismund III und Karl IX. Nach geheimen Staatspapieren,* I—II. Augsburg 1838—39, 680 + 350 + 74 sid. Viktigast är det andra bandet, där ett stort antal urkunder äro aftryckta på sid. 5—350, fördelade på *Urkunden* (N:o 1—150, sid. 5—248) och *Urkundliche Nachträge und Erläuterungen* (N:o 1—49, sid. 251—350). Urkundernas text förefaller stundom att vara felaktigt aftryckt, och en bestämd ordning vid brefvens anförande är icke tillämpad. Något kronologiskt register finnes icke heller, hvilket gör ett närmare studium onödigt besvärligt. Jag har äfven användt den franska upplagan *La Suède et le Saint-Siége sous les rois Jean III, Sigismond III et Charles IX. Trad. par J. Cohen,* I—III. Paris 1842, 421 + 457 + 440 sid., emedan ett spanskt bref där finnes öfversatt, under det att enbart grund-

texten anföres i den tyska upplagan. Urkunderna anföras i helt olika ordning i båda upplagorna. Mina citat gälla den tyska upplagan.

Af svenska arbeten har jag användt utom redan nämnda: *L. A. Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia,* III. Upsala 1851, 262 sid. — *O. Quensel, Bidrag till svenska liturgiens historia, II. Den svenska högmässoritualens historia intill 1614.* Upsala 1893, 218 sid. — *H. Schück, Svensk Literaturhistoria,* I. Stockholm 1890, 648 sid. — *A. G. Ahlqvist, Om aristokratiens förhallande till konungamakten under Johan den tredjes regering,* I, 104 sid. (*Upsala universitets årsskrift* 1864. Upsala 1864). — *H. Forssell, Sveriges inre historia från Gustaf den förste med särskildt afseende pa förvaltning och ekonomi,* I II. Stockholm 1869—75, 235 + 72 + 123 + 127 sid. — *Numismatiska meddelanden utgifna af svenska numismatiska föreningen,* II. Stockholm 1875, 72 sid.

Öfriga citerade arbeten äro: *W. Stieda, Hansisch-Venetianische Handelsbeziehungen im 15 Jahrhundert.* Rostock 1894, 191 sid. *(Festschrift der Landes-Universität Rostock zur zweiten Säcularfeier der Universität Halle a. S.).* — *V. Lauffer, Danzigs Schiffs- und Waarenverkehr am Ende des XV Jahrhunderts,* 93 sid. (*Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins.* Heft XXXIII. Danzig 1894). — *Recueil des Traités et Conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères, publié par F. Martens,* I. *Traités avec l'Autriche 1648—1762.* St. Petersburg 1874, 324 sid. Jag har endast citerat *Préface.* — *W. Havemann, Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg,* II. Göttingen 1855, 751 sid. — En uppsats af *C. Eichhorn* och *H. Odelberg,* se sid. 207. — *J. L. Motley, Nederländernas frihetsstrid. Historien om den nederländska republikens uppkomst,* II. Öfvers. Stockholm 1885. — *K. Häbler, Die Geschichte der Fuggerschen Handlung in Spanien.* Weimar 1897, 237 sid. *(Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte, I, Ergänzungsheft).* — *C. Molbech, En notice om Philip den Andens Erobringsplaner mod Danmark.* (*Hist. Tidskrift, udgivet af den danske hist. Forening, redigeret af C. Molbech,* II. Kjøbenhavn 1845, sid. 609—616). — *Jon Hinrichzson af Meldorp, Naghre Pawske Stemplinger, Huru thesse try Rijken, Swerike, Danmark och Norrike skola kunna komma under Pawedömet igen: Nyligen på latin skrifne — — — och nu åter — — — efter — — —*

Her Carls Swerikes Rijkes utkorede Konungz och Arfförstes — — — befallning förswenskadhe af Johanne Bureo. Stockholm 1604, 76 sid.

O. H. Hopfen, Kaiser Maximilian II und der Kompromisskatholizismus. München 1895, 439 sid. — *W. Goetz. Der »Kompromisskatholizismus» und Kaiser Maximilian II.* (*Historische Zeitschrift. Begr. von H. v. Sybel. Hrsg. von F. Meinecke. Bd LXXVII [Neue Folge XLI].* München u. Leipzig 1896, sid. 193—206). — *M. Birck, Georg Cassander's Ideen über die Wiedervereinigung der christlichen Confessionen in Deutschland.* Köln 1876, 70 sid. — *A. Knöpfler, Die Kelchbewegung in Bayern unter Herzog Albrecht V. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte des 16 Jahrhunderts.* München 1891, 129 sid. — *K. Saftien, Die Verhandlungen Kaiser Ferdinand I mit Papst Pius IV über den Laienkelch und die Einführung desselben in Östreich.* Göttingen 1890, 85 sid. — *M. Lossen, Zur Geschichte des Laienkelches am Hofe des Herzogs Wilhelm von Jülich-Cleve-Berg 1570—1579.* Düsseldorf 1883, 30 sid. Separatexemplar. Uppsatsen torde dock hafva stått i någon tidskrift.

De genealogiska tabellerna äro förnämligast grundade på *J. Hübner, Genealogische Tabellen nebst denen darzu gehörigen Genealogischen Fragen, zur Erläuterung der politischen Historie,* I. Leipzig 1737. II. Leipzig 1727, tvärfol. och *O. Lorenz, Genealogisches Handbuch der europäischen Staatengeschichte.* Berlin 1895. Vid tabellernas uppställning har jag i hufvudsak följt de principer, som *Gardiner* tillämpat i *A student's history of England.* London 1890—1891.

Slutligen har jag citerat två af mina egna uppsatser, utom det redan nämnda referatet af *Maulde-la-Clavières* arbete, nämligen: *Sveriges ställning till Antonio Possevinos fredsmedling mellan Polen och Ryssland 1581—1582,* 40 sid. (*Historiska studier. Festskrift tillägnad Carl Gustaf Malmström den 2 november 1897.* Stockholm 1897) och *Nationalekonomisk historieskrifning,* I (*Hist. tidskrift,* 1897, sid. 171—208).

Rättelser.

Sid. 17, rad. 13 uppifrån	*står:*	*locum*	*läs:*	*locus*
» 80, noten	»	*Johnson* a. a.	»	*Johnson, Europe in the sixteenth century*
» 103, rad. 4 »	»	Wismar	»	Weimar

På flera ställen hafva smärre felaktigheter insmugit sig i namn och citat, såsom *Fredericia* i stället för *Fridericia, Päbste* i stället för *Päpste* m. m.

FÖRSTA AFDELNINGEN

Förutsättningar för Johan III:s politik

I.

Folkrätt och diplomati under 1500-talet.

Ledande personligheters handlingar och uttalanden under ett längesedan förgånget tidsskede missuppfattas lätt till sin innebörd och betydelse, om icke hänsyn tages till de idéer som behärskade samtidens uppfattning. Det är helt naturligt, att man vid skärskådande af en isolerad tilldragelse omöjligen kan afgöra om densamma är allenast *ett* exempel af många på en allmänt erkänd teoris omsättning i handling, eller om den utgör undantag från gällande regler. Men att kännedom härom är af vikt för ett rättvist bedömande af tilldragelsen i fråga, borde vara klart. Rent teoretiskt sedt är denna uppfattning i allmänhet erkänd eller åtminstone icke till sin riktighet bestridd, men i praktiken är den föga tillämpad, hvilket är anledningen till, att så många historiskt viktiga händelser stå oförklarade eller fullständigt missuppfattade, äfven sedan vidlyftiga utredande undersökningar verkställts. Hvad särskildt utrikespolitiken angår, kan man visserligen säga, att de handlingar af olika natur, som kunna hänföras till densamma, i främsta rummet dikteras af den tvingande nödvändigheten för de ledande statsmännen att i olika politiska lägen finna utvägar för det egna landets förkofran och ökande af dess maktsfer eller säkerhet, samt naturligtvis äfven af deras individuella uppfattning af hvad som därtill är lämpligt eller olämpligt. Men deras uppträdande i hvarje fall baseras dock ytterst på den uppfattning af gällande normer för mellanfolkliga förbindelser, som de under sin politiska uppfostran inhämtat genom studium af uppställda teorier eller iakttagande af i det praktiska lifvet föreliggande prejudikat. En utredning af

ett tidehvarfs *folkrätt* måste därför läggas till grund för ett skärskådande af dess *utrikespolitiska historia.*

I fråga om 1500-talet är den uppfattningen mångenstädes rådande, att ingen folkrätt ännu fanns, emedan först Hugo Grotius vid det följande seklets begynnelse skapat en dylik vetenskap och därmed påverkat utrikespolitikens utdaning. Man behöfver emellertid endast kasta en blick på här nedan citerade arbeten af *Nys, Rivier* och *Maulde-la-Clavière* för att finna, huru oriktig en dylik uppfattning i själfva verket är. »Diplomatien är gammal som världen och skall först med den försvinna. Bibeln, egypterna, grekerna hafva en mellanfolklig och diplomatisk rätt. Det behöfves blott, att två samhällen bestå bredvid hvarandra, för att de skola få intressen att reglera; de bekriga hvarandra, följaktligen sluta de fred, och just de mellanfolkliga institutionerna utgöra, trots skenbar bräcklighet, det minst växlande och mest oförstörbara.» Dessa ord äro hämtade ur förordet till den sist åberopade författarens arbete *La diplomatie au temps de Machiavel.* Man måste blott betona, att folkrätten är i eminent mening sedvanerätt, framvuxen ur rent praktiska behof och ofta saknande stöd i någon verkligen erkänd lagstiftning. Ett rättsligen giltigt ordnande af mellanfolkliga förbindelser är fördenskull lika urgammalt som själfständiga staters inbördes mellanhafvanden. *Folkrätt* finnes tidigare än *folkrättsvetenskap.* Under skilda tider, äfven långt aflägsna, hafva emellertid teoretiska framställningar framkommit för att behandla hithörande frågor ur vidt skilda synpunkter. Man kan lätt skönja olika riktningar i hvarje tids folkrättslitteratur, i det att några författare stanna vid gifna prejudikat och identifiera det faktiska med det rättsligen giltiga, medan andra uppdraga en skildring af ett ideellt rättstillstånd utan att gifva densamma tillräckligt reellt underlag. Den riktigaste uppfattningen af folkrättsteoriernas betydelse synes vara, att praktiska behof skapa prejudikat, som senare tjäna till mönster, men att teoretiska framställningar systematiskt sammanföra dessa och, när så kräfves, kritisera dem för att i vissa fall söka begränsa dåliga exempel till att förblifva undantag genom att angifva andra utvägar och sålunda inverka på utvecklingen i det hela [1].

Vid behandlingen af de folkrättsnormer, som påverkat Sveri-

[1] Jfr t. ex. *Rivier, Lehrbuch des Völkerrechts,* sid. 1—15; *Martens, Völkerrecht,* I, sid. 15—21.

ges utrikespolitik, försvåras arbetet genom bristen på samverkan mellan svensk politisk historia och svensk folkrättsvetenskap. Ty på samma sätt som en viss kanslistil uppväxer inom hvarje land, ehuru gemensamma drag finnas för olika länders kanslivanor under samma tid, så är det äfven med folkrätten, om också i mindre grad. Mellan grannländer uppstår vanligen liflig beröring under växlande krigs- och fredsperioder, och härigenom skapas lätt en för dem i vissa fall egendomlig diplomatisk praxis. Denna sats torde i högre grad än eljes vara tillämplig på länder, som ligga relativt aflägsna från de stora staterna och deras inbördes mellanhafvanden, såsom fallet har varit med Sverige och Danmark-Norge. Hvad Ryssland beträffar, är det tydligt att dess utrikespolitiska former rönt inflytande från österlandets diplomati. Man borde fördenskull helst känna utvecklingen i norden under medeltiden i fråga om både teori och praxis i hithörande ämnen, för att kunna lämna en framställning af 1500-talets förhållanden. Men detta skulle kräfva djupgående studier af självständig natur, hvarför jag måst i hufvudsak nöja mig med framställningar af rättsuppfattning och praxis i Europas centrala stater. Att man äfven på sådant sätt kan erhålla lämplig bakgrund för undersökningar rörande Sverige framgår af en mångfald företeelser, hvilka antyda hufvudsaklig öfverensstämmelse mellan nordisk och allmän europeisk folkrätt.

Följande korta öfversikt gör naturligtvis icke anspråk att på något sätt vara uttömmande. Jag vill endast i korthet beröra frågan om *staternas inbördes förhållande*, några punkter af *krigsrätten*, frågan om *neutrala makters ställning under krig* och *om hafvens frihet* samt *formerna för fred och fördrag* och *sändebudsrätten*.

* * *

Under medeltiden behandlades spörsmålet om *staternas inbördes ställning* af ett flertal författare och förbands med frågan om de andliga och världsliga myndigheternas förhållande till hvarandra. Representanter för olika tankeriktningar drabbade väldeligen tillsammans, utan att något parti kunde göra sina åsikter obestridt gällande. Man kan därför icke tala om någon enhetlig medeltidsuppfattning i detta fall, men det torde vara nödigt att påpeka ett och annat, som var i allmänhet gemen-

samt för olika uppfattningar och att sedan belysa viktigare divergerande åskädningar.

Alla kristna folk bildade tillsamman en tänkt enhet, en *respublica christiana*[1], inom hvilken det sammanhållande elementet var den kristna religionen och en genom dess inverkan uppväxande likartad kultur. Jesuiten *Suarez*, som lefde vid 1500-talets slut († 1617), uttalar i sitt arbete *De legibus ac Deo legislatore*, att människosläktet visserligen är uppdeladt i skilda folk och konungariken, men dock alltid har en viss enhet, som är »politisk och moralisk», emedan ingen stat är sig själf nog, utan hvar och en har behof af de öfriga för olika ändamål[2]. Många voro af den åsikten, att alla jordens folk, och icke blott kristenhetens, äro en enhet med Gud till högste styresman; men Gud är ursprunget och källan till all rättmätig makt, hvaraf man kan draga den slutsatsen, att hedningar och deras furstar blott hafva usurperad myndighet. Följden däraf blir helt enkelt, att de kristna folken hafva rätt att utan vidare utsträcka sitt välde öfver hednafolken med undanrödjande af deras orättmätiga öfverhet för att därigenom arbeta på den verkliga enhetens fullbordande[3].

Tanken på ett universellt världsvälde fann sina främste förespråkare i påfvestolens innehafvare. »Då Gud lämnade St. Peter suverän rätt att binda och lösa i himlen och på jorden, undantog han icke någon eller något. Gud har underlagt honom alla herradömen och välden i universum. Han har gjort honom till herre öfver denna världens konungariken.» Detta uttalande härstammar från Gregorius VII, och det var för honom en afgjord sak, att påfven såsom Petrus' efterträdare var genom gudomlig anordning världens herre[4]. Ett nytt stöd för dessa

[1] *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 15—16. — *Nys* (*Les origines*, sid. 17—18) säger: "*L'idée théocratique remplit le moyen âge. Saint Augustin avait décrit la Cité 'aux bases jetées par Dieu lui-même'. Saint Thomas d'Aquin, Egidio Colonna, Dante, Nicolas de Cues défendirent le principe de l'unité que saint Augustin avait affirmé: l'humanité apparaissait comme un tout fondé par Dieu et monarchiquement gouverné; elle était un corps mystique; elle était un peuple, un royaume.*"

[2] *Nunquam enim illæ communitates adeo sunt sibi sufficientes sigillatim, quin indigeant aliquo mutuo juvamine et societate ac communicatione, interdum ad melius esse majoremque utilitatem, interdum vero et ob moralem necessitatem.* *Rivier*, *La litterature*, sid. 39.

[3] Jfr t. ex. *Nys*, a. a., sid. 151.

[4] *Nys*, a. a., sid. 369. *Johan af Legnano* yttrar i *De bello* (o. år 1360): »Det finnes blott en herre i världen, nämligen påfven, som rättsligen, om också ej faktiskt, har jurisdiktion öfver de otrogna.» *Nys*, a. a., sid. 146.

vidtgående anspråk ansåg sig påfven hafva erhållit genom Konstantinus' donation, som innefattade »alla öar» [1]. Vid flera tillfällen disponerade på grund däraf påfvarne öfver världens »öar». År 1344 bortgaf Clemens VI suveräniteten öfver Kanarieöarna, och åren 1493—94 uppdrog Alexander VI den märkliga demarkationslinjen mellan spanjorernas och portugisernas andelar vid de pågående upptäcktsfärderna [2].

I allmänhet begränsades emellertid det område, där påfvemaktens öfverhetsanspråk med något sken af berättigande kunde framställas, till den västerländska kristenheten. Alla dithörande länder bildade ett slags statssystem, som stod i motsatsförhållande till öfriga länder och folk. Detta framträder tydligast i fråga om den muhammedanska världen, med hvilken strid var oundviklig. Under korstågsperioden hade påfvemakten äfven uppeldat *respublica christiana* till en kraftig anfallspolitik, som på vissa håll (t. ex. i Spanien) fortsattes till medeltidens slut. Den grekiska kristenhetens ställning var till viss grad obestämd. Den var icke intimt förenad med den romersk-katolska, men motsättningen behöfde icke vara af krigisk natur, och påfvarne släppte aldrig sina planer på dessa skismatikers återförande till lydnad under Rom.

Två myndigheter stodo i spetsen för »den kristna republiken»: *påfven* och *kejsaren*. På den förres anspråk äro redan exempel lämnade, och den senares kraf på öfverhöghet uttalades stundom lika tydligt. Mellan de två partier, som förfäktade den enes och den andres sak, funnos mellanmeningar, hvilkas innebörd uttalas af *Nys* på följande sätt: »*Dieu, maître du ciel, était représenté par le pape; Dieu, maître de la terre, était représenté par l'empereur; l'un et l'autre étaient les vicaires du Christ; l'un était le chef spirituel, l'autre le chef temporel. En d'autres termes, l'Église et le Saint Empire romain était une seule et même chose, vue par ses deux faces*» [3].

[1] Enligt de pseudo-isidoriska dekretalerna lydde den åsyftade punkten sålunda: "*Quibus (ecclesiis beatorum apostolorum Petri et Pauli) pro concignatione luminariorum possessionum prædia contulimus et rebus diversis eas ditavimus, et per nostram imperialem jussionem sacram tam in Oriente quam in Occidente vel etiam septentrionali et meridiana plaga, videlicet in Indea, Gretia, Asia, Tracia, Africa et Italia vel diversis insulis nostra largitate eis concessimus, ea prorsus ratione ut per manus beatissimi patris nostri Sylvestri pontificis successorumque omnia disponantur.* *Nys*, a. a., sid. 369.

[2] *Nys*, a. a., sid. 370—372.

[3] *Nys*, a. a., sid. 18.

Påfvarne kunde väl icke göra sina anspråk fullt erkända, men de utöfvade dock det största inflytandet i den västerländska politiken. »Påfven är den främsta mellanfolkliga myndigheten»[1]. Tid efter annan måste kejsare och konungar erkänna påfvens öfverhöghet och hylla honom såsom vasaller; af betydelse blef det, att den af kurfurstarne valde konungen först med påfvens tillhjälp blef kejsare. Vidare är att märka, att påfven ägde binda och lösa i fråga om löften och eder, samt att han ägde en vidsträckt dispensationsmyndighet. Det var vanligt, att freder och fördrag bekräftades med ed, och den ena parten ansåg den andra starkare bunden, om dylik aflades inför påfven eller hans ombud. Påfven kunde också gifva rätt att bryta ett fördrag och den vid detsammas ingående gångna eden. Genom munkarne utöfvade påfvarne inflytande på folken, och äfven hierarkien drogs in i deras intressekrets genom seden att kumulera ämbeten och makten att fritaga från eller att strängt utkräfva häfdvunna afgifter. Som sista resurs tjänade exkommunikation, som af en furste ofta kunde utverkas mot en motståndare; såsom exempel kan anföras Kristian II:s uppträdande mot Sten Sture och Sverige. Hos påfven sammanträffade sändebud från skilda folk och furstar med andraganden af olika art. I Rom sammandragas därför trådarne till alla viktigare tilldragelser, och redan på grund häraf måste påfvemaktens inflytande på politikens och folkrättens utdaning vara oerhördt stor. Påfven betraktades såsom självskrifven skiljedomare. Ofta kunde furstarnes giftermål försiggå först på grund af hans dispens fran de stränga förordningarna om förbudna led, och skilsmässa kunde endast med hans bifall komma i fråga, men giften voro vid medeltidens slut äregiriga furstars favoritmedel att sammanslå smärre välden[2].

»*A côté du pape centralisant l'empire des âmes a toujours existé la théorie d'une monarchie universelle: cette monarchie, c'est l'Empire, le Saint Empire romain*»[3]. Att ett världsligt universalrike hägrade som en eftersträfvansvärd framtidsbild för många af medeltidens ledande andar, behöfver här blott påpekas. Dante ansåg detsamma bära den allmänna freden i sitt sköte och sammanfattade sina tankar i satsen: »*Maxime ens est maxime*

[1] *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 22.

[2] Om påfvemaktens folkrättsliga betydelse under medeltiden se *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 22—37 och *Nys*, a. a. sid. 13—24.

[3] *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 45.

unum et maxime unum est maxime bonum»[1]. Den romerska rättens främjare kämpade för kejsarmaktens utbredning, och rent teoretiskt erkändes det stundom, att kejsaren var öfriga furstars herre[2]. Polens och Ungerns konungar hyllade en tid Tysklands kejsare, och detsamma berättas om Frankrikes konung gentemot Otto den store. I allmänhet framträdde pretentionerna på världsvälde blott i teorier och ceremoniel. Den främsta af alla furstar var emellertid kejsaren, af många betraktad såsom lika själfskrifven skiljedomare vid mellanfolkliga strider som påfven[3].

Mellan öfriga stater utbildade sig en viss ordningsföljd, och från påfven Alexander VI:s tid finnas två ceremonilistor bevarade, hvilka meddelas här nedan[4]. Den första synes tillförlitligast,

---

[1] *Nys*, a. a., sid. 26.

[2] *Credo regem Galliæ subjectum esse imperio,* så uttrycker *Bartolo* († 1357 i Bologna) denna sats. *Nys*, a. a., sid. 29.

[3] Om kejsaren, se *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 45—51 och *Nys*, a. a., sid. 24—29.

[4] Enligt *Nys*, a. a. sid. 332—334.

I. *Ordo Regum Christianorum.*
Imperator Cæsar
Rex Romanorum
Rex Franciæ
Rex Hispaniæ
Rex Aragoniæ
Rex Portugalliæ
Rex Angliæ, cum tribus discors prædictis
Rex Siciliæ, discors cum Rege Portugalliæ
Rex Scotiæ et Rex Ungariæ inter se discordes
Rex Navarræ
Rex Cipri
Rex Bohemiæ
Rex Poloniæ
Rex Daniæ

II. *Reges Christanorum XXVII*
Rex Jerosolamitanus ungitur feudatarius Ecclesiæ Romanæ
Francorum ungitur feudatarius Ecclesiæ Romanæ
Angliæ ungitur feudatarius Ecclesiæ Romanæ
Castellæ
Legionis
Portugalliæ
Aragoniæ, feudatarius
Majoricensis
Navarræ
Daciæ
Novergiæ

och man finner af densamma, att konungen af Frankrike intog platsen näst efter kejsaren, men att oenighet rådde om företrädet mellan flera efterföljande. Äfven om alla dessa furstar tedde sig som vasaller under påfven eller kejsaren inför ensidiga teoretiker, gjorde de sig dock *realiter* erkända som fullmyndiga härskare, hvar inom sitt område. I Spanien uttalades den satsen, att hvarje konung är i sitt land Guds vikarie i världsliga ting, liksom kejsaren är det i kejsardömet. I Frankrike utarbetades vidlyftiga undersökningar för att bevisa detsamma och i engelska lagar förekommer det, att England kallas kejsardöme, tydligen för att därmed utmärka dess fullständiga oberoende[1].

Konungen af Frankrike benämndes »den allra kristligaste konungen» *(le Roi Très-Chrétien)*, hvarpå han stödde anspråk på en särställning bland alla furstar. Det franska namnet hade störst anseende i österlandet sedan korstågens dagar, och den franska staten tillväxte mot medeltidens slut genom kraftiga konungars uppträdande. Den franska politiken bestämde också eller, kanske rättare, påskyndade en folkrättslig utveckling under 1500-talet, som är skiljaktig från medeltidens, och hvars viktigaste kännemärke är, att rotlösa teorier undanträngdes af en mer realistisk uppfattning[2].

Under medeltiden var folkrätten endast en samling rättsnormer, som gällde inom *respublica christiana*, och teoretiska framställningar erkände i allmänhet icke likaberättigade stater, enär deras författare allt efter partiståndpunkt sökte vindicera fram, att påfven eller kejsaren eller någon annan potentat vore

Suessiæ
Iberniæ
Scotiæ
Poloniæ
Ungariæ
Boemiæ
Armeniæ etc.

Sverige räknas tydligen till Danmark enligt den första listan, men förekommer på den andra, som dock i allmänhet synes mindre tillförlitlig.

[1] *Nys*, a. a., sid. 30—31.

[2] Äfven de franska konungarne uppträda emellertid med öfverspända pretentioner, men detta var möjligen nödvändigt för att tillbakavisa kejsarens eller påfvens anspråk. *Maulde-la-Clavière* (a. a. I, sid. 60) säger om Ludvig XI, att *"selon lui" "la monarchie de la religion chrétienne consiste vraiment en sa personne"*.

öfverherre öfver alla stater. Denna uppfattning stod mot medeltidens slut i en så skriande motsats till faktiska förhållanden, att den småningom förlorade sitt inflytande öfver sinnena. Kejsarmakten var blott en skugga af förgången storhet under Fredrik III, och påfvarne nedsjunka till att blifva så godt som uteslutande italienska småfurstar, som för ett par borgar eller städer kunde sätta kristenhetens bästa på spel. Det är ganska betecknande, att konungen af Skottland år 1511 uppträdde som skiljedomare mellan påfven å ena sidan och kejsaren och Frankrike å den andra[1]. *Aeneas Silvius* kämpar i en af sina skrifter för konungarnes underordnande under kejsaren, men vänder sig i en annan (tryckt 1502) till de tyska furstarne med följande ord: »Kejsarens makt är ingen; I lyden honom blott så mycket I viljen, och I viljen det så litet som möjligt. — — Kristenheten är en kropp utan hufvud, en republik utan lagar och öfverhet. För påfven och kejsaren återstår blott den glans, som höga värdigheter gifva; de äro glänsande skuggor *(des fantômes éblouissants)*, men de äro ur stånd att befalla, och ingen finnes, som lyssnar till dem»[2].

Renässansens tid är mera kritisk än skolastikens, och den västerländska kristenheten börjar framstå som ett konglomerat af oberoende, likställda stater, som ordna sig af självbevarelsedrift, afundsjuka eller maktbegär emot hvarandra i förbund, och den grundidé, som begynner lysa igenom, är tanken på *den europeiska jämnviktens bevarande.* En motsvarande princip synes icke varit alldeles obekant för det grekiska statssystemets politiker under forntiden, men under större delen af medeltiden hade hvarje stat för det mesta blott beröring med sina närmaste grannar, och vidlyftigare kombinationer voro sällsynta. I Italien inträdde först en förändring. Där fanns en organisation i smått, som liknade ställningen i Europa något senare. Jämnstarka stater sökte skaffa sig makttillväxt på smärre områdens bekostnad, och ett spel började med sammanslutning mot den, som för tillfället var öfvermäktig, men också stundom mot någon svag motståndare, för att hans land skulle blifva ett delbart rof. Kejsaren, Frankrike och Spanien kastade sig in i striden, och den italienska politiken blef ett rättesnöre för den

[1] *Maulde-la-Clavière,* a. a., I, sid. 44.

[2] *Nys,* a. a., sid. 43.

europeiska. Habsburgska huset syntes blifva öfvermäktigt, och Frankrike drefs af självuppehållelsedrift och äregirighet att uppträda mot detsamma. England drogs in, Danmark och Sverige äfven, och det farliga spelet är så pass intressant, att den gamla motsatsen mellan kors och halfmåne förglömmes ända därhän, att den allra kristligaste konungen sluter förbund med sultanen; äfven den nya motsatsen mellan katoliker och protestanter kan icke strängt iakttagas, utan man får skåda, huru påfven samverkar med kättarne emot kejsaren. »Jämnviktens upprätthållande var politikens ständiga sysselsättning under hela denna period»[1]. I detta uttalande ligger ingalunda någon bisarr tillämpning af modern uppfattning på forntida händelser, utan samtiden var fullt medveten om principens innebörd. *Gentilis*[2] förklarar, att turkarne och spanjorerna eftertrakta världsherravälde, och att öfriga folk fördenskull äga rätt att anfalla dem. Engelsmannen *Camden* liknar Europa vid en våg, där Frankrike och Spanien äro de två skålarna och England tungan, som ger utslag åt den ena eller andra. Under 1600-talets förra hälft utkom en skrift af *Henri de Rohan* under titeln *De l'interest des princes et États de la chrestienté*, där det heter: »Man måste antaga som grundval, att det finnes två makter i kristenheten, hvilka äro de två poler, från hvilka freds- och krigsinflytelser strömma ned öfver de andra staterna, och dessa två äro Frankrikes och Spaniens konungahus.» — Jämnviktspolitikens reella innebörd påpekas af *Bacon*, som förklarar, att en rättmätig fruktan för krig är rättmätig krigsorsak, och att ett förekommande krig är ett verkligen defensivt krig. *Grotius* opponerar sig mot denna uppfattning, men dess politiska omsättning i handling är helt enkelt ett faktum, som icke kan förnekas.

Den nya principen utöfvade stort inflytande i praktiken. Att i krig söka sig bundsförvanter var en god gammal regel, men ett medvetet sträfvande börjar nu skönjas att under freden bilda politiska kombinationer, ursprungligen ämnade till skydd mot tänkta anfallsplaner, men alltför lätt uppväckande misstro inom det motsatta lägret, en misstro som ofta blef krigsorsak. Det Habsburgska huset sökte nå målet genom familjeför-

[1] *Nys*, a. a., sid. 169. — Om jämnviktspolitiken se för öfrigt sid. 165—172 där närmast följande citat återfinnas.

[2] Italienare, professor i Oxford. † 1608.

bindelser[1]. England var på grund af sitt geografiska läge mindre i behof af allierade, men hade emot sig en kombination Frankrike—Skottland. Under hugenottkrigen sökte hvardera partiet i Frankrike hjälp utomlands, och från den franska politiken kan påpekas Henrik II:s förbund med Moritz af Sachsen och hans anhängare samt Henrik IV:s och Richelieus planer och förbundssystem. I Tyskland framträder förbundsprincipen måhända tydligast, men såsom belysande exempel anser jag mig blott behöfva nämna Schmalkaldiska förbundet, Unionen och Ligan.

Behofvet att skaffa bundsförvanter till tryggande af Sveriges ställning synes hafva varit en af drifkrafterna till Johans politik, såsom jag senare vill söka uppvisa.

Men de gamla teorierna voro icke aflifvade blott därför att en ny princip var rådande. Ännu intogo påfven och kejsaren framstående rum i utrikespolitiken. Den förre blef väl part i striden mot kätteriet, men under 1500-talets senare hälft skönjes en bestämd tendens att få påfven antagen som skiljedomare i mellanfolkliga tvister, äfven då ena parten eller båda voro antikatolska[2]. Därjämte sökte flere påfvar sätta sig i spetsen för ett stort kristet förbund mot turkarne. Kejsaren åter var erkänd som *primus inter pares*, den främste världslige fursten, och fick oaflåtligt uppträda medlande inom Tyskland och äfven utom detta land. Äfven för honom var medlet att vinna ökad internationell betydelse framhållandet af faran från turkarne och försöket att bilda ett stort kristet förbund. Turkarnes anfall var på tal i alla Europas länder, vanligen i samband med någon direkt uppmaning att lämna hjälp från påfven eller kejsaren. År 1523 förklarar sig Gustaf Vasa i bref till påfven icke ovillig att lämna hjälp emot turkarne[3], och år 1542 hålles en öfverläggning i det svenska rådet om kejsarens begäran att från Sverige erhålla »turkskatt»[4]. Vid ett möte i december 1544—januari 1545 framställde Gustaf bland andra artiklar till rådet en förfrågan om hjälp mot turken. Rådet svarade, att om begäran om turkeskatt framställdes till Sverige såsom till »andra kristelige konungeriken och furstendömer», så borde på vissa villkor hjälp gifvas »som

[1] Se nästa kapitel.

[2] Jfr min uppsats: *Possevinos fredsmedling*.

[3] *Gustaf I:s reg.*, I, sid. 130.

[4] *Gustaf I:s reg.*, XIV, sid. 53 ff.

annat kristet folk med den del vi kunne åstad komma [1].» Efter mötet uppsattes »propositioner till allmogen», där bland annat turkfaran afhandlas; konungen uppgifver, att kejsaren anhållit om bistånd [2], och uppmanar till lämnande af skälig hjälp [3]. Märkligt är att finna, hurusom konungen varmt framhåller »kristenheten» som en enhet med plikter inbördes gentemot turken, samt huru han äfven skrämmer med faran för Tysklands eröfring och turkarnes framträngande till Östersjön [4]. Att påfven eller kejsaren är självskrifven målsman för »kristenheten», synes erkändt, och denna enhet är i vissa fall starkare än den kyrkliga skismen mellan katoliker och protestanter.

Medlemmarne i detta kristna statssystem äro desamma som under medeltiden, men både påfven och kejsaren synas tillmäta sig full rätt att genom vissa titlars bortgifvande upptaga nya medlemmar. Framställningar i den riktningen hafva från båda afgått till Rysslands tsar, men af honom föraktfullt tillbakavisats [5].

⁂

Den första del af folkrätten, som praktiskt och teoretiskt utbildades, torde vara *krigsrätten*, men bestämda krigsbruk gifva upphof till vissa sedvanor vid ingående af freder och vid under-

[1] *Sv. riksdagsakter*, I, sid. 427, 435—436.

[2] Härom se *Sv. riksdagsakter*, I, sid. 448.

[3] *Sv. Riksdagsakter*, I, sid. 445—448. *Gustaf I:s reg.*, XVII sid. 638—642.

[4] Följande korta utdrag må meddelas:

»Efter det, att den menige *kristenhetenes* arffiende — — — nu i många år och lång tid *kristenheten* så stor skade tillfoget — — — — — så att det storligen till befruktandes är, att om alle kristelige herrer och potentater med en sammanfogat hjälp och troligit bistånd denne samme rasende hund icke något alfvarligt emotstånd görandes varde, att han hele Tyskland intagandes varder och besynnerligen hvad hit in vid sjön ligger, där efter han sig ock till det flitigaste vinnlägger, att han en herre öfver Östersjön varde måtte, och sedan den *hele världen (så mycket kristiliget kallas)*, under sitt djäfvuls regemente och våld betvinge, för hvar skuld och nu nogre almennelige riksdagar uti det Römiske rike äre håldne vordne och sådane stor och anliggiande *hele kristenhetenes* farlighet beveget och ransakat granneligen, huru man det uti tid med allvarligt motstånd måtte förekomme kunne.» Kejsaren har därför förenat sig med alla andra kristelige regerande konungar, furstar och herrar om hjälp »emot slik en *almennelig kristenhetenes fiende.*“

[5] Jfr min uppsats: *Possevinos fredsmedling*, sid. 11. Jfr också *Nys*, a. a. sid. 326.

handlingar därom, liksom den fredliga handeln mångenstädes torde hafva grundlagts genom sjöröfvarfärder och strandhugg. Vid medeltidens slut var det ständiga krigstillståndet en öfvervunnen ståndpunkt mellan staterna i deras helhet, men det fortlefde ännu vid obygdernas obestämda gränser, såsom i Finnmarken och annorstädes.

Maulde-la-Clavière förklarar helt kategoriskt, att »fredstillstånd är regel mellan kristna nationer» [1], och stöder sitt påstående på häfdvunnen praxis och framställda teorier. Två folk stå därför, rent teoretiskt sedt, i vänskapsförhållande, innan den första traktaten dem emellan slutits. Men denna sats får icke öfverskattas, och den medför på intet sätt, att det ena folkets medlemmar äga att fritt och obehindradt vistas inom det andra folkets område. I detta fall möter man en annan grundsats, som har obestridd giltighet, nämligen att hvarje regering har absolut myndighet gent emot främlingar inom sitt eget område, eller såsom *Maulde-la-Clavière* uttrycker saken: »*chacun est maître chez soi*» [2]. Innebörden häraf förtjänar någon belysning.

Den nyss åberopade författaren sammanfattar resultatet af sin undersökning i följande ord: »*Au point de vue international, le souverain est le représentant et le chef absolu des sujets; les étrangers ne pénètrent dans le pays que sous son bon plaisir. Toutefois un acte gracieux du souverain peut les assimiler aux régnicoles.*» [3] — I ett monarkiskt land kan sålunda konungen förbjuda främlingar att komma in i landet, att vistas där längre än viss bestämd tid [4], eller att åter lämna det; han kan påbjuda anmälan hos myndigheter, erläggande af afgifter, han kan häkta och utvisa, beslagtaga egendom och utfärda allehanda förordningar, som skola tjäna till efterrättelse. Utlänningar stå icke under landets lagar utan på sin höjd under skydd af folkrätten, som i förevarande fråga är synnerligen outredd. Konungen kan emellertid naturalisera främlingar, men reglerna därför äro äfven mycket outvecklade och skiljaktiga inom olika länder.

Afbrott i detta tillstånd, som teoretikerna kalla *tranquilla libertas*, inträder genom krig.

---

[1] *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 193.
[2] *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 119.
[3] *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 149.
[4] Såsom fallet var i Sverige med de utländska köpsvennernas »liggedagar.»

Vid krigsutbrott uppstår ett afgjordt fiendtligt förhållande, men detta är icke alldeles regellöst, utan krigsrätten — *jus belli* — fastställer vissa normer, som böra iakttagas. Hela denna viktiga del af folkrätten kan här förbigås, utom i fråga om en egendomlig rättsuppfattning, som tog sig uttryck i åtgärder, som hvarken voro fullt krigiska eller fullt fredliga och hvilka kunna hänföras under rubrikerna: *krigens lokalisering* och *rätten till repressalier*. I det ena som i det andra fallet är uppgiften att inskränka krigets härjningar eller att alldeles undvika allmänt krig. Med *krigens lokalisering* menar jag krigsskådeplatsens begränsning, antingen så att visst område undantages från krigsrörelserna eller också så att själfva krigsskådeplatsen närmare bestämmes. I den mig tillgängliga litteraturen har jag funnit mycket litet härom, och jag vill därför nöja mig med att hänvisa till de bondefreder som af svenska och danska gränssocknar egenmäktigt ingingos t. ex. under nordiska sjuårskriget, eller därpå att svenska, ryska och polska trupper sammandrabbade i Livland långt innan öppet krig mellan staternas totalområden ansågs börjadt. I freden i Iam Zapolski 1582 förklarade sig polackarne i visst fall komma att kämpa med ryssarne inom blott en del af Livland, utan att detta borde betyda officiellt krig[1]. — Liknande företeelser förefinnas äfven i den moderna politiken och folkrätten[2].

Med *repressalier* menades under medeltiden i allmänhet framtvungen skadeersättning för liden förlust, tillfogad af annat lands myndigheter eller undersåtar. Det resonnemang, som ligger till grund för användande af ett dylikt rättsmedel, är ungefär följande: om skada tillfogas en stat eller dess invånare af annan stat eller dess underlydande, så kan den förra staten därigenom erhålla orsak att förklara krig, men krig bör i det längsta undvikas, och därför har man sökt uttänka andra medel af lindrigare art. En utväg, som låg nära till hands, var att beslagtaga handelsvaror eller annan egendom, som tillhörde den förfördelande staten eller dess medlemmar, enligt grundsatsen, att en korporation är ansvarig för hvarje dess medlems förseelse,

[1] Se min uppsats: *Possevinos fredsmedling*, sid. 24. Se också längre fram om stilleståndet mellan Sverige och Ryssland år 1575.

[2] Jfr *Holtzendorff, Handbuch*, IV, sid. 363, där ett exempel från sista fransk-tyska kriget anföres.

liksom också hvarje enskild med person och egendom kan antastas för hela menighetens åtgärder.

Repressalier voro *allmänna* eller *enskilda*, enligt samtida teoretiska framställningar, och skillnaden består däruti, att i förra fallet en regering tillåter *alla* undersåtar, i det senare blott *vissa uppgifna* personer att taga i beslag egendom, som tillhör en annan regerings undersåtar. Man skulle äfven kunna tala om *offentliga* och *privata* repressalier, allt eftersom en regering låter för egen räkning verkställa beslag eller ger fullmakt åt andra att för lidna förluster själfva taga ersättning. Det gemensamma draget är emellertid, att detta egendomliga rättsmedel icke i och för sig stör fredstillståndet, ty grundregeln lyder: *Repressaliis locum non est nisi in pace.*

Under medeltiden infördes så till vida en reglering, som en enskild förorättad icke längre fick taga sig rätt på egen hand, utan att vissa förutsättningar nödvändiggjordes för repressalierättens användande. Om någon lidit förlust af annan stats undersåte, måste han först söka rätt hos domstol i den förorättandes hemland; endast om hans kraf på rättvisa icke hörsammas, äger han vända sig till sin egen regering och af densamma utverka fullmakt att med våld taga ersättning till skadans värde, men icke mera [1], af den förfördelandes landsmän. Det är emellertid klart att repressaliers utkräfvande kan gifva anledning till klagomål inom det andra landet och motsvarande åtgärder därifrån, hvilket gör hela detta medel till ett tveeggadt svärd, som kan skada å ömse håll. Insikt härom verkade en omsvängning i uppfattningen på många håll. Kyrkliga auktoriteter uppträdde fördömande, och i traktater började stadganden intagas, som förbjödo repressalier. Man finner på grund häraf stundom, att folkrättslärde anse deras användande upphäfdt vid 1500-talets början [2], men detta är felaktigt. Exempel återfinnas ända in på 1600-talet, och i det följande kommer jag att anföra ett par fall från Sverige under Johans tid [3].

---

[1] Enligt regeln *Si quid ultra pervenit ad manus ejus (qui habuit repræsalias) istud debet consignari coram publicas personas et postea restitui.* *Nys*, a. a., sid. 72.

[2] Så hos *Maulde-la-Clavière*, som behandlar repressalierätten i a. a., I, sid. 225—251.

[3] Ofvanstående framställning stöder sig förnämligast på *Nys*, a. a. sid. 62—77. Samtida utredningar uppräknas i not på sid. 68—69.

Såväl ett lokaliseradt krig som utöfvande af repressalier kan naturligtvis lätt öfvergå till allmänt krig, som bryter det förra fredstillståndet.

* * *

En fråga, som under 1500-talet började föranleda lifliga internationella förhandlingar, är den om *hafvens ofrihet.* Under hela medeltiden synes det vara en afgjord sak, att hafsvikar och sund hörde tillsammans med närmaste kust[1]. Denna uppfattning utvecklades vidare, då Venedig från 1200-talets slut gjorde anspråk på suveränitet öfver viss del af Adriatiska hafvet och äfven skaffade sina anspråk erkännande af andra makter, i det att dryga pålagor bestämdes och uppburos af andra nationers handelsfartyg, som seglade inom området. Genua och Pisa följde exemplet och uppställde pretentioner på Liguriska och Tyrrheniska hafven, liksom äfven England kräfde suveränitet öfver angränsande haf. Portugiserna uppställde liknande anspråk på Indiska oceanen och spaniorerna på de amerikanska hafven. Här i norden hörde Öresund till Danmark, som äfven utsträckte sitt välde öfver delar af Nordsjön, Atlantiska oceanen och Ishafvet samt tidtals äfven öfver Östersjön[2].

Med herravälde öfver ett haf följde rätt att förbjuda all genomfart af andra nationers fartyg eller rätt att tillstädja dylik mot erläggande af tull; vidare rätt att utöfva polismyndighet och att beslagtaga hvarje fartyg, som icke ville åtlyda gifna anvisningar, men också skyldighet att hålla räfst med sjöröfvare. Huru långt dessa rättigheter kunde utöfvas, berodde i hvarje fall på faktiska förhållanden, men hufvudfrågan — att suveränitet öfver hafven kunde finnas — var i allmänhet erkänd. Opposition däremot förmärktes först sparsamt, tills *Hugo Grotius* år 1609 utgaf sin stridsskrift *Mare liberum.* Under 1600-talet utkämpades sedan en het strid mellan hans meningsfränder och anhängarne till *Mare clausum,* hvilka senare under lång tid bestämde praxis[3].

Denna fråga kommer senare att beröras vid behandling af Johans politik gent emot Narvafararne.

* * *

[1] *Fredericia, Danmarks ydre politiske Historie.* I, sid 4.

[2] Se härom längre fram.

[3] *Fredericia,* a. a., I, sid. 5—15. *Nys,* a. a., sid. 379 ff.

En för den följande framställningen viktig fråga rör sig om *neutralas ställning till krigförande* samt de därmed i samband stående spörsmålen om *blockad* och *kontraband*.

Nu gällande folkrätt rörande neutralas ställning torde kunna preciseras sålunda, att *neutral stat* bör afhålla sig från hvarje inblandning i pågående krig, vare sig af direkt fientlig natur mot endera parten eller af understödjande art mot den ena och sålunda till skada för den andra. Å andra sidan bör densamma respekteras af de krigförande såsom stående fullständigt utanför kriget. *Neutral stats undersåtar* böra af sin regering tillhållas att icke uppträda fientligt mot någondera af de krigförande makterna, men äga också full rätt till sin regerings medverkan för den fredliga handelns upprätthållande med båda parterna. Vapen och annat, som hänföres under rubriken *kontraband,* får icke införas af neutrala till krigförande makts land, och vid *blockad* af hamn afbrytes all handel med densamma; det är emellertid väl att märka, att dessa regler böra tillämpas af de krigförande själfva. Om sålunda en neutral makts undersåte söker införa kontraband eller bryta blockad, så äger den krigförande makt, som har intresse af att dylikt hindras, att om så behöfves med våld afstyra det. Dess krigsfartyg hafva därför *visiteringsrätt* under vissa former och kunna beslagtaga hvarje handelsfartyg från neutral stat, som bryter mot gällande regler. Men detta sker då på fartygs- och lastägarnes risk och föranleder icke något ansvar för den skyldiges hemland. Giltigheten af beslaget skall för öfrigt inför viss domstol rättsligen bevisas, för att fartyget skall vara förbrutet[1].

Denna rättsuppfattning är emellertid af nyare datum. Begreppet neutralitet var i forntiden egentligen okändt, och arbetade sig mycket långsamt fram till erkännande. Vår benämning neutrala motsvarades af de sväfvande uttrycken *medii* eller *non hostes*. Under medeltiden och 1500-talet borde hvarje stat ansluta sig till endera af de krigförande makterna[2]. Därmed behöfde intet öppet krigstillstånd följa, emedan de faktiskt förefintliga maktmedlen vanligen begränsade kriget. Men däremot kunde denna uppfattning leda till handelsförbud för ena parten och rätt till värfning för den andra etc. Om en stat

[1] *Rivier*, a. a., sid. 418 ff. *Holtzendorff, Handbuch* IV, sid. 605 ff.: (*Geffcken, Die Neutralität*).

[2] Jfr t. ex. här nedan undersökningen af Stettinerfredstraktaterna.

tillät krigförande makt anställa värfningar inom sitt land, så var detta naturligtvis en yttring af välvilja, men krig med motparten behöfde icke blifva en följd häraf. En regering kunde till och med afsända hjälptrupper utan att själf komma i krig.

För icke krigförande makts undersåtar voro i allmänhet rättigheterna gent emot de krigförande mycket obestämda. England ansåg sig hafva rätt att förbjuda och hindra all handel på Spanien[1], liksom Danmark under nordiska sjuårskriget tillvällade sig samma rätt gent emot Sverige och Sverige gent emot Ryssland. Härmed sammanhänger på det närmaste frågan om suveränitet öfver hafven, hvilket gör att hela situationen blir annan än i nyare tider. Det var sålunda på två vägar, som man sökte deducera fram rätten att afskära all tillförsel för en fiende[2]. Att en krigförande makt förbjöd handel med motparten, betyder enligt vårt språkbruk, att dennas alla hamnar förklarades *blockerade*. När det gällde hela det spanska väldet, var en blockad *icke effektiv* i modern mening, utan var hvad nu kallas för *pappersblockad*. Skillnaden är den, att enligt modern folkrätt blockad icke är tillåten, om den icke är effektiv, d. v. s. om icke tillräckligt antal krigsskepp finnes i närheten, så att handel egentligen är omöjlig. Sjöfarande nationer veta, hvad de hafva att rätta sig efter, och hvarje försök att bryta blockaden är dumdristigt och riskabelt. Med pappersblockad åter menas, att blockerande fartyg finnas i så ringa antal, att handelsförbindelse i allmänhet lätt kan äga rum, men att hvarje neutralt fartyg *kan* tagas som god pris. Detta sista slag af blockad anses efter 1814 oförenligt med gällande rätt, men var vanligt under 1500-talet. Enda sättet att få ändring däruti var att bestämma särskilda handelsvillkor genom traktater.

Äfven om på så sätt handel var tillåten, plägade dock den

[1] Då ett polskt sändebud klagade hos drottning Elisabet däröfver, åberopande folkrätten, fick han till svar: *Quod tu jus gentium prætendis, scire debis, exorto inter reges bello, licere uni parti auxilia vel subsidia ad alteram partem missa intercipere et providere ne damni quicquam inde sibi accidat.* Hon skall äfven hafva hänvisat på Sveriges och Polens politik i fråga om handeln på Ryssland. *Holtzendorff*, a. a., IV, sid. 714.

[2] Jfr Johans politik gent emot Narvafararne. Ibland stöder han sina handelsförbud på sin suveränitetsrätt öfver »strömmarne» mellan Finland och Reval, ibland på krigstillståndet med Ryssland och rätten att hindra allt understöd till fienden.

blockerande makten taga tull för tillstånd för fartygen att passera samt beslagtaga allt *kontraband*. Lärorika exempel på det forra tillvägagångssättet kunna anföras från Öresundstullens historia [1]. För att åter kunna tillämpa den senare regeln kräfdes *visiteringsrätt*, som utsträcktes till alla fartyg [2].

Betydelsen af ordet kontraband är omstridd, och det inbegrepp af varor, som hör under detsamma, är ännu skäligen oklart. I traktater från 1500- och 1600-talen börja dithörande artiklar uppräknas, men dessa förteckningar hade icke allmän giltighet, utan tillämpningen af den allmänna regeln öfverlämnades till hvarje makts eget omdöme.

»Transporten af kontraband straffades olika. Några stater nöjde sig med att beslagtaga förbjudna varor mot full betalning; andra konfiskerade helt enkelt de otillåtna föremålen, och ytterligare andra utsträckte beslaget i vissa fall till skeppet och till den oskyldiga delen af laddningen. *Detta sista tillvägagångssätt blef småningom allmänt* [3].»

Att handelsvaror, som tillhörde den fientliga maktens undersåtar, skulle beslagtagas, var klart. Om de fördes på fiendefartyg, togs detta i sin helhet, hvarvid neutralas varor ofta fingo medfölja [4]; om de åter fördes på neutralt skepp, gick skeppet vanligen fritt, men beslagtogos varorna. Det kunde emellertid hända, att äfven skeppet togs. Den mest utbredda regeln för närvarande är den, att neutral flagga skyddar fiendegods, och att neutralt gods under fiendeflagga är fritt.

[1] Upptagande af tull i Öresund härledde sig dock närmast från Danmarks suveränitet öfver sundet. Jfr *Troels Lund, Hist. Skitser (Peder Oxes tillbagekomst)*.

[2] En kunglig *ordonnance* i Frankrike af år 1584 bemyndigade franska krigsskepp och kapare att undersöka alla handelsskepp. »*Ils pourront les semondre d'amener leurs voiles, et refusant de ce faire après semonce, leur tirer artillerie jusques à les contraindre par force, en quoy faisant venant au combat par la témérité ou oppiniâtreté de ceux qui seront dans lesdits navires, et là-dessus estans prises, nous voulons et entendons la dicte prise estre dicte et déclarée bonne.*» *Gilles, Droit de visite,* sid. 25.

[3] *Nys,* a. a., sid. 227.

[4] Ofvanstående skildring stöder sig på *Nys,* a. a., sid. 222—236; *Maulde-la-Clavière,* a. a. I, sid. 197—203. *Holtzendorff,* a. a. IV (*Geffcken,* a. a.), sid. 614 ff., 713 ff., 738 ff. *Gessner,* Le droit des neutres sur mer, sid. 12 ff., 22 ff. och *Gilles,* a. a., sid. 18 ff.

För öfvervåld och skada på grund af dessa olika reglers tillämpande kunde den förfördelade klaga hos sin regering, hvars sak det var att kräfva upprättelse [1].

* * *

Om ett krig icke leder till den ena partens fullständiga underkufvande, afslutas det vanligen genom stillestånd eller fredsslut. Det förra är enligt regeln till sin varaktighet bestämdt och har karakteren af kortare eller längre vapenhvila eller också af en förberedelsetid till fullständigt fredstillstånd. Freder benämnas ofta med epitetet »eviga», hvarmed blott utsäges, att de äga bestånd, tills de på ett afgörande sätt brytas; tiden ensam kan sålunda icke försätta deras bestämmelser ur kraft, utan därtill fordras bestämda, vanligen afsiktliga handlingar. Ännu hade icke någon uppfattning af staten såsom fortlefvande, oberoende af regentskiften, gjort sig gällande, utan en konungs ed eller underskrift under en traktat om evig fred ansågs strängt taget blott vara absolut bindande under hans egen regeringstid, hvilket förklarar, att traktater ofta förnyades efter ny konungs trontillträde. Samma tanke finner sitt uttryck äfven däruti, att en konungs skulder icke ansågos bindande för efterträdaren.

Traktater kunna äfven ingås, utan att krig föregått, i afsikt att reglera handel och varuutbyte eller af andra orsaker. Det mest officiella språket är latin, men nära grannar emellan kunna andra språk användas. Om traktatformerna lämnar *Maulde-la-*

[1] Enligt vissa medeltidstraktater var neutralt gods på fiendeskepp fritt, men enligt franska ordonnanser af åren 1538, 1543 och 1584 förbrutet. *Gessner*, a. a., sid. 30. Frågor berörande neutralas ställning till krigförande behandlas utförligt i två arbeten af *Kleen: Neutralitetens lagar* i två band och det tidigare utkomna *Om krigskontraband.* Förf. har icke ägnat svenska förhållanden och prejudikat någon särskild uppmärksamhet, utan uteslutande stödt sin framställning på utländska arbeten. Notiser rörande äldre tider meddelas blott sparsamt. I det första arbetets förra band finnes en *Historisk inledning,* där tiden t. o. m. 1500-talet behandlas på sid. 1—10, samt vidare historiska öfversikter på sid. 314 ff. (om hjälptruppers lämnande af neutral makt), 326 ff. (om värfning i neutralt land för krigförandes räkning), 364 ff. (om utrustning i neutralt land), 449 ff. (om kontraband) och 654 ff. (om blockad). I det senare bandet må påpekas sid. 208 ff. (om neutralas handel), 330 ff. (om visitering), 438 ff. (om konvoj) etc. — I det senare arbetet handlar kap. II (sid. 3 ff.) om *Krigskontrabandslagarnas historia.* — I jämförelse med öfriga af mig använda arbeten hafva dessa historiska öfversikter varit af ringa betydelse.

Clavière en utförlig redogörelse[1], men de kunna här förbigås, emedan några anmärkningar lämpligen kunna göras i samband med behandlingen af freden i Stettin 1570.

* * *

Något utförligare anser jag mig böra redogöra för *sändebudsrätten.*

När angelägenheter behöfde dryftas mellan olika furstar, och ett personligt möte icke kunde arrangeras, var det af gammalt vanligt, att den ene sände ett ombud till den andre. Tiden för en sådan beskickning berodde på ärendets beskaffenhet, och hvarje dylik legation, afsänd i bestämdt ändamål, kan kallas *tillfällig.* Det blifver sålunda uppdragets natur och icke förhandlingarnas längd som härvid är bestämmande.

Mot medeltidens slut uppväxte i Italien en ny grupp af legater, hvilka benämnas *residerande* eller *ständiga,* och den verkande orsaken var behofvet för hvarje statsstyrelse att inhämta upplysningar om andra regeringars politiska uppträdande i allmänhet. Den ständige legaten eller *residentens* uppgift är icke af tillfällig natur; han afsändes icke för att uträtta ett visst värf och sedan återvända, utan han har uppdrag att tills vidare uppehålla sig vid ett främmande hof och därifrån hemsända allehanda underrättelser af betydelse samt att på särskildt uppdrag förhandla om speciella angelägenheter. *Gentilis* definierar på följande sätt detta slag af sändebud: »*Legatos temporis sive temporarios, eos dico qui ad non definitum certumque negotium, sed ad tempus, sive certum sive incertum, ita mittuntur, ut dum in legatione degunt, omnia tractent faciantque quæ e re mittentis toto illo tempore esse contingant*»[2]. Denna definition synes vara mycket belysande och bör föredragas framför andra, som man stundom finner anförda, såsom att hvarje legat, som någon längre tid vistas vid samma hof, är resident.

Frågan om tidpunkten för uppkomsten af ständiga sändebudsposter har ofta uppkastats, men på vidt skilda sätt besvarats. *Nys* förbigår den i sin öfvervägande resonnerande framställning, och *Maulde-la-Clavière* upptager den icke heller till-

[1] *Maulde-la-Clavière,* a. a., III, sid. 158—336. Framställningen hos *Nys,* a. a., sid. 264—277 är fragmentarisk och föga upplysande.

[2] *Nys,* a. a., sid. 351.

räckligt till skärskådande. Man måste i denna punkt vända sig till tyska författare och finner bland dem *Krauske* ofta citerad [1]. Enligt hans framställning får man icke tänka sig någon omedveten öfvergång från den ena kategorien till den andra, utan förändringen var till sin innebörd fullt genomtänkt. Det första exemplet skulle vara ackrediterande af en ständig legat från Milano hos republiken Genua år 1455 [2]. Mot Krauskes framställning i denna del opponerar sig *Schaube* [3], hvilken uppvisar, att Frans Sforza redan år 1446 sände Nikodemus af Pontremoli till Florens för att underhandla om penningförsträckningar. År 1450 blef Sforza hertig af Milano, och ännu vid hans död 1466 samt möjligen ytterligare två år var Nikodemus med få afbrott Milanos ombud hos Mediceerna. Från 1448 synes en florentinsk legat åtminstone längre tider hafva vistats hos Frans Sforza, så att representeringen var fullt ömsesidig [4]. Det synes i alla händelser stå fast, att den nya institutionen härstammar från Italien och speciellt från condottieren och realpolitikern *ex professo* Frans Sforzas politik [5]. Viktigare är, att *Schaube* synes hafva ådagalagt, att det nya växte fram så småningom ur förefintliga yttre förhållanden, så att nypröfvad praxis blef vidare tillämpad allt efter som den blef känd [6]. Först fattade residentväsendet fast fot i Italien och sedan i Spanien, Frankrike och andra länder. I Konstantinopel synas franska residenter hafva funnits från år 1536, men sultanen ansåg det vara under sin värdighet, att själf på samma sätt låta representera sig. Samma ståndpunkt synes länge kejsaren hafva intagit, åtminstone gent emot mindre stater [7].

Utvecklingen gick tämligen långsamt, dels emedan underhåll af residenter var dyrbart [8] och dels emedan dylika betraktades med starkt misstroende såsom besvärliga spioner. Under

---

[1] *Krauske, Die Entwickelung der ständigen Diplomatie.*

[2] *Krauske,* a. a., sid. 10—11.

[3] *Schaube, Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Gesandtschaften.*

[4] *Schaube,* a. a., sid. 508—514.

[5] Den första residenten i Frankrike tycks vara ett ombud för Frans Sforza hos Ludvig XI, *Schaube,* a. a., sid. 521 ff.

[6] *Schaube,* a. a., sid. 536 ff.

[7] Om Turkiet se *Krauske,* a. a., sid. 147 och om kejsaren, sid. 110. Äfven andra skäl kunde vara bestämmande för kejsaren, jfr *Krauske,* hvars framställning dock är föga uttömmande.

[8] Detta skäl framhålles af *Maulde-la-Clavière,* a. a., I, sid. 309.

senare hälften af 1500-talet finner man emellertid åtminstone tidtals ständiga legater från Venedig i Frankrike, England och Spanien samt hos kejsaren; från Frankrike i England, Spanien, Skottland, Venedig, Turkiet och Danmark; från Spanien i England, Frankrike och hos kejsaren samt från England i Spanien, Frankrike, Venedig. Förteckningen är icke fullständig, men ger en ungefärlig bild af institutionens utbredning[1]. Ifråga om Östersjöländerna kan anmärkas, att Ryssland trädde i lifligare diplomatisk förbindelse med andra makter först under 1600-talet, samt att hvarken tsaren eller konungen af Polen under denna tid utsände några residenter. Danska residenter i andra länder under 1500-talet känner jag icke, ehuru sådana möjligen funnits. Däremot vistades Charles Dançay såsom fransk resident vid det danska hofvet från 1558 till sin död 1589, äfven ombetrodd att stå i förbindelse med Sverige. Den förste svenske residenten är Anders Lorichs, som vistades i Polen under 13 år (från 1571). Häraf framgår, att Johan III synes hafva gått i spetsen för nordöstra Europas furstar vid förändringen af sändebudsväsendet.

Det under hela århundradet vanligast använda sättet att träda i förbindelse med andra länder var emellertid affärdande af tillfälliga sändebud, hvilka alltid ansågos stå öfver residenterna i rang.

Rätten att afsända och mottaga legater tillkom egentligen endast statschefer, d. v. s. själfständiga furstar eller regeringar. Ur skäligen formell synpunkt kunna ambassader enligt *Maulde-la-Clavière* uppdelas i *enkla (»simples»), »circulaires»* och *»cumulatives»*[2]. Det karakteristiska för det första slaget är, att ambassaden afgår till viss bestämmelseort och återvänder direkt efter uträttadt värf; för det andra slaget, att den gör en rundresa till flera hof, samt för det tredje, att den vid besök i ett land representerar flera furstar eller regeringar. Det torde närmast vara billighets- och bekvämlighetsskäl, som gifvit upphof till de två senare slagen.

En särskild grupp legater äro enligt arten af deras uppdrag sådana, som *Maulde-la-Clavière* kallar *missions d'apparat*[3]. De afsändas för att lyckönska en nytillträdande kon-

[1] *Krauske,* a. a., sid. 30—148. Italien är icke berördt, utom Venedig.
[2] *Maulde-la-Clavière,* a. a., I, sid. 315.
[3] *Maulde-la-Clavière,* a. a., I, sid. 401 ff.

ung eller en segrare, för att beklaga ett dödsfall el. d. Motsatsen är *ambassades d'affaires*, hvilka skola sköta en bestämd underhandling. I bevarade skrifvelser möter oss en mångfald titlar och benämningar på sändebud, och åtskilliga författare hafva sökt utreda dessas inbördes förhållande, men vanligen med föga framgång. Det synes helt enkelt hafva förhållit sig på så sätt, att olika titulatur användes i olika länder, och att allt emellanåt en furste uttänkt en ny benämning för att antyda den alldeles ovanligt stora betydelsen af någon legation. Ett hopande af titlar kan därför förekomma. Titeln *nuntius* användes ofta, men den synes vid 1500-talets början hafva förlorat i värde, så att den mest förekom i fråga om sändebud af lägre rang[1]. *Orator* brukades än såsom allmän titel, än för att utmärka särskildt höga sändebud. *Legatus* brukas i allmänhet, men utmärker äfven speciellt ett påfligt sändebud af viss rang. Titeln *procurator* antyder vanligen ett uppdrag af öfvervägande privat natur. Andra titlar äro »*messager*», »*ambassadeur*» m. fl.[2]

Till sändebud utsågos vid hvarje tillfälle lämpliga personer bland rådspersoner eller ämbetsmän, och någon fordran på passerande af vissa utvecklingsgrader fanns icke, ungefär såsom fallet för närvarande synes vara med den amerikanska diplomatien. I teoretiska framställningar finner man emellertid vidlyftiga utredningar af nödvändiga egenskaper hos en legat, men de kunna här förbigås[3]. De italienska staterna använde enligt regeln blott infödda såsom diplomater, och annorstädes kunde väl motsvarande regler uppställas, dock utan att efterlefvas. Italienare trängde sig in öfverallt, smidiga och användbara, stundom till föga båtnad för sina nya herrar[4].

Ofta utsändes flera sändebud tillsammans för att gifva större vikt åt beskickningen. En af dem var i så fall vanligen förnämligare än de andra och ambassadens chef. Stundom medföljde en särskild sekreterare. Sändebuden äro *okränkbara;* det erkännes i allmänhet, att de icke kunna fängslas eller straffas för skulder till inhemska köpmän. Fiktionen om *exterritorialitet* här-

[1] Jfr dock längre fram om den påfliga diplomatien.

[2] *Maulde-la-Clavière,* a. a., I, sid. 293 ff. och *Krauske,* a. a., sid. 187 ff.

[3] Se t. ex. *Maulde-la-Clavière,* a. a., I, sid. 339 ff.

[4] Om utländingars användande, se *Maulde-la-Clavière,* a. a, I, sid. 359 ff.; *Nys,* a. a., sid. 317.

stammar från medeltiden, ehuru den utvecklats under senare århundraden [1]. Det erkännes dock, att ett sändebud, som går utom sin befogenhet och inblandar sig i ett lands inre angelägenheter, ställer sig utom det rättsskydd han eljest bör åtnjuta [2]. *Gentilis* anser t. ex. att en legat, som stämplar emot den furste, hos hvilken han vistas, visserligen icke kan dödas, men genast bör skickas tillbaka [3].

Ett sändebud har vanligen med sig flera skrifvelser af olika vikt och betydelse. En officiellt hållen öppen rekommendation till alla, med hvilka han kommer i beröring, tjänar vanligen såsom *skyddsbref* eller *pass* [4]. En annan officiell urkund är *fullmakten* (»*pouvoir*», lat. »*posse*»), som i korthet angifver legationens ändamål; den innehåller sällan något, som bör hemlighållas och är af mindre vikt. Vidare komma *kreditiv* till legationens mottagare, personliga rekommendationsbref, i hvilka afsändaren anhåller, att tilltro sättes till framlämnarens ord. Af större betydelse är *instruktionen*, som bestämmer sändebudets handlingssätt, ehuru äfven den ibland är affattad för att framlämnas såsom en slags not. När så är fallet, finnas helt naturligt hemliga instruktioner, antingen skriftliga eller muntliga. Vidare komma *biinstruktioner* och specialinstruktioner af olika slag. Språket i officiella skrifvelser är oftast latin, i instruktioner stundom hemlandets språk. Vid underhandlingar grannar emellan undantränges emellertid latinet af andra, lättare behandlade språk [5].

Till sist vill jag i korthet beröra det *påfliga sändebudsväsendet under 1500-talet*, utan att ingå på dess historiska utveckling [6].

---

[1] *Maulde-la-Clavière*, a. a., II, sid. 36—37.

[2] *Maulde-la-Clavière*, a. a., II, sid. 39 ff.

[3] *Nys*, a. a., sid. 351—352. Ett sådant fall kommer senare att anföras från Sverige.

[4] *Maulde-la-Clavière*, a. a., II, sid. 53 ff. I not 3 på sid. 53 angifves såsom exempel ett öppet bref, ställdt till *Universis dominibus cardinalibus, patriarchis, archiepiscopis et ecclesiarum seu provinciarum prelatis, regibus, principibus, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, militibus, scutifferis, nobilibus* etc. Jfr därmed *skyddsbrefvet* för Petrus Rosinus och Thure Bjelke.

[5] *Maulde-la-Clavière*, a. a., II, sid. 69—154. I norden ofta *tyska*, mellan Sverige och Danmark vanligen landets eget språk.

[6] *Nys*, a. a., sid. 361—366; *Maulde-la-Clavière*, a. a., I, sid. 328—337; *Nuntiaturberichte* Abth. III, Band. I, sid. 719 ff.; *Pieper*, *Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen*, sid. 1 ff.

Ett påfligt sändebud med högsta möjliga maktfullkomlighet är *legatus a latere*. Han är alltid kardinal, företräder påfvens person och handlar enligt regeln å hans vägnar utan att i hvarje fall behöfva inhämta instruktioner; han har full påflig jurisdiktion i det land, där han vistas.

Närmast legatus kommer *nuntius*, vanligen en biskop eller annan prelat, hvilken handlar i hvarje fråga efter instruktioner och sålunda är mer beroende af påfven och likställd vanliga sändebud [1]. En nuntius kan på grund af särskild fullmakt utöfva jurisdiktion. Småningom utbildas en skillnad mellan *nuntii ordinarii* och vanliga *nuntii*. De förra äro residenter, de senare hafva blott tillfälliga uppdrag. Mot slutet af 1500-talet blir det vanligt, att nuntier erhålla större befogenhet och därutinnan likställas med legater; enda skillnaden blir egentligen den, att de icke äro kardinaler. De kallas *nuntii cum potestate legati a latere*.

Under senare hälften af 1500-talet funnos nio ständiga nuntiaturer, nämligen i Spanien (från 1506), Portugal, Neapel, Toscana, Venedig (från 1500) Savoyen, Frankrike (från 1509). Polen [2] och Tyskland (från 1513); nuntierna residerade i hufvudstäderna, Tysklands *(Nuntiatura di Germania)* sålunda i Wien. Gregorius XIII inrättade tre nya tyska nuntiaturer, nämligen en sydtysk för Tyrolen, Salzburg och Bayern (år 1573), hvilken ägde bestånd blott i tio år, en för ärkehertig Karls af Steiermark länder [3] (år 1580) och slutligen en för Nordtyskland och Nederländerna i Köln (år 1584). Orsakerna till dessa nygrundningar voro delvis af tillfällig natur, men hvila ytterst på den grundsatsen, att en *nuntius ordinarius* icke blott är påfvens diplomatiska ombud, utan äfven självskrifven ledare inom sin provins för protestantismens bekämpande. Nuntiaturen i Wien omfattade nominellt fortfarande hela Tyskland, ehuru den faktiskt inskränktes genom de nya bildningarna. Till nuntiaturen i Köln hörde äfven Danmark, hvaremot Sverige och Norge uppgifvas tillhöra den polska [4].

[1] Vid 1500-talets början är den officiella titeln *orator*, men den försvinner snart. Äfven andra benämningar förekomma, men de kunna här förbigås.

[2] Från Paul III:s pontifikat (1534—1549), *Lippomano*, sid. 62.

[3] Hvilka förut legat under den sydtyska nuntiaturen. Den första nuntien i Graz var *Germanico Malaspina*, bekant från Sigismunds besök i Sverige 1593—1594.

[4] Enligt *Nys*, a. a., sid. 366. Uppgiften tvifvelaktig, emedan Danmark och Norge böra höra ihop.

Den påfliga diplomatien utbildades under 1400- och 1500-talen [1]. Påfven behöfde en medhjälpare för utrikespolitiken och fann en sådan som oftast under loppet af 150 år i *kardinalnepoten*, någon nära släkting, åt hvilken han ansåg sig kunna meddela sina hemligaste planer. Under 1500-talet kunde det väl hända, att den påflige utrikesministern icke alls var befryndad med påfven; af vikt är egentligen, att han i allmänhet var kardinal. Under honom sorterade *statssekreterare*, hvilka sinsemellan fördelade nuntiaturerna; en af dem förestod en särskild chiffer-afdelning. Senare erhöll kardinalen titel af kardinal-statssekreterare [2].

Viktiga spörsmål förbereddes af *kongregationer*, i hvilka minst tre kardinaler, åtminstone under senare tid, borde vara närvarande för besluts fattande [3]. Äfven högre prelater omtalas såsom bisittare. Gregorius XIII sökte bringa ordning i detta system och skapade bestämda kongregationer af kardinaler: två för kyrkostatens förvaltning med fyra kardinaler i hvarje, en för utläggning af tridentinska mötets beslut, en för kriget mot turkarne, och ytterligare en för tyska angelägenheter *(Congregatio germanica)*, en för inkvisitionen, en för index och en för segna-

[1] "*Un pape du moyen âge n'avait nul besoin d'un secrétaire d'État. A l'Administration du territoire Romain, la Chambre apostolique était préposée; le camerlingue réunissait — qu'on nous passe l'anachronisme — tous les portefeuilles ministériels du petit royaume. Quant au gouvernement de l'Église, il était matière théologique et canonique, non politique; le Saint-Siège affirmait et commandait; il ne discutait pas, et ne négociait pas. C'est au quinzième et seizième siècles, seulement, que les papes durent avoir, à proprement parler, une politique.*" *Goyau, Le Vatican,* sid. 338—339.

[2] *Goyau,* a. a., sid. 339, 341. *Pieper, Die päpstlichen Legaten und Nuntien,* I, behandlar det påfliga utrikesministeriet mera detaljeradt, men har tyvärr ännu icke hunnit längre fram i tiden än till 1559. Af hans framställning på sid. 120 ff. och 184 ff. vill jag anföra följande: Innocentius VIII tillsatte år 1487 en påflig *secretario intimo,* hvilken senare sköts undan genom öfverlämnande af utrikesvärf åt en kardinal. Julius III utnämnde åter en biskop till sekreterare "*qui etiam literas nomine Pontificis scribendas signaret, et quæ ad S. Sedem mitterentur, reciperet*". Dessutom tillsattes tre *secretarii assistentes.* Julius fann sig emellertid snart föranlåten att återgå till kardinalsystemet, men synes stundom hafva direkt dikterat bref för de underordnade statssekreterarne. Under Paul IV blef kardinal Caraffa *præfectus negotiis pontificibus* med underordnade sekreterare till hjälp.

[3] *Goyau,* a. a., sid. 301.

tura (högsta domstol i kyrkliga och världsliga mål) m. fl.[1]. De ägde endast att utreda och afgifva betänkande om de frågor, som påfven till dem remitterade; han ensam ägde beslutanderätt. — Systemet utbildades ytterligare af Sixtus V, som bestämde antalet kongregationer till 15[2].

---

[1] *Brosch, Geschichte des Kirchenstaates,* I, sid. 250. De två sista funnos tidigare. *Goyau,* a. a., sid. 300.

[2] *Brosch,* a. a., I, sid. 285—286. *Ranke, Päbste,* I, sid. 299.

II.

Ledande grundtankar i den europeiska politiken under 1500-talet. Den katolska reaktionen.

Under medeltidens två senare århundraden var det föga sammanhållning mellan Europas kristna makter. Korstågsperioden var slut, och det fanns inga stora frågor, som kräfde gemensam lösning, om icke möjligen uppgiften att reformera påfvemakten och bestämma dess befogenhet gent emot koncilier och enskilda stater. Lika litet som sammanhållande uppgifter funnos längre några enande institutioner. Påfvemakten sjönk ned från sin öfverhöghets- och medlareställning, och kejsarmakten försvagades. Följden blef, att de olika länderna lefde ett lif för sig själfva, i växelverkan med de närmaste grannarne. England och Frankrike hade sin hundraåriga brottning, åtföljd af inbördeskrig i Frankrike; sedan följde å ena sidan rosornas krig och å den andra den franska kungamaktens kamp mot storvasaller, uppnående sin höjdpunkt i motsättningen mellan Ludvig XI och Karl af Burgund, i hvilken strid äfven Schweiz drogs in. I Spanien rasade kriget mellan kristna och morer; Tyskland är nästan ett litet statssystem för sig själf, liksom Italien, och i norden rasade unionstidens stormar. Kristenhetens östligaste folk hade att kämpa mot turkar och slaver.

Teorierna om en *respublica christiana* med gemensamt öfverhufvud voro blott liflösa kvarlefvor från en gången tid. Utvecklingen gaf erkännande åt fria, af hvarandra oberoende stater, hvilkas inbördes förbindelser i fred och krig skjutit fram än den ena, än den andra till en ledande ställning.

Vid 1500-talets inbrott stod Frankrike med samlade krafter under ledning af ett starkt, nationellt kungadöme. Spanien var enadt och morerna kufvade. England tillväxte hastigt i makt och anseende. Dessa västmakter kommo att i öfvervägande grad leda de politiska kombinationerna under lång tid, allt under inbördes täflan om öfvermakten i Europa. Gent emot den för tillfället ledande statens universalmaktssträfvanden hafva andra stater förenat sig till olikartade förbundssystem, om de icke föredragit att nedsjunka till vasaller.

Förändringens förnämsta orsak omkring år 1500 kan i korthet karakteriseras så, att starka stater under enhetlig ledning funnos bredvid länder, där splittring rådde, och dess drifvande kraft är det inneboende instinktlika begäret hos den starka staten att göra sin kraft gällande, att få aflopp för sin öfversvallande styrka och användning för sina skiljaktiga resurser. Detta maktutvidgningsbegär, som i alla tider under liknande omständigheter kan skönjas, yttrade sig under 1500-talet dels i koloniseringsföretag utom Europa, dels i inkorporeringar och eröfringar inom vår världsdel. Splittringen i Italien inbjöd till eröfringar. Frankrike gjorde upprepade försök, men mötte ett kraftigt och lyckligt motstånd från Spaniens sida, så mycket farligare, som detta rike förenades med andra områden.

Härmed kommer jag in på en egendomlig yttring af den europeiska politiken. Under denna tid leddes den icke af någon slags nationalitetsidé, ej heller af något medvetet sträfvande efter naturliga geografiska gränser, ehuru visserligen undantag finnas. I stället är *den dynastiska principen* bestämmande, ledd af furstarnes maktbegär, och inriktad på statsområdenas tillökning på hvarjehanda olika sätt. Principen är i sin tillämpning en smula oformlig, föga räknande med möjligheten att kunna behålla nya förvärf, men det är en missuppfattning att anse den stå i motsättning mot någon folkens fredskärlek, förkväfvande densamma och påtvingande olika samhällslager krigets bördor. Det har aldrig funnits någon längre tid, under hvilken ett fåtal personer — här furstarne — ogeneradt och obundet kunnat förfoga öfver folken som liflösa ting. Jag nämnde här ofvan, att en stark stat, ett ungdomskraftigt folk vill göra sig gällande och — om också med våld — tränga sig fram till ökad makt och därmed till stegrad utvecklingsmöjlighet äfven i materiellt och ekonomiskt afseende. Dynastipolitiken är till stor del buren af en under-

ström af nationella uppfattningar och förhoppningar, stundom också af farhågor, att andra nationer skola komma i förväg i täflingen om viktiga fördelar. — Detta kan väl icke allestädes tillfyllest uppvisas, men dock på många håll. Aragonien och Kastilien förenas genom gifte och detta är säkerligen i hufvudsak öfverensstämmande med folkens önskningar. På samma sätt är sammanslutningen af England och Skottland en följd af yttre släktkombinationer, men nationernas utveckling förbereder unionen. Frans I af Frankrike kastar sig gång efter annan i strid emot Karl af Spanien och Burgund och har för visso sitt folk bakom sig, liksom helt säkert Filip II icke tyranniskt måste tvinga sina undersåtar till kampen för Nederländernas bevarande eller till striderna mot fransmän, turkar och engelsmän. På samma sätt är det med Danmarks och Sveriges uppträdande i Livland.

Dynastipolitikens verkningar kunna på många håll skönjas[1]. Det burgundiska väldet uppkom delvis genom giftermålsförbindelser och arf, på samma sätt det spanska. Kejsar Maximilian äktade arftagerskan till det förra och hans son Filip kom genom gifte i besittning af Spanien. Båda landgrupperna jämte de Habsburgska arfländerna, spanska eröfringar i Italien och kolonierna i Amerika förenades genom arf i Karl V:s hand. Sedan inträdde väl en splittring i den österrikiska delen af den Habsburgska husmakten, till hvilken kejsarkronan blef fästad, och den spanska. Med den förra förenades genom gifte Böhmen och Ungarn, med den senare under några år England och senare för längre tid Portugal, hvarjämte Filip genom nytt äktenskap med en prinsessa af huset Valois fick anspråk på Frankrike.

Slutsatsen blir, att äktenskapsförbindelser ansågos som det enklaste sättet att bana väg för länderföreningar och allianssystem. Flera exempel kunna hämtas från England under Henrik VIII och Skottland under Maria Stuart. Fredrik II af Danmark hade god hjälp af sin svåger August af Sachsen till skada för Sverige. Hvad voro Erik XIV:s frierier annat än allianprojekt? Genom sitt gifte fick Johan III anspråk på Polens krona, och vid hvarje kungaval höll han fram sin eller sin sons kandidatur, tills en union mellan Sverige och Polen förbereddes år 1587.

Det såg ett ögonblick ut, som om Frans I af Frankrike skulle taga den politiska ledningen inom Europa, men han sköts

[1] Jfr *Seeley, The Growth of British Policy,* I, sid. 9 ff.

undan af Karl V. Mellan dem utbröt en jättekamp, som varade, tills båda afträdde från skådebanan, men af oerhörd vikt är det, att andra länder drogos med, både England och Turkiet, Tyskland, Danmark och Sverige. Sålunda uppstod *jämnviktspolitiken* såsom värn mot dynastipolitikens vådor.

* * *

Utrikespolitiken påverkades emellertid af andra faktorer af djupare art.

Under loppet af ett århundrade gingo fyra väldiga tankeströmningar genom det kristna Europa, vågformigt spridande sig från bestämda utgångspunkter. Än gingo de fram så godt som motståndslöst eller nedbrytande allt motstånd, men stundom brötos de häftigt mot hvarandra och förläna tidehvarfvet en viss likhet med ett stormigt haf. Först kom *renässansen,* som slog ner en hel del nedärfda föreställningar och murknade tankebyggnader. Det blef större realism i konst och litteratur, i vetenskap och lif. Äfven i politiken. Det var en ny uppfattning, som tog sig uttryck i förbund mellan »den allra kristligaste konungen» af Frankrike och sultanen i Konstantinopel emot kristenhetens ende kejsare. Det blef en öfvergångstid med uppdrifvet intrigspel och föga moralisk hållning, en tid utan högre ledande idéer.

Den andra vågen kommer från Tyskland. Det är en egendomlighet, att i länder, som ledo af söndersplittring och anarki, de stora omhvälfvande tankarne sågo dagen; det är som om trycket under ogynnsamma yttre förhållanden vore den bästa jordmånen för dem. *Den tyska reformationen* gick djupare än den italienska renässansen; den ville till en början blott gifva bröd åt hungrande sinnen och sanning och frid åt sönderslitna hjärtan. Hvad Luther till en början ville, var att bortrensa påfvekyrkans ogräs, men icke att bygga upp någon ny statskyrka. Men utvecklingen var starkare än hans första sväfvande begrepp om kyrkans och statens förhållande till hvarandra. Hans lära bredde ut sig bland folken, men furstar nödgades af bondekrigen att hjälpa till vid skapande af en ny ordning. Sålunda blir äfven reformationen en politisk faktor af betydenhet. Kyrkogods drogos in, gamla lydnadsband upplöstes, stater nyordnades. Om betydelsen häraf mest angår inre förhållanden, så beröres

äfven utrikespolitiken af den nya tankeriktningen. Påfven är en politisk personlighet, och reformationen skapar ett antal afgjorda fiender till honom och hans politik. En motsättning mellan katolska och protestantiska furstar börjar uppstå i Tyskland, brytande igenom öfriga partigrupperingar, och nya exempel på förbund under fredstid till tryggande af deltagarnes ställning erbjuda sig. Men ännu är den religiösa motsättningen blott en af många samverkande partibildande faktorer. Kejsaren söker tidtals höja sig öfver partierna under försök att medla, men misslyckas. Påfven kan ännu göra gemensam sak gent emot kejsaren, och det Schmalkaldiska kriget begynner såsom ett religionskrig, men slutar såsom en strid för de tyska furstarnes självständighet gent emot Karls helstatsfunderingar. Frankrike understöder Tysklands protestanter, liksom det förr slutit förbund med turkarne, och i England ändras religionspolitik och politiskt system genom furstegiftermål.

Den tyska reformationen erkänner i princip öfverhetens rätt att kräfva åtlydnad, och dess första period slutar med proklamerande af satsen: *cujus regio, ejus religio,* kompletterad af satsen om rätt att utvandra för den religiösa minoriteten. Men religionsfreden i Augsburg har blott karakteren af en vapenhvila. Under den närmast följande tiden härskar splittring i politiskt afseende och på grund af furstarnes *jus reformandi* äfven i religiöst, sedan enheten i Luthers person försvunnit. Jag behöfver endast påpeka förefintligheten af de *adiaphoristiska* och *synergistiska* striderna, *kryptokalvinisternas* och *philippisternas* bekämpande o. d. för att därigenom gifva förklaring till den lutherska reformationens oförmåga att upptaga striden mot den nyvaknande katolicismen.

* * *

Under 1500-talets senare hälft påverkas utrikespolitiken fördenskull långt mäktigare af två nya tankevågor, af hvilka den ena utgår från Genève, den andra från Spanien. Deras förutsättningar och formerna för deras framträdande äro delvis grundväsentligt skiljaktiga, men erbjuda äfven flera slående likheter. Framför allt visade de sig båda lämpade att förena människor i väl organiserade samfund med precisering af religiösa ståndpunk-

ter och önskemål. De hade också båda en tendens att undantränga eller förkväfva mellanmeningar samt att fordra ensamberättigande. De kommo därför i våldsam strid med hvarandra, och när man varsnar densammas häftighet, måste man finna, att det icke blott var en kamp mellan två motsatta partier i allmänhet, utan mellan två världsåskådningar, mellan skilda religiösa och politiska system. Det västra Europa är slagfältet, och innan striden slutar, hafva länder söndersplittrats eller förenats, allianser ingåtts och upplösts, statshvälfningar omändrat bestående förhållanden. Striden gör sig kännbar äfven i Tyskland, där katolicismen tränger tillbaka reformationen, samt i Polen, Livland och Sverige. En öfverblick öfver tidehvarfvets utrikespolitik kan icke gifvas utan ett skärskådande af dessa två motsatta tankeriktningar.

Jag vill först beröra *kalvinismen*, emedan den framgick ur samma orsaker som den tyska reformationen[1]. Dess vagga var ett fristående samhälle, där en republikansk anda gjorde sig gällande, och dess ledare var fransman, med den franska bildningens genomskinliga klarhet och logiska skärpa. Här fanns ingen landsfurste, som kunde taga ledningen i sin hand, här hade intet bondekrig väckt misstro till principen om församlingen såsom kyrkans grundval. Detta och Calvins predestinationslära äro bestämmande. Redan af begynnelsen har Gud tudelat människosläktet i utvalda och förkastade, och Calvin och hans anhängare litade på att tillhöra den förra skaran. Denna lära kunde göra människorna modlösa eller ingifva dem en fatalistisk uppfattning. Att det senare stundom skett, torde vara obestridligt, men Calvin själf opponerade sig däremot, och »det är ett faktum att den sedligt spänstigaste af alla protestantiska kyrkor grundats just på predestinationsläran»[2]. — Kyrkan är de heligas samfund, och de utvalda böra fördenskull hålla sträng tukt och utstöta ovärdiga medlemmar: de voro ju ensamma Guds utvalda midt ibland de otrogna, Herrens barn, ty utom deras kyrka funnes ingen salighet. Församlingen lades till grund för kyrkoorganisationen, och prästerna voro endast Guds ords tjänare, icke medlemmar af någon ny hierarki. Guds ord skulle vara normerande för lära och lif, hvilket lade stort inflytande i hän-

[1] Min framställning i denna punkt stöder sig förnämligast på *Marcks, Coligny*, I, sid. 281—346.

[2] *Marcks, Coligny*, I, sid. 293.

derna på ordets förkunnare. Det är åtskillnad mellan kyrka och stat, men äfven det världsliga regementet skall föras efter bibelns bud; dessas innehåll påvisas af prästerna, så att hela författningssystemet i Genève erhöll en teokratisk prägel.

De spridda protestantiska elementen i Frankrike fingo en fast stödjepunkt i Calvins stad. Studerande strömmade dit och förde hem med sig hans lärosatser. Han förde själf en mycket vidtomfattande brefväxling, som satte honom i personlig beröring med ledande män i Frankrike, Nederländerna, England och Skottland samt äfven utsträcktes till Spanien och Italien, Tyskland, Polen och Sverige. Han visar sig i alla dessa bref vara människornas födde ledare, »organisatorn, som öfverskådar allt, måttfull i sina rådslag; han uppmanar aldrig till vågspel och tadlar ofta oklok hetsighet; han uppoffrar formen för själfva saken». Från Genève utsändes böcker och broschyrer, som bidrogo till den kalvinistiska rörelsens spridning.

I Frankrike blef rörelsen ganska hastigt oppositionell mot regeringen. Frankrikes konung hade stort inflytande öfver landets kyrka på grund af konkordatet af år 1516; han tillsatte biskopar och högre prelater och utöfvade kontroll öfver påfvens legater och bullor. Han ägde därför icke samma anledning som Tysklands furstar att skaffa sig *jus reformandi* och att indraga kyrkogodsen. I stället voro många biskopar använda i förvaltningen och i diplomatiska värf, så att en brytning mellan den katolska kyrkan och staten icke från konungamaktens sida kunde vara önskvärd. Tämligen skarpa mått och steg vidtogos tidtals för undertryckande af kätteriet, ehuru de visserligen icke för sitt ändamål voro tillfyllestgörande.

Bland de franska protestanterna sker fördenskull en idéutveckling, som leder till teorien om upprorets nödvändighet mot en ogudaktig konung.

Calvin uppställde icke någon så lydande sats. Han lärde, att man bör lida äfven uppenbar orätt af öfverheten, ja orättfärdig förföljelse i trossaker; den enda inskränkningen är, att man icke i handling bör lyda befallningar, som strida mot Guds ord[1]. Men hans lära och äfven hans språkbruk påverkar en vidare utveckling. I bref till de franska protestanterna kallar han dem »kallade» och »utvalda», »Guds barn», hvaremot mot-

[1] *Marcks, Coligny*, sid. 298—299. Lagligen inrättade ständer kunde äfven göra motstånd, sid. 333.

ståndarne äro »Satan och hans anhang». — »Jehovas stränga majestät meddelar sig åt kalvinismen, hårdhet och skärpa gent emot fiender och öfverträdare, lidelsefull vrede och järnhård stridslust jämte en outrotlig känsla af Gudsfolkets enhet[1].» Calvins, liksom Loyolas, språk öfverflödar af termer, som hämtats från militärväsendet. »Samlen Eder under fanorna», så uppmanar han de trogna. »I skolen vara omöjliga att besegra i hvarje strid.»

Bland de franska protestanterna funnos många adelsmän, som voro vana att taga till vapen, och allt tal om strid och seger, om Guds fiender och dylikt kunde blott verka såsom eggelse till väpnadt motstånd. År 1559 organiserades Frankrikes evangeliska församlingar, och fastställdes deras lära. Redan några år förut, omkring år 1555, kan man skönja en öfvergång till politiska betraktelsesätt jämte förut befintliga religiösa, måhända beroende på inträdet i församlingarna af många adelsledare[2], och vid decenniets slut börjar rörelsen bryta sig egna vägar, i det ledningen småningom glider ur Calvins hand. År 1558 diskuteras ett förslag att söka vinna protestantiska tyska furstar till förespråkare hos konungen, och efter några oroligheter utbryter inbördeskriget år 1562.

Samma utvecklingsgång kan skönjas både i Nederländerna och i Skottland, och teorier börja utdanas om rätten till uppror i vissa fall. En särskild statsvetenskaplig och filosofisk skola uppstår, hvars medlemmar utgå från tidsförhållandena och teoretiskt opponera sig mot furstemaktens öfvergrepp. De hafva fått namnet *monarchomacher* och hafva sin plats både inom det kalvinistiska och det katolska partiet, ehuru företrädesvis inom det förra. Fordran på själfbestämmelserätt inom det religiösa området gick hand i hand med kraf på samma rätt i politiskt afseende. Budet, att man mer skall lyda Gud än människor, kunde blott föra till försvar för passiv olydnad, till vägran att fullgöra vissa bestämda handlingar, men därmed lät man sig icke nöja. Man fortsatte på tänkandets väg, där flere märkesmän under medeltiden stannat, man drog ut konsekvenserna ur deras satser och uppställde en bestämd statslära[3]. Enligt denna

[1] *Marcks, Coligny,* sid. 295, 320 ff.

[2] Jfr utom redan åberopade arbeten *Weill, Les théories sur le pouvoir royal en France,* sid. 3, 62.

[3] Se härom *Treumann, Die Monarchomachen,* företrädesvis sid. 53, 88.

hvilar hvarje statsbyggnad på ett fördrag mellan *rex* och *populus*. hvilket är analogt med rent privaträttsliga öfverenskommelser, så till vida som fördragsbrott af ena parten fritager den andra från upprätthållande af fördragsbestämmelserna. Af parterna var *populus* af största betydelsen, emedan det var tydligt, att »*non populos propter Magistratum, sed contra Magistratus propter populos fuisse creatos*». Konsekvensen af premisser, sådana som denna, blir principen om *folksuveräniteten*. En annan följd blir, att folket rent teoretiskt kan efter egen vilja begränsa konungens makt, ty denne kan »*non sua licentia, sed, quod populus in se dedisset, jure uti*». Folket är emellertid icke omnipotent, utan äger att respektera konungens rättigheter på grund af fördraget; det är Guds vilja, att undersåtarne skola lyda öfverheten. Men det är att märka, att konungens ed innehåller löfte att regera efter lagarne, folkets att, *om han så gör*, lyda honom; den förres *obligatio* är *pura*, det senares gifven *sub conditione*.

Bland öfriga satser kan vidare anföras: »*Omnes nationes hoc communiter sentiunt, quidquid juris alicui populus dederit, idem eum justis de causis posse reposcere*». Viktigt är att känna betydelsen och innebörden af uttrycket *justis de causis*. En god konung, en *rex* i ordets bästa betydelse, skall man lyda, men icke en *tyrannus*. Denne är antingen en *tyrannus absque titulo*, en troninkräktare, hvilkens bud man alltid kan motsätta sig, och hvilken man saklöst kan dräpa, eller också en *tyrannus quoad exercitium*, en verkligen laglig regent, som urartat. I det längsta bör det suveräna folket hafva fördrag med hans öfvergrepp och förut förmana och varna honom; om detta icke hjälper blir motstånd nödigt, men detta skall utgå från ämbetsmän eller lagliga korporationer, icke från den enskilde undersåten. Det kan emellertid hända, att de förra icke göra sin skyldighet, och i detta fall — men endast då — äga *privati* på grund af gudomlig inspiration gripa till kraftåtgärder[1].

Att uppvisa här refererade idéers uppkomst och sammanhang med andra ligger utom ramen för denna afhandling. Jfr *Weill*, a. a.

[1] Det är emellertid icke blott på kalvinismens mark, som upprorsteorier spirat upp, utan omhvälfningar förekommo på många andra håll i Europa under denna tid och ledde till deras framträdande. Så t. ex. i Sverige. Det torde hafva förefallit alla tänkande svenskar nödvändigt att bryta trohetseden mot Erik XIV, men på hvad sätt skulle detta rättfärdigas inför samvete och religiös uppfattning? Till ledning uppsatte ärkebiskopen *Laurentius Petri* *Quæstiones aliquot circa magistratum* med utförliga svar. Spörsmålen voro

Konungen skall värna om den »gudomliga» och »naturliga» rätten och utföra de lagar, som med folkets vilja antagits. Fram-

måhända från början blott framsprungna ur hans behof att för sig själf klargöra sin ståndpunkt, men de spredos genom afskrifter. Tiden för deras affattning angifves genom slutorden: "*Hæc scripsi Holmiæ in obsidione. Anno etc. 1568.*" Skriften har i år utgifvits af docenten Herman Lundström såsom n:r 11: 6 af *Skrifter utgifna af svenska litteratursällskapet.*

Prima quæstio lyder: "*An licitum sit, aliquem discedere ab obedientia magistratus, eiusque, inquam, qui utiliter aut saltem tolerabiliter administrat rempublicam nec malitiose abutatur potestate?*"

Det utförliga svarets innebörd sammanfattas redan i begynnelseorden af *Responsio:* "*Hoc scriptura nullo modo permittit.*"

Secunda quæstio lyder: "*Quodsi magistratus fuerit iniquior, ita vt sæpe abutatur potestate ad iniuriam multorum ex subditis, num vel tunc licebit homini christiano, qui tali magistratui est subjectus ac iureiurando obstrictus, illi se opponere ac præstitum iuramentum retractare?*"

Responsio: "*Neque hoc videtur scriptura permittere sed potius aperte prohibere*" etc.

Tertia quæstio lyder: "*Quodsi magistratus ob manifestam tyrannidem et vitam flagitiosam existimetur iam esse intolerabilis, an vel tum licebit subditis præsertim superioris gradus seu status (!) ipsum per rebellionem fracto iuramento vel occidere vel ab officio dejicere?*"

Det utförliga svaret går ut på, att exempel på uppror i detta fall visserligen kunna anföras, men "*quia scriptura sacra neque hoc cuiquam sine speciali Dei mandato (!) permittere videtur, vix poterit a quoquam absque periculo attentari, cum generale mandatum de obedientia ergo magistratum nullam prorsus facit exceptionem nisi in ijs, quæ per magistratum præcipiuntur contra verbum Dei.*" Efter anförande af några belysande exempel ur judafolkets historia, fortsätter förf.: "*Ex his ergo et huius generis alijs exemplis liquido apparet, quantopere Deus detestetur seditiones, quando easdem etiam contra impios tyrannos et idolatricos magistratus susceptas tam horrendis supplicijs puniat*" etc. Om öfverheten begår brott, är detta ingen ursäkt för undersåtarne att göra så med; passiv olydnad är dock tillrådlig i vissa fall. Öfverhetspersonerna äga icke mer än andra rätt att uppträda mot en tyrann. Man kan också försöka lämna landet, enligt Davids exempel.

Quarta quæstio lyder: "*Quid igitur sentiendum est de Macabeis, qui absque mandato Dei (vt videtur) se opposuerunt tyranno Anthiocho, quem tamen habuerunt pro magistratu?*"

Svaret är, att de dock handlade af verklig nitälskan och drifna af Gud, men att däraf ingen allmän regel kan uppställas.

De återstående två spörsmålen äro märkligast, men affärdas jämförelsevis kort.

Quinta quæstio lyder: "*Quodsi magistratus vel laboret incurabili morbo vel alioquin ob certos defectus siue ab ætate siue aliunde provenientes iam non valet rempublicam salubriter gubernare?*"

Svaret innehåller, att en förmyndare i detta fall bör utses. "*Nihil difficultatis videtur esse in hac quæstione.*"

för allt skall han beskydda och utbreda — »*tum conservare, tum propagare*» — den »sanna» religionen, ty »*libertatem conscientiis permittere, sinere unumquemque, si volet, perire, mere diabolicum dogma est.*» Om en konung icke rättar sig härefter, öfvergår han till att blifva tyrann, och motståndsrätten kan inträda[1]. Det erkännes uttryckligen, att hjälp kan sökas mot tyrannen hos utländska furstar, och att dessa äga interventionsrätt. Just genom denna yttersta konsekvens blifva monarchomachernas lära af det största inflytande på utrikespolitiken. Det är icke blott praktiskt tillräckligt utan teoretiskt berättigadt, att furstar blanda sig i religionsstrider i andra länder, och den religiösa motsättningen blir i många fall af långt större betydelse än den nationella[2].

Dessa teorier, liksom hela den kalvinistiska lärobyggnaden, hvila på intoleransens grundval. Kalvinismen »ville vara allt.

Sexta et ultima quæstio lyder: "*Suntne et aliæ causæ his proximis similes, ob quas subditi magistratui siue volenti siue nolenti bona conscientia detrectent obedientiam eamque ad alium personam transferant?*"

Responsio: "*Sunt profecto ac inprimis infra scriptæ.*

Prima: Si magistratus deuictus, captus aut fuga elapsus iam non valet subditos defendere. Nam quemadmodum subditi debent magistratui obedientiam, ita vicissim magistratus debet subditis defensionem" etc.

Secunda: "*Si magistratus vel sciens vel insciens ita instituit sua in gubernando consilio, vt ipsa respublica adducatur in præsentissimum discrimen, nec admonitus (!) resipiscat seque emendet, coguntur tandem subditi sibi de alio gubernatore, qui officium faciat, prospicere, si non volunt omnia extrema pati. Nam quemadmodum S. Paulus de gubernatoribus ecclesiarum ait, datam esse eis potestatem ad ædificationem non ad destructionem, ita et existimandum est gubernatoribus rerum publicarum. Nam hi si nihil aliud faciunt quam quod omnia destruunt, hoc est directe contra gubernatoris officium incedunt, iam non protectores sed hostes sunt reipublicæ, quibus merito repugnent non obediant subditi.*"

Detta svar lämnar förf. tydligen icke gärna, men känner sig nödgad därtill af omständigheternas makt. Han tillägger också: "*Exposui utcunque meam de his quæstionibus sententiam, qua tamen nemini volo præiudicatum.*"

Det är att märka, att de franska teorierna ännu icke i allmänhet gått så långt som dessa Laurentius Petris, i det att först Bartolomeinattens bloodbad gaf anledning till större skärpa i uppfattning och skrifsätt. (Jfr längre fram).

[1] Enligt denna uppfattning måste hvarje regeringsåtgärd i fråga om religionen i ett land med olika religionspartier alltid förefalla något af dessa tyrannisk.

[2] De citat, som jag meddelat i ofvanstående referat återfinnas alla hos *Treumann*, som naturligtvis anför hvarifrån han tagit dem. Jag har ansett onödigt att för hvarje gång åberopa vederbörande förf., enär jag icke direkt satt mig in i deras lärosystem.

Att den kämpat för toleransprincipen, kan ingen längre påstå. Tolerans ville den naturligtvis hafva, så länge den var i behof däraf: men aldrig såsom en skonande nåd, utan såsom en öfverhetens plikt mot sanningen[1].» Den ensam är ju byggd på Guds ord!

Sålunda växte kalvinismen upp såsom en religiös och politisk oppositionsriktning, som tog sig yttring i ord och handling, och uppeldade olika folkskaror under namn af hugenotter, puritaner, gueuser till oerhörda uppoffringar och utslitande strider. Om det är den tyska reformationens stordåd att hafva undanträngt den förfallna påfveläran, så är det denna läras berömmelse att hafva hindrat den på nytt framträngande katolicismen att blifva ensamrådande[2]. Först på 1600-talet trädde den tyska reformationens bekännare ånyo upp till strid, vid den slutligen afgörande kampen.

* * *

Den sista mäktiga rörelsen under 1500-talet är den *katolska reaktionen*, hvars uppkomst och framträngande är den märkligaste företeelsen under århundradets sista decennier. Dess inflytande på utrikespolitiken kan knappast öfverskattas, och utan ett ingående på densamma blir Johan III:s politik fullkomligt oförståelig. Det är emellertid ganska vanskligt att gifva en sammanträngd karakteristik, emedan de framställningar, som finnas, äro för litet öfverskådliga. De flesta författare söndersplittra ämnet, än efter länder, än efter olika institutioner och hjälpmedel för katolicismens maktutvidgning, vanligen utan att meddela någon sammanfattande öfversikt. Det blir sålunda för liten enhet, utan att man dock får klart för sig rörelsens uppkomst och utveckling. Den riktigaste dispositionen torde vara att utgå från en skildring af påfvemakten och katolicismens ställning i olika

[1] *Marcks, Coligny*, sid. 345. Man tillämpade på oliktänkande i religiösa ting orden hos evangelisten Lukas (kap. 14: 23) »Nödga dem att komma härin» och ansåg det som en plikt att rädda alla »förlorade». Jfr *Treumann*, a. a., sid. 6.

[2] *"Er vorwiegend hat den heissen Kampf für Bestand und Ausweitung der Reformation gestritten; mit einziger Ausnahme wohl des nationalen Militärstaates Schwedens sind, vermöge einer gegenseitigen Anziehung der Energie, alle grossen politischen Kräfte des Protestantismus calvinischer Herkunft gewesen."* *Marcks, Coligny*, sid. 306.

länder vid århundradets början, att sedan draga tillsamman de olika trådarne till en sammanfattning af reaktionens framträdande och innebörd, samt sedan återgå till de skilda länderna för att framställa dess verksamhet inom hvart för sig. En skildring af sådan utförlighet finnes emellertid, mig veterligen, icke[1], och följden blir lätt missuppfattningar. Så är fallet t. ex. vid bedömande af Spaniens och framför allt Filip II:s ställning till den katolska reaktionen, i det han oftast framställes såsom en trogen vapendragare för påfvepolitiken mot kättarne, hvilken ej vårdar sig om, att land och folk försvagas och utarmas under religionskrigens tunga bördor. Bilden blir skef, därför att det icke är Spanien som ryckts med af någon reaktionsrörelse, utgången från Italien, utan att det just är från Spanien, som den utbredt sig till Italien och andra länder, upptagande nya element och sålunda skiftande form, men icke innehåll. Hela rörelsen är på sätt och vis det spanska folkets arf från medeltiden och på samma gång dess gåfva till den katolska kristenheten[2]. Filips politik är öfverensstämmande med gamla traditioner och bäres upp af en kraftig folkstämning. Det är påfvemakten, som drages med in i rörelsen, ehuru den slutligen lyckas leda den till sin fördel, och Filips uppträdande går ut på att med sig förena konungen af Frankrike och öfriga katolska furstar. Han är sitt tidehvarfs märkligaste politiska personlighet, som man icke kan förstå, om man icke tager hänsyn till det spanska folkets betydelse i motreformationens historia.

Den spanska medeltidshistorien handlar om religionskrig mot morerna. Stridens nödvändighet ingick i folkets uppfattning, och det vakade med stolthet öfver att ensamt få utkämpa den; man finner hurusom främmande korshärar behandlats med misstro. När rasmotsats förenar sig med religiös motsats, urarta striderna lätt, och drag af grymhet och hård fanatism ingingo såsom grundelement i folkkarakteren. Mot fienden ansågs allt vara tillåtet, och med exempellös frånvaro af samvetsbetänklig-

[1] *Philippson* har satt en framställning af jesuiterorden och Trienterkonciliet såsom inledning till sitt arbete *"Westeuropa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth und Heinrich IV"*; dispositionen är ganska schablonmässig, ehuru intressanta påpekanden och detaljskildringar finnas. Jfr också samma förf:s, *La contrerévolution réligieuse aux XVIe siècle*. Jfr här nedan sid. 48, not 1.

[2] Jfr t. ex. *Gothein, Loyola*, sid. 11. *"Das Resultat der Gegenreformation ist in gewissem Sinne die Hispanisierung der katholischen Kirche gewesen."*

heter prisades bedrägeri och edsbrott, när de ledde till verklig vinning[1]. Äfven mot landsmän och trosförvanter användes samma stridssätt. Spanjorerna sökte strängt vaka öfver rasens renhet, och när eröfringar gjordes från morerna, kunde väl dessa få bo kvar, men som oftast i slutna samhällen, hvilka betraktades med ständig misstro och blefvo ett stort fält inom landet för missionsarbete. Det blef emellertid äfven ett rikt utbyte af kulturelement mellan båda folken; en slags blandkultur uppstod, som bragte litteratur och konst i rik blomstring, och som förde den arabiska litteraturen till det öfriga västerlandet. Det var en vana hos spanjoren att studera sina motståndare och tillägna sig deras sätt att strida.

»Medelpunkten för allas intressen var mer troskampen än kyrkan[2].» Det var konungarne och icke biskoparne, eller möjligen påfvemakten, som trädde i spetsen för de kristna mot de otrogna. Det var öfvervägande en lekmannarörelse, som genomträngdes af glödande religiositet, och ett uttryck härför är bildandet af de tre stora spanska riddarordnarna, hvilka ständigt innehade en rad af borgar vid gränsen mot morerna. Konungadömet fick religiös karakter. Det låg härutinnan en moralisk styrka, som framträder i Spaniens förhållanden till påfvestolen och ger detta såsom kännetecknande drag »en vördnad för den heliga stolen, hvilken sökte de mest öfversvallande uttryck, så länge den gjorde spanjorerna till viljes, men fullkomligt ignorerande, så snart intressena stodo i motsats till hvarandra[3].» I allmänhet uppträdde påfvarne med stor hänsynsfullhet, och det är betecknande, att Ferdinand och Isabella åren 1497 och 1498 genom sändebud förmanade påfven Alexander VI att bättra sig och icke vara kristenheten till förargelse[4].

[1] *"Die Spanier haben sich seit dem sechszehnten Jahrhundert viel mit ihrer Treue und ihrem Edelmute gewusst, wie sie denn für jeden Zug des Erhabenen die feinste Empfindung besassen, während ihres Mittelalters aber ist wohl in keinem anderen Volke die Treulosigkeit so gleichgiltig betrachtet, ja verherrlicht worden; und wo die Religion mit ins Spiel kam, sind ihnen auch später immer diese Züge der leidenschaftlichen Grausamkeit und des kalt geplanten Verrats eigen geblieben. In ihren Augen hat das nie viel auf sich gehabt: es verschmolzen sich diese Eigenschaften mit der alles heiligenden Frömmigkeit."* *Gothein*, a. a., sid. 19.

[2] *Gothein*, a. a., sid. 35.

[3] *Gothein*, a. a., sid. 37.

[4] *Maurenbrecher*, *Geschichte der katholischen Reformation*, sid. 53—54.

Äfven i Spanien inträdde mot medeltidens slut en förvildning i seder och tänkesätt. Tukt och ordning försvunno från klostren och biskopspalatsen. Men i Spanien inträdde ett omslag, redan innan det sextonde århundradet inbrutit. Under Ferdinands och Isabellas regering nyordnades den spanska landskyrkan af kardinal *Ximenes* och hans medhjälpare. Genom ett konkordat af år 1482 fick regeringen utnämningsrätt till biskopsämbeten, hvarmed snart följde inflytande äfven på de lägre prästernas tillsättande; påfvebullor trädde i kraft först på grund af statsmaktens godkännande, och kyrkliga skatter inflöto delvis till kronan. En omfattande visitation af klostren anställdes på grund af särskild påflig fullmakt, och äfven prästernas lefverne och kunskaper undersöktes. År 1481 upplifvades inkvisitionen med uppgift att öfvervaka alla religiöst misstänkta, att fälla dom och utlämna de dömda till den världsliga makten. Högste ledare utsågs af kronan. Redan år 1474 förordnades, att två medlemmar i hvarje kapitel skulle vara teologiskt bildade, och tjugufem år senare bestämdes, att alla okunniga präster skulle afsättas. Den teologiska vetenskapen uppblomstrade, i det man gick tillbaka till Augustinus och Tomas af Aquino samt byggde vidare på deras tankebyggnad med bortrensande af senare skolastiska öfverdrifter. Dogmatiken blef icke i några hufvudsakliga delar ändrad, men det blef åter religiöst innehåll i lifvet och i läran[1].

Denna spanska reformation, såsom Maurenbrecher kallar den, eller denna katolicismens upplifvande, såsom Gothein föredrager att uttrycka sig, blef populär inom landet, och dess upptagande af bildningselement förklarar, att renässansbildningen i Spanien icke kunde blifva religionsfientlig eller ateistisk, liksom dess folkliga karakter omöjliggjorde någon större utbredning af lutherska idéer. Ett utmärkande drag är emellertid, att rörelsen var mera klerikal än ultramontan, och att den sålunda tenderade mer till afskiljande af en landskyrka än till stärkande af påfvemakten.

»Sålunda trädde icke blott den spanska staten, utan äfven den spanska religiositeten såsom en sluten makt in i det sextonde århundradet; den tränger sig på de öfriga katolska folken, och vacklande, som dessa voro, grepo de efter den fasta hållpunkt, som här erbjöd sig för dem[2]». Utbredningen gick emellertid icke hastigt, och när den inträdde, kommo nya tankar och

[1] *Maurenbrecher*, a. a., sid. 40—47. *Gothein*, a. a., sid. 39—41.
[2] *Gothein*, a. a., sid. 12.

uppfattningssätt och blandade sig med de spanska lärorna. På så sätt gåfvo äfven andra folk tillskott till katolicismens pånyttfödelse, först och främst *det italienska.*

I Italien rådde vid 1500-talets början en mycket starkare religiös splittring än i Spanien, och debatten mellan oliktänkande fördes mycket fritt. Påfvens myndighet kunde icke trycka såsom ett utländskt ok, och kyrkans män hade lätt att erhålla platser i andra länder, om de blott voro påfven underdåniga. *Renässansbildningen* bredde ut sig inom de högre klasserna, men trängde icke ned på djupet. Folkreligionen har benämnts »beslöjad hedendom», på grund af läggningen åt det öfvernaturliga och tillbedjandet af små byhelgon, hvilket närmar sig fetischdyrkan. Men detta hindrade icke, utan underhjälpte snarare en stark vördnad för alla präster, hvilken gent emot påfven närmar sig tillbedjan. »Italienaren är icke fanatisk som spanjoren, troskampen är icke för honom någon tradition, men hans tilltro till de gudomliga hemligheternas förmedlare är obegränsad[1]». Savonarolas högljudda protest mot kyrkans missbruk stack af såväl från de bildades öfverlägsna betraktelsesätt och frivola skämt som från mängdens prästvördnad. Den blef väl icke alldeles betydelselös, men den visade, att marken ej var beredd för något större röjningsarbete. Men klagomål kommo från andra håll och fingo äfven i Italien eftersägare. Att reformer behöfdes, började allmänt erkännas, men oenighet rådde om deras omfattning och sättet för deras genomförande. *Humanismen* ville råda bot för det onda. Erasmus ansåg att »upplysningen småningom, steg för steg, skulle bemäktiga sig kyrkan och genom sin bildnings öfverlägsna makt utrota medeltidens oskick, i anslutning till statens och kyrkans härskande makter, i full endräkt äfven med påfvedömet och utan hvarje våldsamhet eller rubbning i den bestående kyrkliga organisationen[2].» Denna rationalistiska uppfattning hade en tid kraftiga förkämpar äfven inom kardinalkollegiet[3], men den undanträngdes. Tiden blef allvarligare, och djupare spörsmål uppkastades. Då uppstod en ny riktning, som ville upptaga det mesta möjliga ur reformationens läror och därigenom både rensa kyrkan från missbruk och åstadkomma en fredlig uppgörelse med tyskarne. Denna riktning fann stöd

[1] *Gothein,* a. a., sid. 79. Jfr *Maurenbrecher,* a. a., sid. 48 ff.
[2] *Maurenbrecher,* a. a., sid. 130.
[3] Jfr *Gothein,* a. a., sid. 117 ff.

hos kejsar Karl och ledde till *religionssamtalen* i Tyskland och till utfärdande af *interim*. Men oförenliga motsatser låta icke förena sig, och det visade sig, att påflig och luthersk uppfattning voro hvarandra principiellt motsatta. Insikten härom verkade upplösande på förmedlingspartiet.

Då trängde en ny riktning igenom, som är snarlik den spanska. Man kan icke säga, att den direkt importerades till Italien, blott att den utvecklades under ett afgjordt inflytande från Spanien. Den förste påfve, som allvarligt känt behofvet af reformer, och som äfven vidtagit några sådana, Adrian VI (1522—1523) hade förut, ehuru född nederländare, varit biskop i Spanien och storinkvisitor både i Aragonien och Kastilien[1]. Äfven kardinal Caraffa, påfve under namnet Paul IV (1555—1559), hvilken var politisk motståndare till huset Habsburg, hade under en flerårig vistelse i Spanien rönt inflytande af dess kyrkoförhållanden; redan år 1542 öfverfördes på hans initiativ den spanska *inkvisitionen* till Italien, hvarvid sex kardinaler utsågos till den apostoliska stolens kommissarier och inkvisitorer i trossaker; de utnämnde sedan generalkommissarier för de olika länderna[2]. Från Spanien utgick *jesuiterorden*, och dess stiftares personlighet kan icke uppfattas utan kännedom af det spanska väsendet. Och om *de spanska biskoparnes* uppträdande vid konciliet i Trident vill jag helt enkelt citera ett omdöme af Gothein[3]: »*Als ein geschlossener Heerbann tritt dieses spanische Episkopat dann am Tridentiner Conzil auf; das verlieh ihm seine Macht daselbst. Die Forderungen, die es da erhob, sind im Grunde immer die Grundsätze der alten Reform des Ximenes: Unerschütterliches Beharren auf dem dogmatischen Lehrgebäude der Scholastik, einschneidende Besserung des kirchlichen Lebens. Die feingebildeten Italiener, die Cervini und Morone, waren zur Leitung, zur Vermittlung der Gegensätze innerhalb und ausserhalb der Versammlung die berufenen Persönlichkeiten; die treibende Kraft hat aber doch bei den Spaniern gelegen.*»

Att anföra flera bevis på det spanska inflytandet anser jag onödigt och vill endast tillägga, att den italienska kulturen i två afseenden verkade modifierande på de spanska lärorna: först och främst afslipade den en mängd ytterlighetsmeningar, som

[1] *Maurenbrecher*, a. a., sid. 205.

[2] *Ranke*, *Päbste*, I, sid. 136. *Ward*, *The Counter-Reformation*, sid. 52.

[3] *Gothein*, a. a., sid. 41.

mest passade i Spanien ensamt, och vidare häfdade den kraftigt principen om påfvens maktfullkomlighet. Det är efter dessa ändringar, som den spansk-italienska idéströmningen utbreder sig under namn af *den katolska reaktionen.*

* * *

Under det *tridentinska mötet* måste denna tankeriktning kämpa mot medlande meningar och separatistiska landskyrkotendenser. De förra hade sin främste förkämpe i Karl V, ehuru de efter hans död representerades af Ferdinand och den franska regeringen. De senare utgingo hufvudsakligen från Spanien och Frankrike. Under mötets tredje och sista period bekämpades de emellertid segerrikt af den påfliga politiken, som ställde Ferdinand till freds med löften om vidsträckta eftergifter och undantagsförmåner för Tyskland, hotade Filip med revision af furstarnes ingripande i kyrkans angelägenheter och drog de franska prelaternas ledare, kardinalen af Lothringen, in i den påfliga intressesferen genom ett skickligt begagnande af inre franska partimotsättningar. Påfvemakten blef sålunda i allt väsentligt oantastad[1].

[1] En god öfversiktlig framställning af kyrkomötet finnes hos *Ward,* a. a., sid. 58—100. *Philippsons* behandling (*Westeuropa, Einleitung,* sid. 71—184) är visserligen mycket detaljrikare och utförligare, men ganska svåröfverskådlig. Någon uppfattning af den katolska reaktionens *utveckling* erhåller man egentligen icke i hans *Einleitung.* — I fråga om den öfriga litteraturen må nämnas, att *Ranke* i sin *Geschichte der Päpste* måhända lämnar det djuptänktaste och stilistiskt mest tilltalande bidraget till tidens historia, men en följd af ämnets formulering är, att han för litet bygger sin framställning på landskyrkornas tillstånd och olika skaplynne; intresset för Italien och kyrkostatspolitiken tränger undan hvarje sammanfattande påpekande af den spanska kyrkans stora inflytande. — *Möller-Kawerau* (*Lehrbuch der Kirchengeschichte,* III) och *Hase* (*Kirchengeschichte,* III: 1) ägna likaledes för liten uppmärksamhet åt landskyrkorna. — I *Histoire générale* börjar skildringen af motreformationen så godt som genast med konciliet i Trident, och behandlingen af Spaniens historia är skäligen ytlig.

De bästa framställningar af rörelsens uppkomst finnas hos *Maurenbrecher,* men af hans stort anlagda arbete *Geschichte der katholischen Reformation* har blott första delen utkommit, behandlande tiden intill år 1534; den slutar sålunda, där vanligen andra framställningar begynna; samt hos *Gothein,* i biografien öfver *Ignatius von Loyola,* där första boken handlar om *Die Genesis der Gegenreformation.* — *Ward* lämnar den bästa öfversikten öfver rörelsen i dess helhet.

Mötet afslutades i december 1563, och dess beslut äro af den största betydelse för hela den katolska kristenheten. Erkända bekännelseskrifter voro förut blott de tre ekumeniska symbola, hvilka äfven protestanterna erkände, samt några medeltidssynodalbeslut om öronbikt och transsubstantiation. Gent emot de nya protestantiska bekännelseskrifterna tillkom nu en sammanfattning af den katolska kyrkoläran, sådan den utbildats af skolastiken[1]. — Besluten fördelades i två grupper: *canones* och *decreta de reformatione*[2]. De förra röra sig om traditionen såsom uppenbarelsekälla, om arfsynd och rättfärdiggörelse, om transsubstantiation och om boten; celibatsbestämmelsen inskärpes, men frågan om kalkens bruk i nattvarden äfven för lekmän hänsköts till påfvens ompröfning och dispensmyndighet. Öfver kättarne uttalades anathema. — Reformdekreten innehöllo bestämmelser om domkapitel och biskopsval, om noga kontroll öfver prästernas lefverne och om inrättande af prästseminarier, om hållande af provinssynoder, reformer i äktenskapslagarne m. m. Biskoparnes residensplikt fastslogs som regel, men påfven skulle kunna bevilja undantag därifrån.

Pius IV godkände besluten i januari 1564 med tillägg, att påfven ensam äger tolkningsrätt. För att handhafva denna nedsattes redan 1564 en särskild kardinalskongregation — *Congregatio Concilii* —, hvilkens befogenheter utvidgades af Sixtus V[3]. På grund af ett konsilbeslut utfärdades en *Professio fidei Tridentinæ* (1564), som skulle vara bindande för präster och universitetslärare, i hvilken en artikel om påfvens primat egenmäktigt af påfven insattes. Två år senare utfärdades *Catechismus Romanus*, år 1570 ett *Missale* och år 1592 en reviderad upplaga af *Vulgata*[4].

Dogmbesluten blefvo genast gällande, men de öfriga behöfde godkännas af de olika regeringarna på grund af konkordaten. Kejsaren gaf sitt godkännande, mot det att påfven tillät de tyska biskoparne förordna tills vidare om kalkens åtnjutande af lekmän, men den tyska riksdagen har aldrig bekräftat besluten. Sigismund August af Polen antog dem, men den polska riksdagen vägrade 1564 och 1578 att göra detsamma, under hän-

[1] *Hase*, a. a. III: 1, sid. 367.
[2] *Zorn*, *Kirchenrecht*, sid. 163.
[3] *Zorn*, a. a., sid. 163. *Ward*, a. a., sid. 97.
[4] *Möller-Kawerau*, a. a. III, sid. 224—225.

visning till att ingen polsk prelat bevistat mötet. I Portugal, det katolska Schweiz och Venedig gjordes inga svårigheter. Kardinalen af Lothringen undertecknade för Frankrikes räkning, men detta bekräftades icke af regeringen, och besluten hafva aldrig publicerats i Frankrike. Filip II antog dem efter nagot dröjsmål, med förbehåll för kronans gamla rättigheter[1].

Man finner sålunda, att mötesbesluten icke allestädes vunno officiellt erkännande. Men detta oaktadt inverkade de på uppfattningen i alla katolska länder, och om någon olikhet vid deras tillämpning än förefinnes, så påskyndade de eller banade väg för en *reformation af den katolska kyrkan.* Detta förgätes ofta vid användandet af termen: *den katolska reaktionen*, hvilken lätt kan missuppfattas.

* * *

Det var icke nog med fastställande af vissa kyrkomötesbeslut eller deras godkännande af respektive regeringar, utan det var framför allt af nöden att bland prästerskapet och folken utbreda en lefvande känsla af beslutens riktighet och nödvändighet. Deras innehåll skulle icke blott sättas på pergament med döda bokstäfver, utan ingå i folkmedvetandet såsom regler för lifvet. Kristenhetens enande under påfven och kätteriets undertryckande voro den katolska reaktionens mål, tridentinska mötets beslut var dess bekännelseskrift, dess samlingstecken och baner; *inkvisitionen* och *jesuiterorden* voro dess förnämsta vapen.

Det var hög tid för katolicismen att göra front mot den anfallande protestantismen. Efter *Ranke*[2] vill jag uppdraga konturerna till de båda religionspartiernas maktområde år 1563, sålunda vid tiden för kyrkomötets afslutande[3]. Längst bort ifrån Rom, i Sverige, Norge och Danmark, i England och Skottland voro protestantisk lära och kyrkoordning införda och i allmänhet kyrkogodsen indragna; en katolsk reaktion måste därför förenas med en ny egendomsförändring i stor skala, om icke gamla anspråk skulle anulleras. Det bör emellertid anmär-

[1] *Ward,* a. a., sid. 98—100.

[2] *Ranke, Päpste,* II, sid. 4—14.

[3] I denna öfversikt, som blott skall tjäna till belysning af den katolska reaktionens betydelse, gör jag icke skillnad mellan lutheraner och kalvinister, utan sammanför dem till ett enda antikatolskt (protestantiskt, evangeliskt) parti.

kas, att England nyligen (1553—58) varit skådeplatsen för katolicismens våldsamma återinförande, samt att ett större antal katoliker ännu funnos kvar. — Livland var till större delen protestantiskt och Polens adel likaså; Sigismund August var tämligen ljum i sin katolicism, och det fanns tidtals en protestantisk majoritet i senaten. De stora städerna i polska Preussen fingo 1557 och 1558 privilegier på fri utöfning af luthersk religion, och det forna ordenslandet Preussen var förbytt till ett reformeradt hertigdöme. I Siebenbürgen erkändes de nya lärorna tämligen allmänt, och kyrkogodsen indrogos år 1556. I Ungarn fanns äfven en utpräglad protestantisk stämning, och år 1554 var en protestant palatin. I Tyskland gällde religionsfreden, som erkände både katolska och protestantiska länder. Norra Tysklands stater voro nästan uteslutande reformerade — Brandenburg, Pommern, Mecklenburg, Sachsen m. fl.[1]. Söder därom i biskopsstiften Würzburg och Bamberg var större delen af befolkningen protestantisk, och biskoparne hade föga inflytande öfver ständerna. Samma förhållande var det i Bayern, där den katolske hertigen måste göra eftergifter gent emot de kätterska adelsmännen och städerna. I Österrike var det än sämre beställdt. Adelsmännen härskade tämligen oinskränkt på sina gods, indrogo kyrkliga stiftelser, vägrade tionde och omöjliggjorde sålunda tillsättande af katolska präster; de höllo sig i stället med lutherska huskaplaner. Städerna vunnos i stort antal för den nya rörelsen, och landtständerna togo den i sitt beskydd. Ferdinands motståndsförsök voro gagnlösa[2]. I Salzburg och alpländerna gick en mäktig underström af kätterska meningar, ehuru de ännu icke fått officiellt erkännande. Würtemberg och Pfalz, flera delar af Baden och många riksstäder voro protestantiska. Inom de andliga furstendömena vid Rhen var adeln nog mäktig att skydda protestantiska präster; i Köln fanns en antikatolsk rörelse; i Trier uppträdde öppet en predikant från Genève; i Aachen och Mainz stod det föga bättre till. I Münster ansågos flere biskopar lutherskt sinnade, och prästerna började gifta sig. Hertigen af Cleve ansåg sig själf vara katolik, men tog nattvarden på lutherskt sätt,

[1] Af Braunschweigs 4 grenar voro emellertid 2 katolska 1555, men blefvo senare vid regentombyten protestantiska.

[2] Jfr *Huber, Oesterreich,* IV, sid. 93 ff. Jag återkommer till förhållandena i Bayern och Österrike vid behandlingen af Johans fordringar af påfven.

och inom hans land spreds kätteriet. Mångenstädes uttyddes religionsfreden på sådant sätt, att ett protestantiskt domkapitel skulle äga rätt att utse en protestantisk biskop; sålunda fick en brandenburgsk prins Magdeburg, en lauenburgsk Bremen, en braunschweigsk Halberstadt. Äfven biskopsdömena Lübeck, Verden, Minden och abbotstiftet Quedlinburg tillföllo protestanter. De katolska universiteten förföllo; i Wien blef ingen prästvigd på tjugu år; professorsstolar i Ingolstadt och annorstädes stodo tomma. De protestantiska läroanstalterna hade däremot fullt upp med lärare och lärjungar.

Kalvinismens framträngande i Nederländerna och Frankrike har jag förut omnämnt. År 1562 utfärdades i Frankrike ett skyddsbref för protestanterna. Äfven i Italien och Spanien hade kätterska rörelser försports.

Man kan i allmänhet fördela länderna på tre grupper, allt efter som de äro nästan uteslutande katolska eller protestantiska, eller också hafva protestantisk befolkning och katolsk öfverhet. För den på nytt framträngande katolicismen blef uppgiften olikartad och stridsmedlen skiljaktiga inom de olika gruppernas områden.

Lättast var det i de öfvervägande katolska länderna, där kätteriet aldrig fick riktigt fast fot. Där visade sig *inkvisitionen* verksammast. Reorganiserad i Spanien, hvars katolska kyrkouppfattning gaf den sin prägel, öfverfördes den till andra länder, 1536 till Portugal och 1542 till Italien, i det att Paul III nämnda år tillsatte en inkvisitionskongregation; kardinal Caraffa blef den egentlige ledaren. Äfven i Neapel, Milano och Venedig infördes den. Dess verksamhet var blodigast i Spanien, där *autos da fé* voro folknöjen, som öfvervoros af hofvet. Inkvisitionen »var det populäraste institutet i Kastiliens alla länder, det rätta uttrycket för den dystert svärmiska spanska folkkaraktären» [1]. I detta land och i Italien utrotades kätteriet i grund, hvarvid äfven bokcensuren spelade en stor roll. Äfven denna användes tidigt i Spanien, och dominikanerna sökte införa den i Tyskland [2]; den utbildades af de spanska generalinkvisitorerna Adrian och Manrique (1523—1538), hvilken senare drog under sin dom både innehaf-

[1] *Philippson, Westeuropa,* sid. 54. Öfriga uppgifter äro hämtade från *Ward,* a. a., sid. 47—55.
[2] Jfr striden för och emot Reuchlin.

vare och läsare af kätterska böcker samt äfven dem, som kunnat angifva dylika, men underlåtit det. En förordning med motsvarande innehåll utfärdades af Caraffa 1543, och redan 1540 fick universitetet i Löwen i uppdrag att uppgöra en förteckning på i Flandern förbjudna böcker; den första förteckningen utkom 1546 och efterföljdes tio år senare af en dylik i Spanien, utfärdad af inkvisitionen. År 1559 utfärdade Paul IV en bulla om ett *index* på förbjudna böcker, gällande för hela kyrkan. Detta omarbetades på grund af Tridentmötets beslut år 1564 och efterföljdes senare af nya tillökade upplagor. Ledningen innehades af en *index-kongregation* i Rom.

I Frankrike och Nederländerna antogos inkvisition och index icke obetingadt, men den anda, för hvilken de voro uttryck, besjälade äfven i dessa länder i mångt och mycket de katolska partierna.

Inkvisition och index äro egentligen blott negativa medel i reaktionens tjänst: deras uppgift är att rensa bort och förkväfva. Det kräfdes emellertid äfven en verksamhet af positiv art, ett reformarbete på den bestående kyrkans grund, och detta har främjats af *jesuiterorden*. Detta påstående förefaller måhända egendomligt, och klart är, att det icke kan blifva fråga om djupgående reformer, då denna orden går i spetsen, icke sådana som angå läran, utan blott i fråga om lefvernet. Jag vill erinra om, att de starkaste klagomålen mot prästerskapet gällde dess osedlighet och okunnighet. Jesuiterna föregingo med godt exempel i fråga om större sedlighet i yttre vandel och bidrogo att utbreda en bättre uppfattning i detta hänseende. Vidare drogo de i härnad mot okunnigheten genom upprättande af kollegier och lärareplatser.

Att här betona Ignatius Loyolas betydelse är onödigt. I hans person förenades den stränga spanska kyrkligheten med italienarnes vördnad för påfvestolen, och hans orden blef därför påfvekyrkans kraftigaste vapen under reaktionens tid. Ett och annat om ordens organisation[1] och verksamhet anser jag mig böra nämna.

Orden innefattar fyra klasser, nämligen *noviser*, hvilka undergå en två års pröfvotid, efter hvilken de aflägga de vanliga munklöftena och blifva *skolastiker*, hvilka fullständigt tillhöra orden och icke af egen vilja kunna lämna den; detta stadium i

[1] Enligt *Heimbucher, Orden*, II, sid. 55 ff.

medlemmarnes utveckling ägnas åt studier och varar 8—15 år; mot slutet af denna tid inträder vanligen prästvigningen, och sedan sker öfvergången till antingen den tredje klassen: *formerade koadjutorer (»formierte Koadjutoren»)*, hvilka dels äro andlige, d. v. s. präster, dels lekmannabröder, eller också till fjärde klassen: *professer af fyra löften*, hvilka alltid äro präster. Någon skillnad i yttre afseende mellan koadjutorer och professer finnes icke, men de senare aflägga ett fjärde löfte, om obetingad lydnad under påfven i fråga om missionsarbetet. »Genom detta löfte förplikta sig professerna att utan invändning och utan dröjsmål, till och med utan respenningar begifva sig till troende och otrogna, så snart påfven befaller det till själarnas frälsning[1].» Denna klass utgör ordens kärna — *corpus societatis* — och ur densamma skola *generalen*, hans *assistenter* och *admonitor*, *provinsialerna* och *professhusens föreståndare* tagas.

Medlemmarne vistas enligt regel i ordenshusen, hvilka äro *novishus*, *kollegier* (för skolastiker), *residenshus* (med ett fåtal medlemmar) eller *professhus* (för professer och formerade koadjutorer). De två första slagen äga rätt att hafva ordinarie inkomster, men professhusen skola underhållas genom allmosor.

Ordens lagstiftande myndighet är *generalkongregationen*, som ensam äger stifta eller upphäfva *ordenskonstitutionerna*. Den väljer generalen. Dess medlemmar äro: generalen och hans assistenter, provinsialer och två ombud från hvarje provins, valda af *provinskongregationen* (af provinsialen, rektorer och äldre professer inom provinsen). Generalkongregationen samlas vid generals frånfälle samt vid utomordentliga tillfällen, på kallelse af generalen eller hans assistenter.

Generalen (præpositus generalis) väljes på lifstid och äger jurisdiktions- och administrationsmakt. Han utnämner *provinsialer* (föreståndare för ordensprovinserna) och deras *konsultorer* och *admonitorer* (provinsialernas rådgifvare och kontrollanter) samt föreståndare för professhus, kollegier och novisiat. Provinserna fördelades på fyra *assistenser*[2], och generalkongregationen utser dels en enda admonitor, dels ur hvar provins en assistent till generalens rådgifvare. Dessa kunna i vissa fall försätta generalen ur verksamhet och inkalla generalkongregationen. Föreståndare för professhus kallas *præpositus*, för kollegium eller

[1] *Heimbucher*, a. a., II, sid. 58.
[2] Senare sex, för närvarande fem.

novisiat *rektor*, för residens *superior*. Alla ämbetsmän utom generalen utses blott för visst antal år.

Konstitutionerna utarbetades först af Loyola och reviderades (1558) af Lainez; de kompletterades af *deklarationer*, som innehöllo modifikationer och undantagsbestämmelser, samt af *hemliga instruktioner* af generalen, hvilka sakna officiell karakter och förnekats af orden[1]. — Ordensmedlemmar kunde icke vara biskopar, ärkebiskopar eller kardinaler. Ett strängt lydnadsförhållande upprätthölls; den, som skulle utföra en befallning, fick ej ett ögonblick tveka, om också handlingen syntes honom brottslig, ty den befallande bar ansvaret. På Guds ingripande måste man alltid hoppas. »Förtroendet till Gud måste vara så stort», heter det, »att man icke får tveka att fara genom hafvet på ett bräde, om man icke har ett skepp att tillgå.»

Orden fick en hastig utbredning öfver *Italien*. Kätterska trakter återfördes till kyrkan genom predikan och lärareverksamhet, och kollegier upprättades, t. ex. i Venedig 1542, i Bologna 1546, i Rom 1550 *(Collegium Romanum)*. I *Spanien* beredde väl till en början dominikanerna svårigheter, men ordens andliga samhörighet med den spanska nationen var så stor, att dess framgång var gifven. Ett kollegium upprättades först i Salamanca. I *Portugal* möttes orden af en gynnsam folkstämning och af regeringens förtroende; där upprättades kollegierna i Coimbra och Lissabon redan år 1542[2].

Under Loyolas lifstid uppstodo 12 ordensprovinser[3], och vid hans död kunde medlemmarnes antal uppgå till ungefär 1,000. När den andre ordensgeneralen, Jakob Lainez (1558—1565) dog, räknade orden 18 provinser, 130 ordenshus och vid pass 3,500 medlemmar. Den tredje generalen var *Frans Borgia* (1565—1572), den fjärde *Eberhard Mercurian* (1573—1580) och den femte *Claudius Aquaviva* (1581—1615), vid hvilkens frånfälle orden räknade 32 provinser, 559 ordenshus och 13,112 medlemmar[4].

* * *

[1] *Ward*, a. a., sid. 35—36.

[2] *Ward*, a. a., sid. 39—43. *Heimbucher*, a. a., sid. 71 ff.

[3] Italien, Sicilien, Portugal, Aragonien, Kastilien, Andalusien, Öfre Tyskland, Nedre Tyskland, Frankrike, Indien med Japan, Brasilien, Etiopien. *Heimbucher*, a. a., II, sid. 66, *Ward*, a. a., sid. 46, angifver siffran till 13 och *Ranke*, Päpste I, sid. 151, till 13 utom den romerska provinsen, sålunda 14.

[4] *Heimbucher*, a. a., II, sid. 65—66.

Att rensa bort de svaga tillstymmelserna af kätteri i Spanien och Italien var lätt i jämförelse med katoliceringsarbetet i länder med öfvervägande protestantisk befolkning eller blandning af olika religioner, äfven om landets regent var katolik. På dennes personlighet berodde mycket; om han kunde intresseras för missionsarbetet, gick detta naturligtvis lättare. Vidare voro flere omständigheter af vikt. Först påfvedömets moraliska höjande. När kyrkostatspolitiken sköts undan för kyrkans angelägenheter, blef det större enhet i dessas behandling, och hvarje katolsk furste behöfde ej längre känna sig stå ensam gent emot en aldrig så stark folkmening. Katolicismens segrar i Spanien-Italien måste äfven återverka, och den framträngande kalvinismens aristokratiskt-demokratiska element ryckte upp många furstar ur deras försoffning och drefvo dem i reaktionens armar.

I Frankrike motsatte sig både Parisparlamentet och universitetet sig jesuiterna, och omkring år 1560 visade sig regeringen ganska hågad för en kompromiss till enhetens återställande. Men jesuiterna trängde sig in i södra delen af landet, och vid religionskrigets utbrott behöfde det katolska partiet bundsförvanter af hvarje slag; år 1562 upprättades ett jesuitkollegium i Paris. En af de jesuiter, som framgångsrikast verkade i Savoyen (från 1560) och södra Frankrike, var Antonio Possevino[1].

Ordens framträngande i Tyskland har på ett glänsande sätt skildrats af Ranke[2]. År 1552 grundade Loyola i Rom *Collegium Germanicum* för uppfostran af tyska ynglingar till missionsverksamhet i hemlandet, och i själfva Tyskland uppstod raskt det ena kollegiet efter det andra: 1552 i Wien, 1556 i Ingolstadt och Prag, 1557 i Köln, 1559 i München, 1564 i Dillingen. För att förstå hvad detta innebär bör man besinna, att lärda studier råkat i förfall vid katolska läroanstalter, medan de reformerade universitetens lärosalar fylldes. Jesuiterorden lade hufvudsaklig vikt vid lärareverksamhet och öfvertog delvis eller fullständigt universitet och skolor, invid hvilka deras kollegier uppstodo. De ägnade sig vid universiteten åt språkstudier och åt naturvetenskaper, men förnämligast åt teologiska discipliner och återupplifvade disputationerna. De öppnade latinskolor och fattigskolor. Canisius, den förste tyske jesuiten, utgaf sin katolska katekes, som blef mer spridd än den påfliga. Hvarje

[1] *Heimbucher*, a. a., II, sid. 75 ff.
[2] *Ranke, Päpste*, II, sid. 17—24. Jfr *Heimbucher*, a. a., II, sid. 86 ff.

kollegium blef medelpunkt för en storartad verksamhet; medlemmarne predikade för folket och ägnade sig åt själavården; de spredo folkskrifter och vetenskapliga arbeten; de samlade ungdomar omkring sig och påverkade de äldre såsom biktfäder. Vid all denna mångsidiga verksamhet uträttade de utomordentligt mycket genom sin energi, sin offervillighet och framför allt genom sträng följdriktighet och metod.

Följderna för Tyskland blefvo snart skönjbara[1]. Hertig Albrecht V af Baiern började göra kraftigt motstånd mot landtständernas kraf på religiösa eftergifter. Han fick prelaterna på sin sida, äfven städerna (1564) och krossade adelns motstånd. Professorer måste underskrifva Tridentinermötets trosbekännelse, och alla ämbetsmän aflade högtidlig ed att hålla fast vid den kristna tron; protestanter af olika samhällsklasser måste lämna landet. Bokcensur infördes. Till belöning erhöll hertigen en viss uppsiktsmyndighet öfver landets kyrka. — Hertigen öfvertog såsom förmyndare styrelsen i en del af Baden och återinförde katolicismen äfven där (1570—1571). — Vid riksdagen i Augsburg 1566 motsatte sig ett katolskt parti endräktigt de oeniga protestantiska ständerna, och efter dess slut spreds rörelsen allt vidare. I Trier, Mainz, Fulda, i Franken och Rhenlandet möta vi provinsialsynoder och kyrkovisitationer, vid hvilka katolska trosbekännelser påtvingas; seminarier inrättas; ämbetsmän utnämnas och akademiska grader utdelas först efter aflagd *confessio fidei*. Jesuiter dyka upp öfverallt; den förnämste är *Canisius* († 1597).

Samma företeelser kunna iakttagas i de österrikiska länderna. — Canisius aflade ett besök i *Polen* år 1558, men först 1564 infördes orden dit på allvar[2]

Svårast var det för katolicismen att återvinna de länder, där både furstar och folkens flertal voro anhängare till reformationen. Två vägar ägde katolicismens förkämpar att välja emellan, två metoder, hvilka någon gång kunde användas samtidigt. Både katoliker och protestanter erkände i princip furstarnes *jus reformandi*, åtminstone satsen om *regio* och *religio;* Ferdinand och Isabella hade genom Ximenes utöfvat dylik rätt, och Augsburgerfreden införde uttrycklig bestämmelse om densamma i den tyska statsrätten. Gustaf Vasa och Henrik VIII hyllade den i

[1] *Ranke, Päpste,* II, sid. 24—36.

[2] Om Polen se längre fram.

handling. Dess erkännande syntes oinskränkt. Det gällde därför för den katolska kyrkan att få katolska furstar i protestantiska länder, för att sedan förmå dem att påbjuda den katolska tron och framtvinga dess erkännande bland folken. Hvad detta innebär, visar Englands historia under den blodiga Maria, och denna uppfattning ligger till grund för sträfvandet att omvända Johan III. Men när det så passade, bestreds den allmänna grundsatsen om furstarnes makt i religiösa ting både af protestanter och katoliker. Om kalvinismens motståndsteorier gent emot katolska furstar har jag redan talat; jesuiterna resonnerade pa motsvarande sätt i fråga om protestantiska maktägande, och den andra missionsmetoden är fördenskull att i hemlighet vinna terräng bland folken. Exempel härpå kunna anföras från England under Elisabets regering[1].

Äfven motreformationen hade liksom kalvinismen sina *statsrättsteorier*, hvilka passade till bestående förhållanden. Något senare än för hugenotterna uppstod för de franska katolikerna den frågan, hur undersåten bör ställa sig gent emot en kättersk furste, ett spörsmål som tidigt kräft ett svar i fråga om Elisabet af England. Under intryck af frågans stora betydelse och med material hämtadt dels från medeltiden, dels från samtida rättsundersökningar uppställdes en teori, som kan sägas vara den katolska reaktionens statsrättsliga grundprincip, än uttalad och än blott skönjbar i handling. Dess hufvudinnehåll ar följande: kyrkan är grundad af Gud och står under hans särskilda beskydd; den bör vara en och odelad under påfvens öfverhöghet och är världens fastaste institution; Gud har visserligen förlänat den världsliga staten en självständig makt, men dess bärare är *multitudo*, är det suveräna folket, hvilket genom fördrag, *jure naturæ*, till fursten öfverlämnar utöfvandet af densamma; om rättmätiga orsaker förefinnas kan folket uppsäga fördraget. Folket tillhör kyrkan och är af *gudomlig rätt* påfven underdånigt; här finnes icke något uppsägbart fördrag. Påfven är visserligen icke världslig herre öfver de olika länderna, men har för andliga ändamål högsta dispositionsrätt öfver de kristnas timliga ägodelar; han är icke *ordinarius judex* öfver furstarne, men om så kräfves för själarnas frälsning, kan han *regna mutare*, d. v. s. tillhålla ett folk att uppsäga fördraget med sin furste. Påfvens makt öfver furstarne utöfvas genom folken, men den praktiska

[1] Se längre fram.

konsekvensen är emellertid, att påfven äger rätt att förklara en furste afsatt. Så skedde med drottning Elisabet år 1570. Stöd härför kunde lätt hämtas ur gamla testamentet, t. ex. i Davids smörjning till konung af Samuel. På samma sätt som hos de kalvinistiska monarchomacherna ledde denna teori hos jesuiten Mariana till principen om tyrannmords berättigande i vissa fall[1].

Furstemaktens oberoende af folk och kyrka förfäktades af Bodin, hvars skrifter fingo sitt största inflytande, när den katolska reaktionens idéer började afmattas under 1600-talet.

* * *

Den katolska reaktionens segrar kunna icke rätt förstås, om man underskattar rörelsens inre värde. Det var en sedlig kraft, sådan den från katolskt håll uppfattades, hvilken gick såsom en stark underström under hela denna tidsriktning, och den tog sig uttryck i ärlig öfvertygelse och självuppoffrande verksamhet af lika stor intensitet som bland lutheraner och kalvinister. Det är icke ärelystnad och maktbegär, som kunna förklara en Possevinos mod bland Savoyens kättare eller en Malaspinas lugn under upphetsningen i Uppsala. Fel och brister, lidelser och egoistiska sträfvanden förbundos med rörelsen såsom slagget med den renare malmen, men så var äfven fallet inom de protestantiska partierna. Och vi få icke missledas vid vårt omdöme däraf, att jesuiternas moral och det spanska kyrkoidealet stå för vår uppfattning såsom lägre utvecklingsformer; det absolut rätta finner man ingenstädes i historien, utan hufvudvikten ligger vid uppsåtets ärlighet och individens underordnande under ledande idéer, hvilka inför samvetet stå såsom goda och berättigade.

Ett är visst, och det är, att ingen andlig rörelse af sådan omfattning som den katolska reaktionen kan vara byggd på bedrägeri, blott tjänande egoistiska intressen, utan dess drifvande

[1] Dessa teorier uttalas i allmänhet först efter den period, som det här är fråga om, i slutet af 1500- och början af 1600-talet, men de synas förefinnas redan tidigare. Jfr uppträdandet mot Elisabet 1570. Min korta framställning stöder sig på *Treumann,* a. a., sid. 36—38, 80—81 och *Möller-Kawerau,* a. a., III, sid. 239—240.

krafter måste vara af högre och ädlare art, äfven om de i jämförelse med andra kunna framstå såsom relativt underhaltiga.

* * *

Af ofvanstående framställning framgår, att två grupper af olikartade principer dikterade de enskilda staternas utrikespolitik under 1500-talets senare hälft. *Dynastipolitiken* och tanken på *den europeiska jämnviktens upprätthållande* kräfde *en* partigruppering och *den katolska reaktionens princip* en annan. Förekomsten af dessa skilda ledande idéer gör skådespelet inveckladt och svårförklaradt, i det att samma land kan plötsligt öfvergå från det ena politiska systemet till det andra. De flesta författare synas hafva förbisett detta förhållande, hvilket orsakar, att man stundom finner religiösa motsättningar såsom uteslutande förklaringsgrunder till det politiska intrigspelet, stundom enbart världsligt-politiska. Att dessa senare voro af betydelse, hade samtiden klart för sig allt sedan Karl V:s dagar och på grund af tvekampen mellan honom och Frans I, och de förras inverkan belyses klart af en skarpsynt iakttagares uttalande år 1565. »Nu för tiden», skrifver en meddelare från Paris, »kunna de katolska furstarne icke förfara såsom förr. Vän och fiende skildes fordom genom landskapens och konungarikenas gränser; man kallade sig italienare, tysk, fransman, spanjor, engelsman och så vidare; nu måste det heta katolik och kättare, och en katolsk furste måste till vänner hafva alla länders alla katoliker, liksom de kätterske hafva alla kättare, vare sig de äro deras egne eller andras vasaller, till vänner och undersåtar[1].» Denna synpunkt är det nya som tillkommit, den är tidens särmärke. »Motreformationen och kalvinismen ställde hvarje annan politisk synpunkt i den religiösa idéens tjänst.» Men dock »återverkade Karl V:s tidsålder på den nya generationen. Just den egendomliga sammanblandningen af denna politiska synpunkt med den härskande religiöst-politiska är det, som förlänar utrikespolitiken, såsom man bedref den, och såsom äfven religionspartiernas ledare själfva bedrefvo den, sin fulla egendomlighet och sitt verkliga intresse[2].» Häraf följa, att inbördeskrigen erhålla mellanfolklig betydelse, och att främmande furstar å olika sidor kallas till bistånd och

[1] *Marcks, Bayonne,* sid. 14.
[2] *Marcks, Bayonne,* sid. 14—15.

anse sig befogade att ingripa. En stor del af Europa befinner sig i en våldsam ombildningsprocess, under hvilken hvarje grundprincip än verkar upplösande, än förenande. Man finner, att den religiösa principen sprängt i tu de nederländska provinserna, som Karl V sökt förena till en enda statskropp, men däremot förenat England och Skottland. Frankrike hotade att falla sönder, men räddades genom jämnviktspolitikens tilltagande makt att mot Spanien förena alla fransmän, hvaremot nämnda princips motsvarighet, dynastiprincipen, ledde till Portugals förening med Spanien.

Ännu en omständighet ger tiden dess karakter, och det är Spaniens dominerande ställning. Den katolska reformationen utgick från Spanien och fick därifrån en god del af sin prägel; denna omständighet har jag tillräckligt berört, och den förklarar, att det spanska folket går i spetsen i kampen mot kättare, hvarhelst de finnas. Filip II är reaktionens inkarnation; i honom tager den personlighet till den grad, att katoliker i skilda länder vända sig till honom om hjälp, och att alla protestanter betrakta honom såsom sin dödsfiende. Men nu händer det egendomliga, att så godt som hvarje åtgärd, som Filip vidtager till katolicismens utbredning eller stärkande, bidrager till politisk maktutvidgning för honom själf. För honom försvinner motsättningen mellan de två artskilda principerna, och detta ger hans politik en oerhörd styrka och följdriktighet. Englands katolisering skulle innebära dess inkorporation i det spanska väldet eller dess nedtvingande till en spansk lydstat, och hvarje understöd åt katolikerna i Frankrike stärkte det parti, som kunde begagnas att gå Spaniens ärenden och måhända åstadkomma en förening af båda ländernas kronor på samma hufvud. Det var egentligen en fördel för Filip, att han icke blef kejsare, ty de religiösa förhållandena i Tyskland och i de Habsburgska arfländerna så godt som framtvingade en medlingspolitik i religiöst afseende, men Filips styrka låg just i hans fasta ytterlighetsståndpunkt i ett tidehvarf, som skapade stridiga ytterligheter.

Om Filips person hafva omdömena varit mycket skiljaktiga, och äro det ännu. Han slöt sig omsorgsfullt inom sig själf, fruktande att röja sina tankar och planer. Under nästan hela sin regering vistades han i Madrid eller dess närhet och fick aldrig den uppfattningens spänstighet, som hos begåfvade naturer främjas genom personlig beröring med folk af olika klasser

och länder. I sitt yttre uppträdande var han kall och behärskad, till sin karakter hänsynslöst konsekvent och orubblig. Man torde icke kunna frånkänna hans religiösa uppfattning uppriktighet, om han äfven stundom visar en förunderlig förmåga i att kunna identifiera hvad som gagnade hans egna intressen med det, som borde vara till religionens bästa. Han ådagalägger en viss storhet i sin följdriktighet och i sin förmåga att med jämnmod bära motgångar och af dem blott sporras till nya ansträngningar. Han är dock ingen af historiens stora andar, emedan han saknar den egentliga skapande förmågan; han upptager redan förefintliga idéer och kämpar för dem till det yttersta, men han uppställer inga nya. Hans märklighet ligger däruti, att han är en helgjuten representant för en världshistorisk princip. »Man visste hvad han var och hvad han betydde; man blickade upp till honom i förtroende eller hat, och behärskande öfver tilldragelserna under det stora 1500-talets senare hälft höjer sig den glädjelösa bilden af den ensamme katolske konungen, som från sitt arbetsrum i Escurial drog sin gråa spindelväf öfver världen[1].»

»Men denna oföränderliga vilja, denna hängifvenhet utan gräns, de voro icke bundna af någon regel; denna tro utan skrymtan kände icke till moralens lagar; för sitt omtöcknade samvete tillät sig Filip II allt för att rädda religionens sak; han förlät allt hos sig, om blott *den* blef räddad[2]». Han ställde renässanspolitiken i religionens tjänst. »Han sammanblandade passioner och principer och trodde sig trygga sanningens triumf, då han lät sin vilja triumfera. Att tillfredsställa sitt hat var i hans ögon att vara religionens hämnare, att tillfredsställa sin omättliga lystnad efter makt var att upprätta Gudsriket på jorden. Också märkte man icke något spår af strid och motsägelse i hans själ; genom en egendomlig och brottslig illusion sammansmälte hans högmod och hans tro och ingingo som grundbeståndsdelar i hans fanatism[3].»

Han ägde en oerhörd arbetsförmåga och sökte hafva kännedom om alla detaljer rörande regeringsbestyren. Statsrådet öfverlade, utan att han var närvarande, men han ensam fattade beslut. Hans brefväxling var oerhördt stor, och ut öfver alla Europas länder sträckte sig hans spionerisystem. Hans detaljintresse in-

[1] *Marcks, Elisabeth,* sid. 38.
[2] *de Meaux, La réforme,* I, sid. 385.
[3] *de Meaux,* a. a., I, sid. 386.

verkade menligt, så till vida som han icke kunde hastigt uppfatta kärnpunkten i en fråga och snabbt fatta sitt beslut, utan tvärtom ville hafva rundlig betänketid. Hans politik utmärkte sig därför för en försiktig långsamhet; han synes hafva fruktat att lockas så långt fram, att han skulle kunna tvingas att taga något steg tillbaka.

Hans inrikespolitik gick ut på att nedslå alla politiska och religiösa oppositionsrörelser, och hans medel äfven mot politiska motståndare var inkvisitionen. Ej ens af påfven tålde han intrång i sin konungsliga maktfullkomlighet. Moriskerna hade kvar en nationell kultur, som var den spanska främmande, och Filip sökte utrota dess självständiga drag. Ett uppror utbröt i Granada i december 1568 och kunde först år 1570 fullständigt undertryckas. Äfven inom spanska befolkningslager förspordes stundom missnöje, men i det stora hela öfverensstämde Filips politik med folkets tänkesätt. En italienare uppgifver »att de flesta spanjorer — — — icke älska, icke ära, utan tillbedja honom, att de höllo hans befallningar för så heliga, att man icke skulle kunna öfverträda dem utan att synda mot Gud[1]».

Anledningar till missnöje funnos emellertid i *de ekonomiska förhållandena*, hvilka blefvo ruinerande såväl för staten som för de enskilda. Filip behöfde stora penningsummor för sin ämbetsmannaorganisation, sina byggnader och framför allt för sin utrikespolitik och nödgades för den skull upptaga stora lån, stundom mot hög ränta. De spanska statsfinanserna voro i oordning, redan då han tillträdde regeringen, hvarför statskassan år 1557 måste inställa sina utbetalningar; en våldsam lånekonvertering med stark räntenedsättning och förvandling af större delen af den sväfvande statsskulden till fonderad genomfördes, men väckte naturligtvis missnöje och affärsrubbningar i vida kretsar. Långifvarne voro förnämligast tyskar och italienare, men olyckliga verkningar förspordes äfven i Spanien. Den spanska krediten var för lång tid försvagad. — En liknande statsbankrutt ägde rum äfven år 1575. Penningbristen ledde tidigt till utpressningar, framför allt i Nederländerna, hvarigenom det spanska väldet undergräfdes. Under de senare oroligheterna förföll Antverpen, hvars penningbörs varit centralpunkten för de spanska statslån-

[1] *Ranke, Die Osmanen und die spanische Monarchie,* sid. 104. — Teckningen af Filips karakter stöder sig på *de Meaux,* a. a., I, sid. 383—387; *Marcks, Elisabeth,* sid. 36—39; *Ranke,* a. a., sid. 97—105.

underhandlingarna. Genua trädde emellertid i Antverpens ställe, men egentligen först efter den andra statsbankrutten[1].

Det är helt naturligt, att betalningsinställningar af regeringen måste verka rubbningar i affärslifvet i allmänhet. Därtill kommer, att de amerikanska silfverskatterna, hvilka icke voro tillräckliga för regeringens behof, dock verkade upprifvande på den enskilda affärsverksamheten. Regeringens politik gick ut på att söka behålla ädla metaller inom landet, men följden blef närmast sjunkande penningvärde och däraf orsakad nöd hos alla, som hade fast penninglön. Produktionskostnaderna vid industriella företag stego hastigt, hvarigenom en konkurrens från Frankrike och Italien främjades, åtföljd af utsmuggling af penningar i stor skala[2].

Den spanska världspolitiken undergräfde sålunda på flera sätt möjligheten för en längre tids maktutveckling. Utom den ekonomiska afmattningen vill jag påpeka ännu en viktig omständighet, den nämligen att spanjorerna visserligen kunde vinna landområden, men icke människor. Att göra eröfringar var jämförelsevis lätt, men att behålla dem var svårare. »För krigets värf hade den spanska nationen behöft och äfven utvecklat två dygder: tro och kraft, men för fredens värf borde den hafva behöft, men saknade alldeles två andra dygder: mildhet och rättvisa[3].» Riktigheten häraf framträder i Spaniens förhållande till biländerna och äfven i *den spanska utrikespolitiken*, hvilken jag vill behandla i samband med västra Europas historia under 1560- och 1570-talen.

* * *

Om man vänder blicken från den spanska halfön till de öfriga väststaterna, varsnar man split och tvedräkt inom folken och osäkert famlande hos regeringarna efter lämpliga medel att stilla oron. I Frankrike var konungamakten så godt som enväldig under Frans I:s tid, enligt satsen: »*quidquid principi placuit legis habet vigorem*»[4]. Den enda motivering, som behöfdes

[1] *Ehrenberg, Das Zeitalter der Fugger*, II, sid. 153 ff., 189 ff., 198 ff.

[2] Se min uppsats *Nationalekonomisk historieskrifning*, sid. 195. (Referat af *Wiebe, Zur Geschichte der Preis-revolution*).

[3] *de Meaux*, a. a., I, sid. 379.

[4] *Weill*, a. a., sid. 15.

vid utfärdande af ett edikt, innehålles i orden: »*car tel est notre plaisir*»[1]. Det fanns dock en politisk opposition, som sökte inskränka denna kungamakt, och, såsom jag redan anfört, äfven en religiös tankeriktning, som slutligen vände sig i fiendskap mot konungadömet, emedan det förföljde kätteriet. I brytningen mellan dessa tre åskådningar — den monarkiska, den konstitutionella och den religiösa — kunde endast den afgå med seger, som inspirerade de största personligheterna och tillät uppoffrande af specialintressen för åtgärder, som voro till gagn för landet i dess helhet och sålunda tillfredsställde alla, hvilka endast nödtvungna voro partimän. För konungamakten blef det af vidtgående följder, att Frans I:s son Henrik dog redan år 1559, efterlämnande minderåriga barn. Det fanns icke på lång tid någon värdig representant för kungamakten, till hvilken olika partier och ståndsklasser kunde se upp i vördnad. Där fanns icke ens någon personlighet, som förtjänade allmän aktning. Enkedrottningen Katarina af Medici blef oftast bestämmande öfver sönernas politik, men hon var uppfödd i renässansdiplomatiens skola och tog sin tillflykt till halfheter och småmedel utan riktig uppfattning af de stora idéer, som det gällde att leda eller att bekämpa. Följden blef också en fortsatt partisplittring, i det att de utpräglade katolikerna skilde sig från det katolska kungadömet, och att man inom det konstitutionella partiet kan särskilja en kalvinistisk och en katolsk fraktion.

Året 1559 är märkligt af många skäl. Då sammanslöto sig de evangeliska församlingarna omkring en bestämd trosbekännelse till fastare organisation, och då afslutades kriget mellan Frankrike och Spanien. Vid fredsmötet diskuterade franska och spanska ombud medel att hämma kätteriets framträngande, och Henrik säges hafva afslutit freden ur den synpunkten »*que sa conscience ne seroit jamais apaisée, ni ne tiendroit son Estat asseuré jusques à tant qu'il ne verroit son royaume nettoyé d'une si mauldite vermine*»[2]. — Någon bestämd öfverenskommelse torde icke hafva fattats rörande gemensamt uppträdande mot kättarne, men båda de fördragslutande konungarne uttryckte sin glädje öfver freden, emedan den gaf dem tid att lämna den katolska religionen starkare skydd[3]. Rykten togo emellertid fart,

[1] *Weill*, a. a., sid. 2.

[2] *Forneron, Histoire de Philippe II,* I, sid. 116.

[3] *Marcks, Coligny,* I, sid. 144—146. *Ranke, Franz. Geschichte,* I, sid. 197.

att en anfallsplan uppgjorts mot Genève, och tilltron till sådant tal var icke utan sin betydelse. Det var äfven af politisk vikt, att Filip äktade Henriks dotter Elisabet och sålunda fick dynastiska intressen att bevaka inom Frankrike.

Efter Henriks död blef den 15-årige Frans II Frankrikes konung[1], hvarvid den franska grenen af huset Lothringen, vanligen känd under hertigtiteln Guise, kom till makten. Hufvudmännen för denna gren voro *Frans*, hertig af Guise, och *Karl*, vanligen kallad kardinal af Lothringen[1]; deras syster *Maria* var änkedrottning och regentinna i Skottland, och Marias dotter Maria Stuart var förmäld med konung Frans. Här erbjuder sig fördenskull ett exempel på, huru en privatfamilj kunde uppsvinga sig till internationell betydelse, och hurusom giftermåls-

[1] Jfr den bifogade släkttaflan.

Valois-Lothringen-Guise.

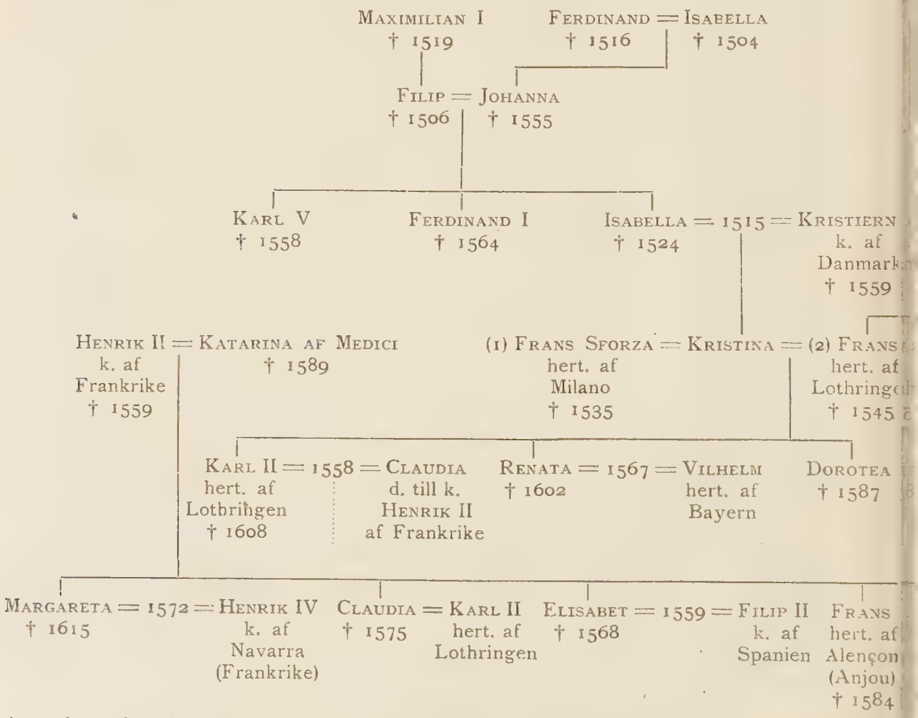

Anm. 1. = betyder *gift med;* insatt årtal i tecknet utmärker år för äktenskapets ingående.

politiken kunde inverka på nationernas öden. Familjens intressen ledo emellertid starkt afbräck, då Frans dog redan år 1560, lämnande tronen i arf åt den 11-årige Karl IX.

Katarina af Medici trädde i spetsen för regeringen, men hon kunde icke gifva, hvad landet mest behöfde, en stark styrelse, som var i stånd att höja sig öfver partier och specialintressen. Ett egendomligt skådespel begynner, med öppen eller hemlig strid mellan de stora tidsidéerna kalvinism och katolicism, mellan vänner och motståndare till påfvemakten och kyrkomötesbesluten, mellan anhängare och fiender till det spanska världsinflytandet. Där framträdde också en motsättning mellan den absoluta kungamaktens anhängare och konstitutionella samt mellan mäktiga familjer, såsom Bourbon-Condé-Chatillon å ena sidan och Guise å den andra. Man finner, att vid hvarje

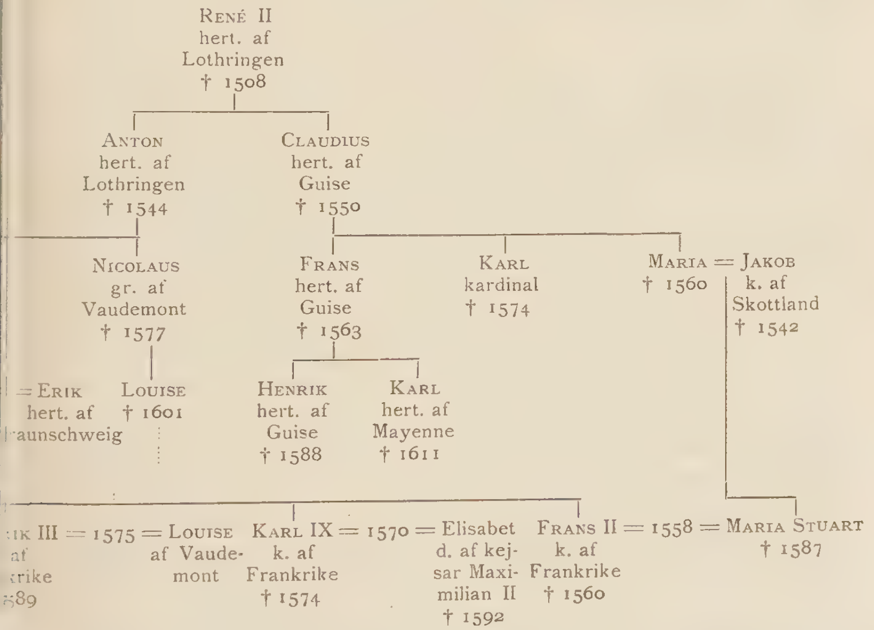

. 2. Henrik II:s barn anföras i omvänd ordning, hvarför namnen böra läsas från höger till vänster.

tidpunkt något visst motsatsförhållande är kraftigast och att öfriga partibildande faktorer underordna sig detsamma. Efter åtskilliga slitningar utbröt öppet inbördeskrig år 1562, hvarvid en tudelning af partierna i hufvudsak genomfördes, så att huset Guise, kungamakten och det religiöst katolska partiet sammanslötos gentemot hugenotterna, de konstitutionella och Guisernas personliga vedersakare. Katarina ville emellertid icke vara ett verktyg i Guisernas händer, utan sökte snart intaga en självständig ställning. Hugenotterna misstrodde henne dock såsom katolik och vände sina blickar mot utlandet efter hjälp, dels till Elisabet af England och dels till Tysklands protestantiska furstar. Det strängt katolska partiet anknöt å sin sida underhandlingar med Filip af Spanien (från år 1561), och inbördeskriget fick afgjordt internationell betydelse. Den franska centralregeringens politik såväl inom landet som utåt står i ett oupplösligt sammanhang, ehuru visserligen underkastadt täta växlingar. Det bästa sättet att motarbeta det spanska inflytandet inom landet syntes vara, att regeringen själf trädde i nära förbindelse med Filip och sålunda undanryckte all orsak för de franska katolikerna att direkt vända sig till honom, och då hugenotterna sökte förbindelse i Tyskland, gällde det äfven här att förekomma dem och bilda ett franskt regeringsvänligt parti bland dess protestantiska furstar. En motsvarande uppgift förelåg på det religiösa området, i det att det blef ett mål för Katarinas politik att hylla katolska läror för att kunna undvika brytning med påfven, Filip och katolikerna inom landet, men dock uppträda tolerant mot hugenotterna för att undvika inbördeskrig och brytning med tyskarne samt att fördenskull vägra godkännande af det tridentinska mötets beslut.

Katarina gjorde försök att lösa dessa uppgifter efter sitt sinne, men hon misslyckades, därför att tiden var fallen för ytterligheter i uppfattning och politik, men obenägen att hylla kompromisser och medlingsförsök[1]. — Följden blef ett resultatlöst vacklande, hvilket icke tillfredsställde något parti, utan skaffade kungahuset fiender på alla håll.

År 1563 afslutades det första inbördeskriget genom ediktet i Amboise. Starkt missnöje utbröt inom det katolska partiet,

[1] Min framställning stöder sig i fråga om Frankrike på *Philippson, Westeuropa,* sid. 93 ff.; *Ranke, Franz. Geschichte,* I, sid. 184 ff., jämte senare citerade arbeten.

ehuru hugenotterna icke heller hade anledning att vara nöjda, och Katarina fann därför nödigt att en tid bortåt visa mera katolskt nit än förut. Hon sökte närma sig Spanien och lyckades efter långa underhandlingar få till stånd ett möte i Bayonne med sin dotter Elisabet, Filips maka, och hans befullmäktigade ombud, hertigen af Alba (år 1565). Mellan båda länderna funnos många anledningar till tvist: Filip ogillade skarpt eftergifterna för hugenotterna och franska koloniplaner i Amerika; franska underhandlingar med Turkiet och med protestantiska makter voro honom äfven misshagliga. Katarina å sin sida ville göra slut på det spanska partiinflytandet inom landet och önskade i Spanien erhålla ett stöd utan att förbinda sig till brytning med hugenotterna. Mötet syntes blifva fullständigt resultatlöst på grund af Spaniens ultrakatolska ståndpunkt, men i sista stunden föll Katarina undan och gick in på alla spanska förslag. Hon lofvade antaga kyrkomötesbesluten och sålunda ansluta sig till den strängt katolska riktningen inom Europa; därjämte utfäste hon sig att undertrycka all evangelisk gudstjänst, återkalla edikten om dess tillstädjande och låta utvisa de kätterska prästerna [1]. — Att detta var detsamma som nytt inbördeskrig, måste vara klart.

Denna öfverenskommelse var af vidtgående betydelse, om den skulle utföras. Den innebar en sammanslutning af det katolska Frankrike och den spanska monarkien till utrotningskrig mot kätteriet och tillika en oerhörd makttillväxt för den mäktigare af de fördragslutande parterna, för Spanien. Rykten spredos ut öfver Europa om sammankomstens resultat och om ett blifvande religionskrig; den närmaste följden af öfverenskommelsen blef jäsning och oro inom protestanternas läger.

Denna verkan blef också snart sagdt mötets enda påföljd. Ty skrämd af hugenotternas skyddsåtgärder och fruktande ett spanskt öfvervälde, vägrade Katarina att fullgöra, hvad hon lofvat. Redan på våren 1566 »var i drottningens inre politik hvarje spår af en efterverkan af mötet i Bayonne utplånad [2]». På samma sätt gick det med öfriga beslut, och ett spändt förhållande inträdde i stället mellan Frankrike och Spanien. Den nationella politiken segrade öfver den katolskt-reaktionära.

[1] Om Frankrikes historia 1563—1567 och framför allt om sammankomsten, se *Marcks, Die Zusammenkunft von Bayonne,* företrädesvis sid. 201—239.

[2] *Marcks, Bayonne,* sid. 270.

I september 1567 utbröt nytt inbördeskrig, icke börjadt af Katarina på grund af något katoliseringssträfvande, utan snarare framkalladt af hugenotternas fruktan för ett dylikt. Redan efter ett halfår slöts väl fred, men upphetsningen var så stor, att striderna återupptogos och fortgingo till år 1570. Hugenotterna fingo hjälp från England och Tyskland [1]. Pfalzgrefven Johan Kasimir kom själf med hjälptrupper. Å andra sidan sände påfven penningar till kättarnes bekämpande, och Spanien lofvade hjälp. Alba stod i Nederländerna och erbjöd sig att intåga i Frankrike med 20,000 man, men den franska regeringen vågade icke mottaga så farliga gäster [2]. Tvärtom blef förhållandet till Spanien kyligare efter drottning Elisabets död 1568 och Albas uppträdande så nära Frankrikes nordgräns. De inre striderna befriade för öfrigt Filip från all fara för ett franskt anfall [3]. De katolska föreningar, som i Frankrike började bildas [4], voro för öfrigt ett lämpligt fält för hans intriger.

Liksom Katarina genom mötet i Bayonne ville neutralisera det spanska inflytandet på de katolska partierna och på samma gång stärka sin position, sökte hon genom underhandlingar i Tyskland skapa ett franskt parti därstädes för att därigenom lättast hindra alla hjälpsändningar till hugenotterna. Å ena sidan skaffade sig äfven regeringen tyska hjälptrupper, förnämligast genom medverkan af hertig Johan Fredrik af Sachsen (Gotha), Grumbach och Gaspar von Schomberg, men då hertigen genom Grumbach drogs in i intriger mot kurfurst August af Sachsen, lyssnade Katarina villigt till dennes framställningar om närmare sammanslutning, mot det att Frankrike öfvergaf hertigens sak [5]. Kurfurstens sändebud till det franska hofvet var Hubert Languet, hvilken äfven utverkade, att Frankrike höll sig neutralt under de tyska striderna [6].

[1] Om dessa fransk-tyska förbindelser se *Waddington, La France et les protestants allemands,* sid. 252.

[2] *Ranke, Franz. Geschichte,* I, sid. 278.

[3] *Philippson, Westeuropa,* sid. 130.

[4] *Philippson,* a. a., sid. 128.

[5] *Waddington,* a. a., sid. 252—255. Om dessa tyska förhållanden se nästa kap.

[6] *Hubert Languet,* f. 1518 i Frankrike, † 1581 i Nederländerna, öfvergick till luthersk bekännelse genom Melanchtons inverkan och genomreste Europas flesta länder. Han besökte bl. a. Sverige två gånger och sammanträffade med Gustaf Vasa, hvilken erbjöd honom ledningen öfver en expedition,

Det är märkligt, att intetdera af de stora partierna i Frankrike ännu ville synas uppträda mot kungamakten, eller ens mot konungen. Båda sökte allt emellanåt bemäktiga sig hans person för att utöfva regeringen i hans namn, och äfven om detta icke lyckades, voro de städse färdiga att betyga sin lojalitet[1]. — Först under nästa årtionde inträdde härutinnan en förändring.

Den franska kalvinismen synes hafva utöfvat ett stort inflytande på den *nederländska*. Calvin var både hugenotternas och *geusernas* andlige lärofader, och gemensamt för båda partierna var en utveckling till allt skarpare opposition emot absolutistiska och katolska regeringar samt på grund däraf en sammanlutning af kalvinistiska och politiska element. Missnöjet tillväxte hastigt, då Filip började införa den spanska inkvisitionen och upprätta en väl organiserad katolsk hierarki för att träda i spetsen vid kampen mot kätteriet. De uppjagade lidelserna togo sig uttryck icke blott i tal och skrift, utan äfven i folkupplopp. Det gällde för Filip att häfda upprätthållandet af sina hufvudprinciper: kunglig absolutism och katolsk reaktion, och hans svar på bilderstormningarna blef Albas afsändande med en armé af 10,000 spanska soldater, med hvilkas hjälp han kunde år 1567 börja sitt undertryckningsarbete i de nederländska provinserna.

Albas sändning gjorde stort uppseende i nordvästra Europa, och dess verkningar sträckte sig långt utom provinsernas gränser. Öfverallt uppstodo farhågor, att ett absolutistiskt styrdt Nederland skulle blifva operationsbas för Filips vidtsväfvande planer. Frankrike kände sig kraftigare omslutas af den spanska makten och sökte närma sig andra stater. En del tyska småländer vid Rhen ägde mindre motståndskraft och hemföllo åt den katolska reaktionen.

Äfven *Englands* ställning påverkades genom de nederländska

som skulle söka upptäcka en nordöstlig sjöväg till Indien. *Languet* nekade deltaga, och planen uppgafs. Under åren 1560—1577 stod han i tjänst hos kurfursten August af Sachsen såsom legat, först i Frankrike (en stor del af tiden 1560—1572) och därefter vid kejsarhofvet. Hans bref och uppsatser innehålla värdefulla bidrag till samtidens politiska historia. *Scholtz, Hubert Languet,* sid. 1—54; *Waddington,* a. a., sid. 243—244.

[1] *Weill,* a. a., sid. 38—39, 53, 65—67, 71—72, 77—78. *"Les guerres civiles commencées, tous prétendent que le roi est prisonnier, et plus tard, que c'est son entourage qui les oblige à se mettre sur la défensive. On sépare constamment le prince et les ministres"*, a. a. sid. 79.

tilldragelserna. Att detta land skulle omspinnas af den spanska politikens trådar, var klart, enär Filip under några år burit titeln af Englands konung. Betydelsen af hans äktenskap med Maria Tudor förbises ofta, emedan det snart upplöstes genom döden; det hade dock lätt kunnat föranleda märkliga resultat. Väl kan en union mellan Spanien och England synas onaturlig, men icke mer än mellan det förra landet och Nederländerna, och ur en personalunion kunde lätt en fastare förening framgå. Det ligger en stor sanning i Seeleys ord: »*Courtship is negociation, rejection of the proposal often means war, marriage means alliance, the birth of a son often means federation and his accession may even mean incorporating union*[1].» Redan under Marias korta regering tillväxte det spanska inflytandet i betänklig grad[2], men denna utveckling afbröts hastigt, då hon år 1558 dog barnlös. Filip gjorde en framställning till Elisabet om giftermål dem emellan, men rönte ingen uppmuntran och vände sig då till huset Valois.

Han sökte emellertid erhålla nytt inflytande på England, och Frankrike hade samma sträfvande. Maria Stuart ansåg sig äga bättre rätt till Englands tron än Elisabet och gaf vid sitt giftermål (år 1558) sig själf och sin gemål titlar af drottning och konung af England. Detta innebar en allvarsam fara, då titulärkonungaparet besteg Frankrikes tron år 1559. Där uppväxte sålunda en union mellan nämnda land och Skottland, åstadkommen genom gifte, och den ena parten hade anspråk på Englands rike. Elisabets värn var emellertid misstron mellan Spanien och Frankrike, hvilken medförde, att hon städse kunde stöda sig på den ena makten gentemot den andra.

Faran minskades, när Maria såsom änka öfverflyttade till sitt fädernerike, men den fanns dock kvar. Ty väl var det franska inflytandet undanträngdt, men den katolska reaktionens målsmän sökte använda Maria såsom redskap för sina planer. År 1564 anställdes David Riccio såsom hennes sekreterare, en slug

[1] *Seeley*, a. a., I, sid. 37.

[2] "*If we consider the five years of Mary's reign as the period of a Habsburg invasion of England, we shall have to admit that the invasion was much more than half successful, and that one rampart after another of national defence was carried, so that in 1558 England was already from almost every point of view a Habsburg kingdom, standing on the same level as the Low Countries.*" *Seeley*, a. a., I, sid. 24.

italienare i påflig sold; året därpå skedde hennes förmälning med den katolske Henrik Darnley, och när parlamentet sammankallades år 1566, fruktade man för katolska regeringsförslag. Då afbröts reaktionsverket genom frambrytande lidelser inom partier och ledande personer. Den ena våldshandlingen följde på den andra, tills Maria år 1568 gaf sig i Elisabets våld, lämnande rike och krona åt sin späde son, hvilken befann sig i de protestantiske lordernas våld. Skottland är det enda land af större betydenhet, där den framträngande katolicismen kastas tillbaka under 1560-talet. Förklaringen ligger till stor del däruti, att den reformerta rörelsen längre än annorstädes hållits tillbaka, och att dess spänstighet därigenom blott ökats.

Elisabet synes tidigt hafva insett, att den katolska reaktionen, främst företrädd af Filip, var en makt som måste motarbetas, och att den var hennes och Englands farligaste fiende. Det var dock klart, att dess krafter för tillfället voro upptagna på annat håll, och hon sökte därför oaflåtligt stärka sin ställning inåt för att kunna bestå i en kommande kamp. »*For Elizabeth two things were clear: first, that she might expect a certain respite before the extreme peril should come upon her; secondly, that this respite would be long in proportion to the success wich the French Huguenots and the Flemish Gueux might have in resistance to the Catholic Governments*[1].» Hon understödde därför, om också försiktigt, dessa kämpande oppositionspartier, och mottog i sitt land skyddssökande flyktingar. Detta oaktadt lyckades hon undvika öppen brytning både med Frankrike och Spanien, åtminstone till en tid. Men ställningen förändrades, då Alba kom till Nederländerna. En spansk armé därstädes var en ständig fara för England, och situationen tillspetsades hastigt. Marias fångenskap var en handling, som Filip måste känna såsom ett direkt anfall mot de principer han förfäktade. Hon vände sig äfven till honom med böner om hjälp, och i London samlades trådarne till allehanda intriger emot Elisabet hos den spanske residenten och äfven hos den franske samt hos en påflig agent, florentinaren Ridolfi. Den engelske residenten måste lämna Spanien, och i december 1568 beslagtog Elisabet spanska transportskepp med penningar till Alba. De engelske katolikerna voro oroliga, och det kom år 1569 till öppet uppror. Den spanske residenten sökte få hjälp af Alba, men denne vågade ingenting

[1] *Seeley*, a. a., I, sid. 86.

företaga, förr än lugnet var återställdt i Nederländerna. Upproret undertrycktes fördenskull, och först efteråt kom Filips befallning till Alba att med vapenmakt understödja de upproriske. Någon påföljd föranleddes icke häraf, och Filip fick nöja sig med att stänga sina länder för den engelska handeln och att förmå konungen af Portugal till samma åtgärd. Elisabet lät träffa anstalter för handelns ledande till Hamburg, gynnade kaperiet mot spanska fartyg, understödde Granadas upproriska morisker och Nederländernas gueuser, samt höll franska regeringen i schack genom att lämna understöd till hugenotterna, men underblåste samtidigt dess misstro till Spanien[1].

Hvad som sålunda ger 1560-talet dess karakter, är katolicismens framryckande och första våldsamma kamp mot kalvinismen. På olika håll finner man spanska planer och intriger, men utan att de ännu hunnit utbildas tillfyllest. Samtidigt rådde jäsning och strider i Tyskland[2], och i länderna vid Östersjön rasade det nordiska sjuårskriget, försvagande två af reformationens länder. Jag vill också påpeka, att det var under det händelserika året 1568, som uppror utbröt i Sverige med kronans öfverflyttande från Erik till Johan.

* * *

Under 1570-talet gjorde den katolska reaktionen sig kraftigare gällande än under det näst föregående decenniet; den är stadd i stadigt framryckande äfven till områden, som förut gått fria från dess inflytande. Såsom inledning till de följande tilldragelserna står påfven Pius V:s exkommunikationsbulla mot drottning Elisabet af England (februari 1570), genom hvilken trohetsbandet upplöstes mellan drottningen och hennes katolska undersåtar och den engelska regeringen ställdes utanför de katolska makternas gemenskap. Det var en öppen krigsförklaring, ehuru det visserligen kom an på förefintliga maktmedel och politiska konjunkturer, om den skulle åtföljas af verkligt krig.

Kort tid efteråt framträder reaktionens verkningar på ett annat, lyckligare sätt. I maj 1571 bildade påfven, Spanien och

[1] *Kretzschmar, Die Invasionsprojekte der katolischen Mächte gegen England,* sid. 5—26. *Seeley,* a. a., I, flerestädes. *Marcks, Elisabeth,* sid. 28 ff.

[2] Se nästa kapitel.

Venedig en liga med uppgift att tillbakakasta turkarne från västra delen af Medelhafvet, dit deras flottor voro stadda i framryckande. En stor flotta samlades under befäl af don Juan d'Austria, och den 7 oktober 1571 besegrades i grund den turkiska sjömakten. Det må redan här anmärkas, att detta sjökrig gaf Johan III anledning att underhandla med Venedig om försäljning af svenska krigsfartyg.

Det var betecknande för den politiska situationen, att Frankrike icke var medlem af den antiturkiska ligan, utan att tvärt om en fransk ambassadör var på väg till Konstantinopel. Orsaken är helt enkelt den, att motsatsen mot Spanien vid denna tid var mäktigare vid det franska hofvet än det katolska nitet. Efter freden mellan religionspartierna år 1570 vågade regeringen synbarligen icke ansluta sig till Guiserna och deras anhängare, af fruktan för nya oroligheter och för beroende af Spanien. Att bilda ett särskildt regeringsparti visade sig icke möjligt, och följden blef en tids nära samförstånd mellan konung Karl och hugenotternas chefer. Amiral Coligny kallades till hofvet och fick stort inflytande öfver konungen. Han uppgjorde en plan, som borde leda till en förening mellan partierna på grundvalen af ömsesidig tolerans, emedan den utmynnade i ett nationellt företag af stor betydelse: i krig mot Spanien. Den franska diplomatien sattes i liflig rörelse för att under Frankrikes ledning förena alla Filips och det Habsburgska husets motståndare. Giftermålsunderhandlingar upptogos med drottning Elisabet, först för prins Henrik af Anjou och senare för hans yngre bror Frans, och en fransk-engelsk allians afslutades år 1572. Den franska regeringen visade stort intresse för den nederländska oppositionen, och prins Ludvig af Nassau kom till Paris i juli 1571 för att bedrifva underhandlingar[1]. Redan omedelbart efter 1570 års fred afsände den tyska protestantismens hufvudmakter — kurfurstarne af Brandenburg, Sachsen och Pfaltz, hertigarne af Braunschweig, Würtemberg och Mecklenburg, landtgrefven af Hessen och markgrefven af Baden — en ambassad till Frankrike för att åvägabringa ett närmande, möjligen ett defensivförbund åtminstone mellan Sachsen och Frankrike (december 1570). Sachsen fortsatte underhandlingarna genom Hubert Languet, och franska legater besökte de tyska hofven. I

[1] *Philippson, Westeuropa,* sid. 260.

juli—augusti 1572 voro förhandlingarna så pass långt framskridna, att ett defensivförbund med öfverenskommelse om hjälptrupper af viss storlek syntes nära förestående. August af Sachsen sände till Frankrike en utskrifven traktat, af honom redan undertecknad [1]. Under tiden arbetade Dançay i norden för de franska intressena, och en svensk legation vistades vid Karl IX:s hof under förra delen af år 1572 [2]. Den franske legaten i Konstantinopel, biskopen af Dax, förmådde sultanen till ett löfte att från och med år 1573 årligen ställa 200 galérer till den franske konungens förfogande i och för krig mot Spanien [3]. Och slutligen uppkastades ett förslag att skaffa Henrik af Anjou Polens krona, hvilket äfven efter någon tvekan föranledde en kraftig diplomatisk aktion i Polen; detta närmast för att motarbeta den österrikiska grenen af det Habsburgska huset.

Samtidigt bedrefvos i Frankrike ifriga rustningar. Karl själf syntes ifra för kriget, och Flandern var utsedt till krigsskådeplats och byte. Krigsutbrottet väntades dagligen fram emot sommaren 1572 [4], och Filip var väl underrättad genom kardinalen af Lothringen och en hel stab af spioner. De franska partiernas sammanslutning syntes befrämjas genom flere giftermål, af hvilka det märkligaste ingicks mellan Henrik af Navarra och Margareta af Valois.

Krigsfaran för Spanien afvändes helt hastigt genom ett märkligt omslag i den franska regeringens inrikespolitik, hvilket äfven påverkade den utrikespolitiska situationen. En stark opposition uppväxte mot Coligny och hans meningsfränder, och alla hans motståndare förenade sig i förhoppning om hans oskadliggörande: Katarina och prins Henrik, hvilka sågo sig undanträngda från makten, det spanska partiet inom landet och, hvilket är ungefär detsamma, de stränga katolikerna, Filip själf och hans resident i Paris, jesuitergeneralen, hvilken infann sig i Paris för att motverka prinsessan Margaretas giftermål med en kättare, och påfven, hvilken sände en kardinallegat i samma syfte. Ur denna hugenottfientliga sinnesstämning framsprang helt plötsligt beslutet om kättarnes mördande, och natten till den 24 augusti

[1] *Waddington*, a. a., sid. 257—269.

[2] Se längre fram.

[3] *de Noailles, Henri de Valois et la Pologne en 1572*, I, sid. 64—65.

[4] En fransk kår inbröt i Nederländerna, men blef nedgjord eller fången. Kriget blef dock aldrig förklaradt.

1572 kom det till utförande. 2,000 personer skola hafva dödats i Paris, 6—8,000 i provinserna[1]. »Prisad vare Gud, som omvände de franska furstarne till sitt värf; må han inspirera deras hjärtan att fortsatta såsom man har börjat!», skref den spanske legaten i Paris[2]. Filip II lyckönskade Katarina till en så kraftig och vis handling, hvilken i hög grad bidrog till Guds tjänst och ära och kristenhetens intressen. Han förklarade äfven, att underrättelsen om blodbadet varit ett af de största glädjeämnen, som beredts honom under hela hans lif[3]. Påfven Gregorius XIII firade händelsen med processioner och lät slå en medalj till dess åminnelse.

Det naturligaste efter Bartolomeinattens blodbad borde hafva varit Frankrikes närmare anslutning till Spanien. Men Katarina hade ett djupt misstroende till Filip och upptog i flera delar Colignys antispanska politik. Den franske legaten Schomberg fortsatte såsom förut sina underhandlingar i Tyskland, men behandlades med köld. Han kunde icke ens hindra pfalzgrefven Johan Casimir att år 1575 lämna hugenotterna väpnad hjälp eller år 1576 afstyra ett förbund mellan Hessen och Henrik af Navarra. Den franska politikens enda framgång var valet af Henrik af Anjou till Polens konung, men denna seger var endast skenbar och utan varaktiga verkningar; den förbittrade blott kejsaren emot Frankrike, och detta påverkade i någon mån äfven de tyska furstarnes hållning. År 1580 uppkom åter förslaget om ett antispanskt förbund mellan Frankrike och Sachsen, Brandenburg, Hessen och Danmark, men det stannade vid svaga underhandlingar[4].

Det blef helt enkelt omöjligt för den franska regeringen att föra någon kraftig utrikespolitik, emedan dess ställning inom landet oafbrutet förvärrades. Blodbadet år 1572 gaf anledning till nytt inbördeskrig, hvilket afslutades året därpå. Hugenotterna sammanslöto sig inom en *protestantisk union* (dec. 1573 och juli 1574) och bildade en fast organiserad enhet. En politisk oppositionsriktning erhöll hertig Frans af Alençon (senare af Anjou) till ledare, och sedan Karl IX aflidit och efterträdts af

[1] *Histoire générale,* V, sid. 145.
[2] *Forneron,* a. a., II, sid. 327.
[3] *Forneron,* a. a., II, sid. 330—331.
[4] *Waddington,* a. a., sid. 269—277.

sin broder Henrik III, bildade det katolska partiet ett förbund efter hugenotternas exempel under namn af *ligan*[1]. Småstrider och öppna krig omväxlade under ett allmänt tillstånd i landet, som närmade sig anarki. Ligan ställde sig i beroende af Filip II, hvilken misströstade om att kunna vinna regeringen för sina planer och därför kastade sig in i partistriderna.

Efter Bartolomeinatten 1572 kunde hvardera partiets sträfvan att framställa sig själf såsom fullt konungatroget och motpartiet såsom konungafientligt icke längre upprätthållas. Karl IX hade i egen person gifvit order om blodbadet, och hugenotternas anfall riktades därför öppet mot hans person[2]. Pamfletter och ströskrifter utgåfvos i mängd, och nu först utbildades de monarchomachiska idéerna, hvilka jag förut refererat. De viktigaste skrifterna voro *Franco—Gallia* af *Hotomanus* och *Vindiciæ contra tyrannos* af *Junius Brutus*, hvilken pseudonym länge ansetts dölja Hubert Languet, antagligen med orätt[3]. — Under ligans maktperiod började äfven katolska skriftställare utbreda läror om folkets suveränitet och rätten till uppror.

Det hade en tid sett ut, som om Frankrike skulle komma att spela en viktig roll vid Östersjön; det var under Colignys maktperiod och då Henrik af Anjou var Polens konung. Det syntes fördelaktigt för Sverige att träda i närmare beröring med huset Valois på denna tid, men senare under 1570-talet voro dylika planer af underordnadt värde. Frankrike stod fullständigt isoleradt, emedan ett varaktigt samförstånd äfven med England hindrades af båda makternas sträfvan att erhålla hvar för sig uteslutande inflytande i Nederländerna[4].

Vilhelm af Oranien flydde för Alba och började i förening med sin broder Ludvig af Nassau uppträda fientligt mot de spanska trupperna i Nederländerna (1568). Tyska furstar lämnade understöd, men föga kunde en tid bortåt uträttas. Fördrifna kättare bildade fribytareskaror och intogo år 1572 fästet

[1] Dess uppkomst går tillbaka till 1563, men blef först ett decennium senare af verklig betydelse.

[2] Jfr *Weill*, a. a., sid. 81.

[3] *Weill*, a. a., sid. 99—121. Förf. till den senare skriften synes vara du Plessis Mornay. *Treumann*, a. a., sid. 12, och *Scholz*, a. a., sid. 4, hylla den äldre uppfattningen. Jfr dock *Waddington*, a. a., sid. 243 noten.

[4] Om Frankrike under 1570-talet se i allmänhet redan citerade arbeten af *Philippson*, *Waddington*, *Weill* m. fl. samt *Histoire générale*. V.

Brill. Inbördeskriget börjar egentligen först därmed, men det är att märka, att Vilhelm redan tidigare börjat inleda underhandlingar icke blott med befryndade tyska furstehus utan i allmänhet med norra Europas stater. *Hafsgueuserna* hade en fristad i England, och franska trupper kommo till hjälp på försommaren 1572. Bartolomeinattens blodbad blef ett hårdt slag för de upproriske, men någon ljusning tycktes inträda, då Alba år 1573 återkallades på grund af missnöje i Spanien öfver hans resultatlösa regering. Don Luis de Requesens y Zuniga trädde i Albas ställe. De spanska trupperna utfingo oordentligt sin aflöning och företogo allt emellanåt plundringar; hvarken Alba eller Requesens kunde rätt hålla dem i tygeln.

För öfrigt må påpekas, att Alba ända från sin ankomst var fullt upptagen af provinsernas inre förhållanden, hvilket förklarar, att han visserligen kunde främja katolicismens framträngande i de närmaste tyska småstaterna, men icke kunde sätta i scen någon kraftig och vidtomfattande utrikespolitik. Bland de närmast följande händelserna vill jag anföra Ludvigs af Nassau död år 1574 i *slaget vid Mookerheyde*. Requesens *amnestidekret* af samma år och hans redan år 1576 timade död. Därefter följa de spanska truppernas myteri och provinsernas sammanslutning genom *pacificationen i Gent*. Vilhelm af Oranien hade alltsedan år 1572 ledt upprorsrörelserna på grund af ett bemyndigande, gifvet i Dortrecht år 1572 af ombud från några städer i de norra provinserna. På grund af en egendomlig fiktion, liknande de stridande franska partiernas under 1560-talet, förklarades han vara konungens ståthållare. Oppositionen skulle sålunda gälla Alba och hans efterträdare, men icke Filip och hans suveränitet.

Efter år 1576 uppträdde *provinsernas generalstater* såsom en högsta beslutande myndighet, å ena sidan erkännande Filips öfvervälde, men å den andra bekräftande Vilhelm såsom ståthållare i Holland och Zeeland. Sådan var ställningen, då Requesens efterträdare, don Juan d'Austria i slutet af år 1576 anlände. Han måste underhandla med staterna och utlofva de spanska truppernas hemsändande, men kom snart i öppen motsats till den numera mäktiga representantförsamlingen, som egenmäktigt inkallade den tjuguårige ärkehertig Mattias, Filips dotterson och kejsar Rudolfs broder, såsom generalståthållare (jan. 1578). Förvirringen ökades, därigenom att katolikerna i

södern, missnöjde med ärkehertigen, hvilken för mycket lät leda sig af Vilhelm, inkallade hertig Frans af Anjou. Vilhelm ansåg oklokt att motarbeta honom och medgaf, att han erkändes såsom »försvarare af Nederländernas frihet emot spanjorernas tyranni» (sommaren 1578). I provinserna funnos sålunda en af konungen och en annan af generalstaterna utnämnd generalståthållare, en »frihetens försvarare» och dessutom Vilhelm af Oranien, hvilken till namnet intog en tämligen obemärkt plats. Don Juan förklarades af generalstaterna såsom rebell, hade väl några krigiska framgångar, men dog redan i oktober 1578. Alexander Farnese, hertig af Parma, blef Filips generalståthållare, och år 1579 sönderföllo provinserna i två grupper, allt efter som de biträdde den katolska och konungatrogna *unionen i Arras* eller den upproriska och kätterska *unionen i Utrecht*. Därmed stärktes det spanska inflytandet, och för att motväga detsamma sökte Vilhelm hjälp i Frankrike, enär England ställde sig afvisande. Genom *fördraget i Plessis-les-Tours* erkändes hertig Frans såsom suverän herre öfver de norra provinserna, hvilket faktiskt innebar uppsägande af undersåtsförhållandet till Filip (sept. 1580). Filip satte ett pris på Vilhelms hufvud och förklarades i gengäld af i Haag församlade generalstater vara afsatt. Ärkehertigen undanträngdes; hertig Frans infann sig, men fick aldrig någon större makt och måste år 1583 uppge försöket att i Nederländerna bilda ett eget rike. — Dessa oroligheter förklara tillfyllest, att ingen nederländsk regering under 1570-talet kunde uppträda med kraft i norra Europas utrikespolitiska kombinationer [1].

Äfven under 1570-talet var drottning Elisabets politik mest af defensiv natur, men hennes fiender gåfvo henne fullt upp att göra och drefvo henne småningom till öppen fiendskap mot Spanien, såsom katolicismens hufvudmakt. Det är just ett af de utmärkande dragen för de följande årens händelser, att under alla politiska omkastningar och famlande efter olika allianssystem, tanken på ett närmande mellan England och Frankrike mot Filips världshärskareplaner arbetar sig fram. Jämnviktsprincipen blir inom det senare landet mäktigare än den religiösa reaktionens idé, emedan den dikteras af staternas själfuppehållelsedrift.

[1] Dessa uppgifter om Nederländerna äro hämtade ur *Histoire générale, V*, sid. 188—199 och *Johnson*, a. a., sid. 337—362.

Exkommunikationsbullan mot Elisabet var en öppen krigsförklaring, men åtföljdes icke af öppet krig. Hemliga stämplingar drefvos fortfarande, och det blef den engelska regeringens uppgift att uppspana dem och förkväfva deras yttringar, hvarhelst de framträdde. Statssekreteraren Walsingham organiserade ett spionerisystem, som byggdes på moraliskt förkastliga principer, men nödvändiggjordes genom motståndarnes stridssätt. — År 1570 mördades Skottlands regent, earlen af Murray, och det katolska partiet började röra på sig, understödt från Frankrike. Engelska trupper ingrepo och tryggade earlen af Lennox' val till efterträdare och därmed Englands inflytande. Nästa anfall kom ifrån Englands katoliker. Ridolfi uppgjorde en plan att kombinera landsättning af 10,000 spanjorer från Nederländerna med uppror inom landet under earlen af Norfolks ledning och begaf sig till Rom och Madrid med instruktioner af Maria Stuart och Norfolk för att intressera påfven och Filip för planen. Pius V var förtjust öfver företaget och uppmanade varmt Filip att lämna sin medverkan. I det spanska statsrådet voro meningarna delade, men Filip bestämde sig för att lämna hjälp och sände Alba nödiga instruktioner. Men denne gjorde invändningar på grund af sin kännedom om den politiska ställningen i nordvästra Europa; han visste, att den engelska regeringen var anslagen på spåren, och befarade ett engelskt-franskt förbund. Filip var ifrig, men gaf slutligen vika, och det är Albas förtjänst, att öppet krig tills vidare uppsköts (1571). Elisabet förvisade emellertid den spanske ministern från England, lät döma Norfolk till döden och understödde ifrigare engelska och nederländska pirater. Hon närmade sig äfven verkligen Frankrike, underhandlade om giftermål med hertigen af Anjou och afslöt år 1572 ett fördrag med den franska regeringen.

Requesens visade sig lika fredligt stämd mot England som Alba, men don Juan kom till sitt ståthållarskap med högtflygande planer om Englands eröfring och om gifte med Maria Stuart, men hans vistelse i Nederländerna blef en lång kedja af missräkningar. Mot England kunde han ingenting företaga.

En farligare fiende var den nye påfven, Gregorius XIII. Ett af slutmålen för hans politik var Englands katolisering, och öfver allt, där ränker smiddes mot Elisabet, deltog han med råd och penningar. Redan år 1568 grundlades ett *seminarium i*

Douay för att uppfostra katolska missionärer till England; det flyttades år 1578 till *Reims* och trädde i kraftigare verksamhet. Ett engelskt kollegium upprättades i Rom. Under åren 1579—1580 kommo jesuiter öfver och begynte en omfattande missionsverksamhet, hvilken Elisabet med våld måste undertrycka. År 1579 understödde Gregorius ett uppror i *Irland*, men det kväfdes af engelska trupper, emedan hvarken Filip eller malteserriddarne, till hvilka påfven vädjade, kunde sända hjälp.

Efter dessa händelser blef åter *Skottland* medelpunkten för katoliseringsplanerna. Earlen af Morton blef regent efter Lennox, men väckte missnöje. Jakob förklarades myndig år 1578, och en katolsk brorson till Lennox, som senare fick farbroderns titel och namn, lyckades störta Morton, hvilken afrättades år 1581. Lennox satte sig i förbindelse med jesuitergeneralen, påfven, Filip och hertig Henrik af Guise med afsikt att frambesvärja en storm mot Elisabet och befria Maria Stuart. Ytterst ifriga förhandlingar fördes, och hertigen af Guise blef fullständigt vunnen för planen. Endast misstron mellan Spanien och Frankrike trädde hindrande i vägen för ett gemensamt uppträdande, och planerna dogo bort, sedan Lennox år 1582 fördrifvits från Skottland, där det engelska partiet åter kom till makten. — Faran för Elisabet ökades däraf, att Maria Stuart från sitt fängelse lyckades brefväxla med ledarne för de olika stämplingarna, och att alla missnöjda element kunde samlas kring hennes namn. Betecknande för den strängt katolska uppfattningen är ett af Maria år 1577 uppsatt testamente, i hvilket hon utsåg sin son till arfvinge af Skottlands krona och af rätten till England, om han kunde återföras från sina kätterska villfarelser; i annat fall öfverlämnade hon alla sina rättigheter till konung Filip eller medlemmar af hans familj enligt hans goda behag [1].

Mot slutet af 1570-talet fördes giftermålsunderhandlingar mellan Elisabet och hertig Frans af Alençon (Anjou) såsom tecken till ett närmande mellan båda länderna. Hertigens uppträdande i Nederländerna synes hafva väckt betänkligheter i England, men någon brytning mellan detta land och Frankrike var tills vidare icke att befara, så mycket mindre, som öppet krig hotade att utbryta mellan Frankrike och Spanien. Filip förenade nämligen Portugal med sitt öfriga rike år 1580 och af-

[1] *Seeley*, a. a., I, sid. 157.

slutade därmed sammanslagningen af alla småriken på halfön. Viktigare var emellertid, att det spanska kolonialväldet förenades med det portugisiska, hvarmed följde för Filip herravälde öfver världshafven och sålunda enligt tidens uppfattning rätt att kontrollera eller förbjuda andra nationers fartyg att befara dem. Å ena sidan tilltogo fribytarstriderna mellan engelska och spanska fartyg, och å den andra, och det var till en början betydelsefullast, lämnade Katarina af Medici väpnadt understöd till en portugisisk tronpretendent. En flotta utrustades i La Rochelle, men blef förstörd af den spanska i ett sjöslag vid Azorerna år 1582. Detta och de nederländska händelserna gjorde förhållandet mellan de spanska och franska hofven spändt. Krig utbröt emellertid icke[1].

* * *

Under det tidsskede, som det här är fråga om, var Spanien Europas mäktigaste och inflytelserikaste stat, och Filips person bildar en medelpunkt, kring hvilken de politiska trådarne samlas, men han var icke den katolska reaktionens enda mäktige representant. En annan var påfvestolens innehafvare, och det berodde ofta på personliga förhållanden och omständigheternas makt, om det var denne, som i sitt uppträdande rättade sig efter Filips önskningar eller tvärt om. En samverkan dem emellan var nödig för uppnående af varaktiga resultat, och det blef ofta den romerska politiken, som fick underordna sig. Om så var fallet i politiska frågor, så fanns dock ett område, där påfvens vilja och ledning voro bestämmande, och det var i fråga om *det katolska missionsarbetet*. Där gingo påfven och hans legater i spetsen och organiserade ett kraftigt motstånd mot protestantismen, hvilken de äfven på dess eget område uppsökte med anfall. I Rom samlades ledningen af otaliga småstrider, och där antecknades hvarje seger till uppmuntran och lärdom vid andra liknande försök. Äfven denna verksamhet blef af eminent politisk betydelse, emedan den stärkte det katolska partiet inom Europa.

---

[1] Framställningen rörande England-Skottland stöder sig förnämligast på *Kretzschmar*, a. a., sid. 26—86, där händelserna anföras i tidsföljd, och *Seeley*, a. a., I, sid. 112—179. Betydelsen af Portugals eröfring betonas skarpast i sistnämnda arbete sid. 163 och 167.

Efter Pius IV, hvilken lyckades afsluta det tridentinska mötet, följde år 1566 Pius V, ifrig anhängare till den katolska reaktionens idéer, sträng i sitt lefverne och uppfostrad i inkvisitionens tjänst. Att den påfve, som skulle fortsätta arbetet för utbredningen af det nyss afslutade kyrkomötets läror, var personligen ostraffilig, betydde redan mycket; att han var en entusiastisk och orädd förkämpe för en af tidens stora idéer, betydde ännu mera. Det påfliga hofvet fick en allvarligare prägel, och en del inre reformer gjordes. Pius sökte öfver allt tillämpa strängare kyrkotukt. Seminarier upprättades och fylldes med lärjungar. Ligan emot turkarne var till stor del hans verk; han skickade understöd till Frankrikes katoliker och belönade Alba för hans uppträdande i Nederländerna med en invigd hatt och värja. Det är visst, säger *Ranke*, »att hans hållning och uppfattning hafva utöfvat ett omätligt inflytande på hans samtida och på hans kyrkas hela utveckling»[1].

Nästa påfve var Gregorius XIII (1572—1585). Det uppgifves, att han icke af naturlig böjelse anslutit sig till den samtida katolicismens strängare läror, men att han icke kunde frigöra sig från det härskande partiets inflytande. Hans äregirighet blef inriktad på kyrkliga mål, och han förstod, att hans yttre uppträdande och regeringsåtgärder måste ingifva aktning. Han ägde en son, men denne fick föga inflytande; två brorsöner utnämnde han till kardinaler, men den gamla tidens nepotism var honom främmande.

Om drifkraften hos honom var ärlig öfvertygelse eller äregirig beräkning, må lämnas därhän, säkert är, att han blef en mäktig representant för den kämpande katolicismen. Han gjorde sig noga underrättad om de olika staternas religiösa och politiska förhållanden och äfven om deras ledande män. Han ifrade oafbrutet för prästbildningens höjande och gynnade särskildt jesuiterorden; professhuset i Rom erhöll stora gåfvor, *collegium germanicum* ombildades, ett engelskt och ett grekiskt kollegium upprättades; 22 jesuiterkollegier skola af honom hafva grundats, och till andra lämnade han understöd till ett beräknadt totalbelopp af två millioner dukater, en oerhörd summa för denna tid.

Han gladdes åt hvarje katolicismens framgång utan hänsyn till de använda medlen. Sålunda firade han högtidligt Bartolomeinattens blodbad och var invecklad i alla stämplingar mot

[1] *Ranke, Päpste,* I, sid. 234.

drottning Elisabet af England. Han understödde ifrigt reaktionens framträngande i Tyskland och Polen och förde underhandlingar med konung Johan af Sverige och tsar Ivan IV af Ryssland om erkännande af påfvens primat. Att den antiturkiska ligan föll sönder redan år 1573, då Venedig slöt fred med sultanen, var ett svårt slag för honom, men för öfrigt var hans politik ofta rik på framgång eller på löften för framtiden. Under hans sista år räddades Kölns ärkestift för katolicismen. — En åtgärd af allmän betydelse är den kalenderreform, som bär hans namn.

Hans internationella uppträdande nödvändiggjorde stora utgifter. Ett tidigare användt sätt att öka inkomsterna var att sälja nominella ämbeten till högt pris mot årliga pensioner; det var ett sätt att upptaga lån mot ränta och amortering. Medlet var riskabelt, enär årsutgifterna drefvos upp. Gregorius sökte erhålla större inkomster af sina vasaller och började en rad af rättegångar om bortglömda skyldigheter och afgifter. Följden blef stark jäsning inom kyrkostaten, åtföljd af ett utbredt banditväsende. Detta och en mängd småstrider med Venedig, kejsaren och Filip af Spanien utgöra skuggsidorna af hans regering [1].

Många af Gregorius' regeringsåtgärder torde närmast kunna tillskrifvas hans rådgifvares initiativ. Hans *storpenitentiarius* [2] var kardinal Stanislaus Hosius, hans *datarius* [3] kardinal Contarelli och hans utrikesminister Ptolomeo Galli, kardinal af Como. Hvar och en af dessa synes hafva utöfvat stort inflytande, kardinalen af Como måhända det största på grund af sin intima kännedom om hela den påfliga politiken. Hans namn framträder lika ofta som Gregorius' eget, och hans korrespondens är betydande. Om hans skicklighet kan jag icke

[1] *Ranke, Päpste,* I, sid. 273—284 och afdelningen »*Finanzen*», sid. 261—273. Jfr *Brosch,* a. a., I, sid. 247—266.

[2] »*Entre le chrétien et Dieu, la Pénitencerie s'interpose pour définir à celui-là ce que permet celui-ci, et à quelles conditions il pardonne. Elle accorde des dispenses et efface des fautes. — — — A sa tête elle a le cardinal grand Pénitencier.*» Han afgör framställda samvetsfrågor, utom i svåra fall, då han föredrager saken inför påfven. *Goyau,* a. a., sid. 259.

[3] *Datarius* förestod *datarian,* ett ämbetsverk, som handlägger ansökningar rörande kyrkliga ämbeten och giftermålsdispenser; dit inflyta en del afgifter, och där uppsättas en del påfliga skrifvelser. *Ranke, Päpste,* I, sid. 273, *Goyau,* a. a., sid. 332—335.

fälla något omdöme, utan vill endast hänvisa till, att en författare, som noga studerat denna tid, anser honom hafva varit föga framstående[1]. Bland öfriga kardinaler må nämnas Commendone och Morone, hvilka under flera legationer förvärfvat sig noggrann kännedom om de olika staternas politik; den förre kände väl till Polen, den senare var måhända bäst förtrogen med Tyskland.

* * *

I framställningen af Europas politik felas ännu Tysklands, österns och nordens utrikespolitiska förhållanden, men dem vill jag beröra först i nästa kapitel i samband med en kort skildring af Erik XIV:s utrikespolitik. Här må endast anmärkas, att Tysklands historia under detta tidsskede kännetecknas af ett stillastående under konsolidering af skilda partigrupperingar och att beröringen med östra Europa för det mesta var af krigisk art, närmast berörande gränsländerna.

Inom hvarje århundrade flyttar sig allt emellanåt tyngdpunkten för de politiska tilldragelserna, så att strider, hvilkas följder röra alla länder, dock utkämpas på en tämligen inskränkt stridsplats. Mot 1500-talets slut fördes en strid för protestantismens tillvaro i Frankrike, Nederländerna och England, betydelsefull för alla Europas folk. Det gällde för dessa att taga parti i striden eller att hålla sig fullt neutrala, hvilket dock knappast lyckats för någon makt. Spanien—påfven är den ena maktpolen, kalvinismen den andra; mellan dem måste valet göras, visserligen icke så, att ett uppgående i den ena eller andra makten var nödig, utan blott en anslutning, ett stödjande, ett ådagaläggande af sympatier. Äfven Sveriges konungar ställdes inför valet, så mycket mer, som den makt, som var längst aflägsen, började söka förbindelser allt längre upp mot Östersjön. Spanska sändebud bevistade ett par af de kongresser, hvilka orsaka-

[1] *Pierling, La Russie et le Saint-Siège*, I, sid. 400: »*le cardinal de Côme, secrétaire des brefs ad principes, esprit plutôt médiocre que puissant, mais d'un caractère aimable et souple, d'un commerce sûr, d'une fidélité éprouvée.*» Om Gregorius' politik heter det på samma ställe, med stöd af venetianska omdömen: »*pas de profondeur dans les plans, pas de suite dans les idées; on traînait en longueur les questions épineuses, sans égard pour les princes, avec trop de scrupules juridiques.*» Ett antagligen för skarpt omdöme.

des af det nordiska kriget, och infunno sig äfven vid flera konungaval i Polen.

Tidehvarfvets stora brytningar medförde en del fördärfliga följder för ländernas inre utveckling. Det är ett gemensamt drag, att upprorstankar bredde ut sig och att furstarne kände sig stå på vacklande mark. Det är uppror i Spanien och Nederländerna, i Frankrike och England; riksförfattningen i Tyskland brytes ostraffadt; Erik XIV afsättes och Maria Stuart likaså; Ivan IV af Ryssland ber Elisabet af England om en fristad, för den händelse han skulle från sitt land fördrifvas. Frans och Henrik af Guise, Henrik III och Henrik IV, Vilhelm af Oranien och Coligny finna döden för mördarhänder; don Carlos' aflidande är insvept i hemlighetsfullt mörker, och misstankar hafva riktats mot Johan III för hans broder Eriks död. Dessa exempel äro icke de enda, men de kunna tillfyllest förklara, att misstankar hos de styrande närdes af misstroendet hos de styrda, och att rykten vunno tilltro ända därhän, att de ofta hade lika stor betydelse som verkliga tilldragelser. Alla omhvälfningar satte fantasien i rörelse och allestädes finner man, hurusom planer uppkastas utan tillräckligt reellt underlag. Don Juan d'Austria drömmer om ett rike i Alger och prins Henrik af Anjou om ett annat i Tunis. Alliansförslag och giftermålsplaner korsa hvarandra.

Mot bakgrunden af den europeiska politiken, sådan jag sökt teckna den, bör man betrakta och bedöma de svenska konungarnes underhandlingar och planer.

III.

Erik XIV:s utrikespolitik. Partiställningen i Tyskland.

Sverige såsom självständig stat var en jämförelsevis ny faktor i den europeiska politikens beräkningar under 1500-talet. Under den senare delen af medeltiden hölls vårt land i politisk afhängighet under Danmark och i ekonomisk under Tyskland, och det är Gustaf Vasas förtjänst att hafva brutit såväl det ena som det andra bandet.

Reformationen medförde lifliga förbindelser med Nordtyskland, och Kristian II:s stämplingar tvungo både Danmark och Sverige att komma med i den stora striden mot det Habsburgska huset. Ett försiktigt närmande skedde till Frankrike och Nederländerna i afsikt att främja handelskonkurrens med hansan, och dynastiska förbindelser knötos med tyska furstehus. Gustaf Vasas regering var fredlig, men han förutsåg kommande stormar. I sitt testamente, hvilket är dateradt den 1 juli 1560, förmanade han alla rikets undersåtar till endräktigt och kraftigt arbete för rikets välfärd, »alldenstund desse siste tider sig ganska farlige och svinde skicka och anse låta, och verldenes ondska, falska praktiker och argelister, ty värr, dageligen, såsom för ögonen är, öfverhanden taga, hvar egenom väldige och mäktige potentater, konungeriker, land och folk icke allenest i förföljelser, nöd och tvång, utan ock ofta uti oförvinneligt förderf och evig undergång, såsom den dagelige förfarenhet och exempler det nog bevise, förde och satte varda»[1]. — Gustaf såg före sin död spänningen med Danmark ökas, och böner om understöd från

[1] *Sv. riksdagsakter,* I, sid. 693.

Reval bjödo honom att taga parti i *den livländska frågan*[1]. Döden befriade honom från att bestämma Sveriges politik under de utbrytande striderna vid Östersjön, och det blef i stället Erik XIV:s uppgift att taga itu därmed.

Det är onödigt att här utförligt skildra den livländska frågans förhistoria och utveckling. Jag vill endast i största korthet belysa dess betydelse för Sverige och anföra några ledande synpunkter och viktiga fakta.

Det låg i hvarje furstes intresse under 1500-talets politiska ombildningsprocess att utsträcka sitt välde så pass vidsträckt, att icke land och folk inklämdes mellan mäktigare grannar och af dem kommo i beroende. Det gällde framför allt att hafva inflytande öfver samfärdselvägarne till andra länder för att med dem kunna träda i politiska förbindelser. Personlig ärelystnad och ohejdadt maktbegär äro väl tydligen furstarnes närmaste bevekelsegrunder, men deras mål var ofta sammanfallande med folkens lifsintressen. Så är åtminstone fallet med de furstar, hvilka uppträdde i Livland.

Ivan IV drefs af olika skäl till eröfringar västerut, och vid en blick tillbaka från vår tid måste man finna, att detta skedde till Rysslands väl. Polen och Sverige voro oafbrutet hotade af den ryska grannen, hvilken genom nya landförvärf blott skulle blifva farligare. Denna synpunkt förband sig hos Sigismund August och Erik med dynastiska synpunkter och dref dem till en sträfvan att rycka till sig stycken af Livland för att därigenom hejda den ryska maktens framträngande. Eriks ingripande påskyndades äfven af Danmarks hållning. Man måste noga betänka, att Sverige afskars från direkt förbindelse västerut genom Norge, Bohuslän och Halland, undantagandes blott trakten kring Elfsborg, samt söderut genom Skåne och Bleking. Öfver hafvet kunde Danmark icke draga gräns, men Gotland utgjorde en god stödjepunkt för dess makt, och den danske konungen hade anspråk på suveränitet öfver Östersjön med alla de rättigheter, som därmed kunde uppstå. Konung Fredrik II

[1] Vid ryktet att Reval erbjudit sig åt Danmark, skref han år 1558 till sonen Erik: »Vi gifve dig, käre son, att betänka, hur drägeligt det oss ville falla, om de danske ock på den sidan skole blifva våre grannar — om det ej är bättre förekomma än förekommas och hellre i tid taga ett stycke af hunden än att hunden skall bita en. Gif oss ditt betänkande härom.» *Geijer, Sv. folkets historia,* II, sid. 108, not 1.

sökte förr än Sverige fatta fast fot i Livland och lyckades äfven därutinnan. En fara uppstod sålunda, att äfven österut svenska besittningar i Finland och danska söder om Finska viken skulle stöta ihop och därmed den danska landkedjan rundt omkring Sverige vinna i fasthet.

Det är möjligt, att det endast var afundsjuka mot Fredrik, som närmast dref Erik framåt, då han år 1561 lät svenska trupper besätta Reval; det synes mig dock afgjordt, att han därmed handlade i öfverensstämmelse med sitt lands intressen, ehuru visserligen spändt förhållande uppstod till flere makter.

Ivan IV uppställde kraf på hela ordenslandet, men kom i öppen strid med Polen och var därför icke angelägen om ögonblicklig brytning med Sverige.

Innan jag berör Sveriges förhållande till Polen och Danmark vill jag kasta en blick på *den statliga organisationen i Livland*. Splittring och tvedräkt utgöra typiska drag, förklarliga då man finner landet uppdeladt i tyska ordens område, fyra biskopsstift och tre till viss grad själfständiga städer. Den tyska orden innehade ännu vid 1500-talets början landet Preussen, där högmästaren residerade, samt besittningar i Livland och Tyskland, ställda under två mästare, af hvilka den tyske vanligen kallades *Deutschmeister*, båda underordnade högmästaren. Detta beroende föreföll dem tydligen mindre lämpligt, sedan högmästaren för ordenslandet Preussen blifvit polsk vasall (1466), och gaf äfven anledning till tvister, men det fortlefde dock, tills högmästaren Albrekt af Brandenburg år 1525 högtidligen nedlade sin värdighet, utträdde ur orden och förklarade sig för ärftlig hertig af Preussen under polsk öfverhöghet. Orden var stadd i förfall och djupt skuldsatt, hvarför den ingenting annat kunde företaga än anföra klagomål hos kejsare och ständer i Tyskland. Tyskmästaren företrädde orden efter år 1525 såsom administrator af högmästarvärdigheten och belänades år 1530 högtidligen af kejsar Karl så väl med administraturen som med landet Preussen, hvilket Albrekt ansågs hafva förverkat. Redan förut var tyskmästaren erkänd såsom riksfurste och intog vid riksdagarne sin plats mellan ärkebiskopar och biskopar. Några kraftåtgärder kunde icke vidtagas mot hertig Albrekt på grund af reformationens framträngande och den polske konungens beskydd, men en aktförklaring utfärdades dock år 1532, ehuru exekution af lätt begripliga skäl gång efter annan uppsköts. Såsom administrator

öfver hela orden stod tyskmästaren såsom öfverordnad gentemot den livländske mästaren, men banden mellan ordens två återstående hufvuddelar lossades oafbrutet. När livländarne icke kunde erhålla tillräcklig hjälp af sina tyska bröder, beslöt deras mästare Gotthard von Kettler att följa den siste högmästarens exempel och utträda ur orden för att för sig själf rädda ett världsligt hertigdöme. Genom *fördraget i Vilna af år 1561* förklarade han den livländska grenen af orden upplöst och ställde ordenslandet under Polens-Littauens öfverhöghet. Själf erhöll han Kurland-Semgallen såsom ärftligt hertigdöme i vasallförhållande till den polske konungen [1]. Orden erkände lika litet detta utträde som förut högmästarens, och tyskmästaren hade fördenskull allt framgent anspråk på öfverhöghet öfver det livländska ordenslandet. Han erkände i sin tur kejsaren såsom öfverherre, och fördenskull uppträdde denne såsom Livlands suverän och sökte af alla makter erhålla sina rättigheter erkända.

Kejsarens ställning till Livland är ganska egendomlig. Han hade icke haft makt att bringa undsättning mot ryssarne och uppmanade därför närgränsande makter att hjälpa, men när dessa hörsammade uppmaningarna och gäfvo beskydd, men äfven kräfde ersättning i landområden, ville kejsaren icke afstå sina rättigheter. Allt hvad han kunde göra, var emellertid att draga fram saken för tyska riksdagen, hvilken nöjde sig med att besluta legationer till tsaren samt allvarliga föreställningar hos de intresserade makterna; vid lägligt tillfälle kunde sedermera vinnas åtminstone ett formellt erkännande af tyska rikets och kejsarens suveränitet öfver landet.

Af de fyra biskopsstiften kom Dorpats stift under Ryssland och Riga ärkestift, äfvenledes genom fördraget i Vilna, under Polen. De två återstående, Ösels och Kurlands (Piltens) stift, öfverlämnades till den danske prins Magnus, hvilken öfverflyttade till sina nya besittningar, ehuru konung Fredrik äfven öfversände en dansk ståthållare. Af städerna kom Narva under ryskt välde; Riga ställdes i ett lösligt beroende af Polen, och Reval erkände Sveriges öfverhöghet. Alla dessa områden lydde liksom ordenslandet under kejsaren [2]. Äfven det närmast Reval

[1] *Voigt, Geschichte des deutschen Ritter-Ordens,* II, sid. 1—3, 19, 25, 32, 35—36, 49—52, 58, 87, 170—172.

[2] *Hjärne, Svensk-ryska förhandlingar 1564—72,* sid. 25 ff. *Ritter, Deutsche Geschichte,* I, sid. 241 ff. Jfr min uppsats *Possevinos fredsmedling,*

liggande landområdet, tillhörande orden, hyllade Sverige, men därmed följde strider med orden, hvilka efter dess upplösning fortsattes med Polen.

Partiställningen blef ytterligt invecklad och gaf anledning till ständiga intriger, än afbrutna af öppet krig och än blott af småstrider. Till en början stadgade den sig på sådant sätt, att krig utbröt mellan Ryssland och Polen, samt att småstrider fördes mellan Sverige å den ena sidan och Polen och Danmark å den andra. Kejsaren och tyskmästaren vårdade sig ingen om.

Händelserna i Livland voro af stor betydelse, emedan de gåfvo anledning till bestämda partigrupperingar mellan Östersjöstaterna, men sedan situationen klarnat, drages hufvudintresset till andra håll. Så bestämdes icke den rysk-svenska politiken i Livland, utan genom underhandlingar i Moskva, dit Erik sände den ena legationen efter den andra. Förbundsförslag uppgjordes, och ett faktiskt fredstillstånd rådde[1].

Äfven Eriks broder, hertig Johan af Finland, hade planer på Livland, hvilket syntes honom lämpligt att införlifva med hertigdömet. Tanken härpå framträdde redan under faderns lifstid och understöddes då af Erik; men sedan denne blifvit konung, ändrade han uppfattning och önskade icke se Johans makt ökad. Bröderna motarbetade hvarandra i hemlighet, och Johan sökte hjälp i Polen. Såsom vanligt blef formen för ett närmande giftermålsunderhandlingar, hvilka ledde därhän, att Johan i oktober år 1562 i Vilna firade sitt bröllop med den polske konungen Sigismund II Augusts syster Katarina. Följden af detta gifte måste blifva ett närmande mellan den svenske hertigen och Polen oberoende af den svenska centralregeringens utrikespolitik, och ehuru ett ytterst spändt förhållande uppväxte i Livland mellan de polska och svenska ockupationsarméerna, lämnade Johan sin svåger lån på tillsammans 120,000 daler. Han måste hafva beräknat, att han därmed understödde Sveriges medtäflare, men han sökte neutralisera detta, därigenom att han tillförsäkrade sig sju livländska slott såsom pant för lånesumman. På sådant sätt erhöll han en ganska ansenlig besittning mellan de svenske och polske konungarnes områden och borde därigenom kunna bestämma öfver krig och fred dem emellan.

sid. 5 ff. och den där åberopade uppsatsen af *Reimann, Das Verhalten des Reiches gegen Livland 1559—1561.*

[1] Om dessa underhandlingar se *Hjärne,* a. a.

Erik hade först gillat giftermålsförslaget, men insåg snart faran af Johans närmande till Sigismund August och förbjöd honom därför att begifva sig till Polen. Brodern lydde icke, och en öppen brytning närmade sig hastigt. Johan vågade till en början icke omnämna låneaftalet, men Erik fick kännedom därom och affordrade honom öppen förklaring, huruvida han ville hålla sig till Sverige eller Polen. Ett upprorsförsök gjordes i Uppland, såsom det sades, på Johans föranstaltande, och tvisten ledde därtill, att en riksdag förklarade honom förlustig lif, gods och arfsrätt till riket (juni 1563). Ett kort brödrakrig utbröt, hvilket lyktades därmed, att Finland togs, och att Johan jämte sin gemål fördes i fängelse. Af hans livländska pantslott föll ett i ryssarnes händer, ett besattes af svenska trupper, och de återstående fem togos af polackarne.

Brytningen mellan Erik och Johan måste inverka menligt på de svensk-polska förbindelserna. En mot Polen öppet fientlig handling företog sig äfven Erik, då han understödde de anspråk på Riga ärkestift, som den siste ärkebiskopens koadjutor, hertig Kristoffer af Mecklenburg, uppställde. Eriks mening var att erhålla öfverhöghet öfver stiftet [1]. Kristoffer gjorde med svensk hjälp ett försök att med vapenmakt häfda sina rättigheter, men råkade i polsk fångenskap (augusti 1563) [2].

Officiellt krig mellan Polen och Sverige hade ännu icke förklarats, ehuru hugg allt emellan skiftades i Livland, men dess utbrott kunde väntas.

Samtidigt utvecklades ställningen till *hansan* och *Danmark* på sådant sätt, att öppen brytning blef oundviklig. Hansan företräddes egentligen blott af *Lübeck,* hvars borgare ville begagna något lägligt tillfälle för att återställa sitt handelsvälde öfver Östersjön. På grund af löfte till Revalsborna, hvilka fruktade handelskonkurrensen med det af ryssarne eröfrade Narva, förbjöd Erik all handel på nämnda stad. Rättsgrunden för detta förbud var anspråket på öfverhöghet öfver Finska viken, hvartill kom att han kunde åberopa sig på ett mandat af kejsaren emot tillförsel af krigsförnödenheter till Ryssland. Om all han-

---

[1] Kristoffer förband sig genom en särskild traktat att för sina livländska besittningar erkänna Sveriges öfverhöghet (okt. 1562). *Sveriges traktater,* IV, sid. 358 ff.

[2] Han satt fången i sex år och äktade år 1581 prinsessan Elisabet af Sverige, Eriks syster.

del på Ryssland leddes öfver Reval, skulle Lübeck lida stort afbräck, och dess borgerskap var därför villigt att bistå hvarje Sveriges fiende [1].

Danmarks hållning blef afgörande. Både Fredrik och Erik voro unga och äregiriga, och då misshälligheter uppstodo, användes å båda sidor onödigt sårande former. Det är antagligt, att krigsutbrottet därigenom påskyndades. Då Fredrik upptog tre kronor i sitt vapen, gjorde Erik detsamma med Danmarks tre leoparder, och det är tydligt, att dessa vapenfrågor icke voro af så oskyldig natur, som det för vår uppfattning kan förefalla. Åtminstone innebar den danske konungens tilltag en fara för Sverige, emedan det röjde en uppfattning, snarlik unionstidens, om de tre nordiska rikenas samhörighet. Eriks åtgärd var tydligen mera anlagd på att tvinga Fredrik till eftergifter.

Andra krigsorsaker voro intressemotsatsen i Livland och Sveriges sträfvan att bryta Danmarks suveränitetskraf öfver Östersjön. Därmed växte tvisten ut och kom att röra sig om, hos hvilkendera staten det förhärskande inflytandet i norden skulle finnas [2].

Redan från tiden omkring år 1560 hade rykten om ett nordiskt krig legat i luften, men det syntes länge oafgjordt, huru stor omfattning det skulle taga. Det gällde för Danmark att förena alla Sveriges fiender till ett starkt förbund, liksom det borde hafva varit Eriks uppgift att omintetgöra hvarje dylikt försök. Man finner emellertid föga åtgjordt i detta afseende af Erik, hvaremot den danska politiken var ifrigt verksam. Något resultat blef det först år 1563, då Danmark och Lübeck slöto ett förbund i Köpenhamn (den 13 juni) i afsikt att tvinga Sverige till eftergifter för bådas fordringar. I en separatartikel utfäste sig konung Fredrik II att lämna Lübeck dess gamla privi-

[1] Ofvanstående skildring stöder sig utom på redan åberopade arbeten förnämligast på *Cl. Annerstedt, Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563.*

[2] Med ett visst berättigande säger *Blümcke, Pommern während des nordischen siebenjährigen Krieges,* sid. 1: »*Der nordische siebenjährige Krieg von 1563—70 wird immer eine weit über die skandinavische Geschichte hinausreichende Bedeutung behalten, weil er den ersten Akt des gewaltigen Ringens Schwedens um die Herrschafft in der Ostsee darstellt, weil in ihm zum ersten Male die Gesammtheit aller jener dynastischen, staatlichen und kommerziellen Interessen, die man als die baltische Frage bezeichnet hat, in voller Klarheit und Ausdehnung hervortritt.*»

legier i Sverige, om han blefve konung där[1]. Lübeck erhöll ett privilegiebref, hvilket skulle gälla i de blifvande eröfringarna[2], och dess fordringar voro: upprättelse och ersättning för en del oförrätter från Gustaf Vasas och Eriks regeringar; betalning af Sveriges gamla skulder, tillsamman 13,953 mark, 3 skilling, 2 pf. jämte någon ränta[3], oberäknadt Gustaf Vasas skulder till enskilde lybeckare; vidare återställande af Lübecks privilegier och fri handel på Ryssland.

Jämsides med de underhandlingar, som ledde till nämnda fördrag, fördes andra mellan Danmark och Polen i Stralsund och Stettin under hela sommaren och hösten. Innan de förts till slutlig uppgörelse, ägde en sammandrabbning rum mellan danska och svenska flottor under Bornholm (30 maj), men ingendera konungen var fullrustad, och därför ansågs striden icke såsom krigsutbrott. Först den 13 augusti framlämnades i Stockholm Danmarks och Lübecks krigsförklaring, och den 5 oktober afslöts i Stettin förbundet mellan Polen och dess bundsförvanter i norra Tyskland å ena sidan samt Danmark å den andra[4].

Traktatens innehåll är följande: Sigismund August skulle föra krig i Livland och Fredrik i Sverige samt till sjös; ingendera finge föra fredsunderhandlingar utom efter öfverenskommelse med den andre. *Polens fordringar* af Sverige voro: upprättelse och skadeersättning till hertigen af Kurland, som Sverige anfallit, ehuru han var Polens vasall, och klagomål mot honom bort afdömas af Polens konung; utrymmande af besittningarna i Livland; ersättning för krigskostnader och enskilda polackars förluster genom kriget; hertig Johans af Finland återinsättande i sin förra maktställning samt fred och vänskap mellan honom, hertigarne af Preussen, Kurland, Pommern och Mecklenburg å ena sidan[5] och Erik å den andra; fri handel och sjöfart för Polens och nyssnämnde hertigars undersåtar.

---

[1] *Sveriges traktater,* IV, sid 499—517.

[2] *Sveriges traktater,* IV, sid. 518.

[3] 1,500 mark lybskt från 1510; 3,764 mark, 3 skill., 2 pf. af lånet till Sveriges eröfring; 8,689 mark från 1529 jämte ränta. *Sveriges traktater,* IV, sid. 505—506.

[4] *Sveriges traktater,* IV, sid. 519—530. Denna urkund var okänd för *Cl. Annerstedt,* då han skref sitt arbete om Livland.

[5] Dessutom nämnas »*omnes alios duces et civitates populosue eius Poloniæ Maiestati sanguine iunctos aut confoederatos et necessarios ac subditos*».

Danmarks fordringar voro: borttagande ur Sveriges riksvapen af Danmarks och Norges vapen; återställande af allt, som Erik »*in Scania aut aliis locis in regno Daniæ et Norvegiæ, aut etiam in Liuonia ducis Magni, principis Holsatiæ etc. terra marique occupauit*[1]»; skriftlig afsägelse af alla anspråk på Norge, Gotland och Skåne, som Erik kunde anse sig hafva; fri handel för »*tam regiæ Daniæ maiestatis subditis quam omnibus hominibus*» samt full godtgörelse för Lübecks förluster; ersättning för krigsrustningen; bestämmelse om skiljedom rörande riksvapnet tre kronor och öfriga tvistefrågor, samt slutligen fred och vänskap mellan rikena.

Sverige skulle tvingas uppfylla dessa fordringar, och under kriget skulle Polen hindra tillförsel till Sverige från Preussen, Livland, Pommern och Mecklenburg samt Danmark från Slesvig och Holstein och angränsande länder, särskildt från Lübeck och Hamburg. Hvarje Sveriges bundsförvant skulle behandlas såsom gemensam fiende. Förbundet borde dock aldrig, enligt danske konungens fordran, riktas mot kejsaren eller tyska riket, ej heller mot Spanien, Frankrike, England, Skottland eller Ryssland. Sedan Pernau och Padis i Livland eröfrats af polackarne, skulle de öfverlämnas till Danmark. Om Sonnenburg och Revals stift skulle senare bestämmas, emedan båda furstarne fordrade dem för sig, men sändebuden ej ansågo sig berättigade att slita tvisten. Eljest skulle hvardera parten behålla egna eröfringar.

Hvardera kontrahenten lofvade att hålla vänskap med den andres bundsförvanter[2] med villkor, att de hindrade all samfärdsel med Sverige, samt att ej ratificera något fredsfördrag, utan att alla medtogos i detsamma. — De danske legaterna hade fullmakt att låta hertig Johan af Finland inom sex veckor underhandla om förbund med konung Fredrik, men eftersom ett säkert rykte (»*certa fama*») spridt sig, att hertigen vore sin broders fånge, bestämdes, att han, så fort han blefve fri, skulle kunna sända ett ombud till Danmark för att försona sig

---

[1] Så enligt texten; i not angifves läsarten *occupauerit,* hvilken synes mig mer tilltalande, emedan Erik intet innehade t. ex. i Skåne, hvarför ordet måste åsyftat allt, som Erik möjligen skulle komma att intaga.

[2] Polens uppgifvas vara hertigarne af Kurland och Preussen, alla hertigar af Pommern och hertigarne Johan Albert och Ullrik af Mecklenburg.

med (*»reconciliari»*) dess konung, hvarvid ett polskt sändebud skulle medfölja för att underlätta försoningen.

Traktaten ratificerades af Sigismund August den 4 dec. 1563 och af Fredrik II den 22 febr. 1564. Dess bestämmelser tarfva på ett par punkter någon utredning.

Först och främst må anmärkas, att Danmark var hufvudmakten i den anti-svenska ligan; Lübecks makt var jämförelsevis ringa, och Polen förbehöll sig att föra kriget blott på en noga bestämd krigsskådeplats; båda voro dessutom förbundna med Danmark, men icke inbördes. Dessutom vill jag påpeka förefintligheten af två grupper af stater, hvilkas ställning under kriget skulle vara olikartad. De som tillhörde den ena, intogo till endera af de förbundna den blygsamma platsen af ett slags vasaller, för hvilkas räkning sålunda Polen och Danmark uppträdde. Hertigarne af Kurland och Preussen stodo i verkligt vasallförhållande till Sigismund August, och dennes sträfvan var att utsträcka sitt och den polska kronans öfvervälde äfven öfver andra tyska stater. Af gammalt voro ett par polska län förenade med hertigdömet Pommern, men år 1526 hade bestämts, att rättigheten till dem skulle vara ärftlig utan någon som helst vasalltjänst af hertigarne gent emot Polens krona, blott mot skyldighet för dem att af hvarje ny polsk konung söka bekräftelse[1]. Polens makt öfver Pommern, liksom äfven öfver Mecklenburg, härflöt endast af en mäktigare stats inflytande öfver svagare grannar. Tidigare på året hade flera legationer afsändts från skilda håll till de pommerske hertigarne, men resultatet hade endast blifvit, att de förklarat sig ämna undvika allt deltagande i kriget utan att dock vilja hindra enskilde undersåtar att träda i polsk eller dansk tjänst. Viktigast för de förbundne var dock sjöstädernas hållning, och det visar sig, att dessa icke alls ville rätta sig efter Polens önskningar. Stralsund handlade öppet på Sverige, och öfriga städer gjorde detsamma mer eller mindre hemligt. På samma sätt var det med den del af Mecklenburg, som lydde under hertig Johan Albrekt[2]. Polens makt var fördenskull mindre betydande än den enligt traktaten syntes vara.

Danmarks löfte rörande Lübeck och Hamburg var lättare

[1] *Blümcke*, a. a., sid. 18, not 2.

[2] *Blümcke*, a. a., sid. 19 ff. Lübecks försök att tillförsäkra sig ensamt handelsförmåner med förbigående af öfriga hansestäder retade dessa och gjorde dem obenägna att följa den lybsk-dansk-polska politiken.

att upprätthålla, emedan den förra staden var Danmarks bundsförvant och den senares handel på Östersjön kunde öfvervakas vid Öresund. Bestämmelserna utgöra emellertid ett exempel på den rådande uppfattningen, att krigförande så vidt möjligt borde hindra andra stater att vara neutrala. Endast kejsaren och tyska riket, Spanien, Frankrike, England, Skottland och Ryssland tillerkännas neutralitet och bilda sålunda den andra gruppen af i traktaten omnämnda stater. Danmark sökte dock vinna Frankrike på sin sida, men misslyckades[1]. Erik åter sökte förvärfva kejsarens vänskap genom att erkänna hans anspråk på Livland och söka få lösa till sig suveränitet öfver den svenska delen, men han fick ett afböjande svar[2]. I det hela gynnade både kejsaren och den tyska riksdagen mer Sveriges fiender. — De neutrala makternas uppgift blef att söka medla fred, hvilket de äfven oaflåtligt försökte.

Då kriget år 1563 begynte, hade Erik ingen enda säker bundsförvant. Danmark åter hade utom redan nämnda hjälpare ett godt ryggstöd i kurfurstendömet Sachsen, emedan Fredrik och kurfurst August voro svågrar. Sverige behöfde nödvändigt samfärdsel söderut, och dess politik måste därför gå ut på att bilda ett svenskt parti inom Tyskland för att hindra den södra Östersjökustens fullständiga spärrning. För att förstå Eriks försök i sådan riktning, kräfves en öfverblick på partiställningen inom det tyska riket.

* * *

Tyska riket var en egendomlig statsbildning, hvars utveckling rörde sig på två olika vägar efter skilda principer. En sammanslutande tendens representerades af *kejsaren* och de under hans ledning stående gemensamma institutionerna, hvaremot rikets rätta undersåtar, *furstar*, *städer* och *riksriddare* företrädde en decentraliserande riktning. Riket sönderföll i ett stort antal af hvarandra oberoende smådelar — 7 kurfurstendömen, omkring 30 världsliga och 50 andliga furstendömen, 66 riksstäder och bortåt 2,000 riksriddarbesittningar[3] — och hvarje del sträfvade efter att med sig förena angränsande områden och därigenom

[1] *Westling, Det nordiska sjuårskrigets historia,* I, sid. 25. Jfr här nedan sid. 119—120.

[2] *Cl. Annerstedt,* a. a., sid. 79—80.

[3] *Ritter, Deutsche Geschichte,* I, sid. 11—13.

tillväxa till större betydenhet. Hvarje smådel har sin särpolitik, skild från rikspolitiken och ofta i strid med densamma. Under 1500-talet minskades städernas betydelse och förföll riksridderskapet, men ökades däremot *furstemakten*. Det var furstens mål att sammansmälta olikartade beståndsdelar inom sina besittningar till en fastare enhet genom att centralisera förvaltning och rättsväsende, skapa ett ordnadt härväsende och genom förordnings- och lagstiftningsrättens utöfning hålla de täflande samhällsklasserna i jämnvikt och sålunda behärska dem. För en sådan politik kräfdes emellertid penningar, hvilka borde beviljas af landtständer, hvarför en strid under hela århundradet föres om maktens begränsning mellan dem och fursten. Den inre ombildningsprocessen och furstarnes ömsesidiga misstroende lade band på eröfringslusten, hvilken blott emellanåt ohöljd frambröt. Furstepolitiken erbjuder därför en föga tilltalande bild och rör sig med småmedel och ständiga kompromisser för att så vidt möjligt gå stora frågor ur vägen.

Riket representerades gent emot kejsaren af *riksdagen*, bestående af kurfurstarnes, furstarnes och städernas tre kollegier. Äfven den borde vara ett organ för rikets enhet, men missuppfattade sin uppgift och försvarade i stället specialintressena gent emot alla centraliseringssträfvanden. Härigenom blef rikspolitiken såväl inåt som utåt oerhördt svag, hvilket förklarar rikets ringa inflytande på världshändelserna.

Reformationen verkade äfven, från rikets synpunkt, i sönderdelande riktning och bidrog till furstemaktens ökande genom indragning af kyrkogods, genom kyrkoorganisationens förändring utan ständernas medverkan och genom uppfyllande af de nya kraf, som började ställas på statsmakten. Denna utveckling inom de protestantiska länderna återverkade på de katolska, så att furstarne äfven där erhöllo eller togo sig uppsiktsmyndighet öfver kyrkan. Furstemaktens *jus reformandi* uppstod och blef allmänt erkänd.

Reformationen blef äfven den viktigaste partibildande faktorn de tyska staterna emellan. I mellersta och nordöstra Tyskland funnos protestantismens hufvudländer, i söder och öster var katolicismen ännu förhärskande[1]. Ännu vid tiden omkring år 1560 var den förra makten stadd i stadigt framträngande, hvaremot kejsar Ferdinand, hertigarne af Baiern och Jülich samt

[1] Se ofvan sid. 51—52.

biskoparne i Rhenländerna af förhållandenas makt nödgades uppträda medlande och eftergifvande i kyrkliga frågor. Två omständigheter samverkade emellertid under 1560-talet att förändra situationen, nämligen dels den katolska reaktionens framträngande och dels en fortgående splittring inom det protestantiska lägret. Dettas medlemmar hade efter religionsfreden fortsatt sina sträfvanden att tillöka sina maktområden genom sekularisation af biskopsstift eller genom tillsättande af yngre anförvanter till biskopar och kapitelmedlemmar. I allmänhet drogos sådana öfvergrepp icke inför rikskammarrätten af brist på åklagare, och kejsaren saknade makt att ingripa. Småningom började dock katolska furstar följa exemplet, och det blef en inbördes täflan mellan religionspartierna om det ena stiftet efter det andra. Hertig Albrekt af Baiern framträdde såsom det katolska partiets ledare och lyckades förskaffa sin omyndige son Ernst kanonikat i Salzburg, Würzburg, Köln och Trier under åren 1565—67, administratur af stiftet Freising (1566) och koadjutur i stiftet Hildesheim (1568), där prinsen år 1573 blef biskop [1]. Den spanska kyrkopolitiken i Nederländerna påverkade länderna i nordvästra Tyskland i katolicerande riktning under hela årtiondet, starkast efter Albas ankomst, och vid riksdagen i Augsburg år 1566 förklarade sig de katolska ständerna vid enskild sammankomst inför kardinallegaten Commendone antaga Tridentinermötets beslut rörande kyrkoläran och gudstjänstordningen. Ärkebiskopen af Köln, hvilken icke ville aflägga den tridentinska trosbekännelsen, fann lämpligast att år 1567 nedlägga sin ärkebiskopliga värdighet, och hans efterträdare gick den begärda eden. Dessa händelser gifva vid handen, att ett katolskt parti med kraft och vilja att tränga tillbaka protestantismen började bildas. Några af dess medlemmar voro förenade i *Landsberger-förbundet*, hvilket ägde bestånd under tiden 1556—1598 och styrdes af hertigen af Baiern; planer funnos väl tidtals att upptaga äfven protestanter, men de ledde icke till något resultat [2].

Det fanns dock ett parti bland de katolska furstarne, hvilket fortfarande hoppades på försoning mellan olika religionsbekännelser. Bland dess medlemmar kunna nämnas hertigen af Jülich, den år 1567 undanträngde ärkebiskopen af Köln samt

[1] *Ritter*, a. a., I, sid. 308—309, 311—312.

[2] *Ritter*, a. a., I, sid. 102, 228—229 (om katolska förbundsplaner), 265 ff. (om riksdagen 1566).

kejsar Ferdinand och i ännu högre grad hans son Maximilian[1] De medlande åsikterna förlorade emellertid terräng, men äro viktiga, emedan deras bärare närmade sig i kyrkopolitiskt afseende en fraktion inom det protestantiska lägret. Båda grupperna tillsamman sträfvade att upprätthålla religionsfredens viktigaste bestämmelser och undansköto därigenom en af religionsfrågorna orsakad öppen brytning.

Ledaren af denna protestantiska fraktion var Tysklands måhända inflytelserikaste furste, kurfurst August af Sachsen, en härsklysten och hård man, tillgifven den lutherska bekännelsen, hvilken han ansåg rätt utvecklad af Melanchton, men föga intresserad för dogmatiska spörsmål. Hvad han ifrigast ägnade sig åt, var regeringsbestyren, och hans mål var att införa en ordnad finansförvaltning och en utbildad förvaltningsorganisation. Härtill behöfde han fred, och hans politik är därför konservativ och medlande. Han anslöt sig nära till kejsarhuset, med hvilket han år 1557 ingick en *Erbeinigung* rörande Böhmen och Sachsen[2]. Å andra sidan samlade han omkring sig liktänkande protestantiska furstar, af hvilka kurfurst Joakim II af Brandenburg var den förnämste. Landtgrefve Filip af Hessen hörde en tid till hans parti, och år 1555 förnyades en gammal *Erbeinigung* mellan dessa tre furstehus.

I spetsen för det motsatta protestantiska partiet stod kurfurst Fredrik III af Pfalz. Hans länder gränsade till katolska områden på flera sidor, och han själf ställdes sålunda midt i brännpunkten af mot hvarandra stridiga religionsintressen. Han kände i högre grad än kurfurst August nödvändigheten af protestantisk sammanslutning gent emot katolicismen och blef en afgjord förkämpe för en aggressiv politik. Han betraktade religionsfreden blott såsom ett tillfälligt stillestånd och ansåg icke riksförfattningens upprätthållande värd några större eftergifter. Redan hans företrädare ställde sig i opposition mot kejsaren, och Fredrik fortsatte samma politik. Hans närmaste mål var *Freistellung* d. v. s. rätt för hvarje riksstånd eller enskild undersåte att fritt utöfva och bekänna sig till den protestantiska eller katolska religionen. Men vid bedömande af detta program är att märka, att Fredrik själf var inskränkt i sitt religiösa nit och

[1] Om detta medlingsparti se längre fram. Jfr *Ritter*, a. a., I, sid. 288, 394 ff.

[2] *Ritter*, a. a., I, sid. 119—120, 123 ff.

ansåg, att i själfva verket samma frihet icke af någon samvetsgrann man kunde tillerkännas afguderiet-katolicismen som den rätta tron — protestantismen. Att utbreda den senare betraktade han såsom sin lifsuppgift och använde gärna list, då maktmedel felades honom. Ehuru han af naturen var fridsam, drefs han sålunda att bistå hugenotter och gueuser i deras strider, ehuru han visserligen helst gjorde det i hemlighet.

Fredriks bundsförvant i arbetet på ett protestantiskt förbund var till en början hertig Kristoffer af Würtemberg, men sedan Fredrik under åren 1562—1564 öppet anslutit sig till kalvinismen, inträdde dem emellan en brytning. Den gamle landtgrefve Filip af Hessen ifrade äfven för sammanslutning och för aktiv utrikespolitik, men kunde föga uträtta, och vid hans död år 1567 delades hans länder till men för ättens inflytande. Kring Fredrik samlades tidtals en del mindre betydande furstar, bland hvilka hans svärsöner hertigarne Johan Fredrik och Johan Vilhelm af Sachsen voro de förnämste [1].

Fredriks öfvergång till kalvinismen skaffade honom många fiender, hvilka sökte häfda den satsen, att han därmed ställde sig utom religionsfredens beskydd. Farligast voro för honom kejsar Ferdinand och i ännu högre grad Maximilian, hvilka betraktade kalvinismen såsom en fördömlig upprorsrörelse, en uppfattning som delades af många lutherska furstar. Kurfurst August uppträdde emellertid medlande och afstyrde kraftåtgärder. — Till sist må påpekas, att teologiska dogmtvister inverkade splittrande och förbittrande på sinnena.

Det var emellertid icke blott de religiösa frågorna, hvilka bestämde partigrupperingen, utan äfven politiska spörsmål inverkade därvid sammanslutande eller söndrande. Hvarje större eller mindre maktägande hade sina afundsmän och sina anhängare, men högt öfver alla dessa små politiska system framstår en partimotsats kring kurfurst Augusts person. En af det Schmalkaldiska krigets följder var öfverflyttande af den sachsiska kurvärdigheten från den Ernestinska till den Albertinska grenen, representerad af hertig Moritz. Dennes bror och efterträdare var August, hvilken ständigt utsattes för den tillbakaträngda grenens fiendskap. Dess hufvudman var hertig Johan Fred-

[1] *Ritter,* a. a., I, sid. 126 ff., 198—201, 210, 215—217, 248—249 m. fl. ställen.

rik, hvilken tillträdde regeringen år 1554 och styrde öfver hela hertigdömet till år 1566, då en delning med brodern Johan Vilhelm verkställdes. I de hertigliga hufvudstäderna Gotha och Wismar uppgjordes planer att krossa kurfurst August och beröfva honom kurhatten, och dit samlades allehanda oroliga element inom riket. Hertigens förnämste rådgifvare var den frankiske riddaren Vilhelm von Grumbach, personlig fiende till biskopen af Würzburg, på hvilken han önskade vid lägligt tillfälle taga hämnd för lidna oförrätter, och ett sådant ansåg han lättast gifvas, om inbördes krig utbröt i mellersta Tyskland. Hertigens och Grumbachs stämplingar väckte oro inom vida kretsar, förnämligast hos kurfurst August och kejsaren, och bidrog att närma dem till hvarandra.

Anledning till oro gafs ytterligare af stora skaror af legosoldater, hvilka läto värfva sig till utlandet, men tidtals genomströfvade landet, samt deras anförare, hvilka ofta voro löntagare af Spanien eller Frankrike. En härd för missnöje och intriger fanns äfven i hertigdömet Lothringen. Beläget på gränsen mellan Tyskland och Frankrike var detta land utsatt för inflytande från båda hållen, och det är till och med oafgjordt, om den hertigtitel, hvilken herrarne till Lothringen-Bar från midten af 1300-talet förde, är af tyskt eller franskt ursprung. Hertigarne voro mot medeltidens slut vasaller såväl under den franske konungen som under kejsaren, och deras politik gick ut på att bilda ett själfständigt rike. Konung Frans I förtörnades på hertigen på grund af hans son Frans' giftermål med prinsessan Kristina af Danmark, emedan det innebar ett närmande till huset Habsburg, och tvang hertigen år 1541 till ett uttryckligt erkännande af sin vasallställning gent emot den franska kronan. Hertigen sökte en motvikt mot Frankrike hos kejsaren och tyska riket, och hans statsrättsliga ställning till detta bestämdes genom fördraget i Nürnberg år 1542: hertigen förklarades vara rikets vasall blott för några mindre partikularlän och endast för dem underkastad rikskammarrättens jurisdiktion, hvaremot själfva hertigdömet skulle vara »*liber et non incorporabilis*» i förhållande till riket; men detta oaktadt ställdes alla hertigens besittningar under rikets beskydd[1]. — På det nordiska sjuårskrigets tid var

[1] *Fitte, Das staatsrechtliche Verhältnis des Herzogthums Lothringen zum deutschen Reich seit dem Jahre 1542.*

Frans' och Kristinas son Karl hertig, men änkehertiginnan Kristina lefde ännu och synes hafva utöfvat stort inflytande öfver sin son. Hon ansåg sig äga arfsrätt till Danmarks krona och stämplade därför mot konung Fredrik. Genom sina släktingar Guiserna ägde hon bundsförvanter i Frankrike[1] och synes med Spanien och den spanska regeringen i Nederländerna hafva underhållit ifriga förbindelser. Det kunde fördenskull förefalla, som om huset Lothringen vore en god bundsförvant, men en farlig fiende.

Den utrikespolitik, som det tyska riket såsom enhet förde, var hvarken kraftig eller ärofull. Hertigdömet Preussen och Livland afsöndrades faktiskt från riket. Nederländernas ställning bestämdes år 1548 därhän, att de erkändes såsom en i det stora hela självständig statsbildning, dock med skyldighet för riket att bidraga till deras försvar, men under de närmaste årtiondena upphörde så godt som all samhörighet. Äfven Lothringens beroende af riket minskades. De enda yttringar af kejsarens och riksdagens samverkan, som kunna förmärkas, äro dels åtgärder att hämma turkarnes framryckande och dels en mängd välmenta, men vanligen ofruktbara försök att medla i allsköns tvister, såsom mellan Filip och hans upproriska nederländska provinser, mellan Sverige och Danmark samt mellan livländarne och Ryssland. De enskilda riksständerna förde hvar för sig utrikespolitiska förhandlingar. Kejsar Ferdinand anslöt sig till Filip af Spanien i likhet med flere katolska furstar. Protestanterna sökte tidtals medla mellan regeringen och hugenotterna i Frankrike, och huset Valois sökte ständigt hafva ett eget parti bland dem; både hertig Johan Fredrik af Sachsen och Grumbach voro franske pensionärer. Äfven Danmark och Polen hade intressen att bevaka, och det är betecknande att förslag framställdes om Frankrikes, Danmarks och Polens upptagande såsom riksständer[2]. Bland västra Tysklands protestantiska furstar funnos slutligen tendenser att slå in på en universellt antikatolsk politik i förbund med Condé, Vilhelm af Oranien och England; en representant för denna riktning är kurfurst Fredriks andre son

[1] Se släkttaflan sid. 66—67.

[2] Rörande Frankrike se *Ritter*, a. a., I, sid. 94 (år 1559); planer uppkastades angående Danmarks och Polens upptagande i kurfurstekollegiet (omkr. 1570), se *J. G. Droysen*, *Geschichte der preussischen Politik*, II: 2, sid. 444.

Johan Kasimir, hvilken i spetsen för tyska legohärar uppträdde på Frankrikes och Nederländernas slagfält.

* * *

Jag vill efter denna öfverblick på Tysklands partiförhållanden återgå till *den svenska utrikespolitiken.* Efter krigsutbrottet år 1563 utkämpades med växlande lycka strider till lands och sjös, under hvilka den danska politiken gick ut på att afskära all tillförsel till Sverige. Eriks flottor lyckades, ehuru med svårighet, hindra detta, och hans planer att söka bundsförvanter mognade. Den största säkerheten för varaktig vänskap ansågs äfven i Sverige vinnas genom giftermål, och Eriks frierier gifva en föreställning om hans vidtgående alliansssträfvanden. Han synes först hafva tänkt sig en förbindelse med England, och hade redan år 1559 afsändt sin broder Johan såsom böneman till drottning Elisabet samt förde i flera år fortsatta underhandlingar med henne. Men hans lifliga inbillningskraft och oroliga lynne drefvo honom att äfven höra sig för hos Maria Stuart, hvilkens jaord borde förskaffa honom Skottland, Frankrike och Lothringen till bundsförvanter[1]. Det är för öfrigt betecknande, att då Eriks giftermålsplaner syntes koncentrera sig kring drottning Elisabet, konung Fredrik af Danmark började göra Maria friareanbud för att å sin sida erhålla förstärkning mot en hotande engelsk-svensk allians (1564)[2]. — Till ännu ett tredje hof reste Eriks friareombud, och att det här blott är fråga om politiska planer, faller skarpt i ögonen. Denna gång gällde det Hessen, där landtgrefve Filip syntes vara en lämplig bundsförvant och hans dotter Kristina en passande brud. En af Filips döttrar var gift (sedan år 1560) med kurfurst Fredrik III:s äldste son Ludvig, och en af hans söner äktade år 1563 en dotter till hertig Kristoffer af Würtemberg. Gent emot svågrarne August af Sachsen och Fredrik af Danmark skulle Erik sålunda ansluta sig till det motsatta tyskprotestantiska partiets mäktigaste furstesläkter. Underhandlingarna om giftermålskontraktet drogo emellertid ut på tiden, och landtgrefven kände sig misstrogen mot Erik; han gjorde honom dock några tjänster, i det att han bland annat varnade honom

[1] Jfr släkttaflan sid. 66—67.

[2] *Droysen, Aus den dänischen Büchern,* II, sid. 6—9.

för Danmarks krigsplaner och kraftigt ifrade för tvisternas biläggande. Danskarne lyckades emellertid i slutet af år 1563 uppbringa ett af Eriks bref till drottning Elisabet och sände det genast till landtgrefven, hvilken afbröt alla förbindelser med Erik. Hans bistånd skulle måhända aldrig hafva yttrat sig i kraftiga åtgärder, emedan han synes närmare hafva anslutit sig till kurfurst August under dessa år [1].

Eriks förbundsplaner riktades från år 1564 förnämligast på Lothringen och hertigdömet Sachsen. För Tysklands furstar blefvo de närmaste åren uppfyllda af oro och farhågor för ett hotande inbördeskrig, och de vildaste rykten spredos och vunno tilltro. Anslagen misslyckades emellertid på grund af de olika furstarnes skilda intressen. Änkehertiginnan Kristina vände sig till Filip II med begäran om hjälp mot Danmark, men fick afböjande svar; hennes släktingar i Frankrike kunde intet göra pa grund af oroligheterna inom landet, men hennes krigiska planer underblåstes af den danske flyktingen *Peder Oxe*, hvilken ohöljdt stämplade mot konung Fredrik.

Hertig Johan Fredrik af Sachsen och Grumbach beredde sig däremot på anfall mot kurfurst August och stärktes i sitt uppsåt genom sin egen grofva vidskepelse. De lyckades få tag uti en bonddräng, hvilken trodde sig se änglar och få gudomliga uppenbarelser, och han blef deras orakel. Hans utlåtanden voro öfverensstämmande med deras planer, och de läto honom

[1] *Droysen*, a. a., I, sid. 395 ff.; II, sid. 2 ff. Prinsessan Kristina förmäldes år 1564 med hertig Adolf af Holstein.

Sachsen-Lauenburg.

MAGNUS
hert. af Sachsen-Lauenburg
† 1543

FRANS
† 1581

KATARINA = 1531 = GUSTAF VASA
† 1535

MAGNUS = 1568 = SOFIA
† 1603
d. till Gustaf Vasa

FRANS (1) = 1574 = MARGARETA
† 1619
† 1581
d. till hert. Filip af Pommern

(2) = 1582 = MARIA
d. till hert. Julius af Braunschweig

afskjuta trollskott i luften mot alla motståndare. År 1563 anföll Grumbach Würzburg, plundrade staden och tvang biskopen till ett hårdt fredsslut. Några åtgärder vidtogos icke å rikets vägnar för att straffa landsfredsbrottet, emedan kurfurstarne af Pfalz och Brandenburg ännu hoppades försona de två sachsiska furstehusen med hvarandra. På Augusts inrådan förklarade dock kejsar Ferdinand Grumbach i rikets akt, men denne gick oskadd och sökte egga riksridderskapet till oroligheter, såsom Frans von Sickingen fordom gjort, samt anknöt vidsträckta underhandlingar.

Erik uppdrog åt sin legat i Tyskland Nils Gyllenstierna att närma sig såväl hertig Johan Fredrik som änkehertiginnan af Lothringen. Ett förbundsfördrag af den förre från år 1565 gick ut på, att Erik skulle lämna 300,000 thaler för värfning af 8—10,000 ryttare och 50—60 fanor fotfolk[1]. Samtidigt bedrefvos underhandlingar om ett stort lån mellan Johan Albrekt och hertigarne af Pommern. Hertig Johan Albrekt af Mecklenburg sammandrog trupper, och man befarade, att han skulle dragas in i förbundet mot August[2]. Markgrefve Hans af Küstrin letade fram några anspråk på Slesvig-Holstein och började rusta. Hufvudman för det svenska partiet i Nordtyskland ansågs Eriks morbroder hertig Frans af Sachsen-Lauenburg vara. Hans son Magnus blef år 1568 Eriks svåger. Äfven längre söderut hade Sverige en bundsförvant i pfalzgrefven Georg Hans af Veldenz, hvilken äfven var gift med en syster till Erik. Änkehertiginnan af Lothringen reste till Nederländerna, såsom det sades, för att låna upp penningar, och Erik afsände i maj 1565 en legation till det lothringiska hofvet för att träffa aftal om förbund och, om så var nödigt, för Eriks räkning anhålla om prinsessan Renatas[3] hand. Rykten voro i omlopp, att det var Spanien, som på något sätt stod bakom alla dessa kombinationer[4].

Under intryck af jäsningen i Tyskland ändrades den kejserliga politiken till Sveriges nackdel. År 1562 utsatte kejsar Ferdinand ett fredsmöte till Rostock, vid hvilket flere tyska

[1] En fulltalig fana bestod af 500 man.

[2] Farhågorna voro ogrundade, i det att både Johan Albrekt och hans bror Ulrik, som var gift med konung Fredrik II:s faster, voro Danmark bevågna.

[3] Se släkttaflan sid. 66—67.

[4] *Droysen*, a. a., II, sid. 31, not och 61—62.

sändebud och äfven danska infunno sig, liksom äfven ett spanskt[1], men intet kunde åtgöras, emedan sändebud från Sverige uteblefvo. Försöket förnyades år 1564, emedan både kejsaren, Frankrike och den spanska regeringen i Nederländerna önskade ett snart slut på kriget, hvilket skadade handel och samfärdsel, men intet resultat kunde uppnås. År 1565 ändrade kejsaren — det var Maximilian II — taktik och lät af kurfurst August öfvertala sig att utfärda ett strängt förbud för alla tyska riksständer att understödja Sverige med vapen eller lifsmedel (november 1565)[2]. Följden blef, att de tyska sjöstäderna, hvilka voro Sverige väl bevågna, måste iakttaga större försiktighet till men för den svenska handeln.

I början af år 1566 fortsattes förhandlingarna mellan Erik och hertigdömet Sachsen och Lothringen, men innan någon bestämd uppgörelse träffats, gjordes ett hastigt slut på det tyska intrigspelet. En riksdag samlades i Augsburg, vid hvilken kejsar Maximilian på nytt förklarade Grumbach i rikets akt och hotade hertig Johan Fredrik med samma dom, om han icke afskedade sin rådgifvare. Kurfurstarne af Pfalz och Brandenburg upphörde att lämna hertigen något stöd, och den förre ställde om, att den yngre brodern Johan Vilhelm skilde sin sak från hans. Öfriga oroliga hufvuden höllo sig stilla, och kurfurst August åtog sig exekutionen mot Johan Fredrik, hvilken fortfarande lämnade Grumbach sitt beskydd och fördenskull drabbades af en fullständig aktsförklaring. I december inneslöts han af kurfursten i Gotha, och i april 1567 måste staden kapitulera. Grumbach afrättades, och hertigen fördes i lifstidsfängelse[3].

Erik hade velat sända legater till riksdagen, men af kejsaren vägrats lejd för dem. Denna åtgärd jämte 1565 års mandat voro yttringar af öppen fiendskap mot Sverige, ehuru några direkta krigiska företag icke däraf kunde föranledas. I Augsburg måste de pommerska ombuden försvara sig mot beskyllningar för att hafva öfverträdt mandatet[4]. Ännu år 1567 fortsatte Erik förhandlingarna med Lothringen, men de blefvo utan

[1] Såsom det förefaller ombud för Nederländernas spanska regering. Legaten underhandlade sedan direkt med Erik.

[2] *Droysen*, a. a., II, sid. 45—53. *Blümcke*, a. a., sid. 221—226.

[3] Om de Grumbachska oroligheterna se *Ritter*, a. a., I, sid. 99—102, 231—241, 274—277, 292—296.

[4] *Blümcke*, a. a., sid. 244—250.

påföljd. Sverige var fullständigt isoleradt[1]. Samtidigt företog Daniel Rantzau sitt härjningståg genom Småland och Östergötland och inträffade utbrottet af Eriks vansinne.

I slutet af år 1567 lösgaf Erik sin fängne broder och ingick med honom i januari 1568 formlig försoning. Jäsningen mot Eriks regering ledde emellertid till hertigarne Johans och Karls uppror, och i september måste konungen gifva sig fången och nedlägga sin krona. Under inbördeskriget inleddes underhandlingar med Danmark, och för en tid upphörde alla krigsrörelser. Det blef ett uppehåll i de politiska tilldragelserna, hvilket gjorde, att kronförändringen gick för sig tämligen hastigt.

* * *

Några tyska historiker såsom *Droysen* och *Arnheim* hafva ansett, att Eriks planer och företag röja en ovanligt stor politisk begåfning, i det att deras mål fullt medvetet skulle vara ett svenskt *dominium maris Baltici.* Erik skulle sålunda vara en föregångsman för den senare svenska politiken, sådan den utbildades under Gustaf Adolfs och Karl Gustafs krig. Mot denna uppfattning har *Hjärne* nyligen opponerat sig[2], såsom mig synes, med fullt fog. Eriks sträfvan torde närmast hafva gått ut på att bryta Danmarks öfvermakt och till Sveriges land lägga nya områden; han insåg faran af Danmarks suveränitet öfver Östersjön och betydelsen af svenska besittningar i Livland, men att han framsynt skall hafva satt såsom slutmål det svenska väldets utsträckning rundt omkring Östersjön, synes mig vara alldeles obevisadt. Det är min uppfattning, att såväl besättandet af Reval som försöket att bryta Danmarks maktutvidgningsförsök voro till gagn för Sveriges utveckling, men jag tror icke, att Erik kunde öfverblicka följderna af sitt politiska uppträdande. Både såsom fältherre och diplomat visar han för liten följdriktighet och stadigvarande energi; till att organisera och utarbeta förhållningsorder ägde han stor förmåga, men han gick för mycket upp i smådetaljer och visade sig ofta sakna den

[1] Framställningen af Eriks politik under krigsåren stöder sig på redan citerade arbeten, förnämligast på *Westling,* a. a., I, sid. 17—19, 22—29, 82—90, 102—104, 110—111, 116—122, 138—141, 144—147, 156—161, 178—180 och *Arnheim, König Erich XIV von Schweden als Politiker.*

[2] *Hjärne,* a. a., sid. 27.

verklige statsmannens vida blick och säkra omdöme. Alla hans olika frierier äro bevis för hans oförmåga af koncentration och hans nyckfullhet. Hans uppträdande präglas allt emellanåt af ett sårande öfvermod, hvilket i onödan uppkallade nya fiender. Det borde måhända för en skicklig diplomat hafva lyckats att omintetgöra det polsk-danska förbundet af år 1563 på grund af båda makternas stridiga intressen; Erik lyckades icke därutinnan, och det var icke hans förtjänst, att Polen ytterst svagt deltog i kriget[1]. Eriks sätt att behandla de fredsmedlande makterna var föga klokt, och följden blef äfven kejsarens anslutning till Sveriges fiender. Slutligen må tilläggas, att Erik saknade en egenskap, som hos en regent och politiker är nödvändig, nämligen förmågan att bedöma människor och leda dem efter sina önskningar.

Säkert är, att Sveriges ställning var fast och lysande vid Gustaf Vasas död, men osäker och farlig vid Eriks afsättning. Felet var icke uteslutande den senares, enär nya spörsmål uppstått och gifvit anledning till en politisk kris, men ansvaret ligger dock till en viss grad på hans bristande politiska klokhet.

[1] Sigismund August mottog t. o. m. år 1564 en svensk legation under Per Brahe, ehuru förhandlingarna icke ledde till något resultat. *Th. Annerstedt, Sv. väldet i Livland 1564—1570,* sid. 12 ff.

ANDRA AFDELNINGEN

Johan III:s nordeuropeiska politik. Närmanden till de katolska makterna

I.

Freden i Stettin.

Johan III blef konung öfver ett utarmadt och förhärjadt land. Västergötland och Småland hade lidit oerhördt af danskarnes härjningar, och ända upp i Östergötland hade städer och byar gått upp i lågor under olycksåret 1567. I gränslandskapen fanns knappast folk för att så och skörda, och äfven i det öfre Sverige hade invånarnes antal minskats genom utskrifningar och sjukdomar, och deras ekonomiska bärkraft försvagats genom de ständigt ökade skatterna[1]. Bönderna gingo ifrån sina gårdar, och säden på de dåligt brukade åkrarna stod svart och gles. Legotruppernas tygellöshet, ökad genom regeringens bristande förmåga att gifva dem aftalad sold, orsakade starkt missnöje. Redan på våren 1570 började Johan frukta för stämplingar till Eriks befriande, och konung Fredrik af Danmark trädde i förbindelse med knotande smålandsbönder.

Härtill kom, att Sveriges politiska ställning var fullkomligt osäker. Eriks politik var åtminstone i sina hufvuddrag klar. Den gick ut på krig mot Danmark, Lübeck och Polen, med bibehållande af fred med Ryssland. Men Johan kunde omöjligen fasthålla samma politik. Det sista fredsfördraget med Ryssland innehöll bestämmelser om Johans gemål Katarinas utlämnande till storfursten, och därpå kunde naturligtvis Johan aldrig ingå[2]. Troligen kunde man därför vänta krig vid den östra gränsen. — Hvad Polen beträffar, så var Johan visserligen be-

[1] Se t. ex. *Westling*, a. a., I, sid. 175—176, II, sid. 78—79.

[2] Ivan IV fordrade hennes utlämnande för att kunna utöfva påtryckning på Sigismund August af Polen. Jfr *Hjärne*, a. a., sid. 71. *Sveriges traktater*, IV, sid. 538 ff.

svågrad med dess konung, men föga utsikt fanns till nära förbindelse dem emellan, enär Polen stod i förbund med Danmark, och dess trupper hade satt sig i besittning af Johans livländska pantslott. Den danske konungen hade väl genom fördraget med Polen 1563 lofvat att inleda underhandlingar med Johan, så snart han blefve fri, men säkerligen kunde detta ej gälla, när han var Sveriges konung.

Johans politik är också i början famlande och osäker. Han inledde underhandlingar med alla sina grannar för att bestämma sin framtida politik efter deras hållning gent emot Sverige. Sålunda började en brefväxling med Ivan IV, hvilken ledde till afsändande till Ryssland af en svensk beskickning[1]. Underhandlingarna ledde väl icke till varaktigt resultat, men de orsakade ett fredstillstånd tills vidare vid den finsk-ryska gränsen.

Med Polen hade Erik börjat inleda förhandlingar strax före sitt fall med Johan som mellanhand för att förmå Sigismund August till fred och förbund med Sverige samt för att utverka Kristoffers af Mecklenburg befrielse. Det förra afböjde den polske konungen på grund af sitt förbund med Danmark, men det senare lofvade han, ehuru den fångne hertigen först år 1569 blef fri. Han erbjöd emellertid sin bemedling[2]. Efter någon tid ändrade Erik tanke, och förbindelsen med Polen afbröts, men återupptogs naturligtvis efter tronförändringen. En polsk legat besökte Sverige i slutet af år 1568, och i bref af den 15 febr. 1569 åtog sig Sigismund August uttryckligen att medla i kriget med Danmark.

Polen och Ryssland slöto fred 1569, hvilken förnyades på tre år 1570[3]. Ryssarne kunde därför uppträda mera aggressivt i Livland, och när de tyska ryttarne i svensk tjänst gjorde uppror, hotades det svenska väldet i Livland med undergång. Därtill kommo snart svårare förvecklingar, orsakade af hertig

[1] Johans bref till Ivan af den 6 okt. 1568 är ganska betecknande; det är meddeladt af *Hjärne* i *Hist. Bibl.* 1880, sid. 535—536. Johan säger sig vara kommen till fred med Danmark och Lübeck (!), och åberopar sig på sin vänskap med Sigismund August och andra potentater »både uti Tyskland och flerestädes» (!). Johan gifver Ivan fullständig titel, äfven »herre uti Liffландh», en titel, som Polens konung nekade honom. — Ivans svar återfinnes sid. 537—538.

[2] *Th. Annerstedt*, a. a., sid. 40—41.

[3] Se t. ex. *Th. Annerstedt*, a. a., sid. 58.

Magnus af Ösel. Genom svenskarnes anfall hade hans ställning blifvit nästan ohållbar, emedan hans besittningar — Ösel med Arensburg, en del af Wiek samt Pilten — gåfvo honom för liten motståndskraft vid sammanstötningen mellan ryssar, svenskar och polackar. Han sökte därför först förbund med Polen och, när hans underhandlingar därom misslyckades, upptog han välvilligt ett förslag att ansluta sig till Ryssland. Han infann sig i juni 1570 i Moskva, där han blef väl mottagen af Ivan. Ett fördrag uppgjordes, enligt hvilket Magnus fick löfte om hela Livland såsom konungarike under rysk öfverhöghet samt om kraftig hjälp mot svenskarne; han erhöll genast ett område i Dorpats stift och förlofvades med en rysk prinsessa samt antog konungatitel. — Han underrättade genast sin broder i Danmark om öfverenskommelsen, som helt naturligt måste ingifva denne stora betänkligheter, emedan han icke var sinnad att uppgifva sin öfverhöghet öfver Magnus' områden [1]. Den danske ståthållaren motsatte sig äfven hvarje rysk ockupation. Ivan lämnade Magnus till en början hjälp att anfalla de svenska besittningarna, och redan den 21 aug. stod Magnus med 25,000 man utanför Revals murar. Hvarken underhandlingar eller stormningar inverkade på de tappre borgarne, som genom hörsägen visste, hvad de ryska löftena voro värda, och som i Karl Henriksson Horn hade en dugande befälhafvare. Belägringen drog ut på längden, men den var af största betydelse, ty striden gällde Sveriges sista besittningar söder om Finska viken. Magnus' uppträdande väckte stort uppseende vid fredskongressen i Stettin och blef af en viss betydelse åtminstone för besluten om Livland.

* * *

Försök att medla fred mellan Danmark och Sverige pågingo vid tiden för tronförändringen. Ett kejserligt sändebud verkade i Danmark för fred, och ombud från den franske residenten i Köpenhamn Dançay och från hansan gjorde detsamma i Sverige. Men båda försöken motarbetade i någon mån hvarandra; säkert

[1] Fredrik skref därom till hertig Ulrik af Mecklenburg: »*Der Handel uns seltzam, geferlich und weitt Aussicht und pro et contra zu disputiren, ist in Summa ein gewagt Dieng, wiewohl Seine Liebden* (= Magnus) *nach gelegenheit Ires bedruckten armseligen Zustandts so hoch nicht zu verdencken.*» Busse, *Herzog Magnus*, sid. 55.

är, att intet resultat förspordes [1]. Vid upprorets början skref hertig Johan den 6 aug. från Vadstena direkt till konung Fredrik och till Danmark-Norges råd, adel och undersåtar: han förklarade sig vara böjd för fred och anhöll om lejd för att nedsända underhandlare; tillika föreslog han ett stillestånd på tre månader eller längre. — Den 21 aug. svarade Fredrik, att han ej kunde ingå stillestånd, men sände lejd. Brist i den danska hären och däraf följande myteri och pest omintetgjorde emellertid Fredriks krigsplaner, så att vapnen hvilade en tid bortåt. Därigenom förskonades Sverige ifrån inre och yttre krig på samma gång.

Ordentliga fredsunderhandlingar fördes senare på året i Roeskilde, dit Johan sände ombud, och ett formligt fredsfördrag uppsattes under datum 18 november 1568. Villkoren voro för Sverige så hårda, att Johan efter inhämtande af rådets och ständernas mening vägrade att ratificera fördraget. Han underrättade Fredrik därom i bref af den 29 januari 1569, och krigshändelserna började på nytt, så snart härarne å ömse sidor blefvo färdigrustade [2].

Fredsfördraget väckte Sigismund Augusts missnöje, dels emedan han icke fått tillfälle att deltaga genom ombud i förhandlingarna, dels också emedan han ansåg villkoren för hårda emot Sverige. Förbindelsen mellan Ivan och Magnus torde äfven hafva bidragit till hans missnöje med Danmarks uppträdande. Från denna tid börjar han allt bestämdare ställa sig på neutral ståndpunkt under sträfvan att såsom fredsmedlare kunna inverka på händelsernas gång och därigenom motverka hvarje kraftigare kejserligt inflytande i norden [3]. — Mellan Sverige och Polen gingo under åren 1569—1570 bref och beskickningar fram och tillbaka; Johan sökte vinna sin svåger för närmare förbund och möjligen för krig mot Danmark, men denne vek undan utan att vilja förbinda sig till något bestämdt uppträdande. Hvarje svenskt-polskt närmande försvårades af den livländska frågan samt äfven af Johans penningefordringar af Sigismund August. Förhandlingarnas gång vill jag emellertid förbigå [4].

[1] *Westling*, a. a., II, sid. 43—45.

[2] *Westling*, a. a., II, sid. 48 ff. *Sv. riksdagsakter*, II, sid. 271 ff., 343.

[3] *Hjärne*, *Polens nordiska politik*, sid. 13—14. *Inv.* bref från Sig. Aug. till Johan 7 april 1569.

[4] Se t. ex. *Inv.* bref under datum 8 mars, 7, 8, 11 april, 3, 23, 25 maj, 30 juni, 20 juli, 1, 14, 23, 28 aug., 14 nov. och 16 dec. 1569; 10, 20 jan., 26

Under omväxlande strider och underhandlingar gick året 1569 till ända, och först i februari—mars 1570 förklarade de krigförande sig villiga att deltaga i en fredskongress. Johan hade förut gjort fåfänga försök att stärka sin ställning genom förbund med andra makter. I oktober 1569 återupptog han underhandlingarna med Lothringen och föreslog ett förbund mot Danmark, som ju vore hertigens »arfrike»; ett förslag till förbundstraktat uppsattes i Johans kansli och synes hafva medsändts till godkännande; enligt dess bestämmelser borde Lothringen omedelbart förklara Danmark krig. I bref af den 25 jan. 1570 afböjde hertigen emellertid Johans förslag[1]. — Under datum 28 mars 1570 återfinnes äfven ett bref från Filip II, i hvilken han utlofvar sin bemedling vid stridernas biläggande, samt under den 17 nov. samma år en svarsskrifvelse från Venedigs doge med tack för Johans vänskapsbetygelser[2]. I båda fallen framträder dennes sträfvan att komma i förbindelse med furstar utanför det område, där den danska eller svenska politiken vanligen plägade verka.

En mäktig befordrare af freden var kurfurst August af Sachsen, dels för att rädda Danmark från finansiell ruin, men dels också för att icke lämna Polen allt för stor bestämmanderätt[3]. Han uppmanades äfven af Sigismund August att medla och reste (den 19 febr.) till Prag för att uppfordra kejsar Maximilian att antaga sig saken. Därtill var denne icke obenägen för att rädda det tyska rikets åtminstone nominella öfverhöghet öfver Livland, som allvarligt stod på spel i följd af hertig Magnus' ryssvänliga uppträdande. Ett kejserligt

april, 19 maj, 5 juni, 29 juli 1570; *Th. Annerstedt*, a. a., sid. 47; *Westling*, a. a., II, sid. 62, 72, 83—86.

[1] Brefven äro i korthet refererade i *Inv.*, först *Literæ ad Christianum Lotharingiæ Ducem* (hvarmed tydligen afses änkehertiginnan Kristina), vidare *Contractus initi foederis inter Regem Joannem et Lotharingiæ Ducem contra Danum* i koncept och *Literæ ad Dominum Carolum Lotharingiæ Principem*, alla under datum 9 okt. 1569. — Ett bref från hertigen till Johan, innehållande skälen mot ett lothringiskt-danskt krig, är infördt under den 17 jan. *1569*, således tidigare än Johans framställningar. Att ett fel härvid föreligger i *Inv.* synes klart. Antingen böra Johans bref föras till år 1568 eller också hertigens till 1570. Jag har rättat mig efter det datum, under hvilket *tre* bref återfinnas, och således valt det senare alternativet. I *Titular. reg.* förekommer brefvet till hertigen (»Christianum» äfven där) under 9 okt. *1569*.

[2] *Inv.*

[3] *Blümcke*, a. a., sid. 367—369.

sändebud afsändes också till Fredrik och Johan för att erbjuda bemedling. Ytterligare förberedelser vidtogos därpå för fredsmötet; de krigförande gåfvo hvarandras sändebud lejd, och den 1 juni lämnade Johan fullmakt för sina ombud vid mötet, hvilket var bestämdt att hållas i Stettin. Sändebuden fingo befallning att ansluta sig till de polska, hvilka de kunde lofva afträdande af en del af Wiek mot löfte om kraftig hjälp mot Ryssland och någon penningeersättning; angående Danmark innehöll instruktionen flera alternativa förslag — dock ej erkännande af Roeskildefreden —, men senare bjöd Johan sina ombud att framför allt komma hem med fred.

Den 17 juli anlände svenskarne till Stettin, dit de danska ombuden kommit redan den 4:e. Fem lybeckare infunno sig [1], och bland öfriga märkas Dançay såsom Frankrikes ombud, hertig Johan Fredrik af Pommern, hufvudman för den kejserliga legationen, två sändebud från kurfurst August, samt fyra polske herrar, bland hvilka Martin Cromer var den främste.

Den 5 sept. började öfverläggningarna. Bland medlarne stod kurfursten på Danmarks sida, och Johans hopp att kunna räkna kejsaren och Polen [2] såsom trogne gynnare i följd af de nya förhållandena i Livland slog fel, enär danskarne lämnade hertig Magnus i sticket och förklarade sig icke vara solidariska med honom. Fredsvillkoren visa också, huru isoleradt Sverige stod.

Kongressens historia är redan till sina hufvuddrag skrifven [3], och något nytt af vikt kan jag icke meddela. Den 2 dec. voro fredsvillkoren med Danmark bestämda, men därefter fortgingo underhandlingar med Lübeck, så att fredstraktaterna äro daterade först den *13 dec.* Man behöfver icke läsa långt i traktaten för att finna, huru föga den var skickad att medföra en långvarig och säker fred; i många år hade de nordiska folken härjat hvarandras områden och förstört sina egna finanser, men slutet blef en fred, som till sin karakter blott är ett stillestånd, enär afgörandet af de viktigaste tvistefrågorna uppsköts eller kringgicks.

De bestämmelser, hvilka fattades vid kongressen, äro införda i flera skrifvelser, af hvilka den viktigaste är en *fredstraktat*

[1] *Westling*, a. a., II, sid. 90.

[2] De polska sändebuden hade enligt sin instruktion att tillse, att Sigismund August finge »skyldig upprättelse» af både Sverige och Danmark. *Liske, Polska litteraturen*, II, sid. 373 *(Cromers relation)*.

[3] *Westling*, a. a., II, sid. 92 ff.

mellan Sverige och Danmark[1], till formen ett öppet bref af de medlande makternas ombud[2], i hvilket konungarne af Sverige och Danmark och deras ombud vid kongressen endast omtalas i tredje person. Bland underskrifterna återfinnas emellertid icke blott medlarnes namn, utan äfven de svenske och danske sändebudens[3]. Det är betecknande för tidens uppfattning af krigförande makter, att i freden inbegrepos alla länder, hvilka kunde betraktas såsom Sveriges eller Danmarks allierade[4].

Medlarnes öppna bref med fredsvillkoren utskrefs på pergament i två exemplar, af hvilka det ena lämnades till konung

[1] *Sveriges traktater*, IV, sid. 380—408.

[2] Ingressen innehåller, att kejsarens, konungens af Frankrike och konungens af Polen samt kurfurstens af Sachsen »*verordnete commissarii, Wir*» (sedan namnen) »*thun kundt vnd bekennen kraft dieses offnen vortrags vor jdermenniglich*» etc.

[3] Afslutningsformeln lyder: »*Vnd haben zu vrkunt alles obgeschriebenen, wir die Kayserliche, Konigliche vnd Churfurstliche commissari, auch beider Kon. W. zu Dennemarck und Schwedenn rehte vnd gesandten, alle obengemelt, diessen frietsvortragk mit eignen handen vnderschrieben*» etc.

[4] Momentet i fråga lyder (*Sveriges traktater*, IV, sid. 406—407): »*Vnd sollen von der Kon. W. zu Dennemarck wegenn in diesem frieden vnd vortrag mit begriffen sein, die Rom. Kay. Maj:t, jedoch das dadurch der voreinigung, vorwantnus vnd freuntschaft, darin ihre Kon. W. mit den konigen zu Frankreich, Hispanien, Englandt, Polen, Schotland stehen, nichts zuwiedernn vorstandenn werde, vnd insonderheit auch hirin begriffen sein der churfürst zu Sachsen, der churfurst zu Brandenburg sampt beiden churfurstlichen heusern Pfaltz vnd Brandenburg, hertzog Julius zu Brunschwigk, hertzog Wilhelm zu Luneburg, alle hertzogen zu Pommern, hertzog Vlrich zu Meckelburg, alle hertzogen zu Schleswigk vnd Holstein, hertzog Albrecht Fridrich zu Preussen, hertzog Gotthart zu Churlant, burgermeister, rath vnd gemeine der stadt Lubeck, auch alle vnd jede, hochst vnd hochermelter Kay. Maj:t, Kon. W., churfursten vnd fursten, landstende vnd zugehorige;*

von der Kon. W. zu Schweden, die Rom. Kay. Maj:t, die Kon. W. zu Frankreich, Hispanien, Pohlen, Engellant, Schotlant, churfurste zu Brandenburgk, der ertzbischoff zu Bremen, bischoff zu Münster, Ossnabrugk vnd Padeborn, pfaltzgraue Georg Hanss, her Johans, her Johans Georg, her Georg Fridrich, markgrauen zu Brandenburg, der hertzog zu Gulich vnd Cleue, alle hertzogen zu Pommern, hertzog Frantz von Sachsen, Engern vnd Westfalen, sampt den junger hern Magnuss vnd Frantzen, Albrecht Fridrich hertzog zu Preussen, alle marggrauen zu Baden, her Hans Albrecht, Christoff, Carl, hertzogen zu Meckelburg, her Gothart, hertzog zu Churlantt, graffe Edtzhardt von Ostfriesslandt, auch alle vnd jede hochermelter Rom. Kay. Maj:t, Kon. W., churfursten, fursten vnd graffen, landstende, vnderthane, stedte vnd zugehörige.

Vnd ob derselben vnderthanen jemants von hern, ritterschaft oder stedten, in wehrendem kriege bei einem oder beiden iren Kon. W. besagt, angegeben vnd vordechtig gemacht, oder auch ichts gethan, vorstattet vnd zugelassen hette, das

Johan och det andra till konung Fredrik. Å hvardera sidan uppsattes sedan en ratifikationsurkund, upptagande medlarnes bref, hvilken afsändes undertecknad till motparten. Den danska urkunden är daterad den 25 januari 1571 samt undertecknad och försedd med sigill icke blott af konungen utan äfven af riksråden; den svenska bär datum 24 februari 1571 och är underskrifven och försedd med sigill af Johan, hertig Karl och 16 riksråd [1].

Öfriga officiella skrifvelser äro: *personliga förbindelser*, utställda af de danska och svenska ombuden respektive, om erläggande af visst vite i händelse af brott mot fredsbestämmelserna [2]; en *fredstraktat mellan Sverige och Lübeck* [3], äfven den i form af öppet bref från medlarne, ratificerad af Lübeck den 16 januari och af Johan den 24 februari 1571; samt slutligen en *traktat mellan kejsaren och Sverige* [4], utfärdad af de kejserliga sändebuden ensamma, men underskrifven af dem och de svenska ombuden. Denna sista traktat ratificerades aldrig af Johan, men väl af kejsaren (den 24 jan. 1574), hvilkens ratifikationsurkund ligger kvar i Wien [5], samt äfven af de tyska ständerna [6] i Frankfurt am Main, den 1 oktober 1571 [7].

Emedan samma ämne ofta behandlas i flera bref vill jag för att undvika upprepningar redogöra för hvarje fråga särskildt.

einer oder beiden ihren Kon. W. wiederlich vnd missfellig sol solchs alles vorziehen, aufgehoben vnd erloschen sein, vnd von desselben wegen niemants vorfolget noch beschweret, sonder ein jeder in beiden konigreichen Dennemarck vnd Schweden bei habenden privilegien, freiheiten vnd gerechtigkeiten vnverkurtzt vnd vnbetrubt gelassen werden.» — Jfr ofvan sid. 19, 97—98.

[1] *Sveriges traktater*, IV, sid. 411.

[2] *Sveriges traktater*, IV, sid. 408—410.

[3] *Sveriges traktater*, IV, sid. 411—424.

[4] *Sveriges traktater*, IV, sid. 432—441.

[5] *Sveriges traktater*, IV, sid. 441.

[6] *Sveriges traktater*, IV, sid. 442—444.

[7] *Maulde-la-Clavière* (a. a., III, sid. 193 ff.) söker uppdela traktatformerna vid 1500-talets början i olika grupper; en form var helt enkelt *förhandlingsprotokollets undertecknande*, en annan uppsättande af juridiskt stiliserade *kontrakt* genom notarier, men vanligen användes *öppna bref (»lettres patentes»)*, hvilka än utfärdades och underskrefvos af båda de fördragslutande parternas ombud och än utfärdades i den ena partens namn, men underskrefvos af alla ombuden, eller också utfärdades och underskrefvos af hvardera partens ombud ensamma för att öfverlämnas till motparten. Den i Stettin använda formen är en modifikation häraf.

1. Den första tvistefrågan, som beröres i den svensk-danska fredstraktaten rör sig om *riksvapnen*[1]. Medlarne ville först bestämma, att båda rikena skulle föra »tre kronor», »*doch das sich darob kein theil zu des andern konigreichenn oder landen einiger herschaft anmassete*»[2], men då de svenska ombuden förklarade sig sakna fullmakt att gå in därpå, förmåddes båda rikenas ombud högtidligen lofva att rikena »*zu ewigen zeiten keinen krieg oder unnachbarlichenn willen anfangen*» för vapentvistens skull. »*Damit aber diese sache in der vngewissheit vnd vnrichtigkeit nicht pleibe*», så skulle tvisten, om den ej vore afgjord af rikena själfva före den 1 jan. 1572, biläggas genom slutlig dom af kejsaren, kurfursten af Sachsen, hertig Julius af Braunschweig, kurfursten af Brandenburg och pfalzgrefven Georg Hans i egenskap af skiljedomare[3]. Hvardera parten skulle anskaffa bevismaterial och lämna aktstycken i förvar eller låta höra vittnen hos fem »*directorn*» ur Rostocks universitet och råd, af hvilka kejsaren utsåg tre och hvardera konungen en, och hvilka till sin hjälp skulle få två notarier, tillförordnade en af hvardera konungen. Vid tre terminer — 1 juni åren 1572, 1573 och 1575 — skulle urkunder och dokument framlämnas och afskrifter af den ena partens bevismaterial genast tillsändas den andra. Efter den sista terminen skulle dom fällas på grund af det hopade materialet, hvilket skulle öfversändas till kejsaren. Det bestämdes särskildt, hur ny skiljedomare skulle utses, om någon af de utsedda skulle dö före den bestämda tiden. — Tillsvidare skulle båda konungarne föra det omtvistade vapnet.

2. Hvardera konungen afsade sig alla anspråk på delar af den andres rike, och gränsen skulle gå såsom under Kristierns och Gustafs tid[4].

3. Sverige skulle återfå *Elfsborg*, men mot vederlag. — Vid underhandlingarna i Roeskilde 1568 innehade Sverige Varberg, som jämte annat kunde lämnas i utbyte, men detta fäste

[1] *Sveriges traktater,* IV, sid. 384—389.

[2] Denna bestämmelse fanns redan i Roeskildetraktaten. — Johan hade aldrig användt Danmarks-Norges vapen.

[3] Det framgår af innehållet, att konung Fredrik hade nämnt två af dessa skiljedomare och konung Johan äfven två. Den förres ombud torde vara kurfursten af Sachsen och hertigen af Braunschweig och den senares kurfursten af Brandenburg och pfalzgrefven.

[4] *Sveriges traktater,* IV, sid. 390.

befann sig nu i danskarnes våld. Ersättningen blef därför Jämtland och Härjedalen tillika med den andliga jurisdiktionen därstädes, som af gammalt tillhört Sverige. Dessutom skulle Sverige återställa åtta tagna krigsfartyg med kanoner samt betala en lösesumma, hvars storlek var orsak till långa debatter vid kongressen. Danskarne fordrade först 400,000 daler, och svenskarne ville ingenting lämna. Nya instruktioner anskaffades, och Fredrik gaf sina ombud rätt att nedsätta summan till 200,000 eller mindre samt att i värsta fall uppgifva hela kråfvet. Danskarne skötte emellertid saken så väl, att de genom medlarnes hjälp fingo ersättningssumman bestämd till 150,000 daler, hvaraf hälften skulle gäldas den 7 juni 1571 och det återstående i två poster samma dag åren 1572 och 1573 [1].

4. En af de svåraste frågorna gällde *Livland*, i det att anspråk på landet uppställdes från flera håll. Slutligen fick man antaga bestämmelser, med hvilka egentligen ingen var nöjd, och hvilka aldrig utfördes.

Kejsaren ansåg, att tyska riket hade *directum dominium* öfver hela provinsen Livland och ville begagna tillfället att få denna rätt erkänd. Polen ville få hela landet för egen del och kunde allra minst inrymma kejsaren någon rätt därtill; och äfven Sverige och Danmark hade intressen att bevaka. Johan hade hoppats få hjälp i Stettin af sin svåger, men dennes ombud hade redan i början af hösten [2] framkommit med fordran på krigsersättning af Sverige, afträdande af svenska Livland m. m. Gent emot danskarne sökte polackarne vindicera fram en skyldighet för dem att försvara Livland icke blott mot svenskarne utan äfven mot ryssarne; hertig Magnus' förbund med Ivan skulle innebära ett fördragsbrott, och Sigismund August vore fördenskull löst från sina löften genom fördraget af år 1563. Polens politik gick helt enkelt ut på att underkänna hvarje anspråk på Livland, från hvad håll det än uppställdes, vare sig från kejsaren, Sverige eller Danmark. Dessa båda länder åter funno tydligen lämpligast att ställa sig på den formella rättens ståndpunkt för att kunna tillbakavisa Polens realpolitiska anspråk. De erkände kejsarens *dominium*, men sökte ställa om, att de det oaktadt fingo behålla största möjliga del af landet. Sveriges

[1] *Sveriges traktater*, IV, sid. 392—397.

[2] Saken omtalas af de svenske legaterna d. 2 sept. *Westling*, a. a., II, sid. 101, not 3.

hufvudintresse låg förnämligast uti att hindra Danmark att få vidgade besittningar öster om Östersjön samt att i lyckligaste fall erhålla ersättning för alla penninguppoffringar under striderna med ryssarne. Om Johan erhållit dessa båda villkor uppfyllda, skulle han säkerligen utan tvekan hafva uppoffrat Reval. Ett bref till de svenska legaterna af den 6 september innehöll att medlarne skulle få afgöra frågan, och att man i nödfall kunde afträda Hapsal, Lode och Leal åt Danmark. Det öfriga borde Sverige helst behålla, men förr än ryssarne togo landet, fingo legaterna afträda det helt och hållet till Polen mot 1,000,000 eller 1,200,000 daler och löfte om hjälp mot Ivan. — Redan den 20 september beordrade Johan sina sändebud att ej afträda något till Polen och ej heller till Danmark, om man ej finge garantier, att tsaren och hertig Magnus skulle inställa alla fientligheter mot Sverige. Därefter fick Johan kännedom om kejsarens önskan att åtaga sig Livland och omfattade tanken därpå med ifver. Den 2 oktober skref han till sina ombud att så mycket som möjligt söka närma sig de kejserlige och erbjuda dem svenska Livland mot en penningeersättning af minst 100,000 daler eller mot Ösel, Dagö och andra öar i utbyte. De livländska områdena kunde sedan bortförlänas, helst till en svensk furste (hertig Karl?), i alla händelser till en herre, som blefve Sveriges bundsförvant mot Ryssland. Om så behöfdes, kunde någon del afträdas till Danmark, dock med villkor, att den ej komme i hertig Magnus' eller ryssarnes våld. Ett tredje alternativ vore att afträda allt land till Polen på vissa villkor[1].

Något definitivt ordnande af förhållandena kunde icke genomföras vid kongressen, och beslutet är i denna punkt ett utmärkt exempel på oafbrutet kompromissande mellan olika åskådningar och anspråk. Ganska detaljerade bestämmelser fastslogos rörande bestämmande af besittningsrätten, men deras innebörd är helt enkelt ett bekräftande af *status quo*. Kejsarens öfverherrskap öfver landet erkändes i den svensk-danska traktaten; ett möte skulle hållas af kejserliga, svenska och danska legater i Rostock den 24 maj 1571, vid hvilket Sverige till kejsaren skulle afträda alla besittningar i Livland, hvarefter Danmark, som af gammalt ansågs stå väl hos Ryssland, skulle erhålla i förläning både de dåvarande danska och de svenska besittningarna utom Reval — för öfrigt det enda som återstod på grund

[1] *Westling*, a. a., II, sid. 103—104.

af ryssarnes härjningar. Men tills vidare skulle Sverige behålla sitt område ominskadt[1]. — Till dessa bestämmelser tillfogas i den kejserlig-svenska traktaten några nya. Konung Fredrik måste förbinda sig att icke öfverlämna de mottagna länen till Magnus, förr än denne försonat sig med kejsaren, och ej heller till någon annan, som icke erkände dennes öfverhöghet. Reval och Wittenstein och andra områden, hvilka icke ingingo i den del, som skulle öfverlämnas till Danmark såsom län, skulle i Rostock återlämnas till Johan såsom läntagare under kejsaren, hvarvid Sverige äfven skulle erhålla någon ersättning för omkostnaderna vid Revals försvar[2].

5. Äfven frågan om *handeln på Narva* gaf medlarne åtskilligt besvär. Sverige fordrade handelsförbud och biträddes därutinnan af Polen. För kejsaren borde saken ställa sig på helt annat sätt än några år tidigare, emedan han numera ville direkt antaga sig Livland, och därför icke gärna borde motsätta sig förslag, som skadade Ryssland. Frågan var brännande, emedan hertig Magnus i spetsen för en rysk här just belägrade Reval, och tillförsel till hans läger direkt gagnade ryssarne. Danskarne och lybeckarne fordrade däremot fri handel utom med vapen och ammunition, och på deras sida ställde sig de sachsiske ombuden och äfven Dançay. De pommerske hertigarne framhöllo i bref till kejsaren och till sina legater vid kongressen, att ryssarne icke blott eftertraktade Reval och Riga, utan herraväldet öfver Östersjön, och deras uppfattning var därför, att kejsaren borde förbjuda Narvahandeln och söka förmå Spanien, England, Skottland, Frankrike, Danmark och Ryssland till samma beslut[3]. — Kraftigast uppträdde Lübeck för en fri handel och åberopade sig på en kejserlig förklaring af 3 april 1560. Dançay å sin sida sökte med ganska god rätt göra gällande, att kongressen saknade all befogenhet att bestämma om alla länders handel; han föreslog en återgång till förhållandena före krigets början[4]. Ett medlingsförslag att åtminstone till det ryska krigets slut inställa all handel på Narva gick ej igenom. Beslutet blef, att Narvahandeln frigafs, dock kejsaren obetaget att med kurfurstar och andra ständer bestämma »*vissa satser och förord-*

[1] *Sveriges traktater,* IV, sid. 398—401.
[2] *Sveriges traktater,* IV, sid. 433—441.
[3] *Blümcke,* a. a., sid. 410—411.
[4] *Blümcke,* a. a., sid. 418.

ningar» för handeln med Ryssland eller att öfverenskomma därom med »*andra kristliga potentater, herrskap och kommuner*», så att handeln icke blefve till skada för »*det heliga romerska riket och den allmänna kristenheten*». — Den svenska handeln på Danmark och genom Öresund frigafs[1].

Mot besluten om Livland och Narvahandeln inlade de polska ombuden protest[2].

6. Uppkommande tvister mellan båda rikena skulle biläggas vid gränsmöten.

7. Fredstraktaten med Lübeck innehöll särskildt, att stadens gamla privilegier med vissa förändringar skulle godkännas; att dess anspråk på ersättning för Gustaf Vasas skulder, för uppbringade skepp m. m. skulle af Sverige gäldas med 75,000 thaler under 7 års tid[3]; att staden skulle återfå två skepp, att handeln på Narva skulle blifva fri, samt att enskildas skulder skulle senare uppgöras.

Samma dag, som den lybsk-svenska fredstraktaten ratificerades (24 febr. 1571), utfärdade Johan enligt beslut på kongressen ett privilegiebref för Lübeck, där bestämmelserna i brefvet af den 10 juni 1523 bekräftades med åtskilliga förändringar: rättigheten för Lübeck att i fördraget egenmäktigt intaga andra hansestäder borttogs; förbudet för andra nationer att handla i Sverige och för deras medlemmar att blifva svenska borgare borttogs; rättigheten för Lübeck att handla i Stockholm, Kalmar, Åbo och Söderköping utsträcktes äfven till andra orter, dock efter inhämtande af öfverhetens tillåtelse, hvarjämte endast partihandel tilläts; dessutom fattades bestämmelser om förvärfvandet af svensk borgarrätt, om arf efter i Sverige aflidne lybeckare m. m. Uppkommande tvister skulle biläggas af åtta personer, af hvilka hvardera parten utsåg fyra.

Tullfriheten fick Lübeck behålla, men af vikt är, att dess uteslutande handelsrätt äfven formellt afskaffades.

* * *

---

[1] *Sveriges traktater,* IV, sid. 401—402, 420—421.

[2] Se underskrifterna under traktaten.

[3] Summan nedprutad från 400,000 som först fordrats.

Fred var sluten i norden, men mer till namnet än i verkligheten. De krigförande voro fullkomligt utmattade, så att ett slut på kriget tvang sig fram, men det blef och kunde blott blifva ett stillestånd, emedan de viktigaste frågornas afgörande uppskjutits. Riksvapenfrågan skulle afgöras af skiljedomare enligt invecklade former, och bestämmelserna om Livland och Narvahandeln voro sådana, att de aldrig ordentligt efterkommos. Fullkomligt riktigt fäller *Blümcke*[1] följande omdöme om freden: »Det som uppnåddes i Stettin, var ej någon lösning af den baltiska frågan, utan blott ett genom Sveriges ögonblickliga utmattning tvunget uppskjutande af densamma; och det bar nästan icke i någon punkt varaktighetens prägel.» Enligt tidens bruk fick freden emellertid epitetet »evig».

Fredsbestämmelserna äro dock af den största betydelse för Sveriges politiska ställning under den följande tiden. Man bör icke jämföra det nordiska sjuårskriget med storhetstidens vapenbragder; bättre är att taga till jämförelse den föregående tiden. Under den senare medeltiden hade Sverige varit Danmark underlägset och nästan endast genom nämnda land eller hansan trädt i förbindelse med södra Europa. Nu hade det på nytt fått mäta sina krafter med sin forna fiende, och väl ej gått segrande ur striden, men ej heller förlorat något af sitt område. — Genom Revals besittningstagande hade Sverige tagit första steget mot sitt Östersjövälde. Ett väldigt anlopp hade då gjorts att tränga Sverige tillbaka till dess forna undanskymda ställning, men försöket hade misslyckats. Härtill kommer, att Lübecks makt för alltid gjorts om intet, och att förbundet mellan Polen och Danmark var sprängdt. Båda framkommo med fordringar på hvarandra[2], och de kejserliga legaterna kunde icke medla, utan tvistepunkterna dem emellan skulle afgöras på ett möte i Stralsund midsommardagen 1571.

Om freden innebar vinst eller förlust för Sverige, berodde dock närmast på dess följande politik.

[1] *Blümcke*, a. a., sid. 433.

[2] Om Pernau, om fribytarskepp, om Narvahandeln etc. *Liske*, a. a., II, sid. 384 *(Cromers relation)*.

II.

Johan III:s nordeuropeiska politik. Inrikes förhållanden.

Johan III:s utrikespolitik efter Stettinerfreden rör sig på tre olika, så att säga geografiskt skilda områden och företer därvid växlande medel och syften. I första rummet komma förbindelserna med grannstaterna Ryssland och Danmark, hvilka stodo i öppet eller hemligt motsatsförhållande till Sverige. Tvister och uppgörelser, gränsstrider och gränsmöten aflösa hvarandra, ständigt kräfvande uppmärksamhet och väckande bekymmer hos Johan. De viktigaste frågorna angå här Livland, Elfsborgs lösen och riksvapnen. — Därnäst kommer i ordningen Sveriges förhållande till Tyskland, Frankrike, Nederländerna, England och Skottland, hvilket kan karakteriseras sålunda, att Johan gjorde försök till närmande, men att han snart insåg omöjligheten att af dem kunna påräkna någon verklig hjälp, samt att de i sin tur framkommo med klagomål öfver Johans handelspolitik. Det förnämsta ämnet för underhandlingar var Narvahandeln. — Slutligen sökte Johan erhålla bundsförvanter längre söderut och inledde för den skull underhandlingar med kejsaren och påfven samt framför allt med Filip II. Den katolska reaktionens makter voro redobogna för ett närmande, och några års lifliga förhandlingar vidtogo. Det för dem utmärkande är, att de icke oafbrutet påkallade Johans uppmärksamhet, utan att de saklöst kunde upptagas och släppas och upptagas igen, allt efter tid och lägenhet. De frågor, som gåfvo anledning till underhandling, voro dels af religiös, dels af politisk natur. — Till denna sista grupp af stater har jag äfven fört Polen, ehuru dess vik-

tigaste mellanhafvanden med Sverige orsakades af ställningen i Livland. Bestämmande har varit, att andra förhandlingsämnen varit identiska med dem som diskuterats med påfven och Filip, samt att Polen blef i allt högre grad ett katolskt land, hvilket förmedlade förbindelsen mellan Sverige och södra Europas katolska makter. Af betydelse är äfven, att Johan sökte erhålla Polen till bundsförvant mot grannländerna, och att underhandlingarna därom fördes under lång tid.

Det är emellertid tydligt, att det är ett visst sammanhang mellan olika yttringar af en stats politiska uppträdande, så att de sins emellan förklara hvarandra. Denna växelverkan kan dock vara starkare eller svagare och influerar i proportion därefter på den historiska framställningen. Sveriges förbindelser med Danmark och Ryssland fördes tämligen oberoende af de svensk-katolska underhandlingarna, och kunna sålunda skildras utan att större hänsyn tages till dessa. Däremot måste Sveriges förhållande till grannstaterna noga beaktas för att förklara förbindelserna med den andra gruppens länder, och slutligen vill jag framhålla, att en öfverblick på hela Sveriges politiska situation är nödig för att möjliggöra ett förstående af Johans förhandlingar med de katolska makterna, af deras orsaker och innebörd. Mitt ämne kräfver en bredare anläggning och vidare öfversikter än eljest vanligen är fallet.

På grund af denna uppfattning och i enlighet med här ofvan angifna synpunkter har jag disponerat mitt ämne, och öfvergår närmast till en framställning af Johans politiska förbindelser med grannstaterna.

* * *

Sverige och Danmark trädde i beröring med hvarandra eller hade inflytande på hvarandras öden på två sätt under tiden närmast efter Stettinerfreden. Dels fördes underhandlingar på fredstraktatens grund om de frågor, som där lämnades oafgjorda: om riksvapnen och om handeln; dels motarbetade de båda staterna hvarandra öppet eller hemligt, medvetet eller stundom måhända omedvetet, ty striden gällde suprematien i norden och herraväldet öfver Östersjön, om landens statsmän också ej kunde skarpt formulera frågan. Under hela Johans regering äro rikena ungefär jämnstarka; ofta förefaller det, som om de skulle drabba

ihop i ett nytt väldigt krig, men ett förnyadt nappatag uppsköts allt jämt. Båda staternas handelspolitik medförde förvecklingar med västmakterna, som lika litet kunna erkänna Sveriges förbud mot Narvahandeln som Danmarks Öresundspolitik, ehuru freden upprätthölls äfven med dem. Ett nytt skandinaviskt krig hindrades att utbryta, därigenom att Sverige neutraliserades af det ryska kriget, och att Danmarks ställning ej var tillräckligt fast för en anfallspolitik; strax efter freden eller under fredsförhandlingarna inträdde brytning mellan detta land samt Polen och Lübeck, och icke ens med Sveriges fiende Ryssland kunde Fredrik stå på god fot, på grund af de danska anspråken på Estland och småstrider vid den norsk-ryska gränsen.

Till en början var Danmark den mäktigare på Östersjön. Sveriges flotta hade ej under de sista krigsåren spelat så stor roll som på Klas Kristersson Horns tid, och i freden återfick Danmark sina förlorade krigsfartyg. Därtill kom, att den danska regeringen hade lättare än den svenska att skaffa sig penningeinkomster på grund af *Öresundstullen*. Från början så godt som uteslutande en skeppsafgift förändrades denna åren 1567 och 1571 till en lasttull, och de danska tulltjänstemännen utöfvade fördenskull fullständig visitationsrätt. Vid ett par tillfällen under kriget afstängde Fredrik helt och hållet Öresund för all sjöfart för att afskära tillförseln till Sverige. Klagomål kommo från västmakterna, hvilka visserligen ledde till afspärrningspolitikens omöjliggörande, men lastpenningarna upptogos regelbundet, äfven af hansans fartyg, och svaret på alla föreställningar blef, att den danske konungen liksom andra furstar ägde rätt att fastställa tullafgifter på sina »strömmar»[1].

Begreppet »danska strömmar» utsträcktes småningom att omfatta mer än sunden mellan danska öar och öfriga besittningar. Konungen af Danmark ansåg sig vara herre öfver Östersjön, ehuru innebörden däraf en tid syntes oklar för honom själf. Men vid tiden för det nordiska krigets utbrott började uppfattningen taga fastare form; den första sjöstriden begynte, då svenska krigsfartyg icke ville fälla toppseglen för en dansk eskader »herren öfver Östersjön till ära». Efter krigets slut voro dessa anspråk orubbade. Den danska flaggan borde vara den främsta på Östersjön, och för den borde andra nationers

[1] Jfr *Fridericia*, *Danmarks ydre politiske historie*, I, sid. 8 ff. *Tr. Lund*, *Hist. Skitser*, sid. 14 ff.

fartyg stryka sina segel; utan dansk tillåtelse borde inga krigsfartyg hafva rätt att finnas i hela Östersjön[1]. — »I början af det sjuttonde århundradet», så sammanfattar en dansk författare sina undersökningars resultat i denna fråga[2], »kände den danske konungen sig i det hela med hänsyn till sundet och Östersjön i besittning af de rättigheter och förpliktelser, som anhängarne af giltighet af herradöme öfver hafvet tillade detta, nämligen rätten att hålla flotta och till att kräfva hyllning för flaggan (dessa tva rättigheter inbegrepos under begreppet amiralitetsrätt), rätten att pålägga tull och att stänga vattnen för andra sjöfarande samt skyldigheten att utöfva skydd mot sjöröfvare.»

Men Danmarks fordringar gingo längre. Äfven Nordsjön och allt haf utanför Norges väst- och nordkust förklarades vara danska haf med alla däraf flytande rättigheter för Danmarks krona[3].

Gent emot Sverige kunde dessa anspråk icke upprätthållas. Svenska fartyg ägde tullfrihet på danska strömmar, och Sveriges konung bad icke om tillstånd att hafva flotta i Östersjön, men dessa eftergifter framtvungos af faktiska maktförhållanden. För tullinkomsterna uppbyggdes Kronborg i sundet, och Danmarks yttre makt syntes vara i stadig tillväxt. Förhoppningar om Sveriges återsjunkande eller nedtvingande i obetydlighet funnos säkerligen kvar hos danska statsmän; det var en tyst, oafbruten täflan under fredsåren, i det att det var en lifssak för Sverige att stärka sin ställning för att kunna bestå i nästa krig, hvilket kunde anses vara oundvikligt.

Sveriges krafter förnöttes emellertid i ett uppslitande småkrig i Livland, och dess finansiella kraft försvagades under lång tid genom nödvändigheten att utgöra *Elfsborgs lösen*. Vid riksdagen i Stockholm i januari 1571 var penningfrågan före, och en bevillning gafs med stor offervillighet. Präster och bönder åtogo sig landskapsvis att lämna en tiondedel af alla lösören uti guld, silfver, penningar, koppar, tenn, mässing, spannmål och boskap enligt särskild värdering. Adelns landtbönder synas hafva fått åtaga sig bevillning i samma proportion som skattebönderna i trots af privilegierna af år 1569, enligt hvilka två landtbönder

[1] *Fridericia,* a. a., I, sid. 10, 12—13, 14

[2] *Fridericia,* a. a., I, sid. 15.

[3] Jfr ofvan sid. 18. *Lund,* a. a., sid. 102.

skulle svara lika mot en skattebonde[1]. Uti obrända städer såsom Uppsala, Kalmar, Sköfde, Hjo, Arboga m. fl. skulle $^1/_{12}$ lämnas af »*alle köpmans varur, som brukas till handling, både utlendska och inlendska varur*[2], samt i brända städer, såsom Söderköping, Norrköping, Linköping, Vadstena, Växjö, Jönköping, m. fl., $^1/_{18}$ af alla varor; de förra fingo också lofva »*ett års uppbörd af alla legohus och gårdar, samt annan ränta*»[3]. Hjälpskatten skulle ofördröjligen betalas.

Men det blef icke den lättaste sak att drifva in en så dryg gärd som denna i det utarmade landet, i synnerhet som en god del af rikets redbara mynt förts ut ur riket såsom sold åt legotrupper, och Johan såg sig därför nödsakad att hos Fredrik anhålla om betalningstidens framskjutande från den 1 juni 1571, då ena hälften af summan skulle erläggas. Framställningen därom gjordes, då de ratificerade fredstraktaterna utväxlades vid gränsen i mars (12 mars och följande dagar); på samma gång begärde Johans ombud, att Fredrik skulle hindra tillförsel till Ryssland[4] samt förmå Magnus att lösa förbundet med Ivan. Vid mötet kunde intet afgöras[5], men Fredrik medgaf efter dess slut anstånd med betalningen. Något förbud mot Narvahandeln ville han däremot icke utfärda, stödjande sig på fredsfördraget.

Danska fartyg fingo därför fritt passera genom Finska viken, men alla andra, äfven lybska, uppbringades af svenskarne[6]; och det gick därmed som med Öresundstullen för danska regeringen: protester inlämnades och underhandlingar fördes, men någon rättelse i öfverklagade missförhållanden skedde icke.

Äfven fredstraktatens bestämmelser om *Livland* gåfvo anledning till förhandlingar. — I Stettin hade öfverenskommits ett möte i Rostock den 24 maj 1571 mellan kejserliga, svenska och danska sändebud för att enligt traktaten afgöra den livländska frågan. Johan afsände ombud, men inga kommo från kejsaren, så att intet kunde afgöras. I stället skickade kejsaren (den 14 juni) en legat, Jonas Offenbürger, direkt till Livland »*at lade*

[1] Jfr adelns »*ödmiuke och velvillige tillbud*» (*Sv. riksdagsakter*, II, sid. 407) och »*ordnung eller förslag, huruledes den hielpeskatt — — — skall utgöres*» (a. a., sid. 423).

[2] *Sv. riksdagsakter*, II, sid. 424.

[3] *Sv. riksdagsakter*, II, sid. 421.

[4] D. v. s. förbjuda handeln på Narva.

[5] *Resen, Kong Frederichs den Andens Krønicke*, sid. 256—259.

[6] *Girs, Konung Johan den III:des Chrönika*, sid. 24.

efter det Stettinske Fordrag anamme Landet under det Romerske Rige[1]». Hans resa blef emellertid resultatlös, då Reval nekade erkänna kejsarens öfverhöghet, emedan staden aflagt trohetsed till Sveriges konung och af honom icke fått något besked om Livlands öfverlämnande. — Johan underrättades om saken och svarade Revals borgare, att kejserliga och svenska sändebud verkligen afhandlat Estlands afträdande i Stettin, och att kejsaren och tyska riket fordrade *dominium* öfver hela Livland; de svenska sändebuden hade dock endast gifvit efter under villkor, att afträdelsen skulle ske med samtycke af Livlands samtliga ständer, och att kejsaren ersatte Sverige alla dess omkostnader för besittningstagande af Reval och andra orter, hvilka väl kunde uppgå till några millioner i guld; innan detta skett tänkte konungen ej ingå på någon afträdelse[2]. Han lät också framföra till kejsaren, att han enligt traktaten skulle öfverlämna Livland och taga tillbaka en del såsom län, först då till honom utbetalats en ersättningssumma för Sveriges utgifter i och för Livlands försvar mot ryssarne[3]. Någon förändring på grund af Stettinertraktaten inträdde sålunda icke i fråga om Sveriges besittningar i Livland, och detsamma gäller om Danmarks andel därstädes. Efter detta resultatlösa försök afstannade för en tid underhandlingarna mellan kejsaren och Johan.

I stället blef frågan om *tre kronor* brännande i början af år 1572. Enligt Stettinerfreden borde något försök göras att komma till en uppgörelse före den 1 juni, och ett svenskt-danskt gränsmöte hölls fördenskull i Brömsebro, utan att något afgörande kunde träffas[4]. Det gällde sålunda för hvardera parten att anskaffa bevismaterial till »kompromisshandeln».

Lübecks handel inskränktes faktiskt genom privilegier för Stralsund af den 10 december 1574[5] med senare tillägg, och för lybska Narvafarare hade Johan icke samma hänsyn som för danska. Hansan anförde klagomål och förmådde en gång

[1] *Resen*, a. a., sid. 260. *Girs*, a. a., sid. 24.

[2] *Hansen*, *Belagerung Revals 1570—1571*, sid. 313, efter Johans tyska originalbref.

[3] *Resen*, a. a., sid. 260. Jfr traktaten. Om kejsarens sändebud se också *v. Richter*, *Geschichte der Ostseeprovinzen*, II, sid. 19, där Chytræus och Rüssow citeras.

[4] *Sveriges traktater*, V, sid. 5—6. *Girs*, sid. 24—30, där riksvapenfrågan behandlas.

[5] *Sveriges traktater*, V, sid. 7—13.

konung Fredrik att lägga sig ut för dess goda sak. Johan gaf då efter och lösgaf några tagna fartyg[1], men blef efteråt icke släpphändtare än förut. Detta var ett öppet traktatsbrott, men makt fick gå före rätt. Alla betänkligheter måste därvid vika under den öfverhängande faran från Ryssland, mot hvilken makt Johan sökte få hjälp af Fredrik, eftersom den danska kronan enligt Stettinerfreden hade rättighet till, och i framtiden skulle öfvertaga en del af Livland. Men Fredrik, »*som elskede Rolighed*», afböjde allt deltagande i den livländska fejden, synbarligen egentligen därför, att han fruktade, att hertig (eller konung) Magnus i så fall skulle öfverlämna till Ryssland äfven Ösel och annat, som tillhörde Danmark[2].

Då sålunda hvarken kejsaren såsom Livlands öfverherre eller Danmark i egenskap af blifvande läntagare ville vidtaga några åtgärder för att hämma ryssarnes framryckande, och då Polen fortfarande hade fred med Ryssland, måste krigsbördan trycka på Sverige ensamt. Den svenska beskickningen till Ivan blef utsatt för allehanda vedervärdigheter och kunde ingenting uträtta (1569—1572)[3]. Ivan sökte sätta sig i förbindelse med Erik, som satt fången på Åbo slott[4], och hetsiga bref växlades mellan Johan och Ivan. Innehållet i dessa tyder på, att krig ännu ej ansågs öppet hafva utbrutit mellan Ryssland och Sverige i trots af striderna i Livland. Man befann sig i ett slags öfvergångsstadium mellan fred och krig, som dåtidens folkrätt och politik kände till.

Men dock var det hårda hugg, som skiftades söder om Finska viken. Redan förut är nämndt, att Magnus i spetsen för en rysk här började belägra Reval i augusti 1570. Med kraft värjde sig borgarne och gjorde på egen hand trägna försök att

[1] *Resen*, a. a., sid. 271.

[2] *Resen*, a. a., sid. 270—271.

[3] De viktigaste källorna för denna legation äro 1) *Paul Juustens legationsberättelse*, tryckt i *H. G. Porthans Skrifter i urval* (Helsingfors 1867), III, sid. 383—419. (Förut tryckt som disputation 1775); 2) en klagodikt öfver alla olycksöden af *Matthias Schubert*, aftryckt i *Historisk tidskrift* 1888, sid. 79—89, med inledning och noter af *E. Hildebrand*; samt 3) *brefvet N:o III* i den af prof. *Hjärne* publicerade Ivans och Johans brefväxling. *Historiskt bibliotek*, 1880, sid. 538 ff.).

[4] Jfr *Hjärne*, ofvan åberopade brefväxling, sid. 533, 541. *Ahlqvist*, *Konung Erik XIV:s sista lefnadsår*, sid. 63—64.

skaffa hjälp, utan att därmed vilja skilja sig från Sverige. På riksdagen i Speier 1570 arbetade hertigarne Johan Albrekt och Ulrik af Mecklenburg för Livlands undsättande[1], och i bref af den 5 april 1571 uppmanade kejsar Maximilian II samma furstar att sända proviant till Reval. Men den instängda staden torde aldrig hafva fått mer än tröstande bref. Den 15 nov. 1570 vände sig stadens råd med skrifvelser till Wismar, Rostock, Stralsund och Stettin, i hvilka tillförsel af malt, säd och ammunition begärdes. Men under vintern har antagligen förbindelsen med andra orter varit ringa eller alls ingen.

I mars 1571 måste belägringen upphäfvas[2]. Magnus, som ledt densamma, troddes komma att råka i onåd hos Ivan, men han sköt skulden för motgångarne på andra och återvann tsarens förtroende samt firade i Moskva sin förmälning. — I februari 1572 inbröto ryssarne i Finland, ehuru krig förklarades först i augusti[3]. Svårigheterna österut togo sålunda ökad omfattning och kräfde oaflåtligt trupper och proviant och framför allt penningar till legotrupper, transportfartyg, utrustning och ammunition. Ställningen var bekymmersam, och Johan hade intet emot att på ett hederligt sätt komma ifrån Livland. Men att alldeles draga tillbaka sina trupper var honom emot, och hellre än att gifva ett sådant bevis på Sveriges vanmakt, ville han ännu uppbjuda landets yttersta krafter. Under år 1572 omfattade han med begärlighet en plan att öfverlämna de svenska besittningarna i Livland till hertig Karl såsom läntagare under svenska kronan. Bud gingo fram och åter mellan bröderna; kontrakt uppgjordes och allt syntes redan afgjordt, då hela förslaget helt plötsligt strandade[4]. — Tanken att på detta sätt ordna saken återkom åren 1574 och 1579, men ledde ej heller då till något resultat. Under det förra af dessa år synes Johan hafva haft planer att utbjuda svenska Livland till utländska furstar, men afråddes därutinnan af brodern[5].

[1] *Mittheilungen II*, sid. 113—114, där brefvens innehåll angifves efter afskrifter i Rumanzovska museet, efter originalakter i Schwerin.

[2] Äfven Weissenstein hade sedan aug. 1570 varit inneslutet, men blef nu befriadt från belägringshären.

[3] *Ahlén, Ryska krigets historia,* I, sid. 47.

[4] Jfr bref i *Rreg.* och i *Hert. Karls reg.*

[5] Jfr *Rreg.* 4 maj 1574 och *Hert. Karls reg.* 8 maj 1574 och *Rådslag* 23 juni 1574. *(RA:s Medd.)* — *Geijer,* a. a., II, sid. 178, not 3.

Under de närmaste åren efter upphäfvande af Revals belägring rådde stor oreda i de livländska förhållandena. Intriger korsade hvarandra, och svåra omkastningar i partiställningen förspordes. Magnus började träda i underhandling med kejsaren (1572)[1], ehuru detta försök till närmande icke synes hafva medfört några viktigare följder. Af större betydelse var de svenska legotruppernas uppträdande. Deras innestående sold uppgick till den ofantliga summan af nära 200,000 daler[2], och de pockade på betalning. Det var omöjligt att uppdrifva penningar i Sverige, och Johans kredit utomlands synes icke hafva varit stor, åtminstone togs den föga i anspråk för utländska låns upptagande. Därför öfverlämnades till trupperna slotten Hapsal, Leal och Lode såsom pant, i öfverensstämmelse med rådets framställning till Johan den 30 juli 1573[3]. — Under sådana förhållanden var det hart när omöjligt att hålla krigstukt i den svenska armén, och i början af år 1574 utbröt en strid mellan tyska och skotska legosoldater, hvarvid 1,500 af de förra skola hafva nedgjorts[4]. Dessa uppgifter tala ett tillräckligt tydligt språk om ett oordnadt finanssystem och en uttömd statskassa; de kunna bäst förklara Johans ifriga försök att på hvad sätt som helst skaffa bundsförvanter och framför allt penningar.

I januari 1575 öfverlämnade trupperna de tre slotten till den danske ståthållaren på Arensburg och därmed inträffade, hvad Johan helst velat undvika: att de danska besittningarna ökades på de svenskas bekostnad. Under år 1573 hade kejsaren på Fredriks uppmaning utlyst ett möte i Rostock för att enligt Stettinertraktaten afgöra om Livland, men denna gång var det Johan, som icke ville veta af några kongressförhandlingar[5]. Under samma år uppstodo svårigheter i Sverige att göra afbetalning på lösesumman för Elfsborg, och rådet hade tankar på hela betalningens inställande[6]. Man vågade dock icke vidtaga en sådan ytterlighetsåtgärd, utan sökte skrapa ihop uppbördsmedel, såsom koppar, järn och smör till betalning[7]. Af flera

[1] *Busse*, a. a., sid. 69—70.

[2] *Ahlén*, a. a., I, sid. 54.

[3] *Rådslag* under detta datum. *RA:s Medd.*

[4] Om dessa tilldragelser och därmed sammanhängande förhållanden se *Ödberg, Stämplingarna mot Johan III*, sid. 114 ff.

[5] *Resen*, a. a., sid. 272 ff.

[6] *Rådslag* 12 febr. 1573. Tryckt i *Sv. riksdagsakter*, II, sid. 449 ff.

[7] *Rådslag* nov. 1573. Förkortadt referat i *RA:s Medd.*

anledningar tillspetsades förhållandet sålunda mellan Sverige och Danmark ända därhän, att ett krigsutbrott syntes nära förestående [1].

Johan blef naturligtvis förbittrad öfver danskarnes makttillväxt i Livland, och förklarade Danmarks besittningstagande af slotten strida mot freden i Stettin på den grund, att de visserligen hörde till det område, som blef Danmark lofvadt i freden, men att de skulle tagas i besittning för dansk räkning först sedan kejsaren ersatt Sverige dess omkostnader för Livlands försvar.

Fredrik synes emellertid trots *Dançays* utsago icke hafva önskat krig omedelbart, ty då Johan föreslog ett *gränsmöte*, ingick han på förslaget. Mötet hölls i maj 1575 vid Ulfsbäck och Knäred. Af Elfsborgs lösen återstod ännu 45,000 daler, och Johan föreslog, att danskarne skulle afskrifva denna fordran mot full rätt till de tre livländska slotten, och synes äfven hafva framkastat tanken på utbyte af svenska Livland mot Bohus, Viken i Norge, Jämtland och Härjedalen. De danska underhandlarne kunde endast släppa rikets penningefordran mot afträdande af

[1] *Dançay* berättar (sid. 6 ff.) i bref till den franske konungen, att Fredrik rustade »*tellement que pour certain il aura une très grande et puissante armée, prête à faire voile à cette primevère*». Och han fortsätter: »*Je ne vous en puis encore dire la vraie cause, mais je ne penserai faillir, si je vous assure que c'est principalement pour faire guerre au Roi de Suède, s'il ne peut recouvrer de lui par honnête accord la ville de Reval dont ils sont en traité; Car je sais que le Roi de Dannemark est résolu de l'avoir en quelque sort que ce soit; il y prétend particulièrement droit et y a de longtems de très grandes intelligences. Les Bourgeois le desirent bien fort, qui sont comme en un extrême désespoir pour être continuellement affligés des Moscovites, et savent que le dit Roi de Suède n'a le pouvoir ni les moyens de les pouvoir défendre ni conserver longtems contre ses forces. Je sais bien que quelques uns ont opinion que c'est pour l'intelligence qu'il a avec la (dite) Reine d'Angleterre, à quoi je ne veux opiniâtrement contredire. Davantage, le Roi de Dannemark est assez averti des pauvretés, nécessités et grandes divisions qui sont au Royaume de Suède et du mauvais ordre qui y est, aussi que le Roi Jehan à présent régnant est peu aimé de ses sujets, tellement Sire, que pour vrai le Royaume de Suède est en un très grand et évident danger.*»

I slutet af mars (23 mars. *Dançay*, sid. 39) kunde Dançay gifva närmare upplysningar: konung Fredrik ville komma öfver de svenska besittningarna i Livland »*ou par composition, ou par surprice, ou par force*», och därför utrustade han en stor armé, som skulle vara färdig i midten af maj. Det vore dock tvifvelaktigt, om den danske konungen blifvit försäkrad om Ivans samtycke till utbredandet af sitt välde, men »*ceci a été traité entre les dits Moscovite et Roi de Dannemark par le dit Duc Magnus et se continue encore à présent.*»

hela svenska Livland, men därpå kunde svenskarne icke ingå[1]. Den 29 maj voro underhandlingarna afslutade, och ombudens bref äro daterade den 1 juni[2]. Besluten gå ut på att Danmark skulle behålla slotten i Livland »dock den Stettinske pacification i alle måtte oförkränkt». I det svenska brefvet betonas dessutom uttryckligen, att detta skedde, ehuru »*Ösel och Revals stift och annett mere, som till stiftet intet hörde, skulle först vppdrages Romerske Key. Mtt. och det Romiske riket, dock för en tämlig förlikning, efter som contrakten förmäler, och sedan Kong. Mtt. i Danmark protections vis*». — De svenska ombuden ville tydligen kraftigt framhålla, att beslutet icke borde anses såsom ett för Sverige ofördelaktigt prejudikat. De hade också begärt uppskof med betalningen af Elfsborgs lösen på minst 2 år, men fingo det endast »*till Martini nästkomendes*» (11 nov.). »*Kompromisshandeln*» rörande riksvapnet uppsköts däremot utan svårighet på 10 år, »*dock den Stetinske fördrag där med alldeles okrafftlös giordt*». — För öfrigt skulle man efter mötet underhandla om ett svenskt-danskt defensivförbund, som Johan tyckes hafva föreslagit; Narvahandeln skulle vara fri såsom förut[3], och den eviga freden af år 1570 bekräftades.

Faran för öppen brytning syntes för tillfället vara afvänd, men omedelbart efter mötet uppkommo nya tvisteämnen rörande Livland[4]. Johan nedsände två gånger Erik Sparre till Köpenhamn för att ställa allt till rätta. Fredrik afsände en legation till Ryssland för att åvägabringa ett närmande, och krigsfaran var enligt mångas uppfattning öfverhängande. Den 11 dec. skref Dançay t. ex. till sin konung om Fredrik: »*Aussi il se comporte en telle sorte envers le Roi de Suède, qu'il est à craindre qu'ils ne demeurent longtems amis. Il a délibéré de dresser une très grande armée de mer l'été prochain*»[5].

Under år 1576 aflägsnades emellertid krigsfaran mellan

[1] Jfr *Girs*, a. a., sid. 48—49; det är dock osäkert om där skildrade förhandlingar fördes före eller under mötet. *Resen*, a. a., sid. 282—283.

[2] *Sveriges traktater*, V, sid. 13—19.

[3] Redan 1574 hade Fredrik emellertid upphört att lyssna till lybeckarnes klagomål rörande Narvahandeln. *Resen*, a. a., sid. 278.

[4] På grund af ett uppfångadt bref från Johan om öfverlämnande af de tre omtvistade slotten till Sverige innan danskarne hunnit sätta sig fast där, samt på grund af våldsamheter, begångna af Johans svåger hertig Magnus af Sachsen. *Resen*, a. a., sid. 283 ff. *Girs*, a. a, sid. 50 ff.

[5] *Dançay*, sid. 119.

Sverige och Danmark, emedan de båda anföllos med kraft af ryssarne i Livland.

Efter krigshändelser med växlande utgång sammanträdde i juli 1575 ryska och svenska sändebud vid Systerbäck i *Finland* för att underhandla om fred eller stillestånd. Ryssarne hade icke fullmakt att inbegripa Livland i fördraget, och därför afslöts den 13 juli ett stilleståndsfördrag på två år för Finland ensamt[1], enligt den härskande uppfattningen om lämpligheten af krigens lokalisering[2]. Ivan dröjde att ratificera fördraget, men lugn inträdde i alla händelser vid den finska gränsen.

Så mycket häftigare rasade striderna i *Livland*, där Magnus med ryska härar åren 1575 och 1576 anföll både svenska, danska och polska besittningar och förskaffade sig ökadt område. Reval befarade en ny belägring och sände legater med begäran om hjälp till Sverige och till en hansedag i Lübeck. I Stockholm möttes de af modlöshet och fingo höra, att den svenska regeringen ingenting hade emot, om en tysk furste öfvertog Reval. Hansan lofvade ringa penningeunderstöd och visade föga intresse, antagligen på grund af Revals ställning till Narvahandeln. Frågan om Livland kom äfven före vid riksdagen i Regensburg 1576, men den sköts undan af andra spörsmål, och ständerna tillrådde endast afsändande af en legation till Moskva[3]. — Farhågorna voro icke öfverdrifna, utan Reval inneslöts åter i januari 1577 af en rysk armé. Borgerskapet värjde sig manligt liksom förut, och redan i mars måste belägringen upphäfvas. Därmed var Sveriges sista besittning i Livland räddad, men ställningen var dock nästan hopplös. Landet var förhärjadt, och fästningarna rundt omkring innehades af ryssarne; stilleståndet vid den finska gränsen utgick.

Med Danmark fortsatte småtvister och notväxlingar utan brytning, men också utan något vänskapligt närmande.

* * *

[1] Protokoll rörande underhandlingarna finnes tryckt i *HSH.* XXXVI, sid. 116—136. Traktaten är tryckt i *Sveriges traktater,* V, sid. 19—21.

[2] Jfr ofvan sid. 16.

[3] *Hansen, Belagerung Revals 1570—1571,* sid. 325 ff. *Hansen, Belagerung Revals 1577,* sid. 330 ff. *Moritz, Die Wahl Rudolfs II, der Reichstag zu Regensburg (1576),* sid. 389 ff.

De svårigheter, som härflöto ur Sveriges vanskliga ställning till grannarne, erhöllo ökad betydelse på grund af missförhållanden inom landet. Det är icke tillfälle, att här söka karakterisera Johans *inrikespolitik*, men i två hänseenden står den tydligen i ett så nära samband med hans uppträdande gent emot andra stater, att jag anser mig böra något beröra densamma.

Johan var i stort behof af penningar för att kunna tillmötesgå danskarnes traktatsenliga kraf på snar betalning af Elfsborgs lösen och för att blifva i stånd att kraftigt häfda Sveriges intressen i Livland. Men statskassan var tömd på grund af kriget, och folket var hårdt beskattadt. *Penningenöden* är fördenskull en faktor, som icke får lämnas ur räkningen vid bedömande af Johans politiska uppträdande.

Vid riksmöten begärdes och gåfvos extra gärder; ett exempel på deras storlek har jag redan angifvit [1]. Men de inflöto långsamt och bestodo för det mesta af varor. Johan behöfde reda penningar till stora belopp och försökte i landsorterna underhandla om hjälpskatter i mynt eller försträckningar till kronan med eller utan pant. Tilltron till hans betalningsförmåga var emellertid icke stor, hvilket vållade att lån ofta nekades eller att räntan drefs upp. Under åren 1570—1573 uppgifves han af adeln hafva erhållit 16,900 daler i lån mot pant af gods, hvarvid afkastningen motsvarade 17 ½ % på lånesumman [2]. År 1571 försökte Johan af Stockholms borgare låna 3—4,000 lödiga marker på tre månader mot pant af den kungliga servisen, men endast 5 daler, 220 lödiga marker och 4 lod silfver lämnades; såsom sista utväg nedsmältes några silfverfat. Åren 1572—1573 sökte Johan »köpa» silfver för underhaltigt slaget mynt enligt bestämd värdering och utfärdade flera förordningar därom; det var ett sätt att upptaga tvångslån [3].

När det visade sig omöjligt att inom landet erhålla tillräckligt med ädel metall, gällde det att afyttra de inflytande skattepersedlarne. Uppbörden var ordnad på sådant sätt, att kronan ägde *varuhus* i Stockholm [4], Söderköping, Kalmar och Elfsborg, till hvilka varorna infördes, sedan fogdarne hvar inom sitt om-

---

[1] Se ofvan sid. 130—131.

[2] Det normala vid penningelån synes hafva varit 10 %.

[3] *Bergfalk, Utomordentliga penningehjälper,* sid. 40 ff.

[4] Under Stockholms varuhus lågo Finland, Norrland, Uppland, Västmanland och Dalarne, ofta äfven Södermanland eller andra landsändar.

råde mottagit dem. De förnämsta varorna voro koppar och järn, smör, hudar och skinn. Öfver varuhuset i Stockholm, hvilket var det förnämsta, tillsattes en *konungens köpman*. hvilkens uppgift var att afyttra, hvad kronan icke direkt behöfde, samt att inköpa andra varor i stället eller tillhandahålla influtna penningemedel[1].

Konungens handel vid varuhusen fördes med ditresande köpmän från olika länder och torde ofta hafva bestått i byteshandel enligt bestämd varutaxering. Johan vände sig därför allt emellanåt till kapitalstarka penningmän för att erhålla större penningsummor i förskott eller utbetalade på bestämd tid och ställe. Såsom exempel vill jag omnämna två kontrakt med köpmannen Arendt Hoffslagh från Antverpen. Det förra är dateradt 17 juni 1573[2], och orsaken till dess ingående är, att Johan måste sända det livländska krigsfolket sold. Arendt åtog sig att inom sex veckor leverera »kläde, sidentyg och annat speceri» i Reval till 40,000 dalers värde samt i Stockholm till 20,000 daler. Om krigsfolket icke ville nöja sig med varor utan fordrade penningar, skulle Arendt lämna sådana i stället. — Genom ett tillägg bestämdes, att han dessutom skulle årligen lämna till markgrefvinnan Cecilia af Baden och hertiginnan Sofia af Sachsen 10,000 daler till hvardera, tills deras brudskatter voro betalda. Såsom betalning skulle han uppbära ur varuhuset 1,000 skeppund koppar, 200 skeppund stångjärn, 218 läster smör etc., och han åtog sig, att när han sålunda till fullo blifvit godtgjord, försträcka Johan 50,000 daler.

Kontraktet kunde icke uppfyllas, antagligen emedan Johan måste på annat sätt disponera öfver uppbördsvarorna.

Det andra kontraktet är dateradt den 10 september 1574[2]. Elfsborgslösen borde slutbetalas, och Arendt bildade ett »matskopi» för att skaffa en större summa penningar (27,000 daler) att tillhandahålla konungens ombud i Köpenhamn mot rätt att af uppbörden erhålla 150 läster smör vid de olika varuhusen. Konungen lofvade att icke på annat sätt disponera öfver smörräntan och att låta Arendt öfvertaga äfven det smör, som kunde finnas utom de 150 lästerna, hvaremot Arendt förband sig att,

[1] Se t. ex. »undervisning eller ordning för *Herman Lepper*, Köpman uti Stockholm» d. 21 juni 1571 och fullmakt för *Hans Schultt* att blifva K. Maj:ts köpman i Stockholm af 19 juli 1574 *(Rreg.)* samt *Varuhusräkenskaperna* i RA.

[2] *Rreg.*

sedan kontraktet i öfrigt fullgjorts, lämna till konungen utan ersättning 1,000 daler.

Penningeväsendet saknade ännu egentlig organisation i norden, hvilket orsakade, att Johan, mer än eljest bort vara nödigt, måste rätta sig efter köpmännens goda behag. Han försökte visserligen upptaga lån utomlands — hos hertigen af Preussen och direkt i Antverpen —, men hans finanspolitik är i allmänhet föga omfattande, och hans penningeoperationer beröra vanligen blott medelbart förhållandet till utlandet. När han fördenskull inom landet skulle uppdrifva penningar eller genom utrikeshandel tillbyta sig sådana, drefs han till radikalmedel såsom myntförsämringar och försäljning af krigsfartyg [1]. Försök gjordes dock att få reda i drätseln, i det att ett öfverslag öfver statens alla inkomster och utgifter såväl i penningar som i varor uppgjordes för åren 1573 och 1582. »Rikshufvudboken» för det förra året visar en hart när förtviflad ställning. Kronans totalinkomster uppgå till 442,513 daler, hvilken summa erhålles genom uppbördsvarornas omräkning i penningar. Utgifterna belöpa sig däremot till 600,736 daler, hvaraf 134,131 daler gå till hofhållningen, »beställningar» o. d.; 199,274 daler till slottens, afvelsgårdarnes, bergsbrukens och häradsfogdarnes utgifter och 89,521 daler till krigslöner. Återstående summor, tillsamman 177,810 daler, föras under rubriken »afkortning» och beteckna inkomster, som icke kunde beräknas inflyta, såsom af bortdonerade gods eller förläningar och ödeshemman [2]. Statsbristen beräknas följaktligen till 158,223 daler. Men det är att märka, att äldre skulder icke upptagas, icke heller Elfsborgs lösen, samt att extra krigsutgifter utanför staten beräknas till 294,912 daler [3]. Om man endast medräknar denna summa, blir bristen 453,135 daler, och inkomsterna räcka sålunda icke ens till att betala hälften af beräkneliga utgifter. Huru regeringen under dessa omständigheter kunde föras, är oförklarligt och tarfvar en närmare undersökning, än hvad här kan lämnas. Det finansiella tillståndet år

[1] Johan kunde äfven begagna ett förfarande, som synes vara fullständigt bedrägligt. År 1573 träffade han aftal med en engelsk köpman att till halfva beloppet inköpa det skotska och tyska krigsfolkets fordringar af svenska kronan och sedan i hemlighet öfverlåta köpet på konungen. *Ödberg, Stämplingar,* sid. 73.

[2] Afkortningen på grund af ödeshemman beräknas för år 1573 till 26,444 daler.

[3] *Rikshufvudboken för 1573* etc., sid. 47, 124, 139.

1582 är emellertid betydligt förmånligare, efter uppgifter på papperet att döma. Inkomsterna hafva stigit till 588,800 daler, hvarvid dock är att märka, att penningevärdet torde hafva sjunkit sedan år 1573. Utgifternas slutsumma är 758,294 daler, vid hvilken må påpekas att »afkortningen» sjunkit till 157,525 daler[1], hvaremot hofhållningens utgifter nominellt stigit till 141,889 daler och slottens, afvelsgårdarnes etc. till 251,768 daler. Elfsborgs lösen var betalad, och under rubriken »betalning uppå gammal skuld» upptagas 16,706 daler; krigsutgifterna synas fullständigare vara medtagna än i den förra staten. Statsbristen blir visserligen 169,494 daler, men det är dock ett vackert resultat, att den trots kriget i Livland så betydligt minskats från år 1573[2]. Om icke större utgiftsposter förbigåtts för att framställa tillståndet i bästa möjliga dager, antyder den sista staten, att Johans finansförvaltning varit bättre än den vanligen framställts.

Denna uppfattning stärkes genom en jämförelse med *statsfinansernas tillstånd i andra länder*. Öfver allt finner man ett hastigt stegradt behof efter penningar från slutet af medeltiden, orsakadt af renässanstidens dyrbara hofhållning och byggnadslust, af nödvändigheten att genomföra en centralisering i ämbetsmannaorganisationen och framför allt af den vidtomfattande krigspolitiken. Beväpningen kunde ej längre blifva privatsak för tronvasallerna eller för det uppbådade manskapet, utan hvarje furste måste själf anskaffa artilleri och krigsfartyg samt värfva legosoldater till stort antal. Behofvet efter penningar motsvarades i ganska hög grad af nya tillgångar. Bergverken bearbetades på ett mera gifvande sätt, och ädla metaller infördes från Amerika. Det uppsving i handeln, som orsakades af de geografiska upptäckterna, samlade stora förmögenheter på få händer, och det blef en stark frestelse för köpmännen, att hvar för sig eller sammanslutna i bolag spekulera i statslån. Antverpens och Lyons penningebörser erhöllo ett oerhördt inflytande, täflande med de sydtyska städerna. Räntesatserna höllos tämligen höga, emedan grunderna för statskrediten voro osäkra, i det att den teologiska satsen om räntetagandets fördömlighet fortlefde, och en furste endast iklädde sig personligt ansvar, men icke förpliktade staten till lånekontraktens uppfyllande.

Genom lättheten att erhålla lån och till följd af de höga

[1] Afkortning på grund af ödegodsen upptages ännu till 27,028 daler.

[2] *Rikshufvudboken för 1573* etc., sid. 143 och 152.

räntorna stegrades hastigt de olika furstarnes skulder, hvilket föranledde en omfattande kris mot slutet af 1550-talet. År 1557 inställde både den spanska[1] och den franska statskassan sina betalningar, utan att ställningen därigenom blef bättre. Krediten försvagades i stället, och Filip II beräknade själf år 1560 årsutgifterna till 3,000,000 och de disponibla inkomsterna till 1,333,000, oberäknadt skulderna, hvilka han uppskattade till 8,000,000 dukater, samt de å dem löpande räntorna. År 1560 inträffade statsbankrutt i Portugal, och Tysklands penningmarknad kom i stark rörelse, i det att statsbankrutterna störtade flera stora bankirhus. — Wienerhofvets finansställning var icke bättre än öfriga furstars. Under åren 1547—1555 måste Ferdinand upptaga i lån omkring 2,360,000 gulden, och vid hans död (1564) uppgingo statsskulderna till omkring 12,500,000 gulden. Till och med i Brandenburg lämnade den fredlige kurfurst Joakim II efter sig en skuldbörda på 2,600,000 thaler.

Penningebehofvets stegring och de svåra kriserna berodde äfven på penningevärdets sjunkande, och de däraf på alla områden orsakade ändringarna i prisförhållandena.

Det var egentligen blott England bland de större staterna, som gjorde sig relativt oberoende af den internationella penningmarknaden genom att samla statsskulderna inom landet. Samma förhållande rådde i hufvudsak äfven i Sverige, ehuru hufvudorsaken där torde hafva varit svårigheten att utomlands erhålla större lån[2].

Om sålunda Sveriges finansiella ställning motsvarar öfriga länders, så råder öfverensstämmelse äfven i ett annat hänseende. Jag har redan talat om täta utbrott af jäsning och upprorstendenser i Europas öfriga länder och vill här endast påpeka, att samma symtom märkas i Sverige. *Upproriska rörelser* förspordes i Helsingland, Dalarne, Uppland och Småland år 1571 samt i samma landskap och i Västmanland år 1572; jäsning rådde i Västergötland åren 1573—1574 och i Roslagen år 1574[3]; orsak var i allmänhet missnöje öfver de tunga skatterna eller uppvig-

---

[1] Jfr ofvan sid. 63.

[2] Denna framställning om de olika staternas ekonomiska förhållanden stöder sig på *Ehrenberg, Zeitalter der Fugger*, I, sid. 9—31 och II, sid. 153 ff. samt *Thorsch, Oesterreichischen Staatsschulden*, sid. 40—45. Jfr min uppsats *Nationalekonomisk historieskrifning*.

[3] *Ödberg, Stämplingar*, sid. 4, 16, 161, 233.

lingar af konung Eriks anhängare. Legotrupper sköflade, där de tågade fram, och visade sig ofta villiga att låna sig till sammansvärjningar och upprorsplaner, när deras sold uteblef. Farligast var måhända riksrådet Karl de Mornays intriger med några skotska legotruppsbefälhafvare, hvilka slutade därmed, att han själf år 1574 blef afrättad, och att två förnämliga skottar, Archibald Ruthwen och Gilbert Balfour, höllos några år i fängelse; den förre dog år 1578, och den senare afrättades år 1576[1]. — Nya upprorsplaner framträdde i Västergötland och Småland år 1576[2]. Härtill kommer, att det tidtals rådde stark oenighet mellan Johan och hertig Karl, och att vilda rykten voro i omlopp om hertigens stämplingar för att vinna broderns krona.

Den största orsaken till oro för Johan gaf emellertid den fångne konung Erik, emedan alla missnöjda element kunde gifva sina upproriska planer ett visst berättigande genom att förklara sig vilja störta troninkräktaren och återinsätta den afsatte i regeringen. År 1575 utverkade Johan därför riksrådens och några förnämliga prästers samtycke till Eriks afdagatagande i händelse af uppror[3]. Hans död två år senare tryggade Johans konungavärdighet.

* * *

Den politiska situationen i Sverige under 1570-talet kännetecknas sålunda af krig med grannen i öster och afvoghet från grannen i väster samt af finansiellt betryck och oroligheter inom landet. Johans sträfvan gick helt förklarligt ut på att genom förbund med andra makter stärka sin ställning, och han vände sig i tur och ordning till olika regeringar med framställningar därom eller hade åtminstone planer i sådan riktning. Jag vill först ägna någon uppmärksamhet åt hans förbindelser med *Tyskland.*

I början af år 1573 afgaf rådet ett märkligt rådslag, där det bland annat tillstyrkte konungens förslag om förbund med några främmande furstar och städer »synnerligen de som Sveri-

---

[1] Ödberg, *Stämplingar.*

[2] Ödberg, *Om kyrkoherden Maurits Rasmussons sammansvärjning.*

[3] *Sv. riksdagsakter,* II, sid. 514 ff. Johans ställning liknar Elisabets gent emot Maria Stuart.

ges rike kunne vare belägne uti Östersjön, på det man sig något bistånd utaf dem kunde hafve till att förmode, hvar umträngde.» Riksråden ansågo lämpligast att genom biskopen af Osnabrück [1] höra sig för om förbund hos kurfursten af Brandenburg, hertigarne af Braunschweig, Pommern, Preussen, Mecklenburg, Holstein och Cleve. Johan borde tillika afsända legater till nämnde furstar [2].

I mars och maj år 1573 tillskref Johan biskopen af Osnabrück två bref, om hvilkas innehåll jag endast kan uppgifva att de rörde sig »om Livland» [3]. Något förbund omtalas icke, men rådslaget visar dock, att Sveriges konung och råd ansågo sig i behof af bundsförvanter. Af de furstar, som uppräknades, voro flere troligen öfvervägande danskt sinnade och alla böjda för fred. Hela utvecklingen i Tyskland tog äfven en sådan riktning, att något närmande mellan Johan och mäktigare tyska furstar knappast var tänkbart.

Under 1560-talets sista två år lämnade kurfurst Fredrik af Pfalz kraftig hjälp till hugenotterna och till Vilhelm af Oranien, men uppgaf icke alldeles tanken på ett förbund med den franska regeringen mot Spanien och alla andra katolska makter. Underhandlingar fördes med England, och en plan diskuterades att i ett protestantiskt förbund upptaga Sverige och Danmark. Samtidigt skedde ett närmande mellan Fredrik och kurfurst August, hvilket syntes blifva beståndande, då den förres son Johan Kasimir förlofvades med en dotter till den senare. Kejsaren, Spanien och Tysklands katolska makter blefvo oroliga, och hertig Albrekt af Baiern föreslog Alba, att de spanska Nederländerna skulle ingå såsom medlem i Landsbergerförbundet. Äfven Rhenlandets katolska furstar erbjödo Alba ett defensivförbund (1569). Bildande af två förbund, ett protestantiskt och ett katolskt, hotade att spränga sönder riksförfattningen, men omintetgjordes af det författningstrogna partiet, företrädt af kejsar Maximilian och kurfurst August. Den förre hindrade Nederländernas upptagande i Landsbergerförbundet, och den senare omintetgjorde planerna på protestantisk sammanslutning.

Försök gjordes vid riksdagen i Speier (1570) att främja en

[1] Biskop i Osnabrück var till år 1574 grefve Johan af Hoya, son till Gustaf Vasas syster Margareta.

[2] *Sv. riksdagsakter,* II, sid. 450.

[3] *Titularreg.*

rikspolitik, kraftig nog att tillbakavisa allt intrång, som i gränsländerna gjordes af de krigförande i Frankrike och Nederländerna, men de misslyckades, och furstarnes specialpolitik blef ensamt rådande. Om de fransk-tyska underhandlingarna före Bartolomeinattens blodbad har jag redan talat [1] och vill endast tillägga, att de franska agenterna försiktigt började förorda konung Karl IX:s eller prins Henriks val till kejsare efter Maximilian. Blodsdådet i Paris hindrade för en tid allt samförstånd mellan de tyska protestanterna och den franska regeringen, men egendomligt nog förmärkes bland de förre en ökad kallsinnighet äfven emot hugenotterna. August var fientligt stämd mot kalvinismen, men hade själf omedvetet af sina teologer dragits allt närmare dess läror. Slutligen gjordes han uppmärksam därpå, och år 1574 inträdde en kris i kurfurstendömet Sachsens kyrkliga förhållanden. August förföljde hårdt sina förra kyrkliga rådgifvare, och en brytning inträdde med Pfalz, såsom kalvinismens tyska hemvist. Äfven rent personliga orsaker medverkade. Äktenskapet mellan Johan Kasimir och Augusts dotter blef olyckligt, och väckte å ömse håll bitterhet. Därtill kom att Vilhelm af Oranien, som var förmäld med en sachsisk prinsessa, lät under tvifvelaktigt lagliga former skilja sig från sin gemål och inträdde med pfalzisk bemedling i nytt gifte. I båda dessa fall ansåg August sig personligen förolämpad, hvilket bidrog till, att han drog sig afgjordt undan från de västra furstendömena och deras försök till omfattande politik. Han närmade sig åter kejsaren och främjade Rudolfs val till romersk konung (1576). Samma år dog kurfurst Fredrik, och hans son och efterträdare, Ludvig, återinförde i sitt land en strängt luthersk bekännelse och förföljde kalvinismen. En sammanslutning mellan de lutherska riksständerna skedde åtminstone på det kyrkliga området genom *konkordieformeln,* hvilken efter långa förarbeten blef färdigredigerad år 1577 och antagen af 86 riksständer: kurfurstarne af Sachsen, Brandenburg och Pfalz, hertigarne af Würtemberg, Braunschweig, Mecklenburg och Sachsen m. fl. År 1580 utgafs af trycket såväl denna som andra bekännelseskrifter under namn af *konkordieboken.*

Några kalvinistiskt sinnade furstar och städer, förnämligast i väster, stodo i bestämd opposition till konkordieformelns un-

[1] Se ofvan sid. 75—76.

dertecknare, och äfven hertigarne af Pommern, Holstein, Anhalt och Hessen ställde sig afvisande.

Bland dessa olika partier kunde Johan svårligen erhålla några bundsförvanter, och hans håg att med dem träda i närmare underhandlingar var antagligen ringa. Kurfurst August var förbunden med kejsaren och med Fredrik af Danmark, hvilket gjorde, att Johan till de två förra kom i ett afgjordt motsatsförhållande på grund af spänningen med Danmark. När Sveriges politik nämndes på de tyska riksdagarne, var det äfven vanligen på grund af klagomål från Lübeck öfver förbuden mot Narvahandeln. Den lutherska teologiens utveckling till skarpare formulering af lärosatserna gent emot andra meningar var helt naturligt ytterst osympatisk för Johan på grund af hans förhoppningar om en kyrkounion. Inom det lutherska partiet kunde han sålunda icke påräkna några vänner. — Kalvinismen åter framstod i hans uppfattning såsom en omstörtande och samhällsvådlig religionslära, hvilken i Frankrike och Nederländerna blott gaf anledning till upprorsrörelser; något förbund mellan honom och dess anhängare var så godt som otänkbart. Den tredje gruppen — hertigarne af Pommern m. fl. — återstår, men dess medlemmar voro svaga och obenägna för någon omfattande utrikespolitik, så att Sverige ej heller hos dem kunde erhålla understöd.

Det fanns emellertid några furstar, hvilka genom giften voro nära förbundna med Johan och sålunda naturliga bundsförvanter, men de behöfde mera hjälp af Sverige än de själfva kunde lämna. Jag afser härmed Johans svågrar, grefve Edzard af Ostfriesland, pfalzgrefve Georg Hans af Veldenz, markgrefve Kristoffer af Baden-Rodemachern och hertig Magnus af Sachsen-Lauenburg. Det är ofta tal om dem i Johans underhandlingar med kejsaren och Filip II, hvarför jag vill nämna något om deras maktförhållanden.

Då grefve Enno af Ostfriesland dog år 1540 öfvertog hans änka, Anna af Oldenburg, regeringen för sina tre omyndiga söner, Edzard, Kristoffer och Johan. Edzard (f. 1532, † 1599) blef myndig år 1558 och borde enligt äldre testamentariska bestämmelser ensam hafva tillträdt grefskapet, men modern utverkade af kejsaren beläning för alla tre sönerna tillsamman. År 1559 förmäldes Edzard med Gustaf Vasas dotter Katarina och afgaf en skriftlig förbindelse om trogen vänskap till konung

Gustaf, »hans unga herrskaper och rike»[1]. I december 1559 tilldrog sig i Vadstena den mycket omskrifna »kärlekshandeln» mellan Edzards broder Johan och prinsessan Cecilia, hvilken ledde till Johans fängslande. Änkegrefvinnan lade sig ifrigt ut för honom, och i september 1560 frigafs han mot löfte att icke på någon taga hämnd för hvad som tilldragit sig i Sverige. Han bibehöll emellertid en lätt förklarlig bitterhet mot det svenska konungahuset, hvilken närmast drabbade brodern och hans gemål. År 1566 dog den tredje brodern, hvarefter nytt länsbref utfärdades af kejsaren för Edzard och Johan. Den förre ville år 1568 utlösa sin yngre broder, men denne vägrade gå in därpå, och båda hänsköto saken till rikskammarrätten. Konung Johan tog öppet sin svågers parti, emedan Edzard synes hafva förklarat i Sverige, att hela grefskapet tillhörde honom ensam.

En annan tvistefråga, i hvilken Edzard anhöll om Johans bistånd, uppstod på grund af oroligheterna i Nederländerna med den spanska regeringen därstädes, hvilken ansåg, att ostfrieserna gynnade de upproriske, och fördenskull gjorde bruk af repressalierätten. Beskyllningen torde i högre grad hafva gällt befolkningen i grefskapet, hvilken alltmer drogs öfver till kalvinismen, än Edzard själf, emedan han genom sin gemål rönte stark inverkan af den medlande lutherska ståndpunkten i Sverige. Grefve Johan åter var ifrig kalvinist[2].

Pfalzgrefve Georg Hans af Veldenz (f. 1543, † 1592) ärfde nämnda land[3] och erhöll dessutom Lützelstein samt fick säte på tyska riksdagen. Han synes hafva ägt en viss begåfning och stor idérikedom, men saknade stadga i karakteren och var ytterst opraktisk. Hans sträfvan gick ut på att spela en betydande roll, likgiltigt på hvad sätt. I december 1562 äktade han Gustaf Vasas dotter Anna[4] och kunde sedan skryta öfver svågerskap med två konungar af Sverige. Han låg i ständiga rättegångar med kurfursten af Pfalz och inblandade sig i Frankrikes inre strider, i det han först ställde sig på hugenotternas sida och sedan ingick nära förbund med hertig Frans af Anjou. Han uppträdde äfven vid Henrik III:s hof och erbjöd sig att sälja alle-

---

[1] *Sveriges traktater,* IV, sid. 321.

[2] *Klopp, Geschichte Ostfrieslands* 1570—1751, sid. 1—5.

[3] Vid Mosel, omgifvet af ärkestiftet Trier.

[4] Han afgaf därvid en skriftlig vänskapsförbindelse till Erik XIV. Se *Sveriges traktater,* IV, sid. 367.

handa märkliga krigsmaskiner, som han själf uppfunnit, men blef kallt mottagen och hämnades genom att skrifva skymfliga bref. För öfrigt uppgjorde han planer att ombilda såväl Frankrikes som Tysklands kameralväsende och författade uppsatser om olika religionsbekännelsers förening, sysslade med alkemi och anlade vägar i sin hemtrakt — för öfrigt, såsom det synes, hans nyttigaste företag — samt hyste tankar på att blifva hertig i Livland eller tysk riksamiral eller att med svensk hjälp eröfra Sibirien. Han förstörde emellertid sina finanser och måste år 1583 sälja en del af sina besittningar till hertigen af Lothringen. — Trots alla svagheter och fantasterier synes han vara den enda intressanta personligheten bland Johans svågrar[1].

År 1564 förmäldes Cecilia med markgrefve Kristoffer af Baden (f. 1537, † 1575), hvilken innehade det lilla grefskapet *Rodemachern* på gränsen mellan Luxemburg och Lothringen jämte några andra smärre besittningar[2]. Båda makarne hade tydligen äfventyrareblod i ådrorna, mest måhända Cecilia, hvilkens lefnad är synnerligen omväxlande. De nygifta reste från Sverige i slutet af år 1564 och togo vägen öfver Livland. Redan i Preussen måste de skaffa sig ett stort lån af hertigen, besökte sedan Ostfriesland och reste öfver till England på inbjudan af drottning Elisabet, som hade brefväxlat med Cecilia. För en tid kommo de i stor gunst vid det engelska hofvet, men gjorde oerhörda skulder. Vid deras afresa år 1566 beslagtogos deras tillhörigheter af fordringsägarne, hvilka därigenom ådrogo sig Cecilias oblidkeliga hat. Hon började en rättegång i London, hvarvid den spanske ministern egendomligt nog var hennes ombud. En del af det beslagtagna godset lösgafs, men sekvestrerades i Nederländerna af Alba, hvilken äfven lät sina trupper

---

[1] Litteraturen om Georg Hans består af följande arbeten: *Fragmente von dem Leben, Schicksaalen, Abentheuren und Ende Herzog Georg Hansens, Pfalzgrafens zu Veldenz* etc. i *Patriotisches Archiv für Deutschland,* XII, Mannheim-Leipzig 1790 (sid. 3—172). *Winckelmann, Ein Förderer des Verkehrswesens in Elsass-Lothringen im 16 Jahrhundert* i *Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens* VII, Strassburg 1891, sid. 83—100 (med karta). *Benoit, Quelques lettres de Georges Jean, comte palatin de Veldenz et Lutzelstein* i *Jahrbuch der Gesellschaft für lothringische Geschichte und Altertumskunde* III, Metz 1891 (sid. 17—32). *Die Admiralsakten von Pfalzgraf Georg Hans, Graf zu Veldenz* i *Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln* von *Höhlbaum* XVIII, Köln 1889 (55 sid.).

[2] Hans förbindelse till Erik är tryckt i *Sveriges traktater,* IV, sid. 367—369.

besätta en del af Kristoffers besittningar. Konung Johan sökte bistå sin syster och öfvertog sålunda tvister både med Elisabet och Alba.

Cecilia vistades under åren 1571—1579 i Sverige på Arboga gård, som hon fick i förläning, men var svår att hafva att göra med. Hon utrustade kapare mot Narvafararne med Johans tillstånd, men ville icke rätta sig efter hans förhållningsregler; hon upptog olagliga afgifter och väckte tidtals Johans häftiga vrede. Omkring år 1577 öfvergick hon till katolicismen. Efter sin gemåls död (1575) kom hon i tvist med biskopen i Speier och markgrefve Karl af Baden-Durlach, hvilka voro förmyndare för hennes barn, och anhöll äfven härvid om Johans bistånd [1].

Johans fjärde svåger var hertig Magnus af Sachsen-Lauenburg (f. 1543, † 1603), typen för de råa landsknektsofficerare, på hvilka Tyskland var fruktansvärdt rikt. Han kom vid unga år till sin kusin Eriks hof och deltog i kriget mot danskarne. År 1568 förmäldes han med Eriks halfsyster Sofia. Året förut hade han spelat en tvetydig roll såsom angifvare mot Sturarne; kort efter sitt gifte öfvergaf han Erik och deltog i upproret. År 1571 nedlade hans fader, hertig Frans, regeringen till förmån för sin yngre son Frans [2]. Magnus skyndade till Tyskland, samlade trupper i Nederländerna och ryckte härjande fram mot sitt fädernerike (1574). Den nedersachsiska kretsens trupper uppbådades, och Magnus måste fly. Han återvände till Sverige, där han ägde gods i Uppland, erhöll en förläning i Livland, men kom i strid med den danske ståthållaren och höll på att uppväcka ett nytt nordiskt krig. Han var brutal mot sin gemål och förtryckte sina bönder, hvarför han ånyo måste lämna Sverige. Han invecklade sig åter i tvister med brodern, hvilka slutade därmed, att han år 1588 med kejsarens medgifvande sattes i lifstidsfängelse [3].

Sofia kvarstannade i Sverige, och för hennes skull sökte Johan upprepade gånger stämma kejsaren gynnsamt mot Magnus och hans kraf på hertigdömet.

På grund af Gustaf Vasas bestämmelse borde hvarje hans dotter i hemgift erhålla 100,000 daler, hvilket blef anledning till

[1] *Ödberg, Om prinsessan Cecilia Vasa,* sid. 33, 51 ff., 57, 63, 64, 70 ff., 83, 85, 100, 148, 170 m. fl. ställen.

[2] Jfr släkttaflan sid. 106.

[3] *Allgem. Deutsche Biographie.*

ständiga tvister, emedan hvarken Erik eller Johan kunde betala så stora summor annat än afbetalningsvis. — I stället för att kunna påräkna hjälp af svågrarne kom Johan sålunda i penningetvister med dem och måste dessutom uppträda till deras förmån gent emot allehanda andra furstar.

* * *

Johans *handelspolitik* inverkade betydligt på hans förhållande till andra makter, men den är ännu så litet utredd, att jag icke kan lämna någon karakteristik af densamma. Jag vill endast nämna något om hans åtgärder rörande *Narvahandeln*, emedan de direkt blefvo föremål för diplomatiska notväxlingar, men jag vill betona, att jag endast kan gifva korta antydningar och icke någon utredande framställning.

Den 4 mars 1570 — sålunda innan kriget slutats — utfärdade Johan instruktion för amiralen på det narviska farvattnet Erik Bertilsson, i hvilken Sveriges rätt att reglera sjöfarten på Narva uttryckligen härleddes från rättigheten öfver de svenska strömmarne mellan Finland och Reval. Fiendefartyg borde tagas i beslag, men andra skepp släppas fram mot erläggande af tull »efter det sätt som ske plägar i Öresund, nämligen två rosennobler af hvar märs, men af de andre skepp, som ingen märs före, skall man till det minsta fordra en rosennobel». »Krigsrustningar och munitioner» skulle vara förbrutna äfven på dessa fartyg, hvilket jämväl skulle gälla allt fiendegods under neutral flagg [1].

I Stettin frigafs formligen handeln på Narva, men när kriget med Ryssland tilltog i häftighet, blef det ytterst angeläget för Johan att hindra direkt tillförsel till fienden. År 1571 förtydligades bestämmelserna i freden genom en förklaring af Tysklands ständer i Frankfurt am Main därhän, att införsel till Ryssland af krigsmaterial (pansar, harnesk, gevär, krut, salpeter, metall m. m.), säd eller silfver och riksmynt förbjöds, men i fråga om öfriga varor fortfarande tilläts. Kejsaren uppmanades inleda underhandlingar med Spanien, Frankrike, England och Skottland om antagande af samma regler [2]. Detta var emellertid icke nog från svensk synpunkt. Johans uppfattning var att *all* handel borde upphöra, emedan den bidrog att stärka ryssarne, måhända

---

[1] *Rreg.*

[2] *Sveriges traktater,* IV, sid. 443.

äfven emedan ingen kontrabandslista kan vara uttömmande, utan dess bestämmelser lätt kunna kringgås. Flera förordningar utfärdades år 1571 för amiraler på Narvavattnet om hindrande af seglatsen, och klagomål började från flera håll inkomma. Johan beslöt fördenskull att afsända en beskickning till flera sjöstäder, Frankrike, Spanien och den spanska regeringen i Nederländerna, med uppgift att om möjligt utverka förbud för all handel på Ryssland och i godo uppgöra alla tvister. Kort före legationens afresa inträffade några förhandlingar, hvilkas utgång kunde vara en god rekommendation vid ett närmande till Spanien.

Jag har redan nämnt[1] att Vilhelm af Oranien mot slutet af 1560-talet började drifva en ganska omfattande utrikespolitik för att erhålla hjälp mot Alba. År 1571 afsände han en legation till Danmark och Sverige. Fredrik II visade ingen benägenhet att tillmötesgå Vilhelms böner om hjälp, emedan en spansk legat kommit i förväg och motarbetat honom. Sändebuden fortsatte till Sverige och framlade sitt ärende för Johan och hertig Karl, hvilka öfverlade därom. Vilhelm anhöll om några fartyg jämte kanoner och krut samt tillstånd att drifva handel på Sverige och att där erhålla skydd för sina fartyg, antingen i alla sjöstäder eller också i någon viss bestämd hamn; hans legater anhöllo äfven att få taga i sin herres sold de utländska legotrupper, som funnos i landet. Pontus de la Gardie förordade deras sak, men Johan gaf slutligen ett afböjande svar (juni—juli 1571)[2].

Den svenska politiken var ännu tämligen obestämd, och Johan ställdes i valet mellan ett spanskfientligt och ett spanskvänligt uppträdande. Det framgår af hans svar till sändebuden, att han uppfattade valets betydelse, men att han föredrog förbund med Spanien. Orsakerna därtill torde hafva varit hans tvifvel om Vilhelms förmåga att uträtta något af betydenhet; han var ju en flykting och Filip den mäktigaste konungen i Europa. En förmodan ligger också nära, att Johan, som så nyligen kommit till makten genom en revolution, hellre ville ansluta sig till Europas gamla erkända furstehus för att därigenom vinna ökad trygghet, än till upprorsmakare med ingen eller tvifvelaktig legitimitet.

Den 6 oktober 1571 utfärdades kreditiv för Pontus de la

[1] Se ofvan sid. 79, 145.

[2] *Sprinchorn, Sveriges förbindelser med Nederländerna,* sid. 130—132.

Gardie, Klas Bielke[1] och sekreteraren Herman Bruser till Lübeck, Hamburg och Antverpen, hertigen af Alba och konung Filip, till Karl IX af Frankrike, Henrik af Navarra och hans moder m. fl.[2]. Tidigare på året hade Johan uppgjort kontrakt om erhållande i Hamburg eller Antverpen af 20,000 kronor och den 13 oktober lämnade han sina sändebud fullmakt att i Antverpen lyfta nämnda summa[3]. Instruktionerna för de politiska underhandlingarna äro icke bevarade, men deras innehåll framlyser af de förda underhandlingarna.

Legaterna sökte först i Lübeck utverka löfte att upphöra med Narvahandeln, men fingo icke något bestämdt svar; ett sådant skulle senare sändas direkt till Sverige[4]. Att detta blef nekande låg i sakens natur. Efter ett kort besök hos hertig Frans af Sachsen-Lauenburg begåfvo de sig till Hamburg, där de synas hafva utverkat Narvahandelns inställande tills vidare mot löfte om ersättning för redan uppbringade fartyg[5]. Därefter besökte de biskop Johan af Münster och Osnabrück och begärde råd och upplysningar af honom rörande bästa sättet att i Tyskland erhålla hjälp mot Ivan och angående Kristoffers af Baden och Edzards af Ostfriesland tvister med Alba. Biskopens svar var i det stora hela undvikande, och visade hans obenägenhet att befatta sig med andras spörsmål utan tvingande nödvändighet[6].

Deras nästa besök gällde Ostfriesland. På grund af Edzards framställningar hade Johan skrifvit till grefskapets ständer och förordat hans kraf på hela landet, och legaterna ägde att ännu mer betona detsamma. De afrådde från samregering eller delning, men ständerna förklarade sig vilja afvakta kejsarens afgörande. För öfrigt inhämtade legaterna alla nödiga upplysningar rörande Edzards mellanhafvanden med Alba[7].

---

[1] Pontus de la Gardie är en af de intressantaste personerna i Johans omgifning. Han öfverhopades med nådevedermälen af Johan, som år 1571 upphöjt honom i friherrligt stånd. — Klas Bielke, broder till Hogenskild, blef senare (1585) riksråd och (1594) friherre.

[2] *Titularreg.* under rubrikerna: »*fullmakter och beställningar*», »*instruktioner*», »*missiver*» till Frankrike, Spanien och städer.

[3] *Inv.* 18 juni och 13 oktober 1571.

[4] *Örnhielm, Vita Ponti de la Gardie,* sid. 23—33.

[5] *Örnhielm,* a. a., sid. 33.

[6] *Örnhielm,* a. a., sid. 33—39.

[7] *Klopp,* a. a., sid. 5. *Örnhielm,* a. a., sid. 39—51.

Först i februari 1572 anlände de till Amsterdam och Antverpen, där de utförde sitt uppdrag med samma lyckliga resultat som i Hamburg[1]. Den 4 mars anlände de till Brüssel, där de uppvaktade hertigen af Alba. De inlämnade en skrifvelse, i hvilken de sökte häfda den principen, att Johan icke vore skyldig att ansvara för den skada, som Erik tillfogat nederländska Narvafarare; de anhöllo om förbud för all handel på Ryssland, anförde klagomål öfver den badensiske markgrefvens och den ostfriesiske grefvens förfördelande samt begärde för den senares räkning förläning af Jeverlandet. De bådo åtminstone om alla fientligheters inställande mot konung Johans svågrar, till dess de hunnit besöka konung Filip själf, hvilken säkerligen skulle medgifva sin bundsförvant *(»rege foederato»)*, att tvisterna afgjordes genom skiljedom. De tillade, att de med Filip ville underhandla om närmare förbund, hvarvid de åberopade ett hans bref från året förut, samt att de enligt uppdrag skulle framföra till honom Johans anbud om 12 rustade krigsskepp. I gengäld hoppades Johan på tillmötesgående i fråga om Jeverlandet och Narvahandeln.

Albas svar (af den 22 mars) var ganska tillmötesgående. Efter tacksägelser för löftet om fortfarande vänskap betonade han, att Johan borde ersätta hvad Erik förbrutit; hvad Narvahandeln anginge, ville han i allo rätta sig efter bestämmelserna i Stettinerfreden och senare i Tyskland fattade beslut, och sålunda förbjuda all handel på Ryssland med kontraband enligt den i Tyskland gifna specifikationen, hvarom han ville utfärda kungörelse; i öfrigt borde handeln vara fri. — Rykten om fientligheter mot markgrefven af Baden voro fullständigt grundlösa. Enär Johan ansåg, att denne erhållit för litet land och hans bror — Filibert af Baden-Baden — i förhållande därtill för stort, så ville Alba bedja Filip anbefalla saken hos kejsaren, så att en annan landfördelning kunde genomföras. Däremot anförde han bittra anklagelser mot grefvarne af Ostfriesland, hvilka understödde sjöröfvarne och lämnat grefve Ludvig af Nassau penningar. Han hade emellertid hänskjutit tvisterna till kejsaren, hvilken tillförordnat några furstar — bl. a. biskopen af Münster — att göra undersökning till ledning för kejsarens utlåtande. Slutligen afrådde han hvarje resa till Spanien och lofvade, att

[1] *Örnhielm*, a. a., sid. 51.

han skulle skaffa Filips svar på alla andraganden, till dess legaterna återkommo från Frankrike [1].

I bref af den 20 november hade legaterna underrättat konung Karl IX om sin ankomst och anhållit om pass, hvilket de äfven erhöllo i ett kungabref af den 22 december 1571 [2]. Först i april 1572 uppsökte de emellertid det franska hofvet i Blois och fingo företräde den 20:de. Vid denna tid vidtogos förberedelserna till krig mot Spanien. Underhandlingar bedrefvos med tyska furstar, och Karl hade kort förut äktat en dotter till kejsar Maximilian. Den 29 april afslöts förbundsfördraget med England [3]. Att befrämja närmare förbindelse mellan Frankrike och Sverige borde hafva legat i den franska politikens intresse, men de svenska legaterna mottogos med tydlig köld, och orsaken torde ligga däruti, att de kommo direkt från hertig Alba och sålunda måste synas misstänkta. Hufvudinnehållet i Johans bref, hvilket vid audiensen framlämnades, var tacksägelse för Dançays bemedling vid Stettinerkongressen, begäran om de äldre fördragens upprätthållande samt om Narvahandelns inställande. Pontus de la Gardie synes muntligen hafva gjort en del viktiga tillägg, hvilka måhända delvis härstammade från hans egen uppfinningsrikedom. Först nämnde han om Vilhelms af Oranien beskickning till Sverige, hvilken, enligt hans uppgift, framlagt förslag om Sveriges anslutning till ett stort förbund mellan Frankrike, England och flera tyska furstar med mål att fråntaga Spanien södra delen af Nederländerna. Han tillade, att Johan vore villig att biträda förbundet och erbjöd sig att tillhandahålla skepp och folk samt att i förbundet medtaga Ostfriesland och Baden. Redan här finnes en underlig blandning af dikt och verklighet. Uppgiften om den oraniska beskickningens andragande är måhända riktig, men Pontus borde bättre än andra veta, att Johan gifvit afböjande svar. Men ytterligare visste Pontus att berätta, att konungen af Spanien erbjudit Johan att ingå i en katolsk liga mellan Spanien, Polen, biskopen af Münster och flere andra katolska furstar, men att konungen svarat nekande på grund af Sveriges gamla förbindelser med Frankrike [4]; förbundet skulle sålunda vara riktadt mot detta land. Han

[1] *Örnhielm*, a. a., sid. 52—66.

[2] *Lossius, Die Urkunden der Grafen de Lagardie*, sid. 4.

[3] Se ofvan sid. 75.

[4] *Ödberg, Stämplingar*, sid. 28.

varnade äfven den franske konungen för Englands planer att bemäktiga sig några öar i Zeeland. Dessa politiska kannstöperier förefalla bisarra och torde endast hafva ingifvit misstroende, då legaterna kommo raka vägen från Brüssel.

Konungens svar aflämnades den 3 maj. Dess hufvudsakliga innehåll var bekräftelse på äldre handelstraktater, en hänvisning till Dançay, hvilken hade fullmakt att underhandla om närmare förbund, samt förklaring, att Narvaseglationen borde fortgå enligt öfverenskomna traktatbestämmelser [1]. Ett öppet kungligt bref om svenskars handelsförmåner i Frankrike är dagtecknadt 3 maj [2].

Legaterna framlämnade äfven bref till änkedrottning Katarina och konung Henrik af Navarra. Pontus satte sig tillika i förbindelse med sina franska släktingar [3]. — På grund af krigsfaran och striderna i Nederländerna togo legaterna hemvägen öfver Lothringen och Tyskland samt uppsökte på nytt hertigen af Alba i augusti. Filips svar på deras andraganden hade kommit i tid; ett är dateradt den 20 mars och innehåller några allmänna fraser om markgrefve Kristoffers kraf på ökade besittningar [4]; det andra, som är dateradt den 20 maj, är äfvenledes tämligen intetsägande. Filip sade sig vilja bevara »*vetera foedera*» och bekräftade de förklaringar, som Alba i hans namn gifvit. Dessutom anhöll han om ersättning för varor, hvilka under kriget borttagits från hans undersåtar [5].

Härmed hade legaterna fullgjort sitt värf och återvände till Sverige. Några synnerligen viktiga resultat hade icke vunnits, men det ligger en ganska stor betydelse endast i det faktum, att Johan anknöt förbindelser med *de katolska regeringarna* i Nederländerna och Frankrike vid en brytningstid i båda ländernas inre historia. Det var i april 1572, som Brill intogs af hafsgeuserna, och i augusti samma år, som Bartolomeinattens blodbad åter väckte inbördeskriget till lif inom Frankrike [6].

* * *

[1] *Sprinchorn, Sveriges politiska förbindelser med Frankrike,* sid. 21—24. *Örnhielm,* a. a., sid. 66—68.

[2] *Sveriges traktater,* V, sid. 1—4.

[3] *Wrangel, Pontus de la Gardie och hans släkt,* sid. 259.

[4] *Inv.*

[5] *Örnhielm,* a. a., sid. 69.

[6] Se ofvan sid. 76—77, 78—79.

Samma frågor, som legaterna haft att andraga, blefvo under de närmaste åren föremål för fortsatta underhandlingar. Konungen af Frankrike hade direkt hänvisat till sådana genom Dançay och uppdrog åt denne genom instruktion af den 8 maj 1572 att visserligen mottaga Johans anbud om levererande af skeppsmaterial, men att icke inlåta sig på underhandlingar om närmare förbund [1].

Johan fortsatte sin Narvahandelspolitik med så mycket större säkerhet, som de franska och spansk-nederländska regeringarna blefvo fullt upptagna af de inre striderna. Årligen utsändes svenska eskadrar till Finska viken [2], och Johan beviljade enskilda personer kaparebref. I instruktion för amiralen Henrik Arfvedsson af år 1575 heter det t. ex., att han skulle upptaga alla Narvaseglare, »eho de helst vara kunna, dock i synnerhet desse nationer, som äro fransöske, engelske, skottske och rigiske» (= från Riga). Undantagne voro endast de, som hade pass af Johan själf eller konungen af Danmark och icke förde krigskontraband [3]. — En instruktion från år 1577 har hufvudsakligen samma innehåll [4].

Under denna tid utvecklades hastigt Englands sjöfart och handel till följd af kraftig samverkan af den enskilda företagsamheten och regeringens åtgärder. Kapitalstarka kompanier bildades och slogo under sig vidsträckta handelsområden. Vid behof förfäktades deras fördelar genom bref eller legationer från drottning Elisabet, och andra nationers handelskonkurrens försvagades genom kaperier [5]. Handeln med Ryssland fördes både på Hvita hafvet och öfver Östersjön, och täta beskickningar till Moskva utverkade handelsförmåner och öppnade vägar för varuutbyte långt inåt Asien [6]. — Johans uppträdande i Finska viken framkallade helt naturligt klagomål från Elisabets sida, men hennes ställning var allt för osäker för att hon skulle kunna använda kraftåtgärder. Johan fortsatte fördenskull sin politik och gaf stundom efter i enstaka fall, men upprätthöll i det stora hela principen om sin rätt att hindra sjöfarten på »de

---

[1] *Sprinchorn, Sverige-Frankrike,* sid. 24.

[2] *Zettersten, Sv. flottans historia,* sid. 430 ff.

[3] 21 juni 1575 *Rreg.*

[4] 20 maj 1577 *Rreg.*

[5] *Oppenheim, The royal and merchant navy under Elizabeth,* sid. 471, 473.

[6] *Martens, La Russie et l'Angleterre,* sid. 103—125.

svenska strömmarne». Det var egentligen Lübeck, England, Frankrike och Nederländerna, som drabbades af fartygsbeslag [1].

Äfven andra spörsmål föranledde diplomatiska skriftväxlingar. Henriks af Valois val till konung i Polen år 1573 gaf anledning till förhandlingar med Frankrike, hvilka jag i annat sammanhang vill beröra. För öfrigt må anmärkas, att Dançay på ett egendomligt sätt var inblandad i stämplingar mot Johan [2]. — Till några underhandlingar af politisk innebörd med Nederländernas spanska regering får jag äfven tillfälle att senare återkomma, och vill här endast påpeka, att Vilhelm af Oranien år 1575 förnyade sin anhållan om hjälp, med samma resultat som år 1571 [3]. — Några skulder, som Erik XIV:s sändebud och senare markgrefvinnan Cecilia gjort i England, gåfvo anledning till underhandlingar, hvilka torde ha blifvit resultatlösa. Johan sökte å sin sida skaffa systern ersättning för det gods, som beslagtagits af engelska fordringsägare, och tillät henne att lägga kvarstad på engelska varor i Sverige på grund af repressalierätten [4]. — De skotska legotruppernas nedhuggande af tyska knektar i Livland och Ruthwens och Balfours fängslande medförde förvecklingar med Skottland [5]. Men det gemensamma för alla dessa tvister och notväxlingar är, att de föga inverkade på Johans politik på grund af västmakternas tillfälliga svaghetstillstånd. Men å andra sidan inneburo de äfven, att Johan hos ingen af dessa makter kunde påräkna hjälp i händelse af fara.

[1] Skrifvelser *till* Johan finnas upptagna i *Inv.* och *från* honom i *Titular-reg.* Jfr äfven *Hansen, Geschichte der Stadt Narva,* sid. 38 ff. och *Winckler, Die deutsche Hansa in Russland,* sid. 96 ff.

[2] *Ödberg, Stämplingar,* sid. 5 ff., 21 ff.

[3] *Sprinchorn, Sverige-Nederländerna,* sid. 133.

[4] Jfr ofvan sid. 16—17. *Ödberg, Cecilia,* sid. 100—101, 113, 118—119 m. fl. ställen. *Calendars of state papers* synes innehålla mycket litet rörande Sverige under 1570-talet; se *Settervalls* förteckning i Hist. tidskrift 1889.

[5] *Ödberg, Stämplingar,* sid. 154, 156, 158, 208—210, 215.

III.

Johan och Sigismund August. Bona Sforzas arf och Johans penningefordringar.

En af Stettinerfredens följder var brytning af det vänskapliga förhållandet mellan Polen och Danmark. Förnämsta orsaken därtill var hertig Magnus' uppträdande i Livland, hvilket innebar en allvarlig fara för de polska besittningarna, och Sigismund August var så mycket mindre hågad att uppgifva sina anspråk på hela landet, som han kort förut lyckats ordna dess förvaltning och statsrättsliga ställning till Polen-Littauen. Vid riksdagen i Lublin år 1569 fattades beslut om Livlands förening med Littauen; äfven Kurland underkastades beslutet ehuru hertigvärdigheten fortlefde, och endast Riga stad bibehöll sitt oberoende till år 1581 [1].

Polens naturliga fiender voro alla makter, hvilka med vapen sökte häfda anspråk på delar af ordenslandet, d. v. s. Ryssland, Danmark och Sverige. Det var emellertid omöjligt för Polen ensamt att bekämpa alla dessa tillsamman, och dess politik måste därför gå ut på att turvis utvälja till fiende den makt, hvars uppträdande syntes för tillfället farligast, och att under tiden begagna de öfriga i de polska intressenas tjänst. Denna livländska politik finner man representerad af Sigismund August och senare af Stefan Batory.

Jag har redan nämnt, att Sigismund August år 1570 afslöt stillestånd på tre år med Ivan. Skulle detta innebära krig mot Sverige eller Danmark? Vid besvarande af detta spörsmål blef det af betydelse, att den polska adeln var föga entusiastisk för

[1] *Richter*, a. a., II, sid. 39 ff.

striderna i Livland, hvilket land blott införlifvats med Littauen; krigstjänsten föreföll besvärlig, och riksdagen var ovillig att gifva anslag till krigföring. Det var emellertid icke möjligt att tänka sig ett lugnt tillstånd i ordenslandet, så länge förhållandena voro så ytterligt invecklade, men det är också att märka, att Magnus' besittningar sköto fram mellan de svenska och polska, af hvilken orsak ett polsk-danskt krig låg närmare än ett polsk-svenskt. Fredrik ville emellertid icke göra Magnus' sak till sin, och den senare trädde i allt närmare förbindelse med Ryssland. Hvarje maktutvidgning för Polen på denna sida hämmades sålunda i första rummet af det ryska väldet, och det synes hafva stått klart för Sigismund August, att en långvarigare fred med Ivan var onaturlig och stridande mot Polens intressen.

Detta förklarar, att det rådde köld mellan Polen och Danmark, men att vänskapliga underhandlingar fördes mellan Polen och Sverige, och att gemensamt krig mot Ryssland var ett af öfverläggningsämnena. Den andra hufvudfrågan vid dem rörde Johans penningefordringar och arfskraf. Svågerskapet mellan konungarne underlättade den vänskapliga förbindelsen, hvilken tog sig uttryck i täta underhandlingar.

År 1571 sände Johan till Polen Anders Lorichs och sin sekreterare Sven Elofsson[1], af hvilka den förre kvarstannade och senare uttryckligen erhöll titeln *legatus perpetuus*. I april öfversände Sigismund August en sekreterare till Sverige för att underhandla om Livland[2]. Johan har antagligen direkt eller genom Lorichs svarat, att hans penningefordringar borde uppfyllas, innan man kunde öfverenskomma om gemensamt politiskt uppträdande, och i slutet af året ankom på den grund ett nytt polskt sändebud[3]. Den 7 jan. 1572 skref Johan till hertig Karl, att en polsk legat ankommit några veckor förut för att erbjuda gäldande af de polska skulderna eller ock lämna igen

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 3. Om Lorichs' tidigare öden se sid. 1—3.

[2] *Inv.* under 5 april.

[3] Jfr *Inv.* under 10 jan. 1572, där Johans svar till legaten omtalas och *Titularreg.*, där svar af 10 jan. och 12 april nämnas. — I *Inv.* för den 26 oktober 1572 finnes infördt ett rekommendationsbref för den polske sekreteraren *Martin Fatecki* till Johan; brefvet har alldeles tydligt kommit under orätt år, emedan Sigismund August då redan var död; det skulle möjligen passa under år 1571, men i det korta referatet säges det vara utställdt till »*Dux Finlandiæ*» och sålunda vara af äldre datum.

»panthusen» i Livland; »ändock vi icke ännu äre öfverens komne», fortsatte konungen, »på hvad tid och villkor sådant kan ske»[1].

Senare på året fortsattes underhandlingarna i Polen af Hans Eriksson Jämpte[2], och den 12 och 19 juni skref Sigismund August till Johan om hans förbundsförslag, för hvilket han betygade sin tacksamhet, samt om arfsfrågorna[3]. Den 12 juli kunde konungen i bref till hertigen omnämna, att Sigismund August förklarat sig vilja träda i förbund med Sverige mot Ryssland, enligt en skrifvelse, som Lasse Lucasson fört med sig. Hvad penningefrågan angår, så hade Anders Lorichs gifvit förhoppning om, att Sigismund August snart skulle lämna penningar eller pant, antingen i Livland eller i Preussen. På det senare stället ville Johan dock ej gärna mottaga några slott, emedan de blefvo för långt aflägsna[4].

Dessa underhandlingar[5] afbrötos emellertid helt plötsligt genom Sigismund Augusts död den 7 juli 1572. Johans tjänare Laurentius Rildski kom från Polen med underrättelse därom, på samma gång som han öfverlämnade ett »fullmaktsbref» på panthus i Livland, hvilket den polske konungen hunnit underskrifva före sin död. Johan vidtog genast åtgärder för att besätta nämnda slott, tills hertig Karl hunne komma öfver[6], och skref till Klas Åkesson i Livland den 19 augusti utförligt om saken[7]. Där nämnes att Sigismund August kort före sin död gjort »tilsejelse, så att H. M:tt ville vara i förbund med oss, emot vår hetske fiende Ryssen och hans anhang, och där Gud Allsmäktig icke så hastigt hade kallat H. M:tt af denne värld, då hade vi icke allenest haft till att förmode hielp och bistånd af H. M:tt emot för(bemäl)de vår fiende, utan ock haft mycket bättre lägenhet att förhandle på den penningesumme H. M:t oss skyldig var, sammaledes hvad som oss på vår Elskelige Käre husfrus och drottnings vägnar tillkommer». Emellertid hade Sigismund August inrymt Johan de panthus, som han förut haft,

---

1 *Rreg.*

2 Enligt bref från konungen till honom *Rreg.* 29 mars 1572. *Ödberg* nämner i sitt arbete om Lorichs intet om Hans Eriksson, liksom ej heller något om underhandlingarna 1572.

3 *Inv.*

4 *Rreg. Supplem.*

5 Jfr äfven *Titularreg.*

6 Bref till hertig Karl 24 juli 1572, *Rreg.* Jfr ofvan sid. 134.

7 *Rreg.*

såsom herr Klas kunde se af det originalbref, som brefdragaren hade med sig. En kopia borde genast skickas till den polske administratorn i Livland med begäran om slottens öfverlämnande. — Klas Åkesson affordrade polackarne också slotten, men administratorn ville naturligtvis icke öfverlämna dem under tronledigheten, och till krig med Polen kom det icke, då Johan hade planer på dess krona. Den polske administratorn Chodkiewicz kände sig emellertid underlägsen och sökte draga till sig förstärkningar. Han skref den 31 aug. 1572[1]: »*Inter alia bemerke ich privatim meines Livländischen Amts pericula, dieweil der König in Schweden laut Briefen, so er aus der Canceley unseres gnädigsten Königs hat, sechs Schlösser von mir verlangt, bonis primum verbis, aber er hat dabei vires so gross sind. Schauen Ew. Gnaden in quibus extremis inversor, wenn ich die Schlösser ihm abgebe, actum est de tota Livonia, und um die Häuser zu schützen, habe ich auch nicht einen Mann, ausser 200 Soldreutern. Bitte Ew. Gnaden solches alles wohl zu bedenken, ne hæc pars Reipublicæ detrimentum patiatur.*»

Sigismund Augusts död var därför ett hårdt slag för Johan och för den svenska politiken. Långt ifrån att svenskarne fingo påräkna polackarne såsom bundsförvanter mot Ryssland, förlängdes tvärt om det polsk-ryska stilleståndet. I Polen hade emellertid Johan viktiga intressen att bevaka; dels hade han fordringar på statskassan, liksom hans gemål borde vara medtagen i Sigismund Augusts testamente; dels var det af vikt, att icke till Polens blifvande konung utsågs någon Rysslands vän.

Innan jag fortskrider i min framställning vill jag undersöka, hvad Johan verkligen ägde för fordringar i Polen, eller med andra ord belysa den mycket omtvistade frågan om arfvet efter drottning Katarinas moder, Bona Sforza.

* * *

Bona Sforza var dotter till hertigen af Milano, Johan Galeazzo Sforza (sonson till Frans Sforza) och Isabella af Aragonien, hvilken i sin tur var dotter till konung Alfons II, konung

[1] Till biskopen af Wladislaw. *Busse,* a. a., sid. 89 not 2. Där är originalets polska utbytt mot tyska med bibehållande af latinska uttryck.

af Neapel[1], och förmäldes år 1518 med *Sigismund I*, konung af Polen, i hans andra gifte. Bona erhöll såsom arf efter modern[2]: hertigdömet *Bari*, furstendömet *Rossano*, furstendömet *Manfredonia* och några andra smärre län inom konungariket Neapel[3]. — Det är att märka, att länen öfvergingo till Bona Sforza, ehuru kvinnlig arfsföljd hör till sällsyntheterna enligt feodalrätten[4], och ehuru invändningar redan då synas hafva framkommit[5].

Sigismund och Bona hade fem barn (se släkttaflan), af hvilka, utom sonen Sigismund August, döttrarna Anna och Katarina äro märkligast för de följande undersökningarna.

År 1548 dog Sigismund I, och hans änka bosatte sig på sina polska morgongåfvegods, hvarest hon samlade en stor förmögenhet. Det rådde ej det bästa förhållande mellan henne och sonen, som efterträdde sin fader på tronen; hon synes hafva varit fallen för intriger och förtal och sökte utså missämja mellan Sigismund och hans gemåler. Det berättas till och med, att Sigismund August fruktat att af modern blifva förgiftad[6]. Slutligen beslöt hon att lämna Polen och bosätta sig på sina neapolitanska län, men hennes flyttning berörde en mängd inrikesfrågor, hvilket gjorde, att hon först måste utverka de polska ständernas samtycke. Sedan hon lyckats härutinnan, och i början af januari 1556 öfvervarit dottern Sofias förmälning med hertig Henrik af Braunschweig, anträdde hon resan. Se-

[1] Se släkttaflan. — Enligt *Ciampi, Notizie dei secoli XV e XVI sull'Italia, Polonia e Russia*, sid. 34 ff.

[2] Om länens tidigare historia se *Giannone, Histoire civile de Naples*, IV, sid. 226—228.

[3] *Bari* och *Manfredonia* ligga vid Adriatiska hafvet; det senare omtalade *Foggia* ini landet sydväst om Manfredonia. *Rossano* ligger på nordöstra kusten af den kalabriska halfön. Om länen se t. ex. *Beltrano, Breve descrittione del Regno di Napoli* (Napoli 1644), sid. 228—229, 259—260, 309—310. I *Gazette des Beaux-Arts* började i novemberhäftet år 1897 en artikelserie *Bonne Sforza a Naples* af *S. di Giacomo*, men i den första artikeln — och mer synes ännu icke hafva utkommit — fanns intet af värde för mitt ämne.

[4] Se t. ex. *Boehmeri, Principia Juris feudalis*. Gottingæ 1819, sid. 125: »*Filiarum, vel ex filia nepotum nulla est in feudo successio secundum jus feudale commune.*»

[5] *Kantecki, Die Neapolitanische Summen*, sid. 75. Jfr *Giannone*, a. a., IV, sid. 228—229, där det uppgifves, att Karl V en tid tagit *slottet* Bari i besittning på grund af för Bona osäker arfsrätt, men att han förlänat detsamma till henne år 1536, med förbehåll, att både land och slott efter hennes död skulle återfalla till kronan. — Denna uppgift är dock tvifvelaktig.

[6] *Kantecki*, a. a., sid. 5.

naten hade emellertid förklarat, att hon ifrån Italien icke kunde förfoga öfver sina polska gods, och hon öfverlämnade dem därför alla, på hvad sätt hon än kommit i besittning af dem, vare sig genom gåfva eller köp, till sonen ensam den 25 januari 1556 [1]. Före sin afresa synes hon äfven hafva utlofvat en hemgift af 50,000 gulden åt hvar och en af döttrarna [2]. Hon utdelade stora penningsummor till alla, som underlättat hennes resa,

[1] Endast om hon återvände till Polen, skulle hon återfå godsen. Döttrarna fingo ingen del af dem. *Kantecki,* a. a., sid. 22.

[2] *Kantecki,* a. a., sid. 27.

Husen Sforza, Jagello, Vasa.

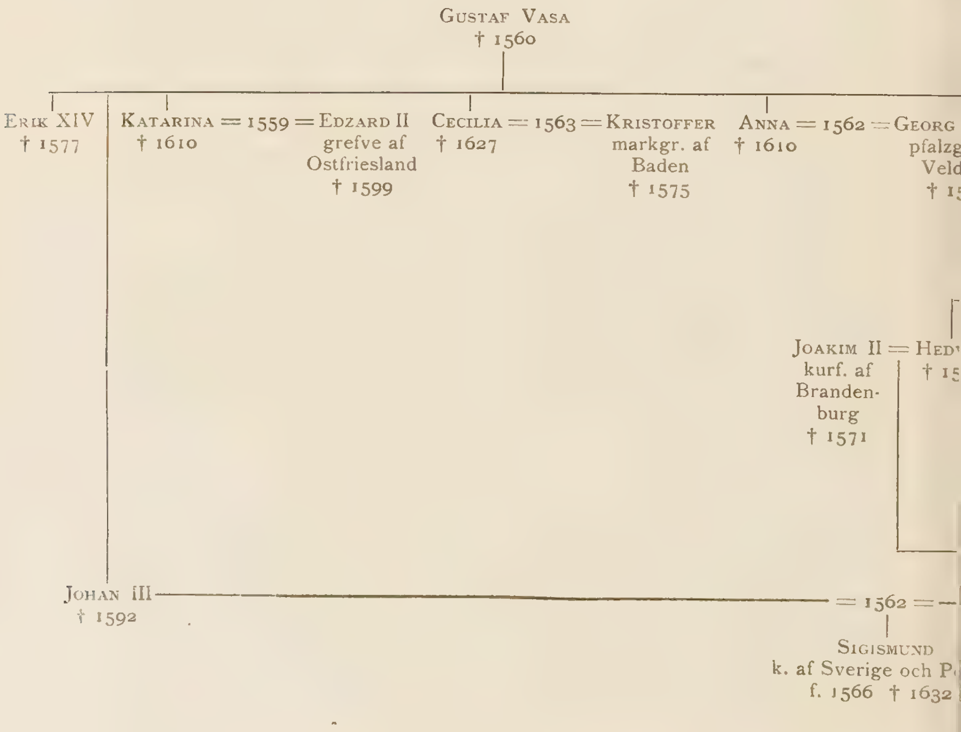

men skall det oaktadt hafva fört ur landet 24 tungt lastade vagnar med dyrbarheter [1]. Under resan mottogs hon med stora hedersbetygelser, först i konung Ferdinands stater, sedan i Padua och Venedig (april 1556) och anlände slutligen till Neapel, där hon säges hafva väntat att blifva utnämnd till spansk vicedrottning [2]. Hennes främste rådgifvare var Giovanni Lorenzo Pappacoda, hvilken under flera år varit diplomatiskt ombud i

[1] *Kantecki,* a. a., sid. 28.

[2] Hennes förhoppning slog dock fel. *Kantecki,* a. a., sid. 31. Om underhandlingarna för resan och resan själf, se samma arbete, sid. 5—31.

FRANS SFORZA
hert. af Milano
† 1466

GALEAZZO MARIA SFORZA
hert. af Milano
† 1476

HIPPOLYTA = ALFONS II
† 1488 | k. af Neapel † 1495

JOHAN GALEAZZO SFORZA = ISABELLA
hert. af Milano † 1494 | † 1524

= 1568 = MAGNUS II hert. af Sachsen-Lauenburg † 1603

ELISABET = 1581 = KRISTOFFER
† 1597 | hert. af Mecklenburg † 1592

KARL IX (1) = 1579 = MARIA AF PFALZ † 1589
† 1611 | (2) = 1592 = KRISTINA AF HOLSTEIN † 1625

(1) BARBARA AF ZIPS = SIGISMUND I = (2) BONA SFORZA
† 1515 | k. af Polen † 1548 | † 1557

…UND II AUGUST
af Polen
† 1572

ISABELLA = JOHAN ZAPOLYA
† 1559 | vojev. af Siebenbürgen k. af Ungarn † 1540

JOHAN SIGISMUND
vojev. af Siebenb.
† 1571

SOFIA = HENRIK
† 1575 | hert. af Braunschweig-Wolfenbüttel (I tidigare gifte) † 1568

HEDVIG = JULIUS
† 1602 | hert. af Br.-Wolfenb. och (efter 1584) af Br.-Calenberg † 1589

ANNA = STEFAN BATORY
† 1596 | k. af Polen † 1586

KATARINA
† 1583

hennes tjänst, en ränkfull och hänsynslös italienare, föga värdig hennes förtroende. Jämte honom omtalas en hans landsman vid namn Camillo Brancacci[1]. — Bonas rättigheter inom länen synas fullständigt hafva respekterats af den spanska regeringen i Neapel, och hon skall hafva genom inköpta jordområden ökat sina besittningar.

År 1556 hotades Neapel af ett anfall af påfven Paul IV, som var i förbund med fransmännen. Vicekonungen, hertigen af Alba, behöfde då penningar för att sätta landet i försvarsskick, och afslöt på konung Filip II:s befallning den 9 maj 1556 en låneöfverenskommelse med drottning Bona af följande innehåll[2]:

1:o Drottning Bona lämnade såsom lån *433,000 dukater* mot 10 % ränta, med särskild bestämmelse, att den årliga räntan skulle utgöra *43,000 dukater.*

2:o Lånesumman kunde när som helst återbetalas, antingen på en gång, eller genom afbetalningar, som emellertid i början ej fingo understiga 100,000 dukater för hvar gång.

3:o Räntan skulle utgå af tullen (eller boskapspenningarne) i *Foggia (»douana di Foggia»),* men drottning Bona skulle ej erhålla någon bestämmanderätt öfver själfva tullen.

Den 20 nov. 1557[3] dog drottning Bona i Bari, efterlämnande ett testamente af hufvudsakligen följande innehåll: Sigismund August insattes såsom universalarfvinge till alla drottningens gods, utlånade penningar och lösegendom, sedan öfriga bestämmelser uppfyllts; Sofia, Anna och Katarina skulle erhålla 50,000 dukater hvar i ett för allt, men Isabella (af Ungarn) 10,000 dukater årligen af inkomsterna i Foggia; en mängd tjänare och andra personer erhöllo rika gåfvor, Giovanni Lorenzo Pappacoda mest, nämligen godsen Noja och Triviano, inkomsterna af godset Rutiliano och en summa af 13,000 dukater; slutligen erhöll konung Filip II länen Bari-Rossano och godsen Moduvio och Pali. — Testamentsexekutorer blefvo Frans Pappacoda, den nyssnämndes fader, Camillo Brancacci och Jakob Culeo[4].

Sigismund August bestred rättmätigheten af detta testa-

---

[1] *Kantecki,* a. a., sid. 31. *Ciampi,* a. a., sid. 39.

[2] *Ciampi,* a. a., sid. 56. *Kantecki,* a. a., sid. 32.

[3] *Ciampi,* a. a., sid. 56. *Kantecki,* a. a., sid. 38. *Hübner, Genealogische Tabellen,* I, har årtalet 1558.

[4] *Kantecki,* a. a., sid. 35—36.

mente, under förebärande, att den svårt sjuka Bona tvungits att underskrifva detsamma utan att vara fullt redig. Skarpa beskyllningar riktades äfven mot den yngre Pappacoda, af innebörd, att han skulle hafva mördat den sjuka för att omintetgöra hvarje ändring i testamentet. Misstankarne härom fingo ökad näring, då de neapolitanska myndigheterna förhindrade hvarje noggrann undersökning, men något fullgiltigt bevis för deras riktighet synes aldrig hafva framlagts [1]. — Senare framlades ett andra testamente, som förklarades vara underskrifvet af Bona senare än det förra, och hvilket var mera fördelaktigt för Sigismund August; det synes emellertid hafva varit förfalskadt [2].

Omedelbart efter Bonas död anlände en ämbetsman från Neapel till Bari och tog slott och län i besittning för Filips räkning, öfvertog allt dyrbart lösöre och deponerade i Neapels kungliga arkiv drottningens papper och affärshandlingar. Den 12 december framlades testamentet inför den kungliga kammaren i Neapel och infördes officiellt i därtill afsedda böcker [3].

Såsom redan anförts, var Bonas kvarlåtenskap af växlande natur, och jag vill närmare skärskåda dess olika delar för att därigenom erhålla en fast utgångspunkt för min följande framställning [4].

1. De polska gödsen stannade fullständigt i Sigismund Augusts ägo, hvilken ju redan förut erhållit dem, dock med villkor att återställa dem till modern i händelse af hennes återkomst till Polen. Om dem kunde sålunda ingen tvist uppstå.

2. Att allt lösöre och reda penningar skulle tillhöra Sigismund August, sedan testamentariska donationer utbetalats, var obestridt och öfverensstämmande med det neapolitanska testamentet. Bland donationer märkes särskildt en summa af 50,000 dukater till hvardera af döttrarna Sofia, Anna och Katarina, hvilken summa utgjorde deras mödernearf. Allt öfrigt skulle tillhöra Sigismund August, men denna del af kvarlåtenskapen hade tagits i förvar af myndigheterna i Neapel, och det gällde att kräfva ut den.

[1] *Kantecki* utgår vid sin framställning från uppfattningen af deras sanning, men lämnar för litet stöd för sin mening.

[2] *Kantecki*, a. a., sid. 38 och 81.

[3] *Kantecki*, a. a., sid. 38—39.

[4] En liknande framställning felas hos *Kantecki*, hvilket gör hans uppgifter något oklara.

3. Bonas fordran af regeringen i Neapel på 433,000 dukater öfvergick på Sigismund August, hvilken sålunda ägde rätt att uppbära 43,000 dukater om året af boskapspenningarne i Foggia, ehuru med skyldighet att af nämnda summa utbetala 10,000 dukater årligen till systern Isabella.

4. Om några gods funnos kvar sedan Filip II och Pappacoda erhållit de för dem bestämda, så borde de tillhöra Sigismund August. Denna punkt är emellertid af mindre vikt.

5. Till sist kommer frågan om länen Bari och Rossano m. fl., om hvilka den hårdaste striden kom att stå. Bona ägde naturligtvis icke rätt att genom testamentariska bestämmelser fritt förfoga öfver dem; testamentet kan sålunda i denna punkt lämnas ur räkningen. Å ena sidan ansåg Filip sig hafva full rätt att indraga länen, och å den andra gjorde Sigismund August anspråk på att äga arfsrätt till dem. Filips uppfattning förefaller riktigast, om man fäster uppmärksamheten vid Karl V:s nyss omnämnda indragande af slottet Bari och senare förlänande af ny investitur, men ingenting bestämdt kan sägas utan tillgång till förläningsbrefven. *Kantecki* har ej haft tillgång till dem, men ställer sig afgjordt på den polska ståndpunkten. Enär Johan III gjorde detsamma, vill jag anföra några bestämmelser rörande länsförhållandena på denna tid, hvilka i viss mån kunna belysa de polsk-svenska krafven och åtgärderna. — Jag vill först rådfråga *Francisci Hotomani De Feudis commentatio tripartita*, tryckt i Köln år 1573[1].

Fullt riktiga äro enligt hans uppfattning endast län, gifna åt män och med enbart manlig arfsföljd. Men småningom hade äfven kvinnliga län kommit i sparsamt bruk. På två sätt kunna dylika uppstå: »*Beneficio siue (vt nostri loquuntur) inuestitura et pacto successorio*». Några författare sägas därefter särskilja två arter af kvinnliga län, ehuru *Hotomanus* själf anser den nyssnämnda indelningen föga lämplig, emedan investitur behöfves, äfven då länet kommit kvinna tillhanda genom arf[2]: »*Quod autem placere nonnullis video, vt aliud sit feudum muliebre, aliud feu-*

[1] Den fullständiga titeln lyder: *Francisci Hotomani, Jurisconsulti clarissimi De Feudis commentatio tripartita. Hoc est Disputatio de jure feudali, Commentarius in usus Feudorum, Dictionarium verborum Feudalium. — Coloniæ apud Ioannem Gymnicum MDLXXIII.* Det framgår af sid. 174, att förf. känt till neapolitanska förhållanden.

[2] *Hotomanus*, a. a., sid. 83.

dum mulieris: et muliebre dicatur, de quo mulier primum inuestita est: mulieris vero quod a patre in mulierem pacto vel priuilegio peruenit.» Men författaren finner ej något fullgiltigt stöd åt denna uppdelning, lika litet som för den rätt *(jus)*, »*vt muliebri feudo filij et filiæ pariter æqualiterque succedant: mulieris feudo filij ex æquitate: filiæ ex pacto.*» — Olika åsikter om kvinnors län funnos sålunda. Författaren utvecklar vidare, att det stode fritt för »*Imperatori aut Capitaneo aut Valuasori nouo beneficio mulierem feudo inuestire: siue id recens, siue paternum mulieris feudum sit*» [1].

»*Iam vero pacto successorio muliebre feudum acquiri dicitur, cum in nouo feudo constituendo conuenit, vt deficiente virili Vasalli stirpe, mulieres succedant: cuius pactionis duos tresue liberos homines testes esse oportet*» [2]. — Att drottning Bona kunde träda i erkänd besittning af länen synes enligt den polska uppfattningen hafva berott på en sådan särskild bestämmelse, hvaremot kejsar Karl tycks hafva häfdat, att ny investitur var nödig såsom källa för hennes öfvertagande af dem. På hvad sätt ordnas den fortsatta arfsföljden?

»*Itaque dictu mirum est quam anguste ac restricte ius illud pactionis successoriæ a maxima feudistarum parte interpretatur* [3]. *In quo primum hæc ab illis pro fundamento Regula ponitur: Non patere locum feminæ in feudi successione, donec masculus superest ex eo qui primus de hoc feudo fuerit investitus. Itaque siue ita dictum sit, vt descedentes masculi et foeminæ feudum habere possint, relicto masculo foemina excluditur* [4], *siue hoc modo, vt filij et filiæ succedant, siue his verbis: vt habeant masculi vel his deficientibus foeminæ, quamvis vnica filia extiterit, ex qua duo filij nati sunt, quorum vnus filiam, alter filium reliquerit* [5].»

Om fördenskull arfsrätt fanns, skulle Sigismund August efter Bonas död ärfva länen, hvilka först efter hans död skulle tillfalla systrarna. Sådan synes också den polska uppfattningen ha varit, och för densamma tala äfven hithörande bestämmelser i *Sam. Strykii, Examen juris feudalis,* tryckt år

---

[1] *Hotomanus,* a. a., sid. 84.
[2] *Hotomanus,* a. a., sid. 84—85.
[3] *Hotomanus,* a. a., sid. 85.
[4] I texten finnes hänvisning till bokens andra afdelning.
[5] Se närmare samma arbete sid. 361.

1692[1], uppställda i frågeform. I kap. XV: »*De successione*» heter det:

»3. *Num vero liberi indistincte admittuntur?* *R*(esponsum). *Neg*(atur), *sed masculi tantum, exclusis filiabus, qvia nec bellis gerendis idoneæ, nec consilio, nisi fragili, Dominum juvare possunt.* — — —

4. *Quid vero de Masculo ex foemina nato? R. Nec hic succedit. Qvamvis enim prohibendi rationes cessent, non tamen plus juris filia in nepotem transmittere potuit, qvam ipsa habuit. Insuper filia nubendo familiam mutat; Familiæ vero causa feuda sunt concessa.*

5. *An filia in feudo fœminino succedit? R. Affirm*(atur), *tam si proprie tale, seu a foemina primo quæsitum, ubi etiam sine speciali pacto succedit, quam si improprie, si scil*(icet) *per pactum foeminæ prospectum.*

6. *Sed num hoc casu simul cum filio admittitur?* — *R. Neg*(atur) *sed masculis demum deficientibus, nisi in specie conventum, ut filiæ simul cum filiis succedant.*

7. *Si feudum pro masculis et fœminis concessum, an fœmina in prima linea tantum superstes excludat masculum in secunda linea?* — *Affirm*(atur). *Qvamdiu enim in prima linea aliqvis superest, qui feudi capax; tamdiu successio ad alteram lineam non devolvitur*[2].»

Den polska uppfattningen var tydligen, att Sigismund August på grund af dylika regler borde ärfva de neapolitanska länen efter modern, samt att systrarnas rätt, och då främst Annas såsom den äldsta kvarlefvandes[3], inträdde först med hans död. Att Katarina ägde en son, gaf hvarken henne eller honom arfsrätt före den äldre systern Anna. Här må emellertid å nyo påpekas, att ofvan anförda rättsregler endast motsvara den polska uppfattningen, och att den spanska var däremot fullständigt stridande.

Af händelsernas utveckling framgår, att Sigismund August gjorde ett betänkligt fel vid arfvets utkräfvande. Om han respekterat testamentets bestämmelser och nöjt sig med att ut-

[1] Den fullständiga titeln lyder: *Sam. Strykii, D. Examen Juris Feudalis, ex novissimis ejus Interpretibus in gratiam Auditorum collectum ac Methodo Institutionum dispositum, Editio V Auctior et Correctior 1692.*

[2] *Strykius*, a. a., sid. 200—201.

[3] Anna var född 1524 och Katarina 1526.

kräfva, hvad honom enligt detsamma borde tillkomma, så hade han måhända lyckats därutinnan utan större svårigheter. Men i stället insinuerade han, att testamentet var förfalskadt, och att modern blifvit mördad, samt kräfde på grund af arfsrätt icke blott lösören och penningar, utan äfven länen. Filip II ställde sig afvisande däremot och hänvisade honom något ironiskt till domstolarne i Neapel; han vägrade länge att utlämna något alls, innan dom fallit. Det hela påminner om fabeln om hunden och köttstycket.

Sigismund August tog sig an saken med stor ifver. Abboten Johan Wysocki, som vistades i Rom såsom polsk legat hos påfven, sändes till Neapel för att utkräfva lösören och penningar; sekreteraren Wojcieck Kryski afgick till Bryssel, där Filip befann sig, och Martin Cromer, kanonikus i Krakau, till kejsar Ferdinand (jan. 1558)[1]. Beskickningen till Filip var viktigast, och Kryski hade i uppdrag att fordra såväl ofördröjligt utlämnande af all drottning Bonas egendom som investitur på länen[2]. Dessa kraf kommo så till vida vid olämplig tidpunkt, som påfven Paul IV och Filip nyligen försonats; om så icke varit, borde Sigismund August kunnat erhålla påfvens hjälp. I stället kom dennes brorson, kardinal Caraffa, till Brüssel och erhöll af Filip hertigdömet Rossano i förläning[3]. Kryski hänvisades sålunda till Neapels domstolar, Cromer fick ord och tomma löften af kejsaren, och Wysocki behandlades med öfverlägsen köld af Alba i Neapel[4]. Sigismund August hotade[5], men hans hot kunde icke skrämma Spaniens konung och båtade föga. Efter långa underhandlingar, hvilka förnämligast leddes af Cromer, åtog sig kejsaren att medla, men spanska ombud infunno sig icke på rätt tid, så att intet blef afgjordt[6]. I juli 1559 utfärdade Filip fullmakt för Sigismund Augusts ombud att i Neapel taga i besittning guld, silfver och en del smycken samt ett års ränta af boskapspenningarne i Foggia, men de neapolitanska myndigheterna vägrade att utlämna något, emedan direkt befall-

[1] *Kantecki*, a. a., sid. 41.
[2] *Kantecki*, a. a., sid. 44.
[3] *Kantecki*, a. a., sid. 48 och 49, noten sid. 50.
[4] *Kantecki*, a. a., sid. 55.
[5] *Kantecki*, a. a., sid. 43, 58—59.
[6] *Kantecki*, a. a., sid. 67. Senare anlände ett spanskt ombud, men då strandade kompromissunderhandlingarna på andra grunder (sid. 93).

ning fran Filip icke kommit dem tillhanda [1]. År 1560 synes någon utbetalning hafva skett, åtminstone af lösören; så framställer åtminstone *Kantecki* [2] saken, men alla viktiga urkunder behöllos af myndigheterna [3]. Enligt en annan uppgift skall Filip först år 1562 hafva förordnat, att allt hvad Bona efterlämnat i penningar, ädelstenar, guld, silfver och andra ägodelar skulle utlämnas till den polske konungen, hvarjämte äfven de 43,000 dukaterna af tullen i Foggia skulle årligen utbetalas; dessa befallningar skola äfven ha utförts af Neapels dåvarande vicekonung, don Parafan di Ribera, den 17 oktober 1562 [4]. Sigismund Augusts rätt till tullinkomsterna i Foggia erkändes blott med någon slags reservation, hvaremot det polska ombudet, Adam Konarski, inlade skriftliga protester i september 1562 och januari 1563. De båda uppgifterna kunna möjligen förlikas på sådant sätt, att befallning om utbetalning anlände 1560, men utfördes först 1562. Om utbetalningarna verkligen började verkställas, så torde de snart hafva afbrutits.

Sigismund August tog flera italienske rättslärde i sin tjänst, men aflönade dem dåligt och hade föga nytta af deras lärdom [5]. Han afsände ännu en sekreterare, Peter Wolski, till Spanien (1561) [6] och hade planer på att hänskjuta hela arfsfrågan till tridentinska mötets afgörande [7]. Wolski kunde ingenting annat vinna än löften och på sin höjd befallningar till Neapel, hvilka där icke hörsammades [8]. Kardinal Commendone rådde påfven (1563) att antaga sig saken för att låta Sigismund August känna, »att Hans Helighets gunst eller ogunst mycket förmådde till och med i en sådan helt personlig angelägenhet» [9]. Rådet ledde icke till någon viktigare påföljd, men belyser den senare påfliga politiken gent emot Sverige. — Cromer stannade hos kejsar Ferdinand till hans död 1564, och Frans Krasinski sändes två år

---

[1] *Kantecki*, a. a., sid. 66.

[2] *Kantecki*, a. a., sid. 70—71.

[3] 18 kistor fyllda med dokument och papper utlämnades slutligen, men viktigare urkunder funnos icke däribland. *Kantecki*, a. a., sid. 88.

[4] *Ciampi*, a. a., sid. 57. Jfr *Kantecki*, a. a., sid. 120.

[5] *Kantecki*, a. a., sid. 80.

[6] *Kantecki*, a. a., sid. 84, 94.

[7] *Kantecki*, a. a., sid. 82.

[8] *Kantecki*, a. a., sid. 90.

[9] *Kantecki*, a. a., sid. 100—101.

senare till Maximilian[1]. Samma år afgick såsom nytt sändebud till Spanien starosten af Lemberg *Peter Barzy*[2]. I Neapel ombyttes flera gånger agenter; år 1569 ditsändes en jurist, Stanislaus Klodzinski. Till Rom afreste tillika kardinal Hosius[3] (1569), men han säges hafva saknat större diplomatisk förmåga och visade sig onödigt beskäftig och ifrig, hvarigenom han blott skadade sin sak. Wolski, som åter var legat i Spanien[4], framlämnade år 1570 ett egenhändigt bref från Sigismund August till Filip[5]. Följden blef uppdrag åt en kommission af kardinal Spinoza, biskopen af Koncka och Ruy Gomez att utreda frågan om länen. Sigismund August blef förtjust och lofvade kommissionens medlemmar genast en tredjedel af länens afkastning[6]. Enligt en uppgift skall utlåtandet hafva varit till Sigismund Augusts fördel, enligt en annan till Filips[7]. Ytterligare underhandlingar afbrötos genom Sigismund Augusts död (7 juli 1572).

Jag har ansett nödigt att så pass utförligt som skett beröra dessa underhandlingar, emedan först därigenom Johan III:s senare försök att utkräfva arfvet ställas i sitt rätta ljus. Innan jag öfvergår till fordringarna från Sverige, vill jag dock beröra ännu ett par punkter från Sigismund Augusts tid.

Den ena är spörsmålet om hvad som verkligen utbetalades i Neapel. Frågan om länen var fortfarande oafgjord, men rörande öfriga fordringar synes någon betalning hafva börjat år 1562[8]. I augusti 1563 skref Sigismund August till svågern Henrik af Braunschweig, att en penningsumma kort förut utbetalats, samt att hertiginnan Sofia skulle hafva rätt att i Neapel lyfta de 50,000 gulden, hvilka tillkommo henne[9]. Henrik tycks redan

---

[1] *Kantecki*, a. a., sid. 104. *Hjärne, Polens nord. politik*, sid. 7, 9.

[2] Han framkom först 1567 och dog 1569. *Kantecki*, a. a., sid. 107—108.

[3] *Kantecki*, a. a., sid. 114.

[4] Han hade såsom sekreterare biträdt Barzy till dennes död.

[5] *Kantecki*, a. a., sid. 122 ff.

[6] *Kantecki*, a. a., sid. 128—129.

[7] *Kantecki*, a. a., sid. 130 och *Ciampi*, a. a., sid. 57—58, där det uppgifves, att utredningen gjorts af en viss *Tommaso Salernitano*. I båda fallen torde samma undersökning afses.

[8] Se ofvan.

[9] »*Was dann belanget die Barrische Sache E. Dcht wol wissen, das wol war ist, das vnns königliche Würden auss Hiesspanien eine summe geldes schonn*

förut å sin gemåls vägnar hafva framkommit med penningfordringar i Neapel, enligt ett bref från kardinal Granvella till den spanske statssekreteraren Gonzalo Perez från juli 1563, där det heter, att hertigens anspråk borde uppfyllas, om de visade sig vara berättigade, emedan hans vänskap vore nyttig för Spanien [1]. Af Sigismund Augusts testamente framgår, att hertigparet lyckats utfå sina penningar, men när det skedde, är ovisst. År 1564 klagade Sigismund August i bref till systern Sofia [2], att legationerna till Italien redan då kostat honom 800,000 gyllen, och att räntan utbetalades till honom i kryddor och siden, men icke i guld. Han förklarade sig vara trött på hela saken, och om han icke skämdes att låta sina fiender erhålla så stora summor, så hade han för länge sedan låtit saken falla. — *Kantecki* sammanfattar sina undersökningar i uttalandet, att räntorna blott med möda kunde utkräfvas, och att af öfriga fordringar endast ett par tusen dukater tid efter annan erlades af de reda penningar, som beslagtagits af myndigheterna vid Bonas död. En förändring till det sämre inträdde för öfrigt, då kardinal Granvella år 1571 blef vicekonung i Neapel, i det att han på lång tid underlät att utbetala räntorna [3]. — Rättegång i Neapel synes hafva begynt år 1570, närmast mot Pappacoda, hvilken emellertid frikändes [4].

Enligt det framlagda testamentet ägde Isabella af Ungarn rätt till 10,000 dukater årligen af den neapolitanska räntan. Hon

etzlich mahl in Konigreich Neapolis zu erlegen alda ihrer königlichen Würden verwaldter hatt benothenn, doch wir durch lange Zeit mit grausamen Kosten vnnd in Neapolis vnndt zu Rom, vnndt zu Venedig (?), vnndt in Hiespanien ahnn keiserl. Majestät Hoff Oratores vnndt agenten habenn gehaltenn vnnd alle durch etzlich iar vergebens. Denn wiewol seine K. W. befelig gab, das mann vnns gelt solde erlegen, so hat mann es doch oder nicht mocht, oder nicht wolt thun. Erst izunder für etzlich Monden ist vnns angehaben einn weniges zu gebenn, welches vnnser obegenandte hinwider Oratores duppelt verzeret habenn» etc. *Kantecki*, a. a., sid. 98, noten.

[1] *Havemann, Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg*, II, sid. 291, not 2 efter *Weiss, Papiers d'Etat du cardinal de Granvelle*, VII, sid. 170.

[2] 25 april 1564. Öfv. i RA från *Przezdziecki, Jagiellonki Polskie.*

[3] *Kantecki*, a. a., sid. 124—125 och 129—130.

[4] *Kantecki*, a. a., sid. 125 och 127. Pappacoda hade af Filip upphöjts till markgrefve af Capurso och ståthållare i Bari, gjorde sig skyldig till underslef mot regeringen och fängslades, men synes slutligen hafva gått alldeles fri, ehuru till sist de polska agenterna försökte anklaga honom för kätteri (!), blott för att få honom oskadliggjord (a. a., sid. 54, 110, 121, 125—126, 131).

dog redan 1559, men hennes son *Johan Sigismund Zapolya* erkände testamentet och sökte på egen hand få ut penningar. Härigenom uppstodo svårigheter för de polska agenterna i Neapel, men en försoning åvägabragtes (1570) mellan Sigismund August och systersonen. Villkoren äro mig icke bekanta [1]. Johan Sigismund dog redan 1571.

* * *

Efter Sigismund Augusts död uppträdde andra såsom arftagare till hans anspråk, men också till hans missräkningar. Den, som en tid bortåt är ifrigast att kräfva ut det hägrande arfvet, är svågern, konung Johan af Sverige. Innan jag öfvergår till en framställning af de diplomatiska underhandlingarna i denna och andra frågor, vill jag undersöka rättmätigheten af de arfsanspråk, som Johans gemål, Katarina Jagellonika, ansåg sig äga.

I okt. 1562 förmäldes i Vilna hertig Johan af Finland med konung Sigismund Augusts syster Katarina. Därvid bestämdes Katarinas hemgift till 32,000 gyllen, oberäknadt smycken o. d., hvarjämte det öfverenskoms, att sedan hertigdömet Bari och alla lösören samt kvarlåtenskapen efter Bona blifvit af konungen i Spanien återlämnade [2], åt hertig Johan för Katarinas räkning 50,000 dukater skulle utbetalas, för hvilka fullgod säkerhet skulle lämnas. Däremot måste Katarina den 5 oktober edligen lofva, att hon, sedan hon fått tillräcklig skriftlig försäkran på hemgiften, afstode åt Sigismund August allt »*så fäderne- som möderne arf, i löst som fast, både nu och kommande, under hvad rätt det henne (mig) ock tillkomma må*», blott med undantag af det, som »*efter släktskaps- och devolutions rätt* [3]» lika med systrarna henne tillkomme.

Den 11 oktober afgaf Johan en skriftlig försäkran att gifva sin gemål morgongåfva »*i motsvarighet mot den hemgift, hvilken såväl i reda penningar som i arfsanspråk efter vår gemåls*

[1] *Kantecki*, a. a., sid. 111—112.

[2] *Fryxell, Handlingar*, III, sid. 74. Tyvärr meddelas blott en »sammandragen öfversättning» af utgifvaren. I *Polonica* finnes en afskrift af *Pacta et conventa inter Sigismundum Augustum et Joannem*, till formen olik de af Fryxell refererade urkunderna. Innehållet är i ofvannämnda punkter detsamma.

[3] *Fryxell*, a. a., III, sid. 72.

moder har genom hans kungl. Maj:t blifvit oss tillerkänd och med särskilda bref försäkrad[1]». — De arfsanspråk, som Johan omtalar, kunna icke vara annat än de 50,000 dukaterna, som skulle utgå, så snart Sigismund August kommit i besittning af de neapolitanska länen.

De öfverenskomna 32,000 gyllen utbetalades icke[2], trots gifvet löfte, och naturligtvis ej heller de 50,000 dukaterna, emedan Sigismund August där kunde skjuta fram, att han ej kommit i besittning af länen i Neapel. Johan behöfde emellertid pengar och utverkade därför, att de 50,000 dukaterna skulle utbetalas, ehuru villkoren rörande länen ej uppfyllts. Den 19 juni 1572, alltså kort före sin död, utfärdade Sigismund August ett öppet bref till sin »sekreterare och agent i Neapel» Stanislaus Klodzinski, däri han gaf honom i uppdrag att till öfverbringaren af brefvet utbetala 50,000 dukater af de neapolitanska inkomsterna, d. v. s. af räntan å 43,000 dukater, antingen på en gång eller i afbetalningar på bestämda tider, så framt nämligen öfverbringaren af brefvet framvisade en fullgiltig fullmakt af drottning Katarina af Sverige, för hvilkens räkning penningarne skulle lyftas[3]. — Detta bref, som naturligtvis lämnades till konung Johan, kom ej förr än flera år senare till användning.

Johan hade också för egen del fordringar på Sigismund August. Vid sin förmälning hade han nämligen lånat honom 120,000 thaler mot 7 livländska slott i säkerhet. För deras befästande måste Johan genast utbetala 14,000 thaler, hvarför skuldsumman enligt hans uppfattning uppgick till 134,000 thaler[4]. Jag har förut nämnt, att slotten gingo förlorade för Johan, men såsom konung återfordrade han dem eller också penningarne. Sigismund August visade sig slutligen äfven i detta fall böjd för tillmötesgående och lämnade fullmakt på pantslott, men genom hans död omintetgjordes deras öfverlämnande till svenskarne.

Johans och Katarinas verkliga fordringar omedelbart före Sigismund Augusts död voro alltså följande:

1:o 50,000 dukater såsom Katarinas möderneарf;

---

[1] *Fryxell*, a. a., III, sid. 66.

[2] Se en odaterad redogörelse för Johans fordringar i Polen från slutet af 1570-talet, börjande »*Anno 62*». *Polonica.*

[3] En afskrift med utförlig vidimation af Erik Sparre m. fl. och försedd med Stockholms stads sigill finnes i *Acta historica i RA.*

[4] Se *Poloinca,* handlingen »*Anno 62*».

2:o 32,000 gyllen såsom Katarinas hemgift;
3:o 120,000 (eller 134,000?) thaler, utgörande ett lån till Sigismund August; samt
4:o ränta eller pant för fordringarna 2:o och 3:o[1], hvaremot den under 1:o ej med rätta vore förfallen förr än Bari-Rossano afträdts af Spanien.

* * *

Med Sigismund Augusts död förändrades saken betydligt, ty arfvet efter honom hade Katarina tydligen icke afsagt sig 1562. Hon nämndes också uttryckligen i Sigismund Augusts testamente, hvars innehåll i hufvuddrag här må refereras[2].

De gods i Litauen, som Sigismund August erhållit efter sin fader eller efter modern Bona Sforza eller som han på annat sätt förvärfvat, skulle lika delas mellan de tre systrarna: drottning Katarina, hertiginnan Sofia och prinsessan Anna, men de bådas andel, som vistades utom Polen, skulle säljas, så att utlänningar ej skulle genom arf eller köp komma öfver stora besittningar i Litauen-Polen[3].

Emedan drottning Isabella af Ungarn och hertiginnan Sofia fått ut sin hemgift, men de andra båda systrarna icke, så skulle en summa af 32,000 ungerska dukater utbetalas till hvardera af dem[4]; Anna skulle dessutom erhålla 1,000 ungerska floriner, eftersom hon var ogift och oförsörjd, jämte större lott än de andra i vissa fall samt nyttjanderätt till en del inkomster, så länge hon var ogift.

Till systrarna öfverlämnade vidare Sigismund August all den rätt, »*quodcunque . . . reuolutum est post mortem Ser*[æ] *Reginæ Bonæ . . . super Ducatu Barense et Rosanense et super aliis bonis tam mobilibus quam immobilibus in Regno Neapolitano aut ex eadem causa apud Philippum Regem Hispaniarum vel ubiuis locorum*». — Faktiskt kom emellertid Anna ensam att betraktas som den rätta arftagerskan till *länen*, något som antagligen stämde bättre öfverens med feodalrättens bestämmelser[5].

1 För åren 1562—1572 beräknade Johan räntan å lånet till 2,000 dukater.
2 Det är dateradt den 6 maj 1571. — En afskrift finnes i *Polonica*.
3 Detta i öfverensstämmelse med Bonas och Sigismund Augusts tidigare öfverenskommelse.
4 Se ofvan om bröllopet i Wilna 1562.
5 Se ofvan sid. 168—170.

Testamentets bestämmelser ledde till långvariga underhandlingar och förvecklingar mellan Anna och Katarina. Sofia af Braunschweig tycks ej mycket vårdat sig om dessa tvister och dog redan 1575[1].

»*Klenoder*» skulle lika delas mellan systrarna, med några föreskrifna undantag.

»*Verum ad augendum Dotem Ser^æ^ Reginæ Catharinæ Reginæ Sveticæ et Ser^æ^ sorori Annæ*», heter det vidare, »*ex pecunia post mortem Ser^æ^ matris nostræ relicta, quæ a Ser^æ^ Philippo Rege Hispaniarum data est Doannæ della Fogge Neapoli, assignamus singulis quinquaginta milia talerorum, quæ summa post decessum nostrum prius esset eis numeranda, et quod superest, id in commune omnibus tribus (cum Zophia ducissa Brunsvicensis olim similem summam ex loco prædicto acceperit) diuideretur*[2].»

När någon af systrarna dog, skulle de öfriga ärfva henne: arftagare efter den sista åter skulle den polsk-litauiska staten blifva.

* * *

Sådant var testamentets viktigaste innehåll; men först många år efter svågerns död kunde Johan få ut ett af de tre originalexemplar, som funnos. Han sökte emellertid kräfva ut sin hustrus arfslott, ehuru han till en början synes haft blott knapphändig kunskap om testamentsbestämmelserna.

Af godsen i Litauen och annorstädes sökte han få ut $^1/_3$, men underhandlingarna därom blefvo mindre betydande och ledde synbarligen ej till något resultat. Klenoderna eller den samlade familjeskatten förvarades på slottet Tykocin, men om den gäller detsamma som om godsen. Viktigare blef Johans försök att utfå, hvad Katarina för öfrigt kunde fordra på grund af broderns testamente:

1:o 50,000 dukater af inkomsterna i Neapel;

2:o 32,000 gyllen såsom hemgift;

3:o för öfrigt $^1/_3$ af Bona Sforzas län och egendom i Neapel, hvartill då också hör det till Spanien utlånade kapitalet å 433,000 dukater.

---

[1] Se längre fram.

[2] Se ofvan om bröllopet i Wilna 1562.

För fullständighetens skull må upptagas:

4:o 1/3 af godsen i Litauen och af familjeskatten. — Af allt, som är upptaget under dessa punkter, ägde Katarina rätt att fordra hälften i stället för tredjedelen efter Sofias död.

Dessutom komma Johans egna fordringar:

5:o Lånet till Sigismund August, jämte ränta på detsamma och möjligen på summorna under 1:o och 2:o[1].

Med ledning af förestående utredning måste man betrakta de akter, som afhandla arfsfrågan; ofta ansåg Johan det ligga i sitt intresse att öfverdrifva sina fordringar, och stundom synes han ej gjort sig reda för, hvad han verkligen med rätta kunde kräfva. En öfverenskommelse mellan systrarna år 1574[2] bidrager att intrassla frågan, emedan dess bestämmelser äro svåra att tyda.

---

[1] Relationen mellan här nämnda myntslag och samtida svenska mynt är icke konstant, utan oafbrutet växlande. Jag vill därför beräkna samtliga summors värde i svenska daler endast för ett år för att åtminstone gifva ett ungefärligt värdebegrepp, och väljer året 1567, emedan jag för detsamma kan stöda mig på *Forssells* framställning (*Sveriges inre historia*, II, sid. 86). En *dubbeldukat* skulle enligt förordning af 7 jan. 1567 motsvara 3 daler, och sålunda *enkel dukat* 1 1/2; *ungersk gyllen*, hvilket det här synes vara fråga om, likaledes 1 1/2 daler, hvarvid dalern räknades lika med 5 mark. 50,000 dukater äro således lika med 75,000 daler och 32,000 gyllen lika med 48,000 daler, hvilket ger en slutsumma af 123,000 daler, hvartill kommer skulden på 120,000 thaler. Daler och thaler äro egentligen samma begrepp och under förutsättning att det slag af thaler, i hvilket lånet utbetalades, kan likställas med det svenska dalermyntet, uppgår slutsumman till 243,000 daler. Därtill kommer 1/3 af de utlånade penningarne i Neapel, hvilka uppgingo till 433,000 dukater, d. v. s. 649,500 daler (1/3 = 216,500 daler) med därå löpande ränta å 43,000 dukater eller 64,500 daler, af hvilken 1/3 (= 21,500 daler) årligen borde tillfalla Johan, sedan de 50,000 dukaterna till Anna och Katarina först undantagits. — För att antyda storleken af dessa summor må påpekas, att Elfsborgs lösen år 1570 utgjorde 150,000 daler, en summa som Johan endast med yttersta svårighet kunde betala. Totalvärdet af statsinkomsterna år 1573 uppgick till 442,513 daler, naturaprestationer medräknade, och år 1582 till 588,800 daler *(Rikshufvudboken)*, i båda fallen icke betäckande utgifterna. Om arfstvisten kunnat afgöras till Johans fördel, skulle statsfinanserna kommit i en jämförelsevis god ställning. För öfrigt må anmärkas, att det icke var dalern utan *marken* som var lagligt mynt, och att relationen mellan dessa båda myntslag var ytterst variabel på grund af olika omständigheter. Omkring 1560 gällde dalern 4 marker, hvilket ansågs ända till 1776 såsom dalerns parikurs. Under 1560-talet sjönk markvärdet, så att dalern gällde 6, 7 och 8 marker och i 1573 års runda ören t. o. m. 24, 32 och 40 marker. 1575 kunde åter räknas 4 marker på dalern (*Numismatiska meddelanden*, II, sid. 31).

[2] Se längre fram.

Ödberg anför[1] de instruktioner, som Anders Lorichs erhöll år 1571 och 1572 i egenskap af legat vid det polska hofvet; och emedan de gifva ett exempel på Johans öfverdrifna anspråk, vill jag underkasta dem en kort kritik. — Lorichs skulle först och främst utkräfva 50,000 dukater, som utgjorde Katarinas »hemgift af polska staten»: det bör vara hennes direkta mödernearf, ehuru visserligen i testamentet summan hänföres till hemgiften. Vidare arfvet i Polen efter Bona Sforza och »mödernearfvet i Italien 540,000 dukater»: för båda krafven anföres oriktig rättsgrund, enär Katarinas kraf på såväl gods i Litauen-Polen, som på pengar i Neapel grundas på hennes arfsrätt efter brodern och ej efter modern; äfven om den i Neapel utlånade summan med upplupna räntor kunde uppgå till 540,000 dukater, så är att märka, att *Katarina blott hade rätt till* $^1/_3$. — Vidare skulle Lorichs utkräfva arfvet efter Sigismund August och efter Katarinas svåger, den ungerske konungen Johan Zapolya samt skatten på slottet Tykocin, värd omkring 200,000 floriner: men arfvet efter brodern utgjorde föga annat än godsen och arfvet i Neapel; med den ungerske konungen afses tydligen Johan Sigismund Zapolya, son till Katarinas syster Isabella, furste af Siebenbürgen och död år 1571; anspråken på detta arf framkomma väl understundom, men endast en mindre del synes hafva utbetalats; hvad åter skatten beträffar, så kunde endast $^1/_3$ tillkomma Katarina.

Katarinas rättmätiga fordringar reduceras sålunda betydligt.

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 3.

IV.

Konungavalet i Polen 1573.

Det stundande konungavalet i Polen var af stor betydelse för Sverige under dåvarande politiska förhållanden. Om det fölle på en person, hvilken på grund af traditionell uppfattning eller utomståendes påtryckningar komme att ansluta sig till den ryska eller österrikiska politiken, så kunde lätt ett svenskt-polskt krig utbryta i Livland, hvarigenom de svenska besittningarna därstädes skulle råka i allvarsam fara; allt hopp om betalning af Johans penningefordringar skulle försvinna, och i ett nytt krig kunde svårligen Danmark hålla sig stilla. Om däremot den blifvande konungen vore Sveriges vän, borde förespeglingarna från Sigismund Augusts sista år kunna blifva verklighet, och sålunda svenska och polska arméer samverka i Livland samt arfs- och skuldfrågan afgöras till Johans fördel. Här gällde det förvisso så mycket, att Johan icke kunde spela den uppmärksamme iakttagarens roll allenast. Han drogs oemotståndligt med i kungavalets intrigspel, och den tanken låg därvid nära, att den konung på Polens tron, som kunde mest gagna Sverige, just vore Sveriges konung, vore Johan själf. Han var ju gift med en syster till den siste Jagellonen och stod polackarne därigenom närmare än många andra furstar, som kunde komma i fråga.

Johan var emellertid långt aflägsen från händelsernas medelpunkt och erhöll sparsamt nyheter på grund af de dåliga kommunikationerna; han hade ej heller till sitt förfogande någon skolad diplomatkår och var ännu föga van att handlägga svåra utrikespolitiska spörsmål. En viss betänksam tröghet fanns i hela hans anläggning bredvid en utpräglad liflighet i uppfattnin-

gen; förhållandet mellan dessa stridiga karaktersdrag var sådant, att han var snar att göra upp planer, men tveksam vid deras utförande. Att han alls hann taga någon befattning med kungavalet, berodde på den polska författningens otymplighet. Flera drag ur densamma äro belysande för de senare tilldragelserna, och jag vill därför lämna en kort framställning af dess viktigaste delar.

Det polska riket bestod af två skilda delar: *konungariket Polen* och *storfurstendömet Litauen*, hvilka tillsamman voro till ytinnehåll större än hvarje annat land i Europa, Ryssland undantaget, utbredande sig från Östersjön ned emot Svarta hafvet, från hvilket det skildes af de krimska tatarernas land och Moldau. I öster gränsade det till Ryssland eller storfurstendömet Moskva och i söder och väster till Siebenbürgen eller Transsilvanien, det habsburgska Ungarn och Böhmen-Schlesien samt Brandenburg och Pommern. Förenade under medeltiden af orsaker, som här kunna förbigås, skildes de två rikena från hvarandra under en kort tid samt återförenades år 1501. Denna skilsmässa blef en kraftig maning för senare regenter att arbeta på stärkande af de enande elementen såsom förberedelse till fullständig sammanslutning. Den, som kraftigast verkade mot detta mål, var Sigismund August, hvilkens politik resulterade i åtskilliga viktiga beslut vid *riksdagen i Lublin år 1569*[1]. Storfurstevärdigheten för Litauen upphörde att vara ärftlig, och gemensamt kungaval bestämdes för båda länderna; förvaltning och ämbetsmannakår, armé och statsfinanser skulle skiljas åt såsom förut, men en gemensam riksdag upprättades; mynt och utrikespolitik skulle äfven vara gemensamma. Ännu en tredje del fanns inom riket, hvilken nu sammanslöts med de två andra med representationsrätt vid riksdagen; det var det polska Preussen, kring Danzig och Thorn. De eröfrade delarne af Livland införlifvades med Litauen[2]. Dessutom funnos två län under den polska kronan, nämligen hertigdömena *Preussen* och *Kurland*.

Genom besluten i Lublin var ett stort steg taget mot ländernas förening, men mycket återstod ännu att göra. »Man hade väl sysselsatt sig med lagstiftning för interregnum. Man hade diskuterat tillvägagångssättet vid kungavalet, sättet för omröst-

[1] Hur mycket som härledde sig från konungens eget initiativ eller från andras påtryckningar, vill jag alldeles lämna osagdt.

[2] *Hist. générale*, IV, sid. 640—642. Jfr ofvan sid. 158.

ningen, tiden och formen för riksdagens sammankallande, men utan att taga något afgörande beslut. Öfverhopad med göromål hade riksdagen i Lublin till en senare sammankomst uppskjutit lösningen af dessa svåra punkter»[1]. Man hade småningom hopat flera smådelar till en stor statsbyggnad, men sammanhållningen felades ännu; konungen hade genom sitt personliga ingripande reglerat förhållandet mellan olika myndigheter i staten, men sedan han fallit ifrån, stodo dessa afundsjukt mot hvarandra, ifriga att utvidga hvar och en sitt eget maktområde. Polens författning är under hastig utveckling vid denna tid, och det är därför vanskligt att söka uppdraga några skarpa konturer af densamma.

Makten var delad mellan konungen, senaten och riksdagen. — *Senaten* stod vid konungens sida, med rådgifvande myndighet[2]. Konungen utnämnde dess medlemmar, men faktiskt stannade senatorsvärdigheten i vissa släkter[3]. Efter riksdagen i Lublin, då Polens och Litauens rådsförsamlingar hopslogos, bestod senaten af 139 medlemmar: två ärkebiskopar, 13 biskopar, 35 palatiner[4], 79 kastellaner[5] och 10 stordignitärer[6]. Främst bland dessa stodo *stormarskalkarne* af Polen och Litauen. Till detta ämbete hörde öfverinseende öfver hofvet, bestämmande af konungens utgifter och skyldighet att vaka öfver rättssäkerheten, där konungen befann sig, förenad med en ganska vidsträckt

[1] *Noailles*, a. a., II, sid. 5.

[2] *Noailles* (a. a., I, sid. 354) beskrifver för en något äldre tid senatens befogenhet på följande sätt: »*Il était le seul pouvoir capable d'imposer à la puissance royale. Jamais le roi ne prenait de décision grave sans le consulter; tous les actes importants devaient être revêtus de la signature des sénateurs.*»

[3] Liksom i Sverige med medeltidens rådsämbete. Äfven andra beröringspunkter med den svenska författningen finnas. Så bestämdes t. ex. år 1572, att några senatorer ständigt skulle vistas hos konungen med ombyte på viss tid. (*Noailles*, a. a., I, sid. 356). Jfr de samtidiga förslagen om »hofråd» i Sverige.

[4] Ett slags ståthållare inom landtdistrikten med vissa judiciella och militära befogenheter och rätt att sammankalla distriktsförsamlingar; oaflönade; fingo kronogods i län (»starostier»), hvilka ej fingo gå i arf.

[5] Ett slags statsämbetsmän under palatinerna med endast militära funktioner.

[6] Se härom *Noailles*, a. a., I, sid. 355 ff. Den venetianske diplomaten *Lippomano*, som vid Sigismund Augusts död befann sig i Polen, uppgifver siffrorna något olika: 2 ärkebiskopar, *hertigen af Preussen*, 13 biskopar, 32 palatiner, 32 öfverkastellaner och 49 underkastellaner samt 10 stordignitärer. *Lippomano*, I, sid. 75.

domsrätt. Dessutom var stormarskalken ordförande i senaten, och sammankallade på konungens befallning dess medlemmar. År 1572 var Johan Firlej, palatin af Krakau, Polens stormarskalk. — *Hofmarskalken* trädde i stormarskalkens ställe, när denne var hindrad; detta ämbete bekläddes för Polen af Andreas Opalinski. — I Polen, liksom äfven i Litauen, funnos en *kansler* och en *vice-kansler*. De företrädde kronan vid riksdagarne och mottogo utländska sändebud, samt bevarade rikets sigill. Kansleren kunde egenmäktigt underteckna en del handlingar, liksom han äfven kunde neka konungen användandet af rikssigillet för beslut, som stredo mot nationens privilegier. Detta ämbete var suspenderadt under interregnum. — *Storskattmästaren* i hvartdera landet förvarade kronjuvelerna och förvaltade statsfinanserna, hvilka voro skäligen obetydliga, enär nästan alla inkomster omedelbart gingo till konungen personligen.

Om senaten i hvarje fall skulle kunna göra sin vilja gällande berodde mycket på konungens personlighet, men äfven på dess förhållande till *riksdagen*. — Denna representerade det politiskt berättigade polska folket, hvilket vill säga detsamma som den polska adeln [1]. Den bestod af konungen, senaten och adelsombud och hade full lagstiftningsrätt samt dessutom bevillningsrätt, ensam rätt att förklara krig, sluta fred, välja tronföljare, besluta om konungens giftermål — eller med andra ord, den kunde afgöra hvarje förevarande fråga [2]. — Det var under Jagellonernas tid, genom deras gynnande af lågadeln, som riksdagens inflytande vuxit, men formerna voro ännu föga bestämda. Väl kunde en sammankomst sprängas af ett större antal, men *liberum veto* var okändt [3]. Med de fria kungavalens period (från 1573) med deras *pacta conventa* ökades oupphörligt riksdagens makt. — Konungen var den, som skulle inkalla riksdagen, hvaremot en af eget initiativ i oppositionssyfte sammanträdande församling kallades »*rokosz*» [4]. — Adelsombuden valdes på distriktsförsamlingar och försågos antingen med specificerade instruktioner eller med fullmakt att omrösta om allt som förekomme, hvarefter de vanligen samlades jämte andra adelsmän till provinsförsamlingar

[1] Om adeln se uppgifterna hos *Lippomano*, I, sid. 72—73; 77—78.

[2] *Noailles*, a. a., I, sid. 368.

[3] Det användes första gången år 1652. *Noailles*, a. a., I, sid. 374.

[4] Se t. ex. *Lippomano*, I, sid. 77.

(en för Storpolen och en för Lillpolen)[1], där politiska frågor debatterades och partierna bildades. Därefter kunde de fullt väpnade begifva sig till riksdagen.

Hvilken var då *konungens ställning* i denna författning? Hans makt tog sig väl ringa ut på papperet, men i verkligheten kunde han ofta göra sin vilja gällande. Han ägde att utdela statsämbeten och äfven att nämna biskopar (utom en); större delen af senatens medlemmar hade honom att tacka för sina platser och voro honom ofta underdåniga; han utförde riksdagsbesluten, och större delen af statens inkomster gingo till honom personligen, och redovisning förekom icke[2]. Framför allt hade konungen rätt att utdela kronogods, »*starostier*», såsom personliga förläningar, och emedan deras antal var stort[3] och de voro spridda öfver alla palatinaten, kunde en kraftig konung lätt skaffa sig anhängare eller bryta ett motstånd. Drottning Bona och Sigismund August hade emellertid slösat med kronogodsen, så att reduktioner blefvo nödiga och utfördes under åren 1562, 1563 och 1567[4].

Mycket berodde emellertid på konungens personliga ingripande; han sammanhöll de olika krafterna inom staten och reglerade deras verksamhet. Därför utbröt en fruktansvärd oreda efter Sigismund Augusts död. En lag från Sigismund I:s tid bestämde, att senaten genast skulle sammanträda och sammankalla en valriksdag. Men nya förslag hade diskuterats år 1569, och ehuru de ej blifvit slutbehandlade, hade de dock verkat ovillighet att lyda de gamla bestämmelserna[5]. — Hvem skulle sammankalla senaten? Den frågan uppstod först, och både ärkebiskopen af Gnesen, *Jakob Uchanski*, Polens primas, och stormarskalken *Johan Firlej*, Polens främste ämbetsman, hvilken ledde öfverläggningarna i senaten, gjorde anspråk på denna rätt. På ärkebiskopens sida stod Storpolens adel, hvaremot hans motståndare talrikast funnos i Lillpolen, där några stora släkter dominerade. Därtill kom, att Firlej var protestant (kalvinist), och att äfven religiösa motsatser spelade in.

---

[1] Jfr *Hist. générale*, IV, sid. 632. *Noailles*, a. a., I, sid. 377—378.

[2] *Noailles*, a. a., I, sid. 339—340, efter en framställning af påflige legaten Julius Ruggieri, som kom till Polen 1568. — Ämbetsmän voro emellertid oafsättliga.

[3] Enligt *Lippomano*, I, sid. 75, uppgick antalet ämbeten och beneficier, hvilka konungen ägde att utdela, till 20,000.

[4] *Noailles*, a. a., I, sid. 349—350.

[5] *Noailles*, a. a., II, sid. 3—4.

Reformationen kom tidigt till Polen [1], men en olycka för dess framtida bestånd var talrikheten af olika bekännelser och sekter, som där togo fart. Polackarne voro intresserade för det nya, och de blefvo därför i stort antal på olika orter eller på olika tider lutheraner, kalvinister, anabaptister, socianer och »böhmiska bröder» [2]. Detta blef också orsaken till, att en viss tolerans tidigt gjorde sig gällande. »Jag skulle gifva hälften af mitt lif», sade den trogne katoliken Johan Zamoyski, »om jag finge se dem, som öfvergifvit katolicismen, återvända till den; men jag skulle hellre gifva hela mitt lif, än att jag finge se dem tvingas därtill.» — Och *Cromer*, som förestod Ermelands stift såsom koadjutor, medan dess ärkebiskop, kardinal Hosius, var i Rom eller Wien, och som ingen kan misstänka för kätterska åsikter, uttryckte samma sak i orden: »*Ut rex tueatur pacem inter dissidentes de religione justum est*» [3]. — En tid funnos tankar på en särskild polsk nationalkyrka, och själfve ärkebiskop Uchanski var icke obenägen för planen [4]; men den kunde aldrig utföras, och Uchanski blef åter god katolik. I stället förenade sig närmare lutheraner, kalvinister och böhmiska bröder vid *synoden i Sandomir 1570*. Men då var reformationsverket i Polen redan på regress. Det var den katolska reaktionens väldiga strömning som nådde fram. Påfliga legater såsom Commendone voro ifrigt verksamma, och biskopen af Ermeland, *Stanislaus Hosius*, trädde i spetsen för rörelsen inom landet. Jag har förut haft anledning nämna hans namn i samband med politiska frågor, men hans ojämförligt mycket större betydelse ligger inom det religiösa och kyrkopolitiska området. Han blef kardinal och en af presidenterna vid det tridentinska mötet år 1561 samt senare påfvens storpenitentiarius; han dog i Rom 1579. Hans brefväxling bär vittne om hans vidtomfattande katolska nit; han sände bref fulla af uppmuntran, förmaningar eller loford till flera regerande furstar, såsom kejsar Maximilian, hertig Albrekt af Bayern och hertigen af Jülich. I Polen syntes till-

[1] Johan Huss hade haft många anhängare i Polen, och år 1500 hade Storpolens adel fordrat nattvardens utdelande med kalken för lekmän. *Pollard, The jesuits in Poland*, sid. 9.

[2] *Pollard*, a. a., sid. 11 ff. Äfven rena hedningar funnos jämte muhammedaner.

[3] *Noailles*, a. a., II, sid. 101.

[4] Den polska kyrkan hade redan under medeltiden varit ganska oberoende af Rom. *Pollard*, a. a., sid. 7.

ståndet tröstlöst från en katoliks synpunkt; 2,000 katolska kyrkor sägas hafva upplåtits åt protestanter[1]; lämpliga präster funnos icke att tillgå, och undervisningen låg nere. Adelsmännen tillvällade sig *jus reformandi* på sina gods, och Sigismund August sökte blott medla och jämka. År 1551 uppsatte Hosius en katolsk trosbekännelse, hvilken blef vida spridd; år 1564 skref han till ordensgeneralen Lainez om jesuiters sändande. Hans begäran uppfylldes, och de första jesuiterna slogo sig ner i *Braunsberg*, senare i *Pultusk* och *Wilna*. Ett fjärde kollegium uppstod i *Posen* år 1571[2] Viktigt var, att medlemmar af de stora släkterna återgingo till katolsk bekännelse, såsom Chodkiewicz, Radziwill, Laski[3]. Firlejs egen son blef katolik. En uppmärksam iakttagare ansåg katolicismens ställning visserligen hotad af kätterierna, men ingalunda farlig; en katolsk konung borde lätt kunna återställa den religiösa enheten, om han blott förlänade katoliker ämbeten och hedersposter, emedan polackarne skulle drifvas af sin äregirighet att omfatta konungens religion[4].

Det var fördenskull af största vikt för båda religionspartierna att utöfva inflytande på kungavalet. I spetsen för katolikerna stod Uchanski, och protestanternas ledare var Firley. Båda handlade till en början raskt; de samlade omkring sig senatorer och adelsmän och utlyste på egen hand församlingar: den förre valriksdag, den senare senatssammankomst. En mängd senators- och adelsförsamlingar sammanträdde och protesterade mot hvarandra, och på sådant sätt gick hela sommaren och en del af hösten 1572[5]. Slutligen slöto hufvudpartierna ett slags försoning vid en gemensam sammankomst i Kaski, den 1 november. Men där enades man blott om att sammankalla senaten till den 6 januari 1573, i Warschau; dit skulle också sändas två adelsombud från hvarje distrikt för att tillsamman med senaten bestämma formerna för valet, en egendomlig församling, som blef Polens första *konvokationsriksdag*. sedan efterföljd af dylika vid hvarje interregnum[6].

Någon enhetlig styrelse fanns emellertid icke, men Polens

[1] *Pollard*, a. a., sid. 17.
[2] *Pollard*, a. a., sid. 16—22.
[3] *Noailles*, a. a., II, sid. 113.
[4] *Lippomano*, I, sid. 74.
[5] *Noailles*, a. a., II, sid. 17—38.
[6] *Noailles*, a. a., II, sid. 39—44.

räddning under ett interregnum blef dess decentralisation, såsom *Noailles* tämligen parodoxalt uttrycker sig. Öfverallt bildades »konfederationer», där deltagarne lofvade att gemensamt upprätthålla lugn och frid och att värja sitt område med vapenmakt, om så behöfdes.

Tronkandidaterna började visa sig. De förnämsta voro *hertig Henrik af Anjou* och *ärkehertig Ernst*, kejsar Maximilian II:s andre son.

Den uppväxande franska diplomatien betraktade sedan Karl V:s dagar såsom ett af sina största mål att öfverallt träda hindrande i vägen för den spanska eller österrikiska. Colignys stora plan var att förena franska hugenotter och katoliker i ett stort nationellt krig mot den spanska monarkien för att taga Belgien [1]. Och ett uttryck af samma sträfvande var förslaget att göra en fransk prins till Polens konung, hvarigenom en motvikt i öster skulle vinnas mot Österrike. Första tanken därpå synes ha uppstått i början af år 1571, och den lämpligaste formen ansågs då vara, att Henrik af Anjou skulle förmälas med Anna och förklaras för Sigismund Augusts efterträdare [2]. Denna gång fick planen förfalla, men den återupptogs i början af år 1572. Dess kraftigaste målsman var *Jean de Montluc*, biskop af *Valencia*, hvilkens naturlige son Jean de Balagny sändes till Polen för att arbeta för dess realiserande. Han kom till Sigismund Augusts dödsbädd, så att han ej ens kunde få företräde. Han knöt dock nyttiga förbindelser, och till valriksdagen afsändes hans fader såsom fransk legat för att formligen föreslå hertigen af Anjou. För honom talade dels hans rykte för tapperhet — han hade besegrat hugenotternas härar vid ett par tillfällen — och dels Frankrikes förbindelser med Turkiet, hvarigenom polackarne kunde hoppas behålla fred i söder, om det hotande ryska kriget åter skulle utbryta [3].

Den österrikiska grenen af huset Habsburg åter ville fortskrida på sin bana att genom fredliga medel öka sitt maktområde. Mellan Österrike och Polen hade af gammalt rådt ovänskap i följd af striden om inflytandet i östra Europa, och i slutet af 1400-talet närmade sig hofvet i Wien den ryske storfursten

[1] Se ofvan sid. 75.

[2] *Noailles*, a. a., I, sid. 49.

[3] Om Henriks person yttrar sig *Lippomano*, II (sid. 146), ganska fördelaktigt.

för att öfverenskomma om gemensamt uppträdande mot Polen [1]. Men sedan polackarne slagit ryssarne tillbaka vid Oroza (1514), afbröt kejsaren sin förbindelse med Moskva och började närma sig Polen. Genom valet af en österrikisk ärkehertig till polsk konung år 1573 skulle en kraftig makt hafva bildats mot turkarnes anlopp, och därutinnan skulle också ligga vinsten för den polska staten. Påfvens legat i Polen, kardinal Commendone, var i början mycket verksam för ärkehertig Ernsts val.

Öfriga medsökande voro *hertig Albrekt Fredrik* af Preussen [2], själf vasall under den polska kronan, *storfursten Ivan* af Moskva, som dock var alltför impopulär i Polen för att kunna genomdrifva sitt val, vojevoden af Transilvanien *Stefan Bathori* samt Sveriges konung *Johan III.*

Den sistnämnde tog sig lång tid att bestämma sitt handlingssätt. Den 28 april 1572 inrapporterade Lorichs, att Sigismund August vore svårt sjuk och antagligen snart skulle dö; han uttalade också en förhoppning, att hertig Sigismund — då 6 år gammal — skulle bli hans efterträdare. Johan svarade, att Sigismund var hans ende son, så att de svenska ständerna ej gärna skulle vilja umbära honom ur riket, men om polackarne ville taga honom till konung utan otillbörliga konditioner, så skulle han ej motsätta sig hans val. — Johan lofvade också sända en legation till Polen under Hogenskild Bielkes ledning [3].

Strax efter Sigismund Augusts död (7 juli 1572) trädde några polska stormän i underhandling med Lorichs om Johans eget val till polsk konung. Hvad man hoppades af honom, vore enligt deras utsaga, att han skulle återtaga Polotsk och Smolensk från Ryssland, eröfra Narva och utestänga ryssarne från Östersjön, införlifva svenska Livland med Polen, samt naturligtvis att han skulle hålla Polens fri- och rättigheter; hans gifte med en jagellonsk prinsessa borde främja hans sak [4]. Johan underrättades genast om svågerns död genom Laurentius Rildski, som äfven medförde fullmakt på pantslotten i Livland [5], men något omnäm-

---

[1] *Noailles,* a. a., I, sid. 139.

[2] Denne hade efterträdt sin fader år 1568, blef myndig 1571 och visade tidigt tecken till svagsinthet.

[3] Närmast för att fordra och mottaga drottningens arf, m. m. Se *Ödberg, Lorichs,* sid. 3—4.

[4] *Ödberg, Lorichs,* sid. 4—5.

[5] Se ofvan sid. 161.

nande af utsikten för Johan att blifva Polens konung synes icke samtidigt hafva skett.

Johans afsikt att sända en legation till Polen mognade emellertid, och den 31 juli 1572 utfärdade han en latinsk instruktion för de sändebud, som dit skulle afgå [1]. Men där omtalas ej med ett ord förslaget att välja Sigismund eller Johan till konung. I stället är det blott tal om penningefordringar i Polen och framför allt om ett svenskt-polskt förbund mot Ryssland. I fråga härom framställer Johan allt i den bästa dager: storfursten hade bedt om fredsunderhandlare till Ryssland, men därmed finge anstå, tills Johan blefve viss om Polens afsikter; allt vore också i bästa ordning för ett krig; svenska Livland hade öfverlämnats till hertig Karl, och han hade redan afrest dit »*cum instructo exercitu*». Detta var visserligen en uppenbar osanning [2], men för Johans starka inbillningskraft var hans afresa väl lika säker, som om den redan vore skedd. — Emellertid borde Polen uppsäga stillestandet af år 1570 (afslutet på 3 år), och alla fredsunderhandlingar borde vara gemensamma; hvardera parten skulle behålla sina eröfringar, och Johans fordringar vid en kommande fred vore Dorpats stift, Narva, Ivangorod, Nöteborg, Kexholm »*et illa Russiæ parte quæ ad decem milliaria Nouogardiæ usque se extendit.*» Emellertid skulle Katarinas mödernearf utkräfvas, och innan förbund slöts, borde sändebuden vara säkra på återbetalning af lånesumman med ränta. I nödfall kunde några slott tagas i pant utom dem, som Johan förut haft i Livland, »*uel in Liuonia vel Borussia*»: om senaten ej skulle vilja upplåta några borgar i Preussen, så skulle sändebuden fordra pantslott i Livland ända till Düna, »*si non omnes* (som Polen innehade), *saltem quot integræ debitæ summæ satisfaciant.*» Johan vore nöjd med 14 pantslott i stället för de 7, som förut afträdts, men då skulle också räntan på lånet vara inräknad. — Om senaten ej skulle vilja bryta stilleståndet med Ryssland, så skulle legaterna söka få subsidier eller hjälptrupper, och om den ville förlänga stilleståndet, så borde Sverige medtagas.

[1] Den återfinnes i *Polonica*. — *Ödberg, Lorichs,* sid. 5 daterar instruktionen den 6 aug. — I samma bunt ligga emellertid *dels* en *instruktion* på latin, af den *31 juli,* och *dels* en *Memorialssedel* på svenska, som uppgifves vara af konung och råd utfärdad *jämte* instruktionen. Denna bär datum 6 aug., och det är dess innehåll, som refereras af *Ödberg,* hvilken förbisett hufvudinstruktionen.

[2] Se ofvan sid. 134.

Där fanns ej ett ord om kungavalet. Antagligen framkom Lorichs' bref om några polackars erbjudande af kronan till Johan först senare, och måhända på grund därutaf blef innehållet i ett tillägg till instruktionen, en »memorials-sedel», af den 6 aug. något olika. Om valet skulle falla på Sigismund (!), så kunde han ej genast afsändas, men skulle i Sverige uppfostras i »saker och tungomål», som voro tjänliga; han kunde redan bra polska efter sin ålder. — Johan inskärpte äfven hos sina legater att välvilligt upptaga, om de kejserliga sändebuden i Polen skulle gifva tillfälle att tala om något »*heiratz contract emellan Key. Mattz och våre lifsarfvingar anten herre eller fröken*», men afgörandet borde uppskjutas; olika religion borde ej vara ett hinder för ett dylikt gifte[1].

Häraf synes mig framgå, att Johan ej med all makt ville arbeta på sonens val[2] — och ensamt om Sigismund var det ännu tal —, men att han ej skulle illa upptaga, om det fölle på honom. Hans hufvudsyfte var att få Polen på ett eller annat sätt till bundsförvant mot Ryssland, och ett medel därtill vore naturligtvis en personalunion mellan båda rikena. Med senaten skulle alltså underhandlingar inledas om hjälp eller subsidier, men dessutom borde sändebuden närma sig de kejserliga, naturligtvis för att vänskap skulle kunna upprätthållas med Polen-Österrike, om det åter blefve dessa länder, som genom valet af en ärkehertig till polsk konung komme att förenas. Om Henriks af Anjou kandidatur hade Johan antagligen ännu ingenting hört. — Denna halft neutrala politik blef i längden ohållbar.

I biinstruktionen, som var utfärdad för riksråden Hogenskild Bielke och Gustaf Banér samt Klas Bielke, anbefalles äfven utkräfvandet af fordringarna i Polen; legaterna skulle försöka få låna 30,000 daler af hertigen af Preussen[3], hvilket synes hafva lyckats; låneunderhandlingar hade för öfrigt påbörjats redan förut. Dessutom låg fortfarande förhållandet till Ryssland konungen varmt om hjärtat; enligt tillägget skulle sändebuden hos »Rådet

[1] Det var sålunda ännu icke Johans afsikt att uppfostra Sigismund i katolska läran.

[2] Punkten om valet kommer först i andra rummet; den om giftermål står förut.

[3] Dennes farmor var syster till Sigismund I af Polen och hans far kusin till Katarina af Sverige; Johan kunde åberopa sig på släktskap vid låneunderhandlingarna.

i Pålen därpå förhandle, att ibland de andre conditioner, som vi begäre, att de skole förestelle Muskoviten» må vara afträdandet af alla slott och län mellan Narva och Reval jämte jurisdiktionen därstädes [1].

Sändebuden förseddes med ännu några skrifvelser från konungens kansli [2]. Däribland återfinna vi i främsta rummet *kreditiv* med datum 3 augusti dels till prinsessan Anna, dels till Polens ständer och senat, i hvilket senare förbundet mot Ryssland omnämnes såsom föremål för sändebudens underhandlingar [3]; vidare ett *pass (saluus conductus)* af den 6 augusti; ett särskildt kreditiv till Litauens ständer af 11 augusti samt *specialfullmakter* att lyfta allehanda penningesummor, såsom Katarinas mödernearf på 50,000 ungerska gulden, lånet till Sigismund August på 120,000 thaler och Katarinas hemgift. Sigismund Augusts bref af 19 juni bifogades [4].

Motigheter hindrade legaterna att genast afresa. Hogenskild Bielke insjuknade [5]. Under tiden synes — måhända i följd af Lorichs' bref — den tanken ha uppstått hos Johan, att det vore förmånligare att själf blifva Polens konung. Den 23 aug. [6] skref han på nytt till Gustaf Banér, att han öfver Danzig hade fått veta, att Polen-Litauen ifrigt rustade mot ryssarne; konungavalet förestode med det första, »och där som valet skedde på oss, så vore intet vissere, än att man . . . kunde komme till en lidelig frid med Ryssen»; legationen borde därför afgå med det första. — En vecka senare (30 aug.) skref Johan till herr Åke Bengtsson att afresa i Hogenskild Bielkes ställe [7], och till honom kom ett nytt bref af den 5 sept. [7] med förmaningar att skynda, eme-

---

1 Jfr *Ödberg, Lorichs,* sid. 5.

2 Jfr ofvan sid. 27.

3 Detta senare är tryckt hos *Noailles,* a. a., III, sid. 173, med datum 4 aug.

4 Alla dessa skrifvelser finnas omnämnda i *Inv.* och funnos sålunda i arkivet, sedan legationen återvändt. I fråga om kreditiven torde originalen hafva framlämnats och endast koncept legat kvar i Stockholm; specialfullmakterna uppräknas flera gånger under olika data: 2, 3, 4, 5, 11 aug. och jan. 1573, hvilket antyder att förändringar gjorts vid utskrifvandet samt att de olika koncepten blefvo förvarade. Brefvet från Sigismund August upptages under 19 aug., då han för längesedan var död; hans bref af 19 juni (se ofvan sid. 161) afses tydligen. Jfr *RA:s Medd.,* IV, sid. 449.

5 Se bref till Gustaf Banér 20 aug. 1572, *Rreg.*

6 *Rreg.*

7 *Rreg.*

dan bref kommit från Lorichs med ifrig begäran om legationens afsändande; fartyg låge färdiga vid Elfsnabben och Gustaf Banér hade fått »*kreditiv, fullmakt, instruktion och memorial*». — Ännu i oktober hade inga legater afrest, och konungen ämnade då sända Gustaf Banér, Klas Bielke och Anders Siffridsson[1]. Den 15 okt.[2] befallas ytterligare Hogenskild Bielke, Gustaf Banér och Klas Bielke att två dagar efter brefvets mottagande infinna sig hos konungen. Hogenskild borde särskildt ge klart besked, om han kunde resa eller ej. — Dessa olika bref och befallningar gifva en föreställning om svårigheten för Johan att erhålla lämpliga sändebud.

Först i januari 1573 afgick legationen, sedan Hogenskild blifvit frisk. Den medförde till Lorichs ett bref från Johan med befallning att underhandla med påflige legaten i Polen om Katarinas anammande af nattvarden efter luthersk ritus[3]. — Legationen kom för sent för att kunna bestämma valet. Redan i september 1572 hade de kejserliga sändebuden ankommit till Polen[4], och i slutet af oktober anlände Montluc[5]. Den senare uppträdde från början både försiktigt och klokt, hvarför det franska partiet oafbrutet tillväxte; den österrikiska diplomatien kunde däremot ej rätt använda sina fördelar, och böhmarnes ställning i den habsburgska monarkien var ej heller lockande för polackarne; det uppgifves, att några böhmare i den habsburgska legationen i hemlighet afrådde polackarne att välja ärkehertigen. Dessutom var af gammalt ordet tysk tämligen förhatligt i Polen, och legationens ledare, friherre von Rosenberg[6], uppträdde öfvermodigt mot lågadeln, som egentligen afgjorde valet. Härtill kommer att ett krig mot Turkiet, som blifvit en säker följd af en habsburgares val, icke var populärt i Polen.

Den 6 januari 1573 öppnades den öfverenskomna konvokationsriksdagen; den bestod af senaten och två valda om-

[1] *Rreg.* 10 okt. 1572.

[2] *Rreg.*

[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 5.

[4] *Noailles,* a. a., II, sid. 90.

[5] *Noailles,* a. a., II, sid. 61.

[6] Rosenberg var gift med Sofia, dotter till kurfurst Joakim af Brandenburg och prinsessan Hedvig af Polen, halfsyster till Katarina. Han nämndes fördenskull själf såsom tronkandidat. *J. G. Droysen, Geschichte des preussischen Politik,* II, 2, sid. 470.

bud från hvarje valkrets. Det bestämdes, att alla adelsmän omedelbart skulle hafva rösträtt [1], liksom äfven vara valbara. Endast närvarande fingo utöfva sin rösträtt, och därför blef valet af riksdagsort af den största betydelse. Det katolska partiet dref igenom, att orten bestämdes till slätten Kamien, nära Warschau [2], där befolkningen var katolsk. Dagen för valriksdagens sammanträde bestämdes till den 6 april. Därefter bestämdes formerna närmare: tronkandidaternas försvarare skulle först höras, och sedan skulle lagarne revideras, hvarefter själfva valet skulle ske; främmande sändebud skulle genast efter föredragande af sina ärenden aflägsnas från valorten [3].

Emellertid ökades antalet af hertigens af Anjou anhängare. Montluc hade sökt uppträda mindre bestämdt i religionsfrågan för att vinna terräng inom båda de stora religiösa partierna, men i slutet af år 1572 kom underrättelsen om Bartolomeinattens styggelser och hotade att fördärfva allt. Det fordrades hela hans skicklighet jämte utbredande af ströskrifter af den franska politikens skarpaste pennor för att i någon mån minska intrycket däraf. Protestanterna med Firlej i spetsen satte sig dock i sinnet att förekomma något dylikt i Polen; då de sågo sig vara i minoritet, sökte de åvägabringa en lagrevision och därvid få religionsfriheten betryggad: dithörande bestämmelser skulle intagas i »*pacta conventa*», hvilka den nyvalde konungen genast skulle underskrifva. Trots katolikernas motstånd, genomdrefs visserligen ej en revision vid konvokationsriksdagen, men åtminstone beslut om, att en sådan skulle vidtagas vid valriksdagen [4]. I religionsfrågan föreslogo protestanterna en allmän konfederation, en öfverenskommelse af alla att låta hvar och en hafva religionsfrihet. En kommitté af hälften protestanter, hälften katoliker utarbetade ett förslag, som underskrefs af senatorerna och adelsombuden, med undantag af de katolska biskoparne. Beslutet skulle emellertid underställas valförsamlingens ompröfning [5].

Den påflige legaten, kardinal Commendone, gjorde en viktig

[1] Adelsmännens omedelbara valrätt var förut formellt erkänd, t. ex. i edikt af Sigismund I 1530 och 1538, men Sigismund II August valdes på vanlig riksdag af valda ombud. *Noailles,* a. a., II, sid. 185.

[2] *Noailles,* a. a., II, sid. 196.

[3] *Noailles,* a. a., II, sid. 198.

[4] *Noailles,* a. a., II, sid. 211.

[5] *Noailles,* a. a., II, sid. 214—215.

frontförändring före valriksdagen. Först var han ytterst verksam för ärkehertig Ernst, och jesuiter läto trycka skrifter, där prins Henriks delaktighet i det parisiska blodbröllopet höjdes till skyarna — naturligtvis för att göra honom omöjlig i de moderatas ögon; men det franska partiets raska tillväxt gjorde kardinalen betänksam. Om katolikerna splittrade sig kring två kandidater, kunde lätt en protestant bli vald; utsikterna syntes mest lofvande för den franske kandidaten, och Commendone öfvergaf därför habsburgarens parti[1].

Den 5 april öppnades valriksdagen. Omkring 40,000 adelsmän voro samlade, relativt mest från trakten närmast valorten, från det katolska Mazovien. Den 7 april talade Rosenberg för ärkehertig Ernst; han hänvisade bl. a. därpå, att genom dennes val Polens politiska ställning skulle tryggas; landet skulle få bistånd i alla faror af kejsardömet och alla dess vasaller i Tyskland och Italien samt skulle i Danmark få en nyttig bundsförvant vid Östersjön. Filip II erbjöd redan ett anfallsförbund till lands och sjös. I händelse af ärkehertigens val garanterade kejsaren återtagandet af alla ryssarnes eröfringar; utan eget medgifvande skulle Polen aldrig indragas i krig mot Turkiet m. m.

Därefter skulle Montluc uppträda, men han ställde sig sjuk för att få korrigera sitt tal med anledning af Rosenbergs anförande. Han uppträdde först den 8 april. Det märkligaste i hans tal äro hans löften angående *pacta conventa:* med Frankrike skulle ett försvarsförbund slutas; polska köpmän skulle likställas med franska, så i Frankrike som på Medelhafvet; framför allt mot Ryssland skulle Karl IX hjälpa Polen med all sin makt och genast sända 4,000 gascognska soldater till Livland samt på egen bekostnad underhålla dem. Prins Henrik skulle till Polens bästa använda inkomsterna af sina gods i Frankrike, uppgående till 450,000 floriner om året; han skulle återupprätta Krakaus universitet, underhålla en flotta i Östersjön och utverka af Turkiet »något, hvarigenom konungariket Polen skulle få en stor tillökning i sin storlek» o. d.[2]. Med det sista afsågs, att Frankrike skulle skaffa Polen öfverhögheten öfver Moldau, om Henrik blefve vald. Men med den vänskap, som en tid verkligen rådt mellan Frankrike och Turkiet, var det för tillfället föga bevändt; i bref till den polska senaten uppmanade storvesiren till valet af en

[1] *Noailles,* a. a., II, sid. 259—260.
[2] *Noailles,* a. a., II, sid. 280.

polsk adelsman. Det franska löftet om Moldau var därför föga värdt.

Sedan kom turen till de svenska legaterna. De hade anländt senare än de österrikiska och franska, och om deras verksamhet är föga kändt [1]. Bland dem funnos dock män, som voro väl bepröfvade och eljes visade sig vara goda underhandlare; där fanns Hogenskild Bielke, Gustaf Banér, Klas Bielke, den unge Mauritz Sture jämte Anders Lorichs, Petrus Mikaelis, Herman Bruser och andra [2]. Men bristen på penningar hindrade hvarje kraftigare uppträdande. Johans finansiella ställning var mycket dålig, och legaterna hade därför beordrats att, om de ej fingo det begärda lånet af hertigen af Preussen, försälja örlogsfartyget St. Kristoffer, som antagligen fört dem öfver, och af försäljningssumman taga det erforderliga (4,000 daler) till sitt underhåll [3]. En sådan penningebrist måste inverka ofördelaktigt. Därtill kom att de ursprungliga instruktionerna voro otillräckliga, och att brefväxlingen med Sverige under vintern var mycket långsam. Ett bref från Johan af den 1 januari 1573 finnes bevaradt i koncept [4], i hvilket han klagar öfver, att legaterna för litet inberättat om det stundande valet. Deras begäran om skänker till polackar och andra hjälpare kunde han blott så till vida tillmötesgå, som han sände några loskinn till en af de kejserlige legaterna. För öfrigt betonade han ånyo, att förbund mot ryssen och krafvet af penningar vore viktigare än hans eget val till konung, hvarjämte han på sändebudens begäran lämnade nya fullmakter och äfven kreditiv till hertiginnan af Braunschweig. Penningar borde de kunna låna af prinsessan Anna eller af någon annan i Johans namn; om det misslyckades, måste de pantskrifva sina egna arfvegods.

Sändebuden hade därmed icke fått besked om de löften, som de å Johans vägnar kunde göra de polska ständerna, och afsände därför förfrågan därom. Men Johan erhöll deras bref först den 5 april och uppsatte en svarsskrifvelse den 12. Han antog att denna skulle komma för sent fram, men hoppades, att

[1] Den 21 febr. afsände Hog. Bielke ett bref till sekreteraren Johan Henriksson. *Inv.* — Dess innehåll är mig obekant.

[2] *Ödberg, Lorichs,* sid. 5—6. Jfr instruktionen, där dock icke Klas Bielke nämnes.

[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 6.

[4] *Johans koncepter.*

sändebuden efter bästa förmåga gjort sådana propositioner, att valet ändock kunde falla på honom själf eller på Sigismund. Att vinna kronan genom skänker till valmännen var omöjligt, och att gifva större löften, än sedan kunde hållas, vore enligt Johans mening oklokt. Han hänvisade för öfrigt till medsända bilagor[1].

På konceptet är antecknadt, att brefvet underskrefs af Johan den 13 april och afsändes den 22 samt på nytt den 23 maj, hvilket tyder på, att det icke första gången kom fram. Bilagorna äro till antalet tre, den första daterad den 12 april, de båda andra den 19. Innan de afsändes, underställde Johan dem till rådets ompröfning vid möte den 14 april, och erhöll ett utlåtande af följande innebörd[2]: emedan Sveriges ställning vore svår, och man kunde befara fullkomlig utarmning i följd af det nyss slutade danska och det pågående ryska kriget, om ej det senare snart upphörde, så borde man med all makt ställa om, att valet i Polen fölle på Johan. Därigenom skulle han komma i besittning af Bari-Rossano och återfå, hvad han och hans drottning hade att fordra i Polen, och dessa penningar kunde sedan användas mot Ryssland; med Polens hjälp borde ryssarne dessutom lätt kunna tvingas till snar fred. Legaterna borde därför utlofva goda villkor, om Johan valdes, ja »*dertill måste nu allt omak och bekostningar vara osparde*». Emedan andra potentater utlofvade stora fördelar och furstendömen åt polska kronan för att blifva valda, så borde de svenska legaterna lofva svenska Livlands inkorporerande med Polen; dessutom skulle de framhålla Sveriges stora krigsmakt till sjös och lands, hvarmed Johan kunde försvara Polen mot dess fiender — ett egendomligt uttalande, då hela förslaget att få Johan till Polens konung framsprang ur den uppfattningen, att Sverige behöfde hjälp mot Ryssland.

I fråga om penningeunderstöd åt legaterna föreslog rådet upptagande af ett lån hos någon förmögen köpman, tills konungen af »adeln och andra, som förmögenhet hafva» kunde få någon hjälp mot underpant i gods och gårdar. För de närmaste behofven borde konungen söka få ett lån af hertiginnan af Braunschweig på några tusen daler.

---

[1] *Johans koncepter,* där äfven bilagorna finnas.

[2] *Rådslag, RA:s Medd.*

Med ledning af detta rådslag torde bilagorna till det nyssnämnda kungabrefvet till legaterna hafva öfversetts och rättats. I den första förklarar Johan sig icke hafva några dyrbara skinn att sända till presenter, utan lämnade i stället bref med sigill och underskrift, innehållande löfte om viss gåfva, sedan Johan blifvit vald. Tomrum lämnades för mottagarens namn och summans storlek, och borde sändebuden ifylla bådadera. Om detta medel ej hjälpte, kunde Johan blott hänvisa till lan af hertiginnan af Braunschweig el. d. — Hogenskild Bielke synes hafva föreslagit, att Johan i händelse af val till konung i Polen skulle öfverflytta dit och lämna kvar Sigismund i Sverige; mot en sådan anordning opponerade sig Johan på det bestämdaste.

Den andra bilagan handlar om legaternas lånebehof och annat, som här kan förbigås, och i den tredje omnämnes förhållandet till Ryssland.

Johan har tydligen blifvit allt ifrigare att erhålla den polska kronan och lät uppsätta ännu en skrifvelse i april månad [1]. Han uttalade där stora farhågor för valets utgång, enär hans penningfordringar antagligen aldrig skulle komma att gäldas, om habsburgaren eller den franske prinsen blefve vald. »Dock må I fullkomligen vete», heter det, »att om vi ingen hjälp bekomme ifrå Polen med penninger, desslikes om konungevalet heller icke går för sig med oss heller vår käre son, så äre vi nödde att göre frid (med ryssen), på hvad villkor vi kunne.» Därför borde legaterna i yttersta nödfall erbjuda Polen det svenska Livland för Johans val. — I ett tillägg inskärpes, att de skulle söka erhålla hvarje annan, som möjligen valdes till konung, till Sveriges vän och bundsförvant.

Slutligen må tilläggas, att Johan den 19 april befallde ståthållarne på Stockholm att »late anamme af myntet 4,000 daler till legaternas behof i Polen, oansedt hvad den danske summe deregenom kan blifve förminskad». Men redan den 29 april måste Johan ändra befallningen: allt måste sändas till Danmark, och på annat sätt borde de 4,000 dalerna till legaterna anskaffas [2].

[1] Ett bref af den 19 april nämnes af *Ödberg, Lorichs,* sid. 8. Ett koncept är dateradt den 25, hvilket jag här refererar. *(Johans koncepter).*

[2] Båda brefven i *Rreg. Ödberg, Lorichs,* sid. 6, not 2 och sid. 19, redogör för legaternas utgifter och skulder; de båda framställningarna öfverens-

Alla Johans skrifvelser från april månad kommo för sent för att kunna göra någon nytta. Det fanns emellertid ett bestämdt svenskt parti i Polen, framför allt bland protestanterna, och legaterna fingo god hjälp af prinsessan Anna, palatinen Gustomski af Rawa, samt af Danzig. Montlucs tal hade mottagits med entusiasm, och de svenska legaternas »förståndiga, nyktra anförande i affärsstil[1]» (den 8 eller 9 april[2]) kunde ej tillräckligt inverka på de lättrörliga polackarne. Det var naturligtvis omöjligt för svenskarne att ur den första instruktionen hämta material till ett anförande i samma stil som Rosenbergs eller Montlucs. Hogenskild Bielke gjorde sitt bästa: han synes hafva halkat öfver Johans fordringar och lagt hufvudvikten vid faran från Ryssland, hvilken vore gemensam för båda folken, hvarför en närmare anslutning borde medföra stora fördelar. »Konung Johan bjöd ej penningsummor, som hastigt runne bort, han bjöd sig själf och sitt rike med alla medel till en stor och tryggad maktställning[3].» Men detta var ej mycket mot löftet om här och flotta, om universitet och 450,000 floriner årligen.

Ivan hade ej vårdat sig om att skicka legater till Polen; han tycks ha väntat sig att det oaktadt erhålla anbud om kronan. En spansk legat förordade ärkehertigens val, och två ombud från Böhmens landtdag gjorde officiellt detsamma. — Den 12 april afslutades legaternas anföranden. De visades sedan bort från själfva valorten: de svenska till Zakreczyn, Montluc till Warschau. Den senare gaf löften till höger och vänster: litauerna blefvo försäkrade om återförening med en del områden, som lågo under Polen direkt, och biskopen lofvade skriftligen, att Henrik skulle äkta prinsessan Anna[4].

Frågorna om lagarnes revision och religionsfriheten skulle sedan afgöras. Trots det ultra-katolska partiets motstånd lyckades Firlej och hans vänner utverka, att en kommitté nedsattes, och den 1 maj föreslog denna enhälligt några artiklar om

stämma ej fullt med hvarandra. Totalsumman för legationens kostnader torde vara omkring 15,000 daler, hvaraf 6,000 daler kommo från hertigen af Preussen, nära 1,000 daler från prinsessan Anna, 1,700 daler från borgmästaren Johan Brandes i Danzig etc.

[1] *Pilinski, Das Polnische Interregnum 1572—1573*, sid. 94.

[2] Talet upptages i *Inv.* under den 8:de.

[3] *Pilinski*, a. a., sid. 95. Det svenska talet är bättre refereradt här än hos *Noailles*, a. a., II, sid. 283—285. Jfr *Ödberg*, *Lorichs*, sid. 8.

[4] *Noailles*, a. a., II, sid. 298.

inskränkning i konungamakten. Innan frågan härom afgjorts, proklamerades emellertid valets början (2 maj). I själfva verket återstodo endast fyra kandidater, nämligen ärkehertig Ernst, hertigen af Anjou, konungen af Sverige, samt den piast, som ett rent polsksinnadt parti ämnade uppställa såsom kandidat ur sin midt[1]. Fursten af Transsilvanien och hertigen af Preussen hade trädt tillbaka, och Ivan sköts undan. Piastpartiet misskrediterade sig själf genom att föreslå flera kandidater, hvarpå det franska partiet framkastade ännu flera namn för att öka förvirringen. Hvarje palatinat röstade förberedelsevis under diskussion, och den 8 maj hopräknades rösterna: 21 palatinat af 32 hade valt Henrik, 5 Johan[2] och 3 ärkehertigen. Piastpartiet hade ej öfvervikt i något, men disponerade öfver en mängd spridda röster; alla dess kandidater trädde emellertid tillbaka, när det bestämdes, att hvarje tronkandidat skulle lämna riksdagen. För hvar och en af de tre återstående kandidaterna utsåg senaten 3 talare att förfäkta deras sak. Först hördes ärkehertigens förespråkare, så hertigens af Anjou, och därefter konung Johans, hvilka voro stormarskalken Firlej själf, palatinen af Podolien Nikolaus Mielecki och palatinen af Rawa, Anselm Gustomski. När turen kom till den siste af dem att yttra sig, ställde Chodkiewicz och andra till ett förfärligt oväsen[3]: Firlej och hans parti aflägsnade sig, och förhandlingarna afbrötos.

Det svenska partiet utgjorde egentligen ett protestantiskt oppositionsparti, som med fortsatt motstånd ville vinna konungamaktens inskränkande såsom en borgen för religionsfrihet. Det drog sig tillbaka från riksdagen till byn Grochow. De protestanter, som röstade på Henrik af Anjou, trädde medlande emellan. Men den bullrande adelsmassan framtvang af ärkebiskop Uchanski Henriks proklamerande till konung (den 11 maj). Oppositionens ombud protesterade, och ett inbördes krig syntes hota. Zborowski — protestant af det franska partiet — räddade situationen genom förklaringen, att ärkebiskopen endast hade *nämnt* konung, ty proklameras kunde han först, sedan han be-

[1] *Noailles*, a. a., II, sid. 312.

[2] Palatinaten Posen, Kalicz, Podolien, Ryssland och Sandomir.

[3] Jfr *Ödberg, Lorichs*, sid. 9. Oppositionen mot Johan och Sverige synes hafva utgått från litauerna, hvilkas ledare var Johan Chodkiewicz. Jfr t. ex. *Lippomano*, II, sid. 150.

svurit författningen[1]. Lågadeln begaf sig till stor del bort, nöjd med utgången, utan att vårda sig om dylika hårfina ordförklaringar och vidare öfverläggningar. Lugnet inträdde åter, och konfederationen i Warschau om religionsfrihet för protestanterna antogs[2]. Den undertecknades af alla världsliga senatorer och adelsdeputerade och inregistrerades på vederbörligt sätt samt intogs i kungaeden. Af biskoparne undertecknade endast Krasinski. Henriks val var emellertid tryggadt[3].

Två urkunder förelades Montluc att å Henriks vägnar underteckna: *pacta conventa,* innehållande Henriks och Karl IX:s löften, samt en sammanfattning af besluten angående kungamakten, vanligen kallad *articuli Henriciani*[4]. Om innehållet i de förra är redan taladt; där bestämdes tiden för Henriks och Annas giftermål. De senare innehöllo viktiga bestämmelser[5]. Ärftligheten till tronen underkändes formligen; konungen skulle kallas »*rex electus*» i st. f. »*hæres*»; konfederationen i Warschau erkändes; senatens befogenhet vidgades, men den blef ansvarig för riksdagen, hvilken skulle sammanträda minst hvartannat år och vara samlad 6 veckor; konungen kunde icke utan senatens hörande föra utrikespolitiken och icke förklara krig utan riksdagens bifall; om ett fälttåg räckte längre än 3 månader, ägde hvar adelsman rätt att draga hem. Om konungen ej höll sin ed, voro alla undersåtar lösta från sin lydnadsplikt.

Den 15 och 16 maj undertecknade Montluc, och valet var slutligen afgjordt. Den 16 maj upplöstes riksdagen. — Det svenska partiet försvann; det hade vunnit, hvad det närmast önskade; inskränkningar i kungamakten voro gjorda, och redan vid nästa kungaval äro sympatierna för Vasahuset ännu svagare än vid detta. De svenska sändebuden måste återvända med alla sina fullmakter i behåll utan att hafva kunnat använda dem för lyftande af några penningsummor.

* * *

[1] *Noailles,* a. a., II, s. 327.

[2] *Noailles,* a. a., II, sid. 329.

[3] Hog. Bielkes berättelse om valet är daterad 14 maj och ställd till Johan Henriksson. *Inv.* Innehållet är mig icke bekant.

[4] *Noailles,* a. a., II, sid. 331.

[5] *Noailles,* a. a., II, sid. 336.

Kort efter valet skref Lorichs hem och begärde nya kreditiv till Henrik och Anna samt till den kröningsriksdag, som skulle sammanträda, och vid hvilken han ansåg sig kunna arbeta för Johans anspråk. Dessutom påminde han om betalning till hertigen af Preussen och palatinen Gustomski[1]. Johan måste bestämma sin hållning gentemot den nyvalde konungen.

Johan fann sig lätt i sitt nederlag, och hans politik efter valet gick ganska följdriktigt ut på att vinna Henriks vänskap för att få Polen till bundsförvant mot Ryssland. Hogenskild Bielke och de öfriga svenska sändebuden ingingo redan med Montluc ett preliminärt förbund i Danzig mellan Frankrike, Polen och Sverige. Detaljerade villkor voro icke aftalade, utan det bestämdes blott under allmänna löften om vänskap mellan rikena, att intet af dem skulle sluta något fördrag, som var skadligt för de öfriga[2]. — Därmed var en utgångspunkt gifven för vidare underhandlingar.

Rykten började strax efter valet spridas, att Henrik ej skulle mottaga kronan, och att nytt val skulle erfordras. Kort före återresan till Sverige utfärdade därför Hogenskild Bielke till Lorichs — antagligen enligt uppdrag af Johan — en utförlig instruktion, daterad i Danzig den 23 juli 1573[3], där hufvudinnehållet tar sig ut på följande sätt: om nytt val skulle ske, borde Lorichs arbeta för Johans kandidatur; Johan ville dock ej mottaga kronan på hårdare villkor än Sigismund I och Sigismund II August. Drottning Katarinas fordringar kunde efterskänkas, men mot löfte, att polackarne ständigt skulle taga sig konungar bland hennes och Johans afkomlingar, så länge sådana funnos. Om ständerna hellre ville taga Sigismund, så borde Lorichs förklara, att han ej kunde genast komma dit öfver, men att han skulle uppfostras i »*deras* (polackarnes) *religion*»; därmed menas tydligen den katolska, enär uttrycket eljest vore obehöfligt — en egendomlig förklaring, då just protestanterna kämpat för Johans sak. Detta torde också vara första gången, som ett förslag framkastas att uppfostra Sigismund i romersk tro[4]. — Om åter Henrik anlände,

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 11—12.

[2] *Sprinchorn, Sverige-Frankrike,* sid. 26.

[3] Se referat hos *Ödberg, Lorichs,* sid. 13.

[4] Under dessa konungavalsunderhandlingar talar Johan först afgjordt om Sigismunds protestantiska tro, därefter om trosfrihet för sig och sina efterkommande i händelse valet stannade på honom själf, »efter vi icke veta till

så skulle Lorichs öfverlämna Johans kreditiv och framlämna en lyckönskan till honom, hvarefter han skulle underhandla om förbund mot Ryssland, om betalning af skulderna till Johan och om arfskifte i Polen mellan Katarina och hennes två lefvande systrar. Om Anna förmäldes med Henrik, borde Lorichs söka utverka ett byte, så att alla anspråk på länen och fordringarna i Neapel öfverflyttades på Katarina, hvaremot det öfriga arfvet i Polen skulle öfvergå till Anna. Genom Anna borde Lorichs söka få ett lån af änkehertiginnan Sofia af Braunschweig, och med hertigen af Preussen skulle han inleda underhandlingar om hans fordran å 30,000 daler för att få betalningsterminen framskjuten.

Efter legaternas återkomst till Sverige, utfärdade Johan en ny instruktion för Lorichs (i sept. 1573)[1], där han uttryckligen kallas för tillförordnad »*legatus perpetuus*». Instruktionen är nära öfverensstämmande med Hogenskild Bielkes instruktion; fullmakt medföljde att lyfta Katarinas arf och hemgift; Lorichs borde handla i arfsfrågorna i samråd med prinsessan Anna och hertiginnan af Braunschweig samt söka utfå penningar af den summa, som Henrik skulle öfverlämna till den polska statskassan.

Under den närmaste tiden utbyttes flera bref mellan Johan och Lorichs med innehåll af växlande intresse. Johan hoppades på delning af Sigismund Augusts lösören, men Anna synes ensam hafva bemäktigat sig den s. k. familjeskatten och fört den till Warschau. Han sökte äfven sätta sig i förbindelse med hertiginnan af Braunschweig för att öfverenskomma om gemensamt uppträdande i de neapolitanska arfstvisterna och beordrade Lorichs att begifva sig till henne. Lorichs kunde emellertid inberätta, att myndigheterna i Neapel föregåfvo, att Anna ensam vore arfsberättigad till länen. Alla dessa skrifvelser och däraf föranledda underhandlingar blefvo skäligen resultatlösa, utom därutinnan att de antagligen stärkte Johan i hans föresats att själf genom en beskickning taga reda på arfsfrågans läge i Neapel[2].

hvad religion de kunde hafva lust och behag, när de äro uppdragne och komne till laga ålder» (*Ödberg, Lorichs,* sid. 9), och till sist om Sigismunds uppfostran i katolsk tro, om gagn däraf kunde vinnas.

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 15—16, angifver intet bestämdt datum, men i *Johans koncepter* finnes datum 16 sept.

[2] Om brefväxlingen se *Ödberg, Lorichs,* sid. 16 ff., *Titularreg.* och *Inv.* samt ett bref bland *Johans koncepter* af den 4 dec. 1573.

Kort efter kungavalet afgick en polsk legation till Frankrike för att mottaga Henriks ed på *pacta conventa* och artiklarne. Ehuru legationens katolska och protestantiska medlemmar kommo med hvarandra i strid i Paris, förmåddes Henrik att gå den äskade eden. Sin resa förhalade han emellertid, så att formliga oroligheter utbröto i Polen. Österrikiska ombud började intrigera, så att det syntes farligt för honom att resa genom kejsarens stater; från Frankrike underhandlades därför om fritt genomtåg än genom Turkiet[1] än genom Sverige. — Ett franskt sändebud, Sieur Mandat, anlände på sensommaren till Sverige närmast med uppdrag att uppsöka Pontus de la Gardie med bref från Karl IX (af 20 juli) för att genom hans bemedling få Johans tillstånd för Henrik att resa genom Sveriges besittningar. Konung Karls begäran villfors af Johan, som den 18 september afsände bref därom[2]. Han erbjöd till och med sin lycklige medtäflare hjälptrupper[3]. — Men till sist öfvergåfvos båda planerna, då kejsaren fann klokast att lämna fritt genomtåg. I slutet af januari 1574 red Henrik in på polskt område. Den 26 februari blef han krönt efter att hafva aflagt den af Polens riksdag bestämda eden[4]. Däremot slingrade han sig ifrån att på nytt bekräfta *articuli Henriciani* i sin helhet. Det blef först Stefan Bathori, som utan tvekan erkände dem.

Innan Henrik anlände funno sig Litauens senatorer, just desamma som kort förut motsatt sig Johans val, föranlåtne att vända sig till Sverige med begäran om förbund emot Ryssland (januari 1574); ett rykte hade tydligen spridt sig, att Johan vore på väg att sluta fred med Ivan[5]. Legationen föranledde mig veterligen icke något viktigare beslut. — Senare kom en framställning om förbund från annat håll, i det att Dançay i bref af den 17 april[6] framförde den franske konungens förslag om nära sammanslutning mellan Sverige, Danmark och Polen. Men äfven denna framställning blef resultatlös.

Henriks regering i Polen blef emellertid hvarken lång eller märkvärdig. Från densamma må antecknas, att Firlej dog och

[1] *Noailles*, a. a., II, sid. 386.

[2] *Titularreg.*

[3] *Sprinchorn*, *Sverige-Frankrike*, sid. 26.

[4] Se *Noailles*, a. a., II, sid. 417.

[5] *Inv.* under data 22 jan., då senatorernas bref är dateradt, och 25 jan. 1574. Johans svar är dateradt 30 mars 1574. *Titularreg.*

[6] *Inv.*

efterträddes såsom stormarskalk af Opalinski. — Lorichs underhandlade om förbund mot Ryssland och om Johans fordringar, men utan påföljd [1]. Tatarerna sökte förmå Henrik till krig mot Ivan genom en särskild beskickning, men konungen motstod såväl dessa uppmaningar som andra att vända sig mot Turkiet [2]. Ingen förmälning blef af mellan Henrik och Anna.

Den 30 maj dog Karl IX af Frankrike, och så snart underrättelsen därom kom till Henrik, öfvergaf han (natten till den 19 juni) sitt nyvunna konungarike för att bestiga sina fäders tron. Han begaf sig först till Wien, där kejsaren mottog honom väl [3] i glädjen öfver, att nytt kungaval kunde väntas i Polen. Därifrån begaf han sig till Venedig, där han höll sitt högtidliga intåg den 18 juli och stannade i 10 dagar. Först den 5 september kom han till Frankrike.

* * *

I detta sammanhang vill jag nämna, att han därifrån sökte träda i fortsatt förbindelse med Sverige. I oktober 1574 underrättade han Johan om sin afresa från Polen, och i december afsände han en ny legat, Claude Pinart de Cramailles, hvilken hörde sig för om prinsessan Elisabet, enär en plan synes hafva varit å bane att för Henriks räkning anhålla om hennes hand. Någon betydelse hade synbarligen icke alls detta försök till närmande. Senare uppgjorde den idérike Dançay planer på Livlands öfverlämnande till Frankrike, men de blefvo lika resultatlösa som andra, hvilka han tidigare uppgjort, och hvilka gingo ut på att låta Mornay och hans medsammansvurne störta Johan och på tronen uppsätta Henrik [4].

Då Henrik vistades i Venedig på sin hemresa från Polen uppsöktes han där af svenska legater, till hvilkas beskickning jag nu vill öfvergå.

---

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 21.
[2] *Noailles,* a. a., II, sid. 442.
[3] *Noailles,* a. a., II, sid. 462.
[4] Se härom *Sprinchorn, Sverige-Frankrike,* sid. 24—28.

V.

Petrus Rosinus' och Ture Bielkes beskickning till Italien 1574—1576.

Konung Johans första diplomatiska företag af större betydenhet efter Stettinerfreden är legationen till Nederländerna och Frankrike; hans andra försök är uppträdandet vid kungavalet i Polen, men af intetdera kunde han ernå någon egentlig vinning. Skådeplatsen för hans nästa politiska fälttåg är Italien, dit hans intresse hufvudsakligen leddes af arfsfrågan i Neapel. Att han därvid trodde sig kunna något uträtta, berodde på en mängd sammanstötande faktorer, af hvilka de viktigaste voro hans tilltro till Filip II:s vänskapliga tänkesätt, utvecklingen af arfsfrågan och närmanden af flera högtstående män inom den katolska kyrkan till hans gemål och till honom själf. En karakteristik af dessa faktorers innebörd och värde kan närmast tjäna såsom förhistoria till skildringen af den italienska legationen.

Jag har redan nämnt, att Filip i bref af den 28 mars 1570, antagligen såsom svar på någon Johans skrifvelse, utlofvade sin bemedling i kriget med Danmark[1]. Därefter följde Pontus de la Gardies och Klas Bielkes redan skildrade legation till Nederländerna och Frankrike, hvilken i fråga om Spanien afgjordt hade karakteren af ett vänskapligt närmande. Filip hade tydligen icke ännu användning för en bundsförvant vid Östersjön, men ville naturligtvis icke afhända sig möjligheten att i en framtid kunna upptaga intimare underhandlingar. En uppmärksamhet mot Johan var det alltid, då han i bref af den 19 oktober 1573 underrättade om Requesens' utnämning till ståthållare *(Gu-*

[1] *Inv.*

bernator General) i de »nederburgundiska arfländerna», hvilket bref efterföljdes af en artig skrifvelse från den nye ståthållaren själf, daterad Brüssel den 4 december[1].

Ungefär samtidigt fick Johan emellertid anledning till starkt missnöje med den spanska regeringen i Nederländerna, och orsaken var behandlingen af ett konstverk, som där skulle utföras för svensk räkning. Därmed förhåller sig på följande sätt.

Erik XIV beställde kort efter sin tronbestigning en grafvård öfver sin fader af »konterfejaren», bildhuggaren och arkitekten Vilhelm Boy, som vistades vid hofvet[2]. I Sverige kunde man knappast få skickliga stenhuggare, hvarför Boy begaf sig till Antverpen (i febr. 1562) för att i sitt hemland utföra arbetet. År 1567 uppsöktes han af konung Eriks sändebud till Lothringen (antagligen Nils Sture), som saknade penningar till hemresan. Boy lyckades skaffa honom ett lån på 1,000 daler på ett halft år mot 12 % ränta och mot Boys egen och en viss Nils Hanssons borgen. Erik gjorde sig emellertid ej brådtom med betalningen, och Johan var ännu långsammare därvidlag. Boys uppdrag förnyades af Johan, men då han under sommaren 1572 reste öfver till England för att inköpa passande stensorter, framkommo kraf på återbetalning af lånet från år 1567. Reversen fanns hos fru Elisabet Comperis, änka efter Filip de Pottere, och på hennes begäran lades beslag på de färdiga delarne af monumentet, däribland bilderna af konung Gustaf och två hans gemåler. Beslaget skedde enligt magistratens i Antverpen dom, men Boy skyndade tillbaka och lyckades utverka ett tillägg af innehåll, att beslaget skulle verkställas först efter 8 månader, så att penningar skulle kunna förskrifvas från Sverige. Johan underrättades om saken.

Denne blef förbittrad och bragte saken på tal vid ett rådsmöte i Kalmar[3]. Att genast betala föll sig svårt i följd af den ständiga bristen i statens kassa, och dessutom ansågs väl, att

[1] *Förteckning på tyska bref 1500—1592.*

[2] Vilh. Boy eller Guillaume Boyen var en nederländare, som antagligen jämte andra inkallades till Sverige år 1558 af Gustaf Vasa. — *C. Eichhorn* och *H. Odelberg* hafva i handlingarna för år 1872 af »*Académie d'archeologie de Belgique*» i Brüssel offentliggjort en biografisk studie öfver honom; det följande är till största delen hämtadt från ett utförligt referat af nämnda studie i *Illustrerad Tidning för 1873,* sid. 46 och 67, författadt af signaturen *-rn,* tydligen *Eichhorn* själf.

[3] Se *Ill. Tidning 1873,* sid. 67 och *Rådslag* 16 juni 1572 *(RA:s Medd.).*

de dristiga borgarne i Antverpen borde näpsas. Rådet föreslog, att skrifvelser borde afgå till hertigen af Alba för att få beslaget häfdt, hvarjämte alla nederländska köpmän i Sverige borde hotas med egendomens förlust, om saken ej ordnades till konungens belåtenhet.

Nederländske köpmäns varor beslagtogos och deras klagomål gjorde föga verkan. Ett bref från Johan till ståthållarne i Stockholm är ganska belysande [1]. »Som I ock skrifver», heter det, »att de Nederländer i Stockholm, hvilkas gods I efter vår förra befallning skulle hafva arresterat, äro begärendes att blifva af oss försäkrede förr än de vele förskaffe oss det monument in till vår salige käre herr faders begrafning, som för en ringe summe pengar uti Mecheln är arresterat, så alldenstund hvarken högbemälte vår käre herr fader heller vi dem i så måtte något pliktige och skyllige, utan den gäld de fordre på är gjord uti vår broder konung Eriks regeringstid, är fördenskull ännu vår allvarlige vilja och befallning, att I förbemelde Nederländers gods arrestere skole och sedan hålla dem det före, att de ändtligen förskaffe oss samme monument här in i riket i denne sommer, så framt de skole bekomme deres gods löst igän.» — Af ett senare bref framgår, att Johan uppskattade monumentets värde till 7—8,000 daler och endast ville lägga beslag på varor till motsvarande värde [2]. Bref afgingo till Alba och äfven (den 3 juli 1573) till Antverpens magistrat: »*honnorables et très-saiges noz chiers aimez, bourgmaistres et conseil*»; i det senare förklarade Johan sig ej ämna tåla, »att man så umgås med en konungs grafvård». — Alba infordrade magistratens förklaring, och denna (daterad 22 okt.) innehöll, att allt »förelupit på rätt och riktig väg.»

Så långt kan man följa sakens förlopp, men sedan är det oklart, om fru Elisabet fick sin betalning. Monumentet drabbades emellertid — eller rättare hade redan drabbats — af nya olycksöden. Boy hade haft Mecheln till vistelseort vid sitt arbete, och därifrån hade färdiga delar införts till Antverpen, där de sedan beslagtogos. Men hvad som fanns kvar i Mecheln höll, äfven det, på att alldeles förskingras. I slutet af år 1572 uppläts staden af Alba till plundring [3], och därvid synas materialierna och de färdiggjorda delarne af monumentet ansetts som

[1] Af den 14 juli 1572. *Rreg.*

[2] Till ståthållarne i Stockholm den 24 juli 1572. *Rreg.*

[3] *Motley, Nederländernas frihetsstrid,* II, sid. 462 ff.

godt pris. Underrättelsen härom synes först långt efteråt hafva nått fram till Johan, och den 11 maj 1574 skref han om saken till Requesens, hvilken den 17 nov. 1573 anländt till Nederländerna för att efterträda hertigen af Alba, hvilken afreste den 18 december. I brefvet[1] säger Johan sig hafva hört, att Albas soldater »*ante triennium*» förstört faderns grafvård, som med stora kostnader förfärdigats och förvarades i Mecheln, »*interque se divisas particulas huc illuc distraxisse*». — »*Non possumus autem satis mirari*», fortsätter Johan, »*quo factum sit, ut cum aliquoties ad præfatum Ducem Albanum eius Cenotaphij causa dederimus literas*[2], *ut integrum ad nos dimitteretur, ea in re nobis non sit gratificatus, qua ratione militibus occasio venit eam Cenotaphio violentiam inferendi. Etsi autem id, quod ex Cenotaphio illo cum Antuerpiæ tum Mechlini residuum adhuc esse intelligimus, non magni alicuius sit momenti, ac valoris, tamen cum eam iniuriam, quæ cum illius Cenotaphii distractione et detensione coniuncta est, nobis minime ferendam iudicemus, et Mag(nificenti)a Vestra literis suis omnia gratificandi studia nobis prolixe offerrat, et comendet*[3]: *benigne postulamus, ut Mag*^{a} *Vra in nostra gratia dispersas particulas quæ haberi possunt in unum collectas, cum illa, quæ Antuerpiæ et Mechlini residua est, parte ad nos transmittere velit.*»

Om detta bref hade åsyftad verkan, kan icke uppgifvas, men antagligen lyckades man plocka ihop monumentet. År 1576 återvände Boy till Sverige, och åtminstone 1583 stod grafvården på sin plats i Uppsala domkyrka, emedan inskrifterna utfördes nämnda år. Någon allvarsammare påföljd hade alltså dessa underhandlingar icke.

* * *

På hösten 1574 växlades på nytt bref mellan Nederländerna och Sverige, men då på hertig Karls initiativ.

Den 22 september afsände Karl sin »*Diener und lieben*

[1] *Lundstedts afskrifter.* Det omnämnes i *Tegnérs förteckning,* sid. 5. — Dessa förhandlingar synas hafva varit okända för Eichhorn och Odelberg.

[2] Antagligen de bref, som föranleddes af rådslaget 1573 (se ofvan).

[3] Requesens hade alltså tillskrifvit Johan om saken. Ett bref från honom omnämnes helt kort under år 1574 i »*Tyska bref 1500—1592*».

Getrewen» Lorentz von Drommen med ett rekommendationsbref till Konrad Schetzen[1] och med begäran att hos Nederländernas gubernator befordra de ärenden, som v. Drommen muntligen skulle framställa[2]. — Sändebudet inlämnade en skrifvelse, som är af följande egendomliga innehåll[3]:

Hertigen hade 8 krigsskepp af 300 à 500 läster *(»last de portes»)*, hvilka han erbjöd sig att utrusta till våren för att användas af konungen af Spanien mot hans upproriska undersåtar *(»contre ses rebelles»)*; han skulle skaffa *»tant de matelos, que victualles, municions, artillerie et tout ce qui fault.»* Han skulle också, om så behöfdes, skaffa konung Filip krigsfolk under förebärande af *(»soubz ombre de»)* att vilja använda dem för kriget i Livland. — För öfrigt skulle han af sin bror, konungen af Sverige, utverka hans *»grans galeons que sont vasseaulx fort grans et de grand effect en mer»*, om konung Filip behöfde mera än Karls egna skepp. Alla fartygen skulle hållas färdiga i *»Nylos»* (Nylödöse) *»apartenant au duc que le tenoit pour engagiere du roy son frere»*, och *»situe sur la mer oceane, et dont en deux ou trois jours auecques bon vent se peult nauiger jusques en Zelande.»* Samma hamn skulle dessutom hållas *»a la deuocion dud. roy desp*^e^ (d'Espagne), *si d'auanture par fortune ou aultrement le voloit prendre auecques son armee ou partie dicelle que sequipe en Espaigne.»* Äfven master, spik, järnkulor och trävirke skulle hertigen skaffa för godt pris. — Till gengäld skulle skadade skepp ersättas enligt öfverenskommen taxa, hvarjämte hertigen öfverlämnade till konungens goda behag frågan om eget besvär *[»se remettant quant a la paine et soing quil prendra pour ce seruice en la discretion de sa Maté»* (Majesté)*]*. Hertigen erbjöd sig också att med årlig pension träda i Filips tjänst, liksom hertig Adolf af Holstein, och han trodde sig kunna göra mera nytta än denne.

Schetzen beordrade i generalguvernörens *(»Son Ex*^ce^*» ?)* vägnar Mons. Scarenberg att sätta upp en tacksägelseskrifvelse[4],

[1] Konrad Schetzen var antagligen nederländsk köpman. I *Inv.* under den 6 mars 1571 finnes följande referat af ett bref: »*Conradi Sætzen mandatario promittit Rex Johannes soluturum se aliquot mille talerorum, quos Rex Ericus ipsi debuerat, ea quidem conditione, ut de nouo mutuam Regi pecuniam det.*».

[2] *Forsten, Akty,* sid. 166—167.

[3] *Forsten,* a. a., sid 168—169.

[4] *Forsten,* a. a., sid. 167.

som är daterad den 9 nov. 1574 [1]: generalguvernören hade högeligen gladt sig »*vnd das furnemblich der vrsachen halb, das die K. M. zu Schweden vnd E(uer) L(iebden) selbst jrer Kun. M. vnd derselben Nidererblanden meiner Verwaltung mit sollicher freundtschafft vnd guetwilligheit zugehen* (zugethan?) *das sy wider derselben Rebellischen vnderthanen nicht allain jre hilf mit schiffen vnd andere darzu gehorigen munition, Sondern das auch E. L. jr selbst Person zu befurderung jr K. M. diensten darstreckhen wollen.*» Konung Filip hade genast underrättats om erbjudandet, hvarför allt berodde på hans »*antwort vnd Resolution*». Hertigen ombads att »*in sollicher — — — dienstlichen zunaigung vnd gueten willen — — — standhaftiglich beharren*» samt att »*vermanen*» konung Johan till liknande vänskap, så att en »*recht wharhaffte guete nachbarschaft*» måtte befordras.

Något Filips svar är mig ej bekant, men senare upptogos ånyo liknande underhandlingar mellan Filip och Johan [2]. — Hvad själfva de refererade brefven angår, så finnas de, enligt *Forstens* uppgift i arkivet i Brüssel. Om det sista brefvet, tacksamhetsskrifvelsen till hertig Karl, är original, koncept eller kopia, anmärker han tyvärr icke, men underskrift saknas, hvilket väl tyder på, att det får hänföras till någondera af de två senare kategorierna, samt att ett original verkligen afgått. *Forsten* är oviss, om det är Reqvesens eller Alba, som afsändt det, men denna osäkerhet synes alldeles onödig, då brefvet är dateradt den 9 nov. 1574, och Alba som nämndt lämnade Nederländerna den 18 dec. 1573.

Enär jag ej sett någon Karls instruktion för sitt sändebud, är det omöjligt att säga, om han öfverskridit sin befogenhet vid de ståtliga löftenas afgifvande eller ej, ehuru det förra alternativet visserligen är troligare. Det är att märka, att Gustaf Vasas testamentariska bestämmelser om hertigdömena åter voro gällande efter Eriks störtande, och att hertigarne enligt dem hade rätt att i vissa fall föra egen utrikespolitik. Underhandlingen var i alla händelser ett bevis på vänskapliga känslor i Sverige för Spanien.

Johans afvisande hållning gentemot det nederländska upprorspartiets sändebud bör hafva varit bekant och värderad af den spanska regeringen. Det framgår af spridda antydningar, att

[1] *Forsten*, a. a., sid. 169—170.

[2] Hertig Karls utrikes politik har jag i öfrigt förbigått.

det var Johans uppriktiga önskan att stå väl med Spanien och han synes hafva räknat på motsvarande tänkesätt hos Filip samt ansåg sig troligen därför bättre än prinsessan Anna vara skickad att med framgång upptaga striden om det neapolitanska arfvet.

* * *

En annan inverkande faktor är arfsfrågans tröstlösa läge vid denna tid. Efter Sigismund Augusts död synes det hafva varit en afgjord sak, att prinsessan Anna såsom den äldsta af systrarna skulle representera dem alla vid förhandlingarna i Neapel och Spanien [1]. Något slags skriftlig uppgörelse synes emellertid hafva ingåtts mellan Anna och Katarina, emedan en urkund, daterad 1 mars 1573 förvarades bland Johans papper med påskrift: »*Reuersale Infantis Annæ et Reginæ Catharinæ super cessione possessionis Neapolitanæ* [2]. Om innehållet kan jag ingenting upplysa, men det framgår af andra omständigheter, att det mellan systrarna ännu rådde full endräkt, och att Anna ensam uppträdt äfven å de andras vägnar.

Detta var naturligtvis lämpligt, på den grund att polska sändebud, med långvarig kännedom om arfssaken, voro i full verksamhet utomlands: kardinal Hosius i Rom, Wolski i Spanien och Klodzinski i Neapel. De en gång påbörjade räntebetalningarna hade upphört, sedan kardinal Granvella blifvit vicekonung öfver Neapel, och det gällde att först och främst utverka deras förnyade utanordnande. Sedan Henrik af Valois blifvit polsk konung, sökte Anna intressera honom för saken [3] och bad honom skriftligen uppfordra vicekonungen att lämna dels räntan på 43,000 dukater och dels en summa af 13,076 dukater, hvilka torde hafva motsvarat de penningsummor, som beslagtagits efter Bonas död. Myndigheterna i Neapel gjorde svårigheter och föreburo, att de icke ägde bevis för, att Anna vore Sigismund Augusts lagliga arfvinge. Allehanda dokument utsändes fördenskull ifrån Polen, men förklarades otillräckliga. Anna började sakna penningar till att bestrida legaternas utgifter och återkallade därför Wolski från Spanien [4]. Hon sökte i stället intressera

[1] *Kantecki*, a. a., sid. 134.

[2] *Inv.*

[3] *Kantecki*, a. a., sid. 138, noten.

[4] *Kantecki*, a. a., sid 137.

den förre påflige nuntien i Polen, Vincentius Portico, för sin sak och gjorde sig stora förhoppningar på grund af hans medverkan, men Hosius och han misstrodde hvarandra och kunde ingenting företaga i samråd[1]. Hosius tillrädde i stället att söka erhålla den mäktige kardinal Commendone, hvilken äfven varit påflig nuntie i Polen, till förespråkare hos påfven och vicekonungen i Neapel. Anna ville ej gå in på detta förslag, utan indrog till och med en årlig pension å 2,000 ungerska dukater, som brodern utbetalat till honom[2]. Från neapolitanskt håll synes hafva framhållits, att Anna ensam icke ägde rätt att lyfta hela det ärfda penningebeloppet, och att de öfriga systrarna hemfallit åt kätteri, hvaraf följden skulle blifva, att de voro ovärdiga bistånd af påfven och särskildt tillmötesgående af Filip[3].

Det är på grund af dessa omständigheter, som Johan fattade beslut om en legations afsändande till Italien.

* * *

Insinuationerna om Katarinas kätteri borde så mycket lättare kunna tillbakavisas, som det tvärtom fördes lifliga underhandlingar mellan några af den katolska reaktionens målsmän och det svenska konungahuset. Det är icke min afsikt att i detalj skildra dessa försök att stärka Katarina i den katolska tron och att vinna Johan för densamma, emedan det i allmänhet icke är detaljerna utan hufvudsaken, själfva närmandet, som är af politisk betydelse. Dessa kurians katoliseringsförsök äro för öfrigt vidlyftigt behandlade i den svenska litteraturen, och jag anser mig icke i detta sammanhang behöfva upptaga de olika framställningarna till granskning. En del fakta vill jag emellertid anföra, icke med anspråk att därmed lämna en uttömmande skildring, utan för att angifva underhandlingarnas karakter och sålunda förklara de olika parternas politiska uppträdande i öfriga frågor.

Johan måste före sitt giftermål lofva, att vigseln skulle förrättas efter romersk-katolsk ritus, samt att han alltid skulle lämna

[1] *Kantecki,* a. a., sid. 137—138.
[2] *Kantecki,* a. a., sid. 139—141.
[3] *Kantecki,* a. a. sid. 145.

sin gemål ostörd i hennes katolska tro och aldrig söka locka henne därifrån. Sigismund August lofvade i stället att icke af Johan fordra nattvardens begående enligt katolskt bruk[1]. Detta aftal blef bestämmande för den följande tiden, Katarina medtog till Sverige två katolska präster, hvilka senare utbyttes mot andra. År 1572 anlände Johan Herbst, kanonikus i Posen, till det svenska hofvet såsom drottningens biktfader, och en brefväxling synes hafva pågått mellan henne och Hosius eller honom närstående personer, måhända afbruten endast af hennes fängelsetid[2]. Katarina härstammade från det halfprotestantiska Polen, och hennes broder ansågs vara en högeligen ljum katolik; hennes öfverflyttning till Sverige hade skett, innan den nyvaknande katolicismens idéer slagit rot i hennes hemland, hvilket allt förklarar, att hon visserligen höll fast vid sin ärfda tro, men dock gjorde medgifvanden för Johans önskningar. Jag får senare tillfälle att fästa mig vid konungens religiösa uppfattning och vill här endast påpeka, att han förmådde sin gemål att anamma kalken i nattvarden. Detta kom till Hosius' kunskap, och det blef en sak af vikt för honom att icke tillåta Katarina glida öfver i kätterska villfarelser, utan tvärtom stärka henne i hennes katolska tro för att därigenom kunna utöfva påtryckning på Johan. På grund af hans föreställningar anhöll hon hos påfven om absolution[3] och erhöll till svar ett från honom under datum

[1] *Fryxell*, a. a., III, sid. 74 och 75.

[2] Den 6 febr. 1570 skref Katarina till Hosius' koadjutor, *Martin Cromer*, och af brefvets innehåll framgår, att Cromer förut uppmanat henne att återföra sin gemål till den katolska tron; Johan åberopade emellertid kyrkofäderna (»de äldre») för sin uppfattning och hänvisade på folkets lutherska stämning. *(Ahlqv. samlingen* efter *Przezdziecki)* —. Det första bref från *Hosius* till Katarina, som upptages i hans *Opera* (Köln 1584), II, sid. 336, härrör från år 1572 (om dateringen se *Anjou, Sv. kyrkoreformationens historia*, III, sid. 67, not. 1), men det är att märka, att denna brefsamling är synnerligen bristfällig, och att den nya samlingen af *Hosius' Epistolæ* ännu icke hunnit fram till denna tid.

[3] Hennes bref därom till Hosius är dateradt »*pridie S. Stanislai*». (*Hosius', Opera*, II, sid. 336, början af svarsbrefvet). Den *8 maj* är uppkallad efter Krakauerbiskopen Stanislaus och den *27 sept.* firades hans »*Translatio*». Brefvet anlände till Hosius' den 4 febr. (1573) och torde väl därför vara afsändt den *26 sept.* 1572. *Theiner, Schweden*, I, sid. 354, uppgifver 12 nov. såsom datum.

8 mars 1573[1] med tillåtelse för hennes biktfader att gifva begärd absolution. Tonen är välvilligt öfverseende, men där finnes en hänvisning till ett utförligare bref från Hosius, hvilket är dateradt den 7 mars och är betydligt bestämdare affattadt. Katarina hade begärt tillstånd att för framtiden begagna kalken i nattvarden, och Hosius sökte därför utreda skälen emot dess anammande af lekmän. Han fortsätter: »*Hortor igitur et moneo Serenitatem Vestram, oro etiam et obsecro, vt de concessa sibi peccati venia Christo et eius Vicario gratias agat, nec petitionem calicis vrgeat, sed omnibus modis, ne deinceps ad eundem lapidem offendat, sibi caueat. Illud etiam certo persuasum habeat, a Sathana se tentari, quoties mentem illius de calice subit recordatio*[2]. Hosius framhåller tillika, att kalken kunde beviljas, om konung och folk återginge till den gamla tron.

Detta var tydligen icke ett förbud att fortsätta kalkförhandlingarna, och Johan torde hafva ägt kännedom om, att liknande underhandlingar fördes på många andra håll[3]. Följden blef också, att Katarina, helt säkert på Johans begäran, uppsatte en ny skrifvelse till påfven den 7 september 1573 *(Pridie Nativitatis Mariæ)*, i hvilken hon tackade för det sista vänliga brefvet, men förnyade sin anhållan om kalken: »*Unum tamen nobis obstat, quominus in cœpto a sanctæ memoriæ parentibus vitæ curriculo libere currere valeamus: hoc autem est unius speciei Sacramenti Encharistiæ usus, Regi Regnoque Sueciæ maxime contrarius, quem esse piissimum, et a Sancta Christi Ecclesia sancte approbatum non dubitamus: sed quid nos ab eo impediat, id Illustrissimo Cardinali Hosio significandum duximus. Beatitudini vestræ literis per nostrum servitorem hujus rei gratia missis supplicantes, ut hoc in parte nostri, et Regni nostri, ac imprimis liberorum ratio habeatur. Deus enim nobis testis est: quod in nulla re ab obedientia Sanctæ Matris Ecclesiæ recedere animus unquam fuit, est et erit*[4].»

Det är mig obekant, på hvad sätt detta bref befordrades till adressaten; påfven talar sedan i sitt svar om en öfverbringare, hvilken erhållit 200 dukater till nunnorna i Vadstena, och

[1] *Theiner, Annales,* I, sid. 163.

[2] *Hosius', Opera,* II, sid. 337.

[3] I Baiern och kejsarens arfländer, se längre fram.

[4] *Theiner, Annales,* I, sid. 164.

Hosius skrifver om någon *Paulus*, som vid denna tid tjänstgjort såsom budbärare från Sverige[1].

Påfven svarade den 21 januari 1574[2] i ett vänligt bref, däri han uttalar sin glädje öfver Katarinas goda sinnelag, men angående kalkens fortsatta bruk helt allmänt yttrar: »*De calicis usu, quem portulas, quidquid Deus rectum esse ostenderit, quidquid suæ gloriæ, atque Ecclesiæ dignitati conveniens, id sine ulla dubitatione sequemur.*» Han hänvisar för öfrigt till bref från Hosius, hvilken den 24 januari skref såväl till Johan som till Katarina och Sigismund[3]; han sökte utveckla skälen för den katolska nattvardsuppfattningen, men afvisade icke fortsatta kalkunderhandlingar; dock borde förut »*missæ sacrificium cum suis cæremoniis*» återställas[4]. I juli 1574 anlände på påfvens uppdrag den polske jesuiten Stanislaus Warszewicki till Sverige, mera för att inhämta konungens verkliga sinnesstämning än för att bedrifva afslutande underhandlingar. Han fann, att konungen icke vore alldeles obenägen att erkänna påfvens primat, men med vissa inskränkningar, samt att han fordrade kalken i nattvarden, prästernas äktenskap och mässan på svenska språket. Warszewicki återvände redan i augusti[5], hvarefter brefväxlingen fortsattes.

Dessa underhandlingar erbjuda ett egendomligt skådespel under denna katolska reaktionstid. Johan var ju konung öfver ett protestantiskt land, hvilket under lång tid afbrutit all förbindelse med Rom, men detta oaktadt trädde han i underhandling med påfven och hans högstbetrodde män, mottog vid sitt hof jesuiter och samtalade med dem om skälen för och emot Sveriges underkastelse under påfvestolen. Det var helt naturligt, att kurian skulle få starka förhoppningar om Johans och det svenska folkets katolisering; det gällde blott att hålla den förres intresse vaket och att skaffa lärare att inverka på det senare. För Johans italienska underhandlingar äro dessa närmanden till katolicismens ledare betydelsefulla, emedan de ensamma

[1] »*Si verum est quod scribit Paulus, qui fuerat a Serenissima Regina Sueciæ missus ante biennium (!) ad Serenitatem Vestram*» i bref från Hosius till påfven af den 5 aug. *1575*, *Theiner, Annales*, II, sid. 108. Det var antagligen *Paulo Ferrato*. *Johan III och Filip II*, sid. 7.

[2] *Theiner, Schweden*, II, sid. 29.

[3] *Hosius, Opera*, II, sid. 376—381.

[4] *Hosius, Opera*, II, sid. 379.

[5] *Anjou*, a. a., sid. 128 ff. *Theiner, Schweden*, I, sid. 390—397.

förklara det intresse, hvarmed den svenska legationen mottogs vid påfvehofvet. De kunna också tjäna till förklaring till, att endast världsliga spörsmål uppdrogos af Johan åt legaterna, men icke frågor om nattvardskalken o. d. Johans förhandlingar med påfven fördes samtidigt på två områden och på två skilda sätt, men det är klart, att de ömsesidigt inverkade på hvarandra. Åtminstone måste Johans beslut att sända en legation till Italien blott stärkas genom de pågående nattvardsförhandlingarna.

* * *

Johan lyckades vid denna tid erhålla en lämplig legat i italienaren Petrus Rosinus, hvilken af följande anledning besökte Sverige.

Johans penningförlägenhet tvang honom att bl. a. afyttra krigsfartyg, hvilka i det trädrika Sverige kunde billigt anskaffas och sedan med fördel afyttras till trädfattigare länder[1]. Underhandlingar härom hafva redan omtalats vid skildringen af beskickningen till Nederländerna och Frankrike år 1571 och upptogos senare med Spanien. Vid denna tid (1573) gällde de Venedig, som ständigt var i behof af en betydande flotta.

Sveriges förbindelser med Italien hade under medeltiden gått öfver Tyskland och alldeles legat i de sydtyska städernas och hansans händer. Under 1500-talet gick denna varuförbindelse dels efter de gamla vägarne, dels öfver de nederländska städerna; i båda fallen omlastades varorne, så att någon direkt svensk-italiensk handel icke ifrågakom. Under åren 1535—1571 inkom till Stockholm ingen enda italiensk last, och detsamma gäller om städerna Gefle, Öregrund, Åbo och Viborg för tiden 1550—1561 samt för Söderköping, Nyköping, Norrköping, Västervik, Kalmar, Lödöse och Elfsborg under åren 1546—1562[2]. På grund af konkurrensen vid västerhafvet måste de italienska städerna emellertid se sig om efter nya handelsområden, och flera omständigheter drogo deras uppmärksamhet uppåt Östersjön. Under 1400-talet finnas kvar spår af en liflig handel mellan Vene-

[1] Enligt *Zettersten*, a. a., sid. 359 uppgick antalet af *till namnet kända* krigsfartyg, hvilka af Johan afyttrats, till 26. Han antager, att denna siffra är för låg.

[2] Se tabellerna hos *Forssell*, a. a., II, sid. 30—35.

dig och Lübeck[1]. Från slutet af samma århundrade funnos täta förbindelser mellan Polen och Italien, så att venetianska handelsmän och agenter uppehålla sig t. ex. i Danzig. Polska ädlingar studerade i Padua och Bologna, och med Bona Sforza följde en hel skara italienska hofmän och konstnärer. Vid 1500-talets midt började en påflig nuntie att residera vid det polska hofvet, och år 1553 sände Venedig sin förste legat till Polen, hvilken snart återvände, men år 1573 efterträddes af sin landsman Lippomano (till år 1575)[2]. Slutligen medverkade antagligen bröderna Johannes och Olaus Magni' författarverksamhet att rikta intresset norrut[3]. Man finner att svenska, liksom polska ädlingar studerade vid italienska universitet, och det italienska språket användes för förtroliga meddelanden emellan svenska adelsmän i hemlandet, enligt hvad bref i riksarkivet gifva vid handen.

Erik XIV synes på något sätt hafva satt sig i förbindelse med regeringen i Venedig[4], och jag har förut nämnt, att Johan följde hans exempel[5]. En underhandling om köp af krigsfartyg för Venedigs räkning inleddes år 1572 å Johans vägnar genom venezianaren Oliver, grefve till Archi[6]. Men Johan hade

[1] *Stieda, Hansich-Venetianische Handelsbeziehungen im 15 Jahrhundert,* sid. 9.

[2] Inledningen till *Lippomanos* berättelse, I, sid. 61—62. — Direkt sjöförbindelse mellan Danzig och Italien fanns åtminstone icke mot 1400-talets slut. Jfr. *Lauffer, Danzigs Schiffs- und Waarenverkehr am Ende des XV Jahrhunderts.* Tabell för åren 1474—1476, sid. 8.

[3] *Olaus Magni* utgaf i Venedig år 1539 sin karta öfver norden och i Rom år 1555, *Historia de rebus septentrionalibus.* Brodern *Johannes Magni* affattade sin *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque Regibus* i Venedig 1540, men den utkom först 1554 i Rom. *Schück, Sv. litteraturhistoria,* I, sid. 133—134. I Italien utgåfvos äfven ett stort antal politiskt-administrativa handböcker öfver Europas länder, i hvilka äfven Sverige behandlades. T. ex. *Sansovino, Del governo,* Venedig 1583.

[4] Se *Calendar of State papers, Foreign Series 1561—1562,* sid. 131.

[5] I sitt arbete *Il viaggio di M. Piero Querini* uttalar *C. Bullo:* »*Giovanni III di Svezia fu il primo di que' regi che rannodó le relazioni colla Republica Veneta,*» (sid. 17). Om italienares tidigare resor i norden, se detta arbete.

[6] *Bielkesamlingen:* »*Ture Bielkes resa till Italien*». (Samma konvolut afses, hvarje gång Bielkesamlingen citeras) *Registratur.* — Bland Johans utländska bref förvarades enligt *Inv.* en afskrift af förbundsfördraget mellan påfven, Filip II m. fl. emot turkarne; Venedig var med i den antiturkiska ligan och borde behöfva krigsfartyg, hvilket gaf anledning till underhandlingen. — Redan i jan. 1572 berättade Dançay i en rapport, att Venedigs sändebud väntades till Sverige i och för fartygsköp. *Dançays kopiebok i* danska RA. enligt *Ödberg, Stämplingar,* sid. 101.

icke lämnat grefven skriftlig fullmakt, och republiken önskade en sådan, innan den ville bestämma sig för något köp. Då sände grefven af Archi Petrus Rosinus till Sverige för att skaffa den erforderliga fullmakten.

Petrus Rosinus var en lärd och kunnig nederländare, hvilken enligt uppgift hade varit professor i vältalighet i Venedig[1]. Hans bref äro både läsvärda och intressanta; de äro vanligen på latin eller italienska och visa prof på en fin och skarp uppfattning och en mycket ledig penna. Bland hans litterära kvarlåtenskap finnas också italienska och latinska verser jämte grekiska citat. Han umgicks i Sverige i de högsta kretsar, men synes ej hafva känt sig rätt väl här uppe i norden; han klagar i bref från Stockholm, att han uppehölls så länge, »*nam quæ negotia uel sex diebus ab hominibus non plane pigris poterant confici, ne octo quidem mensium spatio hic licuit mihi expedire*»[2]. — Han slöt sig mycket till Charles de Mornay och andra utlänningar och beskylldes senare för delaktighet i en sammansvärjning mot Johan[3], men var antagligen oskyldig. Utom om krigsfartygens försäljning fördes några underhandlingar mellan honom och konungen, hertig Karl och riksråden om prinsessan Elisabets förmälning med en son till storhertigen af Toskana samt om bildande af ett svensk-italienskt handelssällskap[4]. Den 17 okt. 1573 antogs han af Johan i svensk tjänst »*i anseende till hans kännedom af saker, orter och personer*» för att utföra förefallande ärenden i Italien, Frankrike eller Spanien mot 600 tyska riksdaler årligen[5]. — Hans första och enda beskickning gällde Italien.

Det synes först ha varit meningen, att Rosinus skulle afresa i november 1573 och i Italien uppsöka Ture Bielke, som vistades i Padua, hvarefter båda skulle begifva sig till Rom. Den 13 november uppsattes ett bref från drottning Katarina till Gregorius XIII, däri sändebuden rekommenderas; hon satte sitt sigill under, men afresan fördröjdes, och brefvet finnes kvar i

---

[1] »*Belga, vir doctus et facundus, qui in Venetiis est professor eloquentiæ*». *Hubertus Languetus, Epistolæ secretæ, Lib. I, Pars II,* sid. 35.

[2] *Bielkesaml.* B: 1.

[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 25—26. *Ödberg, Stämplingar,* sid. 101 m. fl. ställen.

[4] *Ödberg, Stämplingar,* sid. 102 ff.

[5] *Bielkesaml.*

original[1]. Ett bref till storhertigen Cosmo af Toscana af samma datum har rönt ett liknande öde[1]. Däremot afgick antagligen ett bref till Ture Bielke af den 26 nov., däri han underrättades om Rosinus' utresa[2].

Rekommendationsbref till andra personer uppsattes vid olika tillfällen under vintern och ända fram till den 2 maj 1574 — till Katarina af Medici i Frankrike, till Karl IX och Henrik af Navarra, till »Princeps Senensis», hvilken var son till storhertigen af Toskana m. fl., och dessutom utskrifna bref, där sändebuden efter behag kunde ifylla namn och titel[3]. Johans öppna skyddsbref för legaterna, hvari han begär, att de skola »*gaudere immunitatibus omnibus, quæ communi omnium gentium consensu legatis tribui solent*»[4], är dateradt 1574, så att det torde vara säkert, att Rosinus' utresa ej blef af förr än i början af år 1574. Några rekommendationsbref torde hafva sändts efter honom till Tyskland[5].

Den 4 januari 1574 är en ny och slutlig instruktion utfärdad af drottning Katarina[6]. »*Post beatorum pedum oscula*» skulle de framföra drottningens bön till påfven, att »*sua Sanctitas hoc tempore de beneuolo et paterno plane animo erga suam Majestatem nihil remittat*». En hufvudorsak för deras afsändande var att återvinna St. Birgittas hus i Rom för Vadstena kloster, hvilket omhuldades både af Johan och Katarina. — Huset med tillhörande byggnader och egendomar hade haft Olaus Magni till sin siste föreståndare, men efter hans död år 1558 kommit i romares händer[7]. Redan den 19 december 1571 hade Johan affordrat abbedissan i Vadstena »de bref, som komma det huset till i Rom, som af ålder hafver legat under Vadstena län», ty Johan ville ej, att Sveriges krona skulle »mista den rettighet,

---

[1] *Bielkesaml.* Om drottningens bref af 7 sept. se ofvan sid. 215.

[2] *Rreg.*

[3] Några dylika finnas oanvända kvar i *Bielkesaml.*

[4] *Bielkesaml. reg.*

[5] *Ödberg, Stämplingar,* sid. 105—107.

[6] »*Index capitum, quæ apud Sanctissimum Dominum nostrum Gregorium XIII Pontificem maximum nomine Sermæ Principis ac dominæ D. Catharinæ, Suecorum etc Reginæ Thuro Bielcke et Petrus Rosinus tractabunt.*» (*Bielkesaml.*)

[7] *E. Hildebrand, Den svenska kolonien i Rom under medeltiden,* sid. 255. Enligt *Bildt, S. Birgittas hospital,* sid. 356 ff. öfverlämnades hospitalet af påfven år 1568 till en stiftelse för fallna kvinnor.

som hon där till hafver»[1]. Johans afsikt med huset torde hafva varit att använda det till hem för svenska studerande.

Legaterna skulle särskildt söka utverka påfvens tillstånd att gå igenom de *monumenta*, de urkunder, som förvarades i huset, för att se efter, om där kunde finnas något material att slita tvisten mellan Sverige och Danmark om »tre kronor».

De skulle vidare af kardinal Hosius skaffa sig kännedom om, huru rättegången om de neapolitanska länen mot konungen af Spanien stod, och fingo till honom rekommendationsbref, där det uttryckligen uppgifves, att legationens uppgift först och främst var att inhämta upplysningar[2]. I instruktionen inskärpes, att särskild fullmakt skulle från Sverige begäras för hvarje åtgärd i saken. För att få närmare besked skulle de begifva sig till Neapel och rådgöra med konung Sigismund Augusts agent, Stanislaus Klodzinski (Clodinius), till hvilken de fingo ett särskildt rekommendationsbref[3]; alla upplysningar, som de erhöllo, skulle de genast meddela drottning Katarina. Agenten skulle ombedjas kvarstå på sin post, och hans tjänster skulle rikligen belönas, liksom också större förmåner beredas alla, som förut verkat för syskonens sak och därmed ville fortsätta.

Jämte denna instruktion fingo legaterna skriftligt uppdrag af Johan att söka få Venedig eller storhertigen af Toskana att köpa rättsanspråken till de neapolitanska länen; den sistnämnde vore klokt att få intresserad i saken, emedan hans son hade stort inflytande såsom kardinal. Dock tycks Johan ha byggt större förhoppningar på Venedigs goda vilja[4]. — Det inskärpes särskildt, att underhandlingarna härom skulle ske i största hemlighet. Något giftermålsförslag mellan prinsessan Elisabet och storhertigens son omnämnes icke i detta sammanhang. — Dessutom skulle fartyg på nytt erbjudas till salu åt Venedig[5].

Af kreditiven framgår, att meningen var, att sändebuden skulle besöka Frankrike, och i bref till hugenotternas anförare och andra personer i Frankrike framställer Johan som önskvärdt,

[1] *Rreg.*

[2] *Bielkesaml. Reg.* Katarina, Sofia af Braunschweig och Anna »*decrevimus communi consilio* (jfr ofvan sid. 212 om »reversalet») *causam nostram persequi, sed quoniam quo loco res nostræ sint, et quousque progressæ ignoramus, missimus*» etc.

[3] *Bielkesaml. reg.*

[4] *Bielkesaml.* 4 jan. 1574.

[5] Skrifvelse till dogen Aloysius Moncenigo. *Bielkesaml. Reg.*

att sändebuden skulle medla fred mellan partierna, vare sig han åsyftade att därigenom öka Sveriges anseende utomlands eller att ernå mer reella förmåner.

De för Johan viktigaste af dessa uppdrag voro helt säkert de, som gällde en utredning af riksvapenfrågan samt länens försäljning; det är också mest härom, som underhandlingarna föras [1].

Ryktet om beskickningen gick före densamma. Redan den 18 januari 1574 skref Hubert Languet från Wien därom till kurfurst August af Sachsen: många skrifva från Rom och Venedig, skrifver han, att Sveriges konung vill underkasta sig den romerska kyrkan mot nattvarden *sub utraque specie* och prästernas äktenskap. Ryktet vore antagligen falskt, uppkommet däraf, att en svensk legat sändts till kardinal Hosius å Johans vägnar och till påfven å drottning Katarinas, hvilken ehuru katolik önskade taga nattvarden under båda gestalterna. Denna *fabula* hade påhittats, för att påfven skulle ställa om, att spanjorerna släppte ifrån sig Bari-Rossano. Men, fortsätter brefskrifvaren: »*Ego miror Suecos esse ita simplices, ut sperent Hispanos vellent ipsis restituere illos Principatus, quos sane non restituerent, etiamsi Rex fieret Jesuita et uxor eius Monialis*» [2]. — I ett nytt bref af den 13 augusti omnämner Languet Rosinus' namn och resa, men framkastar då den förmodan, att ändamålet gällde »*res Polonicas*», ty han är öfvertygad om, att Johan ånyo eftersträfvade »*illud Regnum*» (= Polen), men han hoppas, att Johan ej så drifves af äregirighet, att han vill affalla från en renare religion för att vinna påfvens medverkan [3].

Det är ovisst, om Johans mening varit att Rosinus skulle begifva sig till Frankrike före eller efter den italienska beskickningen. Huru därmed än må hafva varit, är det säkert, att han aldrig kom till nämnda land [4].

---

[1] Rosinus åtog sig äfven jämte ett par andra personer åtskilliga handelsuppdrag för hertig Karls räkning, på hvilka allt emellan anspelas under förhandlingarna. Hithörande frågor tarfva vidare utredning i samband med undersökningar rörande Sveriges handelsförbindelser med utlandet, rörande skatteväsendet i hertigdömet o. d., hvarför jag alldeles vill förbigå dem. Se dock *Ödberg, Stämplingar,* sid. 104—107 m. fl. ställen.

[2] *Hub. Languetus,* a. a., Lib. I, Pars I, sid. 225.

[3] *Hub. Languetus,* a. a., Lib. I, Pars II, sid. 35.

[4] *Ödberg* anser, att resan till Frankrike verkligen blifvit af (*Stämplingar,* sid. 150), men det är att märka, att kreditiven till konung Karl IX, änkedrottning Katarina m. fl. finnas kvar i *Bielkesaml.* i *original,* hvilket betyder, att de

Petrus Rosinus sammanträffade med Ture Bielke i norra Italien, där de tillsammans i juli började sin diplomatiska aktion [1]. De träffade i Venedig grefven af Archi, och äfven Frankrikes nye konung Henrik, hvilken på sin flykt från Polen kom till lagunstaden den 18 juli och där stannade i 10 dagar [2]. I riksarkivet finnes en anteckning därom, enligt hvilken Rosinus och Ture Bielke på grund af sin instruktion inledde underhandlingar med Henrik »om någon krigsammunition»; »dock nekade han sig kunna med dem i någon handel inlåta öfver de af dem gjorde negociationer utan sin fru moder, änkedrottningens vetskap, som ännu satt vid regementet, ville icke destomindre vid sin hemkomst till Frankrike så låta samma sak sig vara rekommenderad, att de intet tvifvelsmål skulle förorsakas att hafva om dess gode villje och benägenhet, då han ock ville meddela legaterna därför sine svar» [3]. I det af Rosinus förda registraturet omnämnes äfven ett latinskt bref »*Ad regem Franciæ et Poloniæ Henricum III*». Legaterna sökte i Venedig äfven få Henriks förord rörande den neapolitańska arfsfrågan, men förgäfves. Henrik sökte undanskjuta alla öfverläggningar med dem, hvilket antagligen berodde på de storartade festligheter, hvarmed Venedigs myndigheter firade hans besök, och hvilka förevigats i bild och skrift [4]. Då Henrik fortsatte sin resa, följde Rosinus honom efter och skref i Ferrara den sista juli till Ture Bielke, hvilken då vistades i Padua eller i Venedig: dittills hade försöken att erhålla de af konung Henrik utlofvade brefven misslyckats, men genom »*promissis et præsenti munere*» hade han förmått konungens sekreterare att utskrifva tre exemplar, som han hoppades få undertecknade af Henrik samma dag, innan han lämnade Ferrara; hvarom ej, så skulle han följa honom ända till Mantua [5].

Ett bref af Henrik blef verkligen utfärdadt, men är dateradt

af Rosinus förts ned till Italien och bland hans papper omhändertagits af Ture Bielke, och att de sålunda aldrig framlämnats. Det är möjligt, att Karl IX:s den 31 maj timade död inverkat på resans inställande.

[1] Jag vill endast framställa hufvuddragen af deras beskickning och hänvisar för en mängd detaljer till *Ödberg, Lorichs,* sid. 27 ff.

[2] Se ofvan sid. 205.

[3] *Palmsköld,* »*Annotationer angående Sveco-Gallica*» under år 1573, enligt Ture Bielke bref från Verona den 5 sept. 1574.

[4] Jfr *Yriarte, La vie d'un patricien de Venise,* där ett helt kapitel (sid. 219—238) ägnas åt Henriks besök.

[5] *Bielkesaml.*

i Venedig den 25 juli[1]; antingen är det antedateradt och verkligen utfärdadt i Ferrara, eller också åsyftar Rosinus i brefvet till herr Ture något annat, nu förkommet bref. Det första antagandet synes troligare på grund af ordalagen i brefvet från Rosinus. — I brefvet intygar Henrik, att Sigismund Augusts testamente af honom blifvit noggrant »*inspectum in — — — concilio et frequenti senatu*». Väl skulle en del bestämmelser godkännas af nästa polska riksdag, men om allt, som angick arfvet i Neapel, vore ingen tvekan, utan $^1/_3$ tillhörde hvardera af systrarna. — De svenska legaterna hade sålunda ökat sitt bevismaterial med ett aktstycke, som säkerligen hade mycket ringa värde.

I Venedig fördes därefter underhandlingar om Johans erbjudande till republiken att köpa anspråken på de neapolitanska länen, och den 9 augusti fingo legaterna svar. Det blef nekande; i och för sig hade venetianarne nog ingenting emot att få nya besittningar i södra Italien, men de ville naturligtvis ej köpa tvifvelaktiga rättigheter med Filip II:s fiendskap; de svenska legaterna tillönskades emellertid all framgång för egen del och fingo hvardera en halskedja om 150 gulddukater[2].

En berättelse om hvad som uträttats »*apud senatum Venetum et apud Galliæ et Poloniæ Regem*» bilades ett bref af Rosinus af den 1 september[3] och fördes till Sverige af Leo von Qvickelberg[4] jämte bref från Venedigs doge och konung Henrik.

Underhandlingarna med Venedig om köp af krigsfartyg uppdrogos på nytt genom instruktion af den 13 november 1574 till grefven af Archi, som dessutom fick i uppdrag att söka förmå rika köpmän, bergsmän, glasblåsare, läkare o. a. att slå sig ned i Sverige[5]. — Det förefaller också, som om grefven skulle tjänstgöra såsom Johans bankir i Italien, så att de svenska legaterna hos honom skulle lyfta erforderliga penningemedel.

[1] *Bielkesaml.*

[2] *Bullo*, a. a., sid. 18. — *Bühring, Venedig, Gustav Adolf und Rohan*, sid. 21 (och not 2). — Hithörande protokoll är ej omtaladt i *Tegnérs* förteckning.

[3] *Bielkesaml. reg.* Berättelsen är icke bevarad; den synes ha varit daterad den 5 sept.

[4] Om honom se *Ödberg, Lorichs*, sid. 28—29 och *Ödberg, Stämplingar*, sid. 242—245.

[5] *Rreg.* — *Ödberg, Lorichs*, sid. 28.

Rosinus och Ture Bielke begåfvo sig söderut och uppvaktade i förbifarten storhertigen af Toskana, men blefvo icke mottagna, emedan han tycks ha betviflat riktigheten af deras uppgifter[1]. — Nära Sena råkade Ture Bielke att afbryta sitt ena ben vid ett fall från hästen (1 okt. 1574). Han underrättade därom själf den polske agenten i Neapel, Stanislaus Klodzinski, i bref af den 6 oktober, och skref den 18 om saken till kardinal Hosius[2]. Bortåt två månader fick han ligga under läkarebehandling i Sena, hvarefter han återvände — i början af december — till Venedig, där han vistades större delen af den tid, som beskickningen varade. Om orsaken till sin bortovaro från Rom — där han dock synes hafva gjort ett kortare besök — skref han till Johan[3]: bland sina »*non minimas causas*» vill han förbigå, att han blifvit »*insolentia loci et rituum pontificiorum superstitione ab eo non leuiter . . . deterritum*»; viktigare var penningenöden, som tvungit honom att afresa, om han ej föredragit att göra det frivilligt. Han hade i Rom lämnat Rosinus med två »*famulis*», där denne fick draga sig fram »*etiam amicorum opibus*», ehuru Ture själf lyckades skaffa honom någon hjälp af grefven af Archi. »*Quod si ego*», heter det vidare, »*una cum eo istic substitissem, deserti sane aliorumque ludibrio fuissemus expositi*». Det hade därför synts honom bättre att stanna i Venedig och därifrån söka skaffa medel till Rosinus' underhandlingar. — En bedröflig bild af 1500-talets diplomati, och detta fall är ej enastående, utan bristande underhåll och svåra penningtransaktioner hörde till vanligheten[4].

Rosinus reste från Sena ensam till Neapel, där han sammanträffade med Klodzinski, hvilken gaf honom nödiga upplysningar. I början af november var han i Rom, där han hade företräde hos kardinal Hosius, hvilken mottog honom väl[5]; han hoppades tillika få audiens hos påfven en af de närmaste dagarne. — Hosius' hjälp synes hafva varit värdefull, enär audiensen verkligen ägde rum. Följden blef ett bref till kejsar Maximilian (af den 20 nov.) från påfven, i hvilket denne omta-

[1] Se ett bref från Rosinus till storhertigen af 29 jan. 1575. *Tegnérs förteckn.*, sid. 5. — *Ödberg, Lorichs*, sid. 31.

[2] *Bielkesaml. Reg.*

[3] *Bielkesaml.* — Brefvet är odateradt.

[4] Jfr t. ex. *Pieper*, a. a., sid. 11—15, särskildt sid. 12 not 1.

[5] *Skoklostersaml.* Vol. 204. Petr. Rosinus till Ture Bielke 7 nov. 1574.

lade drottning Katarinas ödmjuka önskan, att han hos kejsaren skulle anbefalla till det bästa tvisten om »tre kronor», i hvilken ju kejsaren vore skiljedomare. Brefvets fortsättning lyder: »*Non potuimus Reginæ negare, tametsi Rex, ejus vir, non sit nec debet huic Sanctæ Sedi conjunctus atque obediens. Commendamus igitur hoc negotium Majestati tuæ, quantum possumus, hoc est, quantum jus atque æquitas patitur, nec Majestatem tuam caliter velle pro eo qui in te est summus justitiæ amor, certum habemus*[1].» —

Rosinus synes hafva stannat i Rom under slutet af året 1574, och den 1 december redogjorde han i bref till drottning Katarina för hvad som då uträttats. Det viktigaste af brefvets innehåll vill jag anföra[2]: Tvisten om Bari-Rossano behandlades i Spanien inför dess kungliga råd, och enligt Klodzinskis uppgift tillhörde arfvet på grund af neapolitansk rätt endast prinsessan Anna, såsom ogift. Det vore därför säkerligen lämpligt, om konung Johan ville afsända en person för att påskynda processen. Men följden däraf kunde ej i förväg beräknas, »*emedan af spanjorerna, som af naturen och af vana äro snarare giriga och äregiriga än frikostiga, svårligen det kan återvinnas eller återtagas, som de redan tagit i besittning*». Emellertid behöfde saken ej anses förlorad. Det bästa vore nog att få rättegången afslutad och begagna sig af mäktiga vänners bistånd genom bref eller legationer. Hela saken kunde gärna, om så kräfdes, föras i prinsessan Annas namn, »*då ju till sist alla infantinnans stater och gods tillfalla Ers Maj:ts höga söner*». — Detta om länen. Hvad penningfrågan angick, så vore det nog säkert, att alla tre systrarna voro arfsberättigade, men hertiginnan af Braunschweig hade öfverlåtit sin del till systern Anna. Under de tre sista åren hade nästan ingenting utbetalats, »*och de ursäkta sig därmed, att de ännu ej veta, hvem som är den arfvinge, till hvilken de kunna lagligen betala*». Agenten hade sökt utfå $^2/_3$, d. v. s. Annas och Sofias andelar, men ej lyckats. Kardinal Hosius hade sökt påfvens bemedling för att få penningarne utbetalade[3], men penningebrist rådde, och ett hänvändande till kardinal Granvella hade ej medfört något resultat[4].

[1] *Theiner, Schweden,* II, sid. 32.

[2] *Bielkesaml.* Brefvet är på italienska. Det förefaller, som om han då gjort ett kort besök i Neapel.

[3] Se ofvan sid. 212.

[4] Originalets kant är söndrig, så att luckor i texten uppstå, hvarför ett noggrannare återgifvande af innehållet blir omöjligt.

Rosinus undrar, hvarför hela saken behöfver skötas på detta sätt, och hvarför ej Katarina med sin höga systers goda vilja utkräfver sin del, »*eftersom öfverlåtandet däraf skulle vara farligt af många skäl och anhållandet för egen räkning skulle gå för sig mycket lättare och behagligare. Detta säger jag*», fortsätter Rosinus, »*för att delvis åtminstone påskynda affärerna och ej för att afråda Ers Majestät från att använda all möjlig vänlighet och hänsynsfullhet gent emot Ers Majestäts syster.*»

Rosinus synes alltså vilja antyda lämpligheten, dels af att låta Anna ensam föra processen om länen, dels att särskildt utkräfva Katarinas andel af penningarne. Men när detta bref kom fram, hade redan underhandlingar pågått mellan Anna och Katarina samt äfven ledt till bestämda resultat.

* * *

De upplysningar, som kommo från Italien, tycktes redan från början häntyda på, att Anna ensam lättast kunde representera alla systrarna i arfsfrågorna. Sofia hade till Anna afträdt sina anspråk, och Katarina följde nu exemplet. Enligt en uppgift af Katarina själf[1], var afträdelseurkunden daterad den 15 nov. 1574, men antingen är denna skrifvelse blott en senare, måhända utförligare bekräftelse på en tidigare eller också är angående datum ett skriffel begånget. Ty ett bref af Anna, skrifvet senast den 18 september 1574[2], förefaller att vara svar på Katarinas afsägelse[3].

Innehållet i *Annas bref* är följande: enär Katarina med Johans samtycke gifvit Anna »*plenam et omnimodam . . . potestatem. omnem hæreditatem, quæcunque et quomodocunque ad serenitatem ejus pro tertia ipsius parte in bonis . . . ac juribus*

[1] Från år 1581. Brefvet finnes i *Ahlqv. samlingen.*

[2] Brefvet är odateradt, men en kopia är tagen af Lorichs den 18 sept. 1574. *Polonica.*

[3] I *Titularreg.* omnämnes öfverlåtelseurkunden på två ställen, dels under »donationer» och dels under »polnske missiver». På båda ställena är datum *10 november 1574.* Om detta datum är riktigt, härrör Annas tidigare bref från förberedande förhandlingar. Brefvets innehåll angifves sålunda på det senare stället: »Donation för fröken Anna i Polen på *bonis in regno Neapolitano et alibi in Italia.*» — Det är antagligen i samband med dessa underhandlingar, som Anna skickade såsom present till Johan Sigismund Augusts rustning, 28 sept. 1574. *Inv.*

omnibus per . . . Sigismundum Augustum . . . tam in Regno Neapolitano quam alibi ubiuis in Italia possessis spectat et pertinet. Serenitatis ipsius nomine repetere . . . nostrumque in fidem Serenitatis vero ejus . . . utilitatem . . . recipere ac in effectu leuare», så åtoge sig Anna denna börda. D. v. s. Anna hade fått fullmakt att lyfta Katarinas arf i Italien. Hon lofvar i sin tur att, så fort penningar eller annat utfåtts, lämna Katarina »*citissime*» »*ea omnia quæcunque Serenitati ipsius pro rata ipsius parte debentur*[1]».

Det är antagligt, att ytterligare bref växlats, och att noggrannare och bestämdare ordalag därvid i flera punkter användts, men i det stora hela innebar tydligen öfverenskommelsen af år 1574, att Katarina uppdrog åt Anna att utkräfva arfvet i Italien. Enär Katarinas arfsrätt betviflats i Neapel torde öfverenskommelsen äfven hafva inneburit, att hon skenbart afstod sina anspråk till systern mot ett skriftligt intyg af henne, att hon (Katarina) ändock skulle få ut sin del, och att afträdelsen alltså endast var skenbar. Bland konung Johans efterlämnade bref fanns för okt. 1575 en urkund, som betecknas på följande sätt[2]: »*Vidimus af fröken Annas i Pålen . . . bref, dermed hon renuncierer sin syster . . . Katarina . . . igen H. M*ts *arf och rättighet uti det Neapolitaniske furstendöme uti Italien, som H. M*tt *åter tillföreenne hade opdraget sin syster fröken Anna, så att hon årligen skulle låta lefverera drottningen sin andel af räntan, lika som det henne aldrig hade varit gifvet.*» — Det är antagligen den vidimerade afskriftens datum som angifves (såsom flerstädes eljest), men själfva brefvets datum anföres icke. På annat ställe omtalas emellertid Annas öfverlåtelsebref under datum 17 februari 1575[3].

Flera samtidiga antydningar om öfverenskommelsen har jag ej funnit, men senare talas om Katarinas »*cessio*» och Annas »*contracessio*», och den förra återkallas på grunder, som längre fram skola angifvas, år 1578, i följande ordalag[4]: Johan ger tillkänna, att »*cum . . . Svetiæ Regina . . . bonorum* (i Italien) . . .

[1] Detta bref synes *Ödberg* åsyfta, *Lorichs*, sid. 39.

[2] *Inv.*

[3] *Kronologiskt register 1219—1685*, där det heter: »Fröken Annas i Polen donation, där uti hon gifver drottning Katarina tillbaka den del uti *Regno Neapolitano* och annorstädes i Italien, som bemälda drottning Katarina henne tillförene skänkte. Datum Warschau 17 febr. 1575.»

[4] *Acta hist. RA Johan III* (II, 2): Brefvet är dateradt 11 okt. 1578.

Cessionem . . . Reginæ Poloniæ, seruata tamen sibi proprietate, ea lege fecerit, ut illorum bonorum annui redditus pro rata parte a . . . Regina Poloniæ ad Nos transmitterentur, quemadmodum tabulis Contracessionis, a . . . Regina Poloniæ facta, . . . cautum est» — han återkallar nämnda afsägelse.

Det var alltså endast i Annas namn, som krafven i Italien numera skulle framställas. Rosinus' förslag om länen hade blifvit en verklighet, innan Johan fått hans bref, men stridande mot legatens uppfattning af det fördelaktigaste var, att äfven penningekrafvet öfverlämnats ensamt till Anna.

* * *

Enligt en registeranteckning afsände Johan ett bref till Filip II under datum 22 januari 1574 [1]. Det var samtidigt, som instruktioner och kreditiv uppsattes för Rosinus, hvilket förklarar, att brefvet handlade om legationen och arfsfrågorna [2]. Senare på året erhöll Johan i grafmonumentsfrågan ett nytt ämne för skriftväxling, och afsände äfven, såsom redan är nämndt [3], ett bref till Requesens af den 11 maj och ett annat till Filip af den 19 i samma månad [4]. Af brefvens innehåll framgår, att Johan kort förut erhållit bref från Requesens jämte ett från Filip, dateradt den 19 februari, sålunda skrifvet, innan Johans bref af den 22 januari torde hafva framkommit. Filip synes hafva omnämnt upproret i Nederländerna och i allmänna ordalag anhållit om Johans bistånd. I sitt svar till honom, uttalar Johan sitt beklagande öfver upproret samt tillfogar en förhoppning eller rättare en fordran *(postulamus)*, att Filip måtte ådagalägga det vänskapliga sinnelag, hvarom han talar, i återställande af Bari-Rossano till Katarina och hennes systrar. »*Quo facto*», heter det vidare, »*nos deinde erga Serenitatem vestram, ut amicum et fratrem decet, semper amice vicissim declaraturi sumus*». Men Johan fordrar mera i lön för sin vänskap, i det att han lägger Filip på hjärtat att visa tillmötesgående gent emot markgrefven af

[1] *Palmsköld, Sveco-Gallica.*

[2] Sådant innehåll nämnes i *Titularreg.*, där datum är 28 jan.

[3] Se ofvan sid. 209.

[4] *Lundstedts afskrifter.* I *Tegnérs förteckning* (sid. 5) upptages det senare under datum 17 maj; där angifvas båda brefven vara original, hvilket förefaller egendomligt, enär hvardera genom påteckning förklaras vara »*exemplum literarum*» etc., d. v. s. kopior.

Baden och grefven af Ostfriesland. — I brefvet till Requesens beröres ungefär detsamma jämte grafmonumentsfrågan; Johan ber ståthållaren vidare befordra brefvet till Filip och ombestyra svarets öfversändande.

Den 27 september skref Filip till Johan, men innehållet är mig icke bekant. Det kallas »*literæ intercessoriæ*»[1]. Någon större påföljd tycks denna brefväxling ej haft, men den är intressant såsom en inledning till de svensk-spanska underhandlingar, som senare fördes af Pontus de la Gardie i Italien och af Erasso i Sverige.

* * *

Äfven i Sverige fick Johan tillfälle att bedrifva underhandlingar om arfsfrågorna. Såsom ofvan är omtaladt, anlände *Stanislaus Warszewicki* till Sverige för att afhandla religiösa frågor med Johan i juli 1574, sålunda efter Rosinus' afresa. Han insände i början af september från Polen sin berättelse om beskickningen, och af ett svar från kardinalen af Como framgår, att han andragit åtskilligt i arfsfrågan och riksvapenfrågan[2]. Det är således tydligt, att Johan med honom afhandlat dessa spörsmål, och att han fått den uppfattningen, att tillmötesgående från kurians sida borde vara till gagn äfven för de religiösa frågornas lösning.

* * *

Efter dessa utvikningar vill jag återvända till beskickningen i Italien.

Mot slutet af år 1574 skref Rosinus till Ture Bielke[3]: Hosius hade åter infört honom hos påfven, som frågat efter Ture; han undrade om herr Ture vore katolik; äfven som protestant kunde han komma till Rom, blott med det villkor, att han ej lärde mot den katolska religionen, emedan andra kättare — både engelsmän, tyskar och fransmän — funnos i Rom. Påfven sade sig

[1] *Inv.*

[2] *Theiner, Schweden,* II, sid. 93—94.

[3] *Bielkesaml.* Datum oklart; *Ödberg, Lorichs,* sid. 30, uppgifver 4 dec. Rosinus nämner, att han den 4 december ämnar afsända bref till Sverige; detta bref antagligen skrifvet kort förut.

tänka »*perhonorifice*» om konung Johan, »*monens illum. ut sanctos patres perlegeret, si de rei ueritate recte cuperet iudicare*». Han sade sig redan ha skrifvit till kejsaren om riksvapenfrågan[1]. — Rosinus klagar, att grefven af Archi var så obenägen att sända penningar, emedan partigängaren, Erik XIV:s trädgårdsmästare Johan Allard, bedragit honom på en större summa[2]; Ture Bielke måste dock utverka medel, ty Rosinus hade måst betala en stor summa »*in honoraria ianitorum et satellitum*», så att han knappt hade någonting kvar.

Året 1574 gick till ända, och vid nyåret 1575 befann Rosinus sig fortfarande i Rom. Enligt sin instruktion hade han tagit reda på, hur tvisten om de neapolitanska länen stod, och afgifvit berättelse därom. Denna del af legaternas uppdrag kunde därför anses afslutad, men Rosinus sökte fortfarande att äfven i denna fråga göra all den nytta han kunde. Hans makt var ej stor, och i fråga om penningekrafven började det se illa ut för Sverige.

I Neapel lyckades det nämligen för den spanska politiken att skilja Sveriges och Polens intressen och hindra samarbete mellan båda ländernas ombud, därigenom att Polen tills vidare ställdes tillfreds. Rosinus har mycket att berätta därom i ett bref till Ture Bielke från Rom den 1 januari 1575[3]: I Neapel »*impetratum est decretum*» heter det, »*quo procuratori Ser^mæ^ principis Annæ tertia tantum pars dissoluitur, et terminus datur iuris ad probandum incumbentia (ita enim loquatur) ceteris*». Och vidare: »*Res est maximi momenti. Et nos a Polonis vehementer sumus decepti.*» Det var visserligen samma tillvägagångssätt, som Rosinus förut tillrådt Katarina att använda, men det användes nu till Sveriges skada. — Rosinus ämnade emellertid begifva sig till Venedig och öfverlägga med Ture Bielke; han trodde

---

[1] Om detta bref, se ofvan, sid. 225.

[2] *Johan Allard*, till börden fransman, synes hafva samlat en förmögenhet och deltagit i stora handelsföretag. Han förklarade sig veta, hvar Erik XIV dolt sin mycket omtalade skatt, och var ifrigt verksam för dennes befriande. Han var med i affärer med hertig Karl, Rosinus m. fl., lämnade Sverige och var vid denna tid i Italien. Sedan dömdes han af för mig obekant orsak till galérerna (i Italien), där han befann sig år 1576; 1577—1578 satt han i inkvisitionens fängelse i Rom. År 1579 var han fri och sökte i Frankrike värfva soldater till upprors anstiftande i Sverige. *Ödberg, Stämplingar,* sid. 10 ff., 14, 270 ff., 280 ff.

[3] *Bielkesaml. Bref till Ture Bielke.*

sig kunna uppvisa, att Katarina hade större rätt än Anna, emedan hon hade en son[1]. — Emellertid vore ej allt förloradt, ty redan förut i brefvet omtalar Rosinus, att han utverkat mycket: »*egi nomine Ser^mæ^ Reginæ cum Pontifice Maximo, ut quæ ipsi debentur pecunia in Regno Neapolitano dissolueretur*» — men dessa penningar synas aldrig ha kommit i Rosinus' händer. — Åter behöfdes pengar: »*Pecunia opus erit, ut ultimus nostræ Comœdiæ actus quam honorificentissime finiatur.*»

Det *decretum* rörande penningekrafven, som Rosinus omtalar, finnes i afskrift bland Ture Bielkes papper under titeln: »*Ultimum decretum Consilij Neapolitani. quod Camillus Capilupus missus a Pont. Max. huc attulit.*» Rosinus har fullt riktigt angifvit hufvudinnehållet. Penningar torde verkligen hafva utbetalats, 40,000 dukater våren 1575 och samma summa i juni 1576[2]. Om siffrorna äro riktiga, torde vara tvifvelaktigt, enär först och främst räntan utgjorde 43,000 och icke 40,000 dukater samt vidare dekretet blott talar om utbetalande af en tredjedel. En möjlighet är naturligtvis, att under de senaste åren innehållna räntor medräknades, och att en rund summa hvartdera året aflämnades.

Det är antagligt, att den svenska legationen inverkat på de neapolitanska myndigheterna, hvilka ansågo bäst att af två onda ting välja det bättre och sålunda tillfredsställa polackarne för att skilja deras sak från svenskarnes.

Rosinus gaf emellertid icke allt förloradt och hade lyckats direkt eller genom andra intressera påfven för sin sak, hvilket framgår af ett bref[3] från denne till drottning Katarina (af den 9 febr. 1575), däri han lofvar att efter förmåga understödja hennes *postulata* i arfsfrågan. Möjligen på grund af Rosinus' föreställningar upphäfdes den för Anna gynnsamma domstolsförklaringen af Neapels högsta tribunal[4], hvaraf följden blott blef, att hvarken Anna eller någon annan fick ut några penningar.

I början af året gällde underhandlingarna företrädesvis *Vadstenaklostrets hus* i Rom. Kring Rosinus samlades några ifriga medhjälpare, hvaribland funnos två svenskar, Olaus Magnus och Botvid Nericius. Den förre var ärkebiskop Johannes Magnis

[1] Se den inledande undersökningen om arfsfrågan; Rosinus tycks haft orätt.

[2] *Kanteeki*, a. a., sid. 149. *Eichhorn*, *Hosius*, II, sid. 515.

[3] *Tegnérs* förteckning, sid. 5.

[4] *Eichhorn*, a. a., II, sid. 516.

nära frände[1] och synes hafva vistats i Rom vid legaternas ankomst; hans tjänstenit sporrades af hans längtan att återvända till Sverige, ehuru katolik; så anhåller han hos Ture Bielke[2] om hans förord hos Johan och Katarina, och af Rosinus utverkade han ett löfte att rekommendera honom. Rosinus skref också till Bielke om Olaus[3]: »*Video hominem esse apertum et obsequentem, quem utinam in Sueciam liceret nobis adducere*». — Botvid Nericius synes hafva varit en af Johans många sekreterare; i början af år 1574 uppehöll han sig i Rostock i och för kompromisshandeln om »tre kronor»; den 29 maj skref Johan till honom[4] att stanna där, tills mötet vore slut, och först därefter fortsätta till Italien. Rostocksmötet slutade i november, och i januari 1575 var Botvid i Rom hos Rosinus[5].

Dessutom hade Rosinus vunnit flera högtstående personers hjälp och bevågenhet. Olaus Magnus skrifver t. ex. i sitt bref till Ture Bielke af den 23 januari 1575[6] på tal om Rosinus: »*quem sane admirabilem uidi et a summo Pontifice amari et ab Ill^bus^ Tridentino, Varmiensi, Comensi, Cirletto cardinalibus et præsertim a cardinali Comendono plurimum laudari, et summa amore perfrui hactenus consideraui et a multis alijs uiris Ill^is^ decorari.*» Kardinal Hosius hade sålunda fått sitt råd till prinsessan Anna i fråga om kardinal Commendone åtlydt af Rosinus.

Den 22 januari 1575 kunde Rosinus underrätta Ture Bielke om en ny audiens hos påfven[7]: »*Die lunæ proximæ preterito iterum sum allocutus summum Pontificem præsente cardinale Hosio: atque ille finis fuit eius colloquii, ut rogarem eum, ut me hinc*

---

[1] Så benämnes han af *E. Hildebrand, Den svenska kolonien i Rom*, sid. 257. *Bildt, S. Birgittas hospital,* sid. 355 och 357, uppgifver honom vara *brorson* och *Ödberg, Lorichs,* sid. 33, *systerson* till ärkebiskopen.

[2] *Bielkesaml. Bref till Ture Bielke.* I ett bref af den 23 jan. 1575.

[3] 22 jan. 1575. *Bielkesaml.*

[4] *Reg.* Om Botvid se *Ödberg, Lorichs,* sid. 31.

[5] Den 27 juni var Botvid i Frankfurt an der Oder och öfverlämnade i juris doktor och professor Bartolomæus Radtmans vård diverse handlingar rörande »tre kronor», hvarpå denne lämnade kvitto *(Danica* i *RA:* »*Handl. rör. tvisten mellan Sverige och Danmark om tre kronor*».*)* Dessa handlingar bortglömdes någon tid, men den 19 febr. 1580 bragte rådet saken på tal och uppmanade till handlingarnas återkräfvande *(Rådslag RA:s Medd.)*

[6] *Ödberg, Lorichs,* sid. 31, angifver brefvet vara från Botvid Nericius.

[7] Brefvet är iturifvet och något söndrigt; båda hälfterna lågo skilda i bunten i RA, men jag tror mig fullt säkert kunna förklara dem tillhöra samma bref. *Bielkesaml.*

quam primum exsolueret et, quod mihi concessisset, beneficium de ædibus D. Brigidæ iam confirmaret; Datariumque suum adhiberet consilijs et, quid fieri iussissst, ipsi explicaret. Facturum se Pontifex libenter ostendit.» — Talet föll på Bielke, som Hosius uppgaf ha varit i Rom; påfven frågade Rosinus därom, men han säger om sitt svar: »*Respondeo me nihil scire (socratico more).*» Till sist afskedade påfven Rosinus »*humanissime: seque Datario commissurun esse, ut eam rem cum primis absoluat.*» — Rosinus hade emellertid ej stora förväntningar om beslutets snabba utförande. Han tillägger: »*Quod tamen ante uiginti dies ne spero quidem futurum.*» Han hoppas dock kunna föra saken till godt slut: »*Verumtamen non dubito, quin cum gratia et beneuolentia hanc rem sim absoluturus.*» — Rosinus satte framför allt sitt hopp till kardinal Commendone, som ville utreda den toskanska frågan [1], och han medsände koncept till en skrifvelse från Ture Bielke till kardinalen, och herr Ture tycks lydigt ha afsändt ett bref i enlighet med konceptet [2] — Efter audiensen hos påfven hade Rosinus jämte kardinal Hosius varit till frukost hos hertigen af Baiern (»*ad prandium principis Bavariæ sum profectus*») samt aflagt besök hos kardinal Sirleti. — Han tackar för de penningar, som Ture Bielke skickat, men behöfde mera till diverse utgifter: *Datario Referendarioque, item aliis, multa præter spem elargienda sunt.*

Men om också Rosinus hade förvärfvat sig mäktiga vänner, så voro hans fiender lika inflytelserika, och det var naturligtvis lättare att få en sak att afstanna, än att drifva den fram genom allehanda instanser. Särskildt synes Datarius varit de svenska fordringarna obenägen, och honom ålåg det just att utfärda någon urkund, som var nödvändig, antagligen ett utslag, som tilldömde Vadstenaklostret huset i Rom. — Den 29 januari skref Rosinus åter till Ture Bielke och beklagade sig: »*Totis his octo diebus quotidie Datarium accessi, ut diploma, absque quo discedere minime possum, absolueret. Neque ullum intermisi tempus, quo non aut cardinalem Hosium aut Commendonem conuenirem qui mihi ad maturitatem negotii mei adiumenta essent. Sed ea tamen mihi facta est spes, fore ut proxima hebdomode diploma perfi-*

[1] Se nedan.

[2] Se tillägg till det nu refererade brefvet jämte registraturet, där samma bref är intaget. — Rosinus' bref var adresseradt till Venedig, men måste returneras till Padua, där Bielke alltså befann sig.

ciatur. Deinde statim curabo, ut mihi a Pontifice Maximo potestas fiat abeundi et litteras nanciscor ad Ser^mam^ Reginam Sueciæ meque eodem ipso die quo dimissus ero, in viam dabo»[1].

Den 5 februari skref Rosinus ett nytt bref, prägladt af modlöshet: »*Quos labores proximis his superioribus diebus pertulerim neque facile scribere ego neque tu facile credere possis. Datarius instrumentum, quod iam erat confectum, voluit emendari. A Pontifice Maximo omnia impetrata sunt quæ uolebamus; hoc est, vult Pontifex restitui in integrum abbatissam Vastenensem; idque in gratiam Ser^mæ^ nostræ Reginæ iussit nominatim excludi Danos; datus est inspector siue, ut vulgo loquuntur, superintendens siue protector ejus loci Cardinalis Hosius, homo nostræ sane nationis amantior quam vnquam credidissem. Tota hac hebdomade quæsivi aditum ad Pontificem Maximum sed multis de causis sum impeditus, in primis tamen a Datario. Proxima (die?) me hinc eripiam; neque committam ut diutius hic a quoquam detinear.*»

Rosinus ville gifva tappt, när han såg allt arbete vara förgäfves. Det är antagligen i följd af motståndarnes anfall, som kardinal Hosius den 16 februari måste utfärda ett slags absolution, en skriftlig tillåtelse för Rosinus att ehuru katolik befatta sig med den kätterske konungens saker, dock med det villkor, att han skulle begagna hvarje tillfalle att omvända konung Johan och andra svenskar, med hvilka han kom i beröring[2]. — Den 7 februari[3] lämnade Rosinus Rom för att uppsöka Ture Bielke, men hans medhjälpare, Botvid Nericius och Olaus Magnus kvarstannade.

Under Rosinus' vistelse i Rom fördes äfven *underhandlingar med storhertigen af Toskana.* År 1574 hade de svenska sändebuden, såsom redan är nämndt, illa mottagits i Florens hos storhertigen Frans af Medici, som nyss förut (samma år) efterträdt sin fader Cosmo I. I sitt bref till Bielke af den 22 januari omtalar emellertid Rosinus, att kardinalen Commendone ville bilägga oenigheten: »*Vult omnino rem eam componi, quæ malo cepta est apud Magnum Etruriæ ducem. Ego me absque tuo consensu nihil aut velle aut posse agere respondi. Confirmat ille*

[1] *Bielkesaml.* Rosinus tackar äfven för hvad han fått »*ad vitam sustinendam*».

[2] *Bielkesaml.*

[3] Se bref från Rosinus till Hosius under resan, från Pisauro, 26 febr. *Bielkesaml. reg.*

nos non debere prætermittere occasionem adiungendi nobis tam potentis principis, petentis presertim id et errorem suum agnoscentis.» — En brefväxling började, i det att kardinalerna Commendones och Ferdinands af Medici, storhertigens broders, bemedling gjorde det möjligt för Rosinus att taga första steget. Han skref den 29 januari 1575[1] med en antydan om, att han kunde komma till Florens, sedan hans värf voro fullgjorda i Rom. Den 12 februari[1] svarade storhertigen i ganska undfallande ordalag. Han hoppades på Rosinus' ditkomst för att utplåna hvarje ogynnsam uppfattning af det föregående besöket. Det är också möjligt, att Rosinus tagit vägen öfver Florens vid resan norrut; bestämda bevis därför kan jag ej lämna. Om för öfrigt förslaget att till storhertigen öfverlåta anspråken i Neapel någonsin framställts, är mig obekant; att det åtminstone ej ledt till någon påföljd är säkert.

Då Rosinus i februari lämnade Rom, synes det ha varit hans afsikt att direkt begifva sig på återvägen. Från Pesauro skref han t. ex. till Hosius, att han skulle underrätta honom, innan Bielke och han lämnade Italien[2]. — Den 5 juni var Rosinus i Venedig[2].

Ännu återstår att framställa den del af underhandlingarna, som rörde sig om *riksvapnet tre kronor*. Det är redan nämndt, att påfven skrifvit om saken till kejsaren kort efter legaternas ankomst till Italien. Då Botvid Nericius i början af år 1575 kom till Rom, hade han tydligen i uppdrag att efter inhämtadt tillstånd göra efterforskningar i Vadstenahusets arkiv, och då Rosinus lämnade Rom, stannade han kvar. Den 6 mars skref han om saken till Ture Bielke[3], men afskriften är till stor del fördärfvad. Det tycks dock framgå af densamma, att Botvid stannade för att om möjligt taga med sig från Rom »*monumenta trium coronarum*»; men hans bref antyder ej stora förhoppningar.

Från Venedig skref Rosinus i början af juli till Botvid[4] och

[1] *Bielkesaml.*

[2] *Bielkesaml. reg.*

[3] *Skoklosters arkiv*, vol. 204: *reg.*

[4] *Ödberg, Lorichs*, sid. 32—33, refererar tydligen detta bref, men uppgifver, att det är skrifvet i Venedig från Botvid till Ture Bielke. Saken är den, att endast ett koncept är bevaradt, skrifvet af Rosinus på den förut rena tredje sidan af ett bref till Bielke, hvilket gör att adress till denne står på konceptets baksida = det ursprungliga brefvets fjärde sida. Jag måste för öfrigt hänvisa till *Bielkesaml.*; emellertid må nämnas, att Ture Bielke *omtalas* i brefvet.

tackade för ett bref. Botvid hade synbarligen en tid legat sjuk, och Rosinus uttalar sin tillfredsställelse öfver hans tillfrisknande samt säger sig hafva underrättat konung Johan, att »*negotium trium coronarum*» öfverlämnats till Botvid, men därpå hade ej kommit svar. I samma bref omtalar Rosinus, att kardinal Hosius tillskrifvit honom, att han »*ante biduum negotium ædium. D. Brigittæ absoluturum.*» Rosinus hade därför de bästa förhoppningar.

Det såg ut att ljusna, men mycket snart förbyttes allt igen. I slutet af år 1575 är Rosinus åter i Rom för att drifva på, där de svenska ärendena fastnat. Men vid denna sin Rom-vistelse insjuknade han farligt[1]. Läkare synas hafva tillrådt honom att byta om vistelseort[2], men den sjuke satte sig däremot, antagligen för att bättre kunna öfvervaka underhandlingarna i Rom. — Han dog i början af februari 1576.

Den 8 februari skref Botvid[3] till Ture Bielke, att han och Olaus Magnus hade sökt hjälpa Rosinus, för att han ej skulle behöfva lämna Rom med oförrättadt ärende, ty om han det skulle göra, ansåg Botvid »*frustra iter, frustra sumptus, frustra actiones omnes fore*». En ny legation behöfdes, och Ture Bielke uppmanades att söka utverka en sådan. — Den 18 februari skref Olaus Magnus till Ture Bielke, att Rosinus' död bragt allt i oordning[3].

Underhandlingarna måste afbrytas. Ture Bielke öfvertog den aflidnes papper, hvilka följde med till Sverige och hamnade i Bielkesläktens familjearkiv.

Legationen hade ej kunnat blifva till synnerligen stor nytta. Den hade inhämtat upplysniugar om de neapolitanska länen, men den polske agenten hade öfverlistat svenskarne och lyckats få ut Annas tredjedel ensamt.

Hvarken Venedig eller Toskana hade velat öfvertaga rättsanspråken på länen mot skälig vedergällning.

Vadstenaklostrets hus i Rom hade ej återlämnats trots alla försök och trots påfvens en gång gifna samtycke.

---

[1] År 1575 firades i Rom ett jubileum, som ditlockade mycket folk, hvarigenom pesten fördes till Italien. Den rasade fruktansvärdt i olika trakter och kunde endast jämföras med en liknande farsot i Neapel 1528. *Giannone*, a. a., IV, sid. 346.

[2] Se ett odateradt bref från Rosinus i *Bielkesaml.* I.

[3] *Bielkesaml., Bref till Ture Bielke.*

Något viktigare material för att utreda riksvapenfrågan tycks ej hafva vunnits. Botvid Nericius och Olaus Magnus kvarstannade tills vidare i Rom, måhända under fortsatt arbete att komma öfver några gamla handlingar med »tre kronor». Om deras verksamhet känner jag dock lika litet som om Ture Bielkes, hvilken kvarstannade i Padua.

Det måste emellertid förefalla Johan, som om det egentligen varit Rosinus' död, som trädt hindrande i vägen, och detta torde hafva bidragit till hans beslut att afsända en ny legation till Italien.

TREDJE AFDELNINGEN

Underhandlingar om Sveriges religiösa och politiska anslutning till Europas katolska makter

I.

Konungavalet i Polen 1575. Johans kyrkliga ståndpunkt.

Under den svenska beskickningens vistelse i Italien hade ett nytt konungaval ägt rum i Polen, och äfven denna gång nämndes Johan bland tronkandidaterna. Om han år 1573 endast småningom gjorde sig förtrogen med tanken på att uppställas som kandidat till Polens krona, så synes han aldrig år 1575 visat lifligare intresse för saken. Han bad hertig Karl om råd, och svaret blef, att om Johan finge återvända till Sverige, när han ville, och ej blefve »förknippad» med svåra villkor, så borde han ej försumma tillfället att öka sin makt[1].

För polackarne gällde det att först afgöra, om Henrik fortfarande var Polens konung, eller om han hade förverkat sin krona genom sin ovärdiga flykt och genom öfvertagandet af regeringen i Frankrike. Stor upphetsning rådde i landet, och i slutet af augusti 1574 samlades en riksdag för att taga frågan i öfvervägande. Senaten ville allt framgent erkänna Henrik som konung, och styrktes därutinnan af den påflige nuntien Vincentius Laureo, biskop af Mondovi, hvilken anländt i januari. Ett katolskt parti flockade sig omkring honom, emedan Henrik visat sig särdeles gynna den katolska religionen och dess anhängare. Större delen af adelsombuden önskade däremot nyval. Efter stormiga debatter ingicks en kompromiss, enligt hvilken Henrik skulle uppmanas att infinna sig inför nästa riksdag; i händelse af hans bortovaro skulle denna fatta definitivt

[1] *Ahlqvist, Aristokratiens förhållande till konungamakten,* I, sid. 81.

beslut. Den skulle samlas i Stezyca den 12 maj 1575. En konfederation ingicks för att upprätthålla lugn och säkerhet[1].

Redan under riksdagen infunno sig sändebud från de olika tronkandidaterna, så att partier ånyo började bildas. Den venetianske legaten Lippomano, hvilken afreste kort före själfva valet, har därför i sin legationsberättelse företagit en mönstring med kandidaterna, som är af ganska stort intresse[2]. Han nämner i första rummet trettio piaster, hvilka alla hade sina förespråkare, ehuru de icke hade stora utsikter att erhålla konungavärdigheten. Den förnämste bland dem var vojevoden af Sendomir Johan Kostka. Såsom skäl för valet af en piast anfördes, att han icke kunde lockas att lämna riket, och att hans hofhållning borde blifva jämförelsevis billig, samt att en brytning med Turkiet icke behöfde blifva en följd af hans val. Det var äfven för Stefan Bathory en rekommendation, att han stod i godt förhållande till sultanen; hans personliga egenskaper voro allmänt berömda, och Lippomano ansåg honom vara god katolik. — Kandidat vid valet var vidare hertig Alfons af Ferrara, hvilkens största förtjänst var hans rikedom, som kunde komma den polska statskassan väl till pass; han ansågs stå i bästa förhållande till det franska hofvet och var icke någon fiende till Turkiet. Han var änkling och kunde därför äkta prinsessan Anna. I fråga om konung Johan af Sverige antog Lippomano, att han skulle släppa sina anspråk på Livland och villigt ingå på alla fordringar rörande religionsbekännelsen för att blifva vald. Sultanen hade ingenting att invända mot hans val, och han var polackarnes naturlige bundsförvant mot ryssarne. Den förra svenska legationens tal om Johans makt tycks hafva gjort vederbörlig verkan, enär det heter, att Sverige kunde utrusta 100 skepp mot ryssen och uppställa ett artilleri på 15,000 kanoner. — Hindrande för en habsburgares val voro kejsarens anspråk på suveränitet öfver Livland och Preussen samt ständiga småstrider vid den schlesiska gränsen. Det vore dock antagligt, att de nämnda anspråken skulle släppas i händelse af ett för kejsaren lämpligt val, och tsaren sades tillstyrka ett dylikt, emedan han själf misströstade om att erhålla majoritet. En viktig följd blefve den habsburgska maktens, Polens

[1] *Noailles*, a. a., II, sid. 475—476. *Nisbet Bain, The polish Interregnum 1575*, sid. 650—651. *Lippomano*, II, sid. 155.

[2] *Lippomano*, II, sid. 155—161.

och äfven Rysslands förening gent emot turkarne, hvilka säkerligen ingenting skulle våga företaga mot ett sådant förbund. Lippomano synes taga för afgjordt, att den lämpligaste habsburgaren vore ärkehertig Ernst, hvilken borde gifta sig med prinsessan Anna. — Tsar Ivan skulle nog öfvergå till den romersk-katolska religionen, om han blefve vald, och han hade ett bestämdt parti för sig i Litauen. Till sist beröres ett allmänt diskuteradt förslag att välja prinsessan Anna till drottning och låta riksdagen bestämma om hennes giftermål.

Anders Lorichs blef mycket sent försedd med instruktioner. Hans uppträdande var också föga ägnadt att samla ett svenskt parti, och ehuru han tycks hafva varit en ganska klen diplomat, fick han ensam representera Johan, emedan den förra beskickningens skulder och statskassans dåliga ställning lade för stora hinder i vägen för nya legaters utsändande.

Den 9 september 1574 uppträdde Lorichs inför senaten, medan ännu riksdagen pågick. Han talade om Johans tillgifvenhet för polackarne, som var så stor, »att han vore beredd att för Polens bästa bära de största uppoffringar, att skicka hela sin här till Polen under sin broders befäl och till och med att personligen infinna sig, om ständerna skulle begära det». Till sist föreslog han ett förbund mot Ryssland och synes hafva begärt betalning af Sveriges fordringar[1]. Det var ytterst olämpligt för Johans sak, att de svenska penningekrafven oupphörligt framställdes, både enskildt och offentligt — ett uppträdande, som naturligtvis endast skadade, utan att medföra minsta fördel. Den polska senaten förklarade i bref till Johan af den 19 september 1574 och 6 juni 1575, att den ej under de obestämda förhållandena i Polen kunde utanordna penningar, hvilket den hoppades, att Johan ej skulle illa upptaga[2]. Rörande förbund med Ryssland svarade de polska ständerna den 18 november, att de måste söka bevara freden med Ivan, som var en af tronkandidaterna. Emellertid försäkrade man, att ingen skulle draga den svenske konungens stora makt i tvifvelsmål, och att efter denna sista beskickning »*tantus ad præclaram omnium de majestate illius opinionem exaugendam cumulus est factus, ut nihil præterea addi posse videatur*». Innan konung valts, kunde man hvarken tänka

[1] Se *Liskes* recension af *Jakrzewski, Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574—1575* i *Hist. bibliotek*, V, sid. LXVI—LXVIII. *Laureo*, sid. 91.
[2] *Inv.*

på förbund eller betalning af skulder, hvarför Johan finge hafva tålamod. Till sist tillönskades honom allsköns välmåga [1].

Efter riksdagens slut rådde allmän oro i landet, och valmännens röster köptes och såldes. Laureo arbetade för en fortsatt förening mellan Polen och Frankrike, och hade en kraftig bundsförvant i palatinen Adalbert Laski, hvilken med väpnadt följe besatte en fästning invid Krakau. Det franska partiet smälte dock hastigt ihop, och nuntien erhöll befallning från Rom att uppgifva Henriks sak och främja valet af kejsar Maximilian eller någon af hans söner [2].

Den polska senaten afsände till Frankrike två legater, hvilka fingo företräde hos Henrik i januari 1575. Konungen lofvade att med det snaraste infinna sig i Polen, men kunde ej bestämma någon viss tid för sin ditkomst. Han affärdade senare en legat till den inkallade riksdagen, men denne kom för sent och kunde intet uträtta. Den franska politiken måste inskränka sig till att motarbeta valet af en habsburgare [3].

Den 12 maj samlades riksdagsombuden i *Stezyca*. Inemot 5,000 polska adelsmän infunno sig, men endast några få litauer och preussare, hvilka därtill aflägsnade sig under riksdagen. Alla kommo väpnade, och några medförde artilleri. Prelaterna och högadeln syntes stämda för en habsburgares val, men lågadeln satte sig på det bestämdaste däremot. Dess ledare voro Zamoyski, Gorka och Nicolas Firlej — den döde stormarskalkens son — och dess program var valet af en piast. Många, som två år tidigare röstat på Johan, slöto sig nu till det habsburgska partiet; så t. ex. palatinen Mielecki af Podolien. Deras bevekelsegrund var möjligen, att nytt kungaval snart skulle erfordras, om kejsar Maximilian blefve vald, och att därvid författningsarbetet kunde fortsättas [4].

Det svenska partiet försvagades sålunda, och åtminstone en orsak därtill är lätt skönjbar. Lorichs sökte närma sig Laureo för att rådgöra om Johans religiösa intressen och bedja honom hos Polens senat och ständer främja utfåendet af de svenska fordringarna samt äfven för att om möjligt vinna nuntiens förord

---

[1] *Liske, a. recension*, sid. LXVII.
[2] *Nisbet Bain*, a. a., sid. 651—653.
[3] *Noailles*, a. a., II, sid. 481
[4] *Noailles*, a. a., II, sid. 480.

för Johan vid kungavalet[1]. Men hvarken detta närmande eller grunden för detsamma kunde främja Johans val. År 1573 hade protestanterna med sina röster samlat sig om hans person gent emot katolikernas och de moderates kandidat Henrik af Valois; och blott den omständigheten, att den svenske legaten nu sökte den påflige nuntiens hjälp, och att en svensk beskickning vistades i Italien för att med påfvens bistånd kräfva ut en del fordringar, måste fullkomligt fördärfva Johans sak hos Polens protestanter. Jag har också redan nämnt, att beskickningen till Italien på vissa håll ansågs hafva tillkommit för att vinna påfven för Johans val till polsk konung, och ett liknande rykte var i omlopp i Polen, men med det tillägg, att Johan nog ej skulle vinna sin afsikt, om han ej blefve katolik[2]. Denna osäkerhet om Johans ståndpunkt i den viktiga religiösa frågan är väl förnämsta orsaken till det svenska partiets svaghet[3]. På Lorichs' bref svarade Laureo den 4 Januari 1575 höfligt men sväfvande: han skulle göra allt för att det skulle bli »*ingens studium erga Regias Suecorum Majestates et sorores.*»[4].

Lorichs framförde emellertid inför senaten Johans kraf och omnämnde hans förtjänster om det polska riket; han förordade Henriks bibehållande vid regeringen, men rekommenderade sin konung, om nyval skulle ske[5].

Majriksdagen i Polen kunde icke fatta ett afgörande beslut om Henrik. Den åtskildes, och ärkebiskopen utlyste en konvokationsriksdag i Warschau till den 3 oktober. Därmed var *interregnum* förklaradt, och Henriks afsättning uttalad[6]. Konvokationsriksdagen blef kort; den endast bestämde, att valriksdag skulle hållas i Warschau i början af november samma år[7].

[1] Skrifvelse från Lorichs, dec. 1574 i *Ahlqvists Vatikanska afskrifter. Laureo,* sid. 92—94, 132.

[2] *Liske, a. recension,* sid. LXVII. Jfr *Laureo,* sid. 257.

[3] *Laureo* (sid. 185) talar om den svenske konungen »*pochissima parte*». Jfr *Ödberg, Lorichs,* sid. 36—37.

[4] *Ahlqvists Vatikanska afskrifter.* I en depesch till kardinalen af Como af 7 jan. 1575 säger sig Laureo också hafva svarat undvikande för att hinna erhålla order från Rom. *Laureo,* sid. 132.

[5] *Laureo,* sid. 194. *Ödberg, Lorichs,* sid. 33—34.

[6] *Noailles,* a. a., II, sid. 482.

[7] *Noailles,* a. a., II, sid. 483. Om Lorichs' verksamhet, se *Ödberg, Lorichs,* sid. 34.

Riksdagen sammanträdde på bestämd tid och ort och bestod såsom vanligt af en orolig och larmande samling väpnade adelsmän och stormagnater med talrika följen. Från den 13 till den 18 november fingo de främmande sändebuden företräde. Först uppträdde biskopen af Breslau och förordade ärkehertig Ernst; han lofvade förbund med kejsaren och Spanien, vänskap med andra makter och union med Böhmen; vidare närmare handelsförbindelse med hansan och Danmark samt betalning af statsskulderna. Efter honom kom grefve Thurn och talade för ärkehertig Ferdinand. Lorichs var sjuk, så att hans tal för Johan måste uppläsas[1]. Han hade på hösten varit öfver i Sverige för att få instruktioner[2], men kunde icke komma med några lysande löften: Sverige skulle lika fast som Litauen förenas med Polen till strid mot Ryssland; Johan skulle släppa sina skuldfordringar mot afstäendet till Sverige af polska Livland eller mot dess öfverlämnande såsom län till prins Sigismund; i sistnämnda fall skulle denne såsom län äfven få Sveriges andel, och hela landet skulle ställas under polsk länshöghet. Dessutom tycks Lorichs hafva antydt lämpligheten att utvälja Anna, om Johan ej blefve vald, eller t. o. m. någon österrikisk prins, mot det att han äktade henne[3].

Den svenska kandidaturen säges hafva mottagits med köld, och till och med hertigens af Ferrara väckt större anklang. Sist kom Stefan Bathorys legat och hänvisade till släktskapen mellan Polens och Siebenbürgens folk och till sin herres framstående egenskaper; han stod väl hos sultanen och skulle såsom konung troget upprätthålla de polska privilegierna, betala statens skulder och återtaga de eröfringar, som ryssarne gjort. Talet gjorde djupt intryck på adelsmännen[4].

Slutligen skred man till valet. Laureo verkade fortfarande ifrigt för en medlem af det habsburgska huset och hade Uchanski på sin sida. En svängning synes emellertid hafva gjorts, så till vida som det blef kejsar Maximilian själf, som blef deras slutlige kandidat. I senaten röstade de flesta på kejsaren; Stefan

[1] Se därom *Laureo,* sid. 271.

[2] *Ödberg, Lorichs,* sid. 37.

[3] *Liske, a. recension,* sid. LXVII—LXVIII.

[4] *Nisbet Bain,* a. a., sid. 655—657.

Bathory fick en röst[1] och Johan en[2]. Bland adelsombuden röstade de flesta för, att en piast skulle väljas, påverkade af kejsarhusets bittre motståndare Johan Zamoyski. Inom alla palatinaten funnos dock anhängare till Maximilian, och senatsmajoriteten beslöt därför att genomdrifva hans definitiva val. När motpartiet ej ville gifva med sig, redo kejsarens anhängare bort från valfältet under ärkebiskopens ledning och utropade under Warschaus murar Maximilian till konung (12 dec. 1575).

Motpartiet ville ej foga sig. En piast skulle alltså utses, men liksom vid det förra valet kunde man ej enas; många namn kommo fram, men om intet ville de självrådiga magnaterna samlas. Då föreslog Johan Zamoyski prinsessan Anna och Andrej Zborowski Stefan Bathory på nytt. Ett hastigt beslut var af nöden, och man enades om att till konung utse Anna, med det villkor att hon äktade Stefan[3] (12 dec. 1575).

Ett dubbelval hade skett, och ett inbördes krig syntes hota. Kejsar Maximilian hade inledt underhandlingar med Ivan, som var villig att förhjälpa honom till makten i Polen mot erhållande af Livland och helst äfven Litauen. Kejsaren ville afsluta dessa underhandlingar och föredraga frågan inför den tyska riksdagen, innan han begaf sig in i Polen. Dessutom var han tveksam, huruvida han skulle mottaga valet för egen räkning eller för sonen Ernst. Hufvudsumman blef, att han underlät att vidtaga erforderliga åtgärder.

Helt annat var det med Stefan. Han skyndade till Polen, där hans anhängare redan bemäktigat sig Krakau, och förmälde sig med prinsessan Anna samt besvor »*articuli Henriciani*». Därpå förrättade biskop Stanislaus Karnkowski högtidligen kröningen den 1 maj 1576.

Laureo sträfvade emot i det sista. Han sökte samla kejsarens anhängare till ett motståndskraftigt parti och afrådde Anna från giftermålet. Maximilian förklarade sig mottaga den polska kronan, men omedelbart efteråt kom underrättelse om Stefans framgångar samt ett bref från sultanen med förklaring, att hvarje fientlig åtgärd mot Polen-Transsilvanien skulle vara *casus belli* med Turkiet[4].

---

[1] *Schiemann; Russland, Livland und Polen,* II, sid. 358.

[2] *Liske, a. recension,* sid. LXVIII.

[3] *Schiemann,* a. a., II, sid. 359. *Nisbet Bain,* a. a., sid. 659—661.

[4] *Nisbet Bain,* a. a., sid. 661—662.

Stefan Bathory hade varit kejsarens öppne motståndare, alltsedan han blef Transsilvaniens furste år 1571[1]. Ett erkännande af hans nyvunna polska kungavärdighet innebar tydligen ett nederlag för den kejserliga och tyska politiken, men ett polskt krig föreföll farligt, och Maximilian medtog därför till riksdagen i Regensburg (1576) de polska sändebud, som framfört underrättelse om hans val. Kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg och hertigen af Baiern syntes till en början benägna att tillstyrka mottagande af valet, men ändrade mening under intryck af händelserna i Polen. I kurfurstekollegiet var det endast Köln, som tillstyrkte krig; de öfriga förenade sig om ett förslag att träda i underhandling med Polen. Furstar och städer gillade förslaget, och det bestämdes, att underhandlingarna skulle åsyfta bevarande af kejsarens suveränitet öfver Livland och Preussen samt Maximilians eller ärkehertig Ernsts utväljande till polsk tronföljare[2]. Förslag voro både före och under riksdagen å bane, att kejsaren och Ryssland skulle förena sig och dela Polen-Litauen, men de voro endast lösa hugskott utan någon påföljd[3]. Några förvecklingar kunde aldrig uppstå på grund af det polska dubbelvalet, emedan Maximilian kort efter dog, och hans efterträdare Rudolf erkände Stefan såsom konung. Endast Danzig nekade att hylla denne och måste genom en belägring tvingas därtill (dec. 1577)[4].

Konungavalets utgång var ett nederlag icke blott för den kejserliga, utan äfven för den påfliga politiken. Det var emellertid dennas starkaste sida, att den vid viktiga tilldragelser under förevarande tid kämpade för bestämda idéer och icke för vissa personliga intressen. Kurian hade hoppats i Henrik erhålla en förkämpe för katolicismen i Polen, och dess sträfvan gick efter hans flykt konsekvent ut på, att efterträdaren måtte vara god katolik. Om Stefans religiösa öfvertygelse före valet synes någon osäkerhet råda; Lippomano ansåg honom vara katolik, men mångenstädes uppgifves, att han var protestant, men att de polska legaterna, som kallade honom till Polen, öfvertalade

---

[1] Han efterträdde Johan Zapolya. *Ritter*, a. a., I, sid. 379—380.

[2] *Ritter*, a. a., I, sid. 480—483, 501. *Moritz*, a. a., sid. 389—394.

[3] *Recueil des traités, conclus par la Russie, publié par F. Martens*, I, *Traités avec l'Autriche 1648—1762. Préface*, sid. XII—XIII. — *Ritter*, a. a., I, sid. 483.

[4] *Schiemann*, a. a., II, sid. 360—362.

honom att öfvergå till den katolska bekännelsen[1]. Säkert är, att påfven gjorde en skenbar svängning i sitt politiska uppträdande, så snart Maximilian dött, i det han ålade Laureo, som måst lämna landet, att återvända såsom nuntie till Stefan (mars 1577). Han vann snart stort inflytande vid det nya hofvet, och Stefan fann fördelaktigast att fullständigt ansluta sig till den katolska reaktionspolitiken. Han gynnade jesuiterna och tillät det katolska prästerskapet vid synoden i Piotrków (maj 1577) antaga det tridentinska mötets beslut[2].

Konung Johans politik gent emot Polen blef ganska konsekvent. Lorichs erhöll kreditiv till Stefan och beordrades att med kraft fordra den betalning, som tillkom Johan och Katarina. Detta var hufvudsaken för den svenska politiken, och att visa misshumör öfver valets utgång ansåg Johan onödigt[3].

Af stor betydelse för Sverige var det, att nytt krig utbröt mellan Polen och Ryssland, förut uppskjutet år efter år på grund af Ivans förhoppningar på den polska kronan. I juli 1577 inbröt en rysk armé i polska Livland[4].

Under de följande åren bedrefvos underhandlingar mellan Johan och Stefan om gemensamt uppträdande mot ryssarne, men de voro så nära förbundna med krigshändelserna, att jag här vill förbigå dem[5]. Andra förhandlingar rörande arfs- och penningefrågorna får jag tillfälle att senare beröra.

* * *

Jag har i det föregående haft tillfälle omnämna uppkomsten af Johans underhandlingar med påfvestolen[6]. De rörde sig ursprungligen om drottning Katarinas dispensansökan i fråga om nattvarden, men utvidgades småningom till att röra sig om villkoren för den svenska kyrkans återförening med den romersk-katolska. Att de måste hafva ägt stor betydelse för de politiska förhandlingarna, inses lätt, om man tager hänsyn till grun-

[1] *Pollard*, a. a., sid. 25.

[2] *Nisbet Bain*, a. a., sid. 663—665. *Laureo, préface*, sid. V. *Pollard*, a. a., sid. 26 ff.

[3] *Ödberg*, *Lorichs*, sid. 37—40.

[4] *Schiemann*, a. a., II, sid. 364.

[5] Se *Inv.* och *Titularreg.*

[6] Se ofvan sid. 213—217.

derna för den politiska partiställningen inom Europa, och ehuru jag icke anser det vara nödigt att mer än öfversiktligt beröra dessa öfvervägande kyrkligt-religiösa förhandlingar, torde det dock vara erforderligt att söka gifva en karakteristik af *Johans kyrkliga ståndpunkt*. Det är nämligen först, om man klargör dess väsen, som man erhåller en uppfattning af Johans önskemål i jämförelse med kurians samt af oförenligheten mellan båda.

Reformationen framsprang ur det mäktiga behofvet hos folken att kräfva öfverensstämmelse mellan lifvet och läran inom kyrkan. Det kändes såsom en tryckande börda att å ena sidan vörda församlingsprästen såsom en medlare mellan Gud och lekmannafolket, helgad genom invigningen och det högt värderade ogifta standet, ensam berättigad att åtnjuta nattvarden i den form, i hvilken Kristi lärjungar första gången anammade den, samt att å den andra intagas af det djupaste förakt öfver hans djupa okunnighet och hans vanligen allt annat än sedliga lefverne. Det blef en allmän fordran, att prästen skulle mera likställas lekmännen, så att han skulle äga rätt att gifta sig, men också vara skyldig att lefva ärbart, och att lekmännen icke genom kalkens förvägrande i nattvarden skulle tillbakasättas och nedtvingas i en djupt underordnad ställning. Oppositionen riktade sig äfven mot påfvens och biskoparnes makt, men egentligen först, när de visade sig ovilliga att afhjälpa de ofvan antydda bristerna. Slutligen kräfdes allmänt förändringar i ceremonier, i fråga om helgontillbedjan, den latinska mässan och dylikt.

Den mest utbredda kyrkliga oppositionen torde sålunda hafva riktats mot prästernas yttre lif och mot utvärtes bruk. Krafvet på prästäktenskap och lekmannadop växte småningom ut till ett allmänt fältrop för påfvekyrkans öppna och hemliga motståndare, och mångenstädes rörde sig striden öfvervägande om dess uppfyllande. Om den enskilde fick läsa sin bibel och lyssna till en predikan, som han kunde förstå, af en präst, för hvilken han kunde hafva aktning, och under gudstjänstformer, hvilka icke verkade stötande, torde han i allmänhet hafva varit nöjd.

Bland folkens lekmannaklasser fanns däremot föga intresse för *dogmatiska spörsmål*. Under fortgången af religionsbekännelsernas strider måste dock hvarje parti precisera sin ståndpunkt och oaflåtligt söka samla utvecklingens resultat i bestämda formler. Det var därför nödigt, att bekännelseskrifter utarbetades

och antogos. De blefvo de banér, under hvilka massorna samlades, men det må skarpt betonas, att endast ett fåtal hade förutsättningar för att rätt kunna fatta betydelsen af skrifternas ordalag, äfven om de allmänt diskuterades. Den uppfattningen synes göra sig allt mera gällande, att äfven Tysklands protestantiska furstar under 1500-talet egentligen voro grymt okunniga i dogmatiken.

Många fingo emellertid af dogmstriderna den uppfattningen, att det var teologernas fel, att kyrkosplittringen icke i godo kunde biläggas[1], och uppgjorde mer välmenta än praktiska förslag till medling och kyrkounion. Ur denna uppfattning härledde sig *religionssamtalen* och *den interimistiska rörelsen*. Ej ens det tridentinska mötets beslut och den lutherska teologiens utveckling samt kalvinismens tillväxt förmådde göra slut på medlingsförsöken. Nämnda företeelser tyda visserligen på en bestämd tendens hos hvarje religionssamfund att i allt högre grad dogmatiskt skilja sig från de andra, men *medlingsmännen* underskattade dogmatikens betydelse. Bland dem själfva kan man urskilja två olika grupper. Till den ena höra katolska furstar och andra maktägande, hvilka icke önskade brytning med påfven, utan villigt erkände hans primat ehuru med tillbakavisande af vissa maktanspråk, men dock sökte tillmötesgå reformationskrafven, för så vidt de rörde sig om yttre former och prästerskapets lefverne. Medlemmarne af denna grupp hyste intet intresse för dogmatiska frågor och kunde därför icke uppfatta betydelsen af kyrkomötesbesluten i Trident. — Till den andra gruppen åter höra teologiskt bildade män, hvilka rent teoretiskt sökte utgrunda, på hvad sätt olika bekännelser kunde bringas i öfverensstämmelse med hvarandra. De utgingo från bekännelseskrifterna, men förbisågo deras inflytande och hoppades på tillmötesgående från olika partier. De lade äfven stor vikt vid de yttre gudstjänstformerna, emedan dessa tydligast vittnade om enhet eller splittring inom kristenheten.

Till den förra gruppen hör k e j s a r M a x i m i l i a n II[2] och

[1] Att dogmstriderna ofta gingo till onödig ytterlighet under senare delen af 1500-talet och därigenom mest väckte förbittring och söndring, synes vara klart (jfr ofvan sid. 102), men därmed bevisas naturligtvis icke obehöfligheten af dogmer.

[2] Maximilians kyrkliga ståndpunkt har vanligen gjorts till föremål för mycket omilda omdömen. De flesta författare torde hafva uppfattat honom

till den senare Georg Cassander. Den förra uppfattningen har fått namnet *kompromisskatolicism* [1]. Dess medlemmar ansågo sig tillhöra *den katolska*, icke *den romersk-katolska kyrkan*, men kvarstodo omedvetet på den senares dogmatiska grund. Huru pass omfattande hela riktningen var, är ännu omöjligt att utreda [2]. Under 1550-talet påverkades Maximilians religiösa uppfattning af hans hofpredikant Pfauser, hvilken var gift; Maximilian tog själf nattvarden under båda gestalterna och satte stort värde på *Augsburgiska bekännelsen* af år 1530, men hade till en början ingen uppfattning, att den lutherska teologien sedan dess utvecklat sig. Han var af naturen religiöst anlagd och läste gärna uppbyggelselitteratur samt ifrade för sträng sedlighet. Han var teoretisk anhängare af samvetsfrihetens princip, men visade intolerans mot alla, som angrepo densamma, och afskydde fördenskull kalvinismen. Han kallade själf sin religionsuppfattning »kristlig», »sann» och »evangelisk», utan att akta på, att dessa ord måste missuppfattas af protestanterna. En annan benämning var »katolsk», hvarvid han inlade en särskild betydelse i ordet. För öfrigt voro hans åsikter typiska för kompromisskatolicismen, äfven hans bristande dogmatiska intresse [3].

såsom af inre öfvertygelse protestant, men på grund af yttre förhållanden och äregiriga beräkningar tvungen att uppträda såsom katolik. Följden blir, att hans handlingssätt mer än nödigt framställes såsom osäkert och hållningslöst. — Nyligen har emellertid *Hopfen* i *Kaiser Maximilian II und der Kompromisskatholizismus* sökt göra honom rättvisa genom att påpeka, att han hvarken var protestant eller katolik, utan intog en medlande ställning, hvilken han konsekvent bevarade så väl före som efter sin tronbestigning. Denna uppfattning har väl blifvit angripen (t. ex. af *Goetz, Der »Kompromisskatholizismus» und Kaiser Maximilian II* (*Historische Zeitschrift* 1891), men den synes mig vara ett utmärkt bidrag till utredning af tidens idéer och särdeles lämpad att sprida ljus äfven öfver Johans ståndpunkt.

[1] *Hopfen* (a. a., sid. 10) definierar densamma genom följande citat efter *Stieve*: »*Dieser Kompromisskatholizismus hielt vom Papste nichts und von den Bischöfen wenig; verwarf die Ohrenbeichte, die Firmung und die letzte Ölung; forderte das Abendmahl unter beiden Gestalten und die Beseitigung oder Verdeutschung der Messe; verlachte den Ablass und glaubte deshalb auch nicht an das Fegefeuer; erklärte das Fasten und die kirchlich vorgeschriebene Enthaltung von Fleischspeisen für unnötig; eiferte gegen Wallfahrten und Kreuzgänge, sowie gegen die Anrufung der Heiligen und die Verehrung der Reliquien; verachtete das Klosterleben und das Cölibatsgesetz und verurteilte noch manches Andere, worin die Eigenart der römischen Kirche sich äusserlich darstellte.*»

[2] *Hopfen*, a. a., sid. 10.

[3] Se särskildt *Hopfen*, a. a., sid. 36—46.

Han sökte en tid ansluta sig till de förnämste lutherska furstarne inom Tyskland och brefväxlade med flera af dem, men fann småningom, att de aflägsnat sig från 1530 års ståndpunkt, och att äfven den lutherska teologien befann sig i ett dogmbildande stadium [1]. Insikten om denna olikhet i uppfattningen dref honom att villigare foga sig efter den katolska kyrkans yttre former [2], ehuru han trots upprepade omvändelseförsök af Hosius och andra icke uppgaf sin egen ståndpunkt. Han hoppades allt framgent på reformer inom katolicismen och lutheranernas återvändande till en tidigare, enligt hans åsikt renare uppfattning och trodde, att mer icke behöfdes för båda bekännelsernas sammanslutning. Han kände ingen motvilja att underordna sig ett *reformeradt* påfvedöme.

Äfven sedan han blifvit kejsare, kunde han dock föga uträtta, emedan han var sjuklig och ständigt i penningförlägenhet samt för krigen mot turkarne i behof af påfvens och Spaniens hjälp. Han hyste dock under hela sitt lif ett varmt intresse för kyrkliga frågor, och hans program uttryckes af *Hopfen* [3] på följande sätt: »*Die alte katholische Kirche sollte wieder hergestellt werden auf Grund der christlichen Religion unter Vernichtung der Sekten und Nachgiebigkeit der beiden berechtigten Parteien, damit Friede und Einigkeit herrsche.*» Det bästa medlet ansåg han vara att genom likartade kyrkoceremoniers införande, genom prästäktenskap och lekmannakalkens allmänna bruk införa yttre öfverensstämmelse [4].

Maximilian måste emellertid så till vida gifva efter för tidens kraf, som han ansåg sig behöfva ett vetenskapligt-dogmatiskt underlag för sin reformerande verksamhet, och fördenskull hade han redan under faderns lifstid ombestyrt, att Georg Cassander och några af hans meningsfränder fingo i uppdrag att utarbeta en öfversikt öfver sammanfallande lärosatser i den lutherska bekännelsen, sådan den preciserades i Augsburgiska bekännelsen, och den katolska samt äfven öfver de punkter, där jämkning och enighet kunde väntas [5].

Detta var ett försök att förena de två medlande riktnin-

[1] *Hopfen*, a. a., sid. 59.
[2] Se t. ex. *Hopfen*, a. a., sid. 73.
[3] *Hopfen*, a. a., sid. 113.
[4] *Hopfen*, a. a., sid. 117—118.
[5] *Hopfen*, a. a., sid. 88, 124.

garna till enhetligt uppträdande. Cassander utgick från humanistiska studier och hoppades liksom förut Erasmus på den romerska kyrkans reformation och på kristenhetens förening under påfven. Han började med att utgifva liturgiska arbeten för att verka för enhet i de yttre formerna[1] och fortsatte i senare skrifter att ifra för en återgång till den äldsta kristna kyrkans tillstånd, hvilket han framställde i idealiskt ljus. Uppmaningen från kejsarhofvet kunde endast glädja honom, och han utarbetade sitt viktiga arbete: *De articulis religionis inter catholicos et protestantes controversis consultatio.* Maximilian önskade några förändringar och kallade Cassander till Wien, men hans resa hindrades af sjukdom, och han dog år 1566. Innehållet i *Consultatio* kan jag icke närmare framställa, utan vill endast påpeka, att bibeln framställdes såsom högsta kunskapskälla, men att den borde förklaras af den äldsta kyrkans tradition; kyrkan borde återföras till ett tidigare skede i fråga om lära och ceremonier. I arbetet skönjes en stor oförmåga att uppfatta den afgörande principskillnaden mellan de olika kyrkosamfunden samt föga intresse för dogmatiska spörsmål. Frågorna om rättfärdiggörelsen, predestinationen och boten behandlas mycket knapphändigt[2].

Maximilians och Cassanders uppfattning är nära öfverensstämmande med Johans, och det är allmänt bekant, att Cassanders idéer utöfvat stort inflytande på Sveriges kyrkoförhållanden under denna tid. En jämförelse mellan Johan och Maximilian torde vara ytterst belysande, liksom ett ingående studium af de olika medlande riktningarna borde kunna blifva af stor nytta. Jag vill endast göra några antydningar. Johan ägde efter allt att döma icke blott ett lefvande kyrkligt intresse, utan äfven en religiös innerlighet, hvilken stundom tog sig uttryck i svärmisk känslofullhet. Teologiska spörsmål sysselsatte honom ofta, och hans konstuppfattning bidrog i hög grad att sätta honom i opposition mot lutheranismens kala gudstjänstbruk. Han uppställde såsom ett af sina lifsmål att gifva den svenska kyrkan en tilltalande och väl genomtänkt gudstjänstordning. Den bästa förebilden fann han inom den romerska kyrkan, och liturgien är egentligen en efter svenska förhållanden gjord bearbetning af dess gudstjänstbruk. Man kan afgjordt anse, att det liturgiska

---

[1] *Birck, Georg Cassanders Ideen,* sid. 11—12.

[2] *Birck,* a. a., sid. 25 ff.

intresset hos Johan hade lif i och för sig själf och icke tjänade blott såsom medel till någon kyrkounion.

Men jämnsides därmed hyste han planer på olika kyrkobekännelsers sammanslutning, och det stod säkerligen klart för honom med ledning af Cassanders skrifter, att hans liturgiska verksamhet endast borde gagna en sådan. Han kunde icke gilla den katolska kyrkoläran, men genom studiet af kyrkofäderna hade han ledts till den uppfattningen, att enheten bäst skulle genomföras, om alla kyrkosamfund antogo den gamla kyrkans lära, hvilken han kallar apostolisk och katolsk. Liksom Maximilian bekände han sig sålunda till en *katolsk kyrka,* hvilken icke var identisk med den romersk-katolska. Hans uppfattning härutinnan dref honom att tillmäta biskoparnes apostoliska suksession stor betydelse, liksom att i principen intet hafva att invända mot påfvedömet såsom ett synligt öfverhufvud för den allmänneliga kristna kyrkan. Men liksom Maximilian ville han icke utan vidare erkänna den romerska kyrkoläran, utan fordrade bland annat lekmannakalk och prästäktenskap. Båda önskade inskränka eller afskaffa helgondyrkan och annat mera. Men viktigast är, att båda trots sina teologiska studier hade ringa intresse för dogmatiska spörsmål. Den yttre kulten och prästers och lekmäns lefverne voro för dem det väsentliga.

Denna sista synpunkt synes mig vara för litet beaktad. Om man undersöker de 12 fordringar, hvilka Johan genom Possevino öfversände till påfven, och hvilkas beviljande var hufvudvillkoret för hans erkännande af dennes primat, så finner man där talas om mässan på modersmålet, nattvarden under båda gestalterna äfven för lekmän, om kyrkogodsen, om prästers äktenskap m. m., men ingenting om protestantismens hufvudsatser såsom om rättfärdiggörelsen genom tron, om boten och aflaten, om betydelsen af goda verk eller om katolikernas transsubstantiationslära. Det synes hafva varit Johans uppfattning, att de förra punkterna voro viktigare än de senare, och att enhet i utvärtes måtto icke behöfde hindras af inre principskillnad, om sådan verkligen fanns.

Men på denna uppfattning störtades både Maximilians och Johans enhetsplaner. Där fanns en principiell skillnad mellan romersk katolicism och protestantism, och därutinnan kunde de två furstarne ingenting ändra. De ville eller kunde icke se den, men därmed var också deras arbete förgäfves. Emedan Johan var

ärlig i sin uppfattning, måste närmare beröring med katolicismens förkämpar förr eller senare leda till brytning med påfvekyrkan. Däraf måste äfven följa, att hvarje förbund mellan en sådan makt som Spanien och Sverige måste blifva konstladt och föga lifskraftigt, och att underhandlingarna därom måste misslyckas.

Ännu en likhet mellan Maximilians och Johans åskådning består däri, att de djupt kände sin ansvarsfulla uppgift såsom regenter att leda undersåtarne till sanningens kunskap, sådan de uppfattade denna, och att skydda dem för sekteristiska smittämnen. Det var tidehvarfvets princip om furstarnes *jus reformandi*, som behärskade bådas handlingssätt. Därmed sammanhänger äfven, att båda ansågo sig träffa det ofelbart riktiga, och att de de därför kunde ända till ytterlighet försvara sin ståndpunkt. Äfven detta öfverensstämmer med tidsuppfattningen, hvilken ingalunda var tolerant. En föreställning, att den af Gud insatta öfverheten borde äga större insikter än undersåtarne, torde äfven hafva gjort sig gällande[1].

En annan omständighet, som icke tillräckligt beaktats, är, att Johans fordringar af påfven hade kunnat räkna på en helt annan behandling, om de framkommit blott ett årtionde tidigare. Det är så långt ifrån, att de inneburo något ovanligt och oerhördt, att tvärt om liknande yrkanden oaflåtligt gifvit anledning till öfverläggningar vid kongregationer och konsistorier i Rom under mer än hundra år. Äfven detta förtjänar att framhållas, emedan det i hög grad bidrager att ställa Johans underhandlingar i rätt dager. — De viktigaste punkterna rörde *kalken för lekmän* och *prästernas äktenskap*, och jag vill endast fästa afseende vid dem.

Under en lång period i kyrkans historia var det sed att stundom gifva nattvarden blott i brödets form, och en utveckling kan märkas till att göra detta från undantag till regel. Under 1300-talet var förändringen genomförd, men vid nästa århundrades begynnelse sökte Huss åter förskaffa lekmännen kalken. *Kyrkomötet* i *Konstanz* bekräftade år 1415 kyrkans lära och fördömde Huss' uppfattning om dess oriktighet, men under intryck af hussiterkrigen utfärdades åren 1433 och 1436 specialförordningar för Böhmen, enligt hvilka kommunion *sub utraque specie*

[1] Om Johans uppfattning se *Anjou*, a. a., III, sid. 60 ff.; *Schück*, a. a., I, sid. 265 ff. *Quensel, Bidrag till svenska liturgiens historia*, II, sid. 91 ff.

i vissa fall tilläts för lekmän[1]. Under 1560-talet framträdde reformatorerna med samma åskådning som Huss och genomförde mångenstädes under furstemaktens beskydd den önskade förändringen. Men äfven i öfvervägande katolska länder höjdes en kraftig fordran på lekmannakalken. Det blef nödvändigt för deras furstar att taga en bestämd position i frågan, och flere af dem ansågo klokast att gifva efter i en punkt för att i hufvudsak rädda samhörigheten med Rom. De förnämsta af dessa voro kejsarne Karl V, Ferdinand och hans son Maximilian samt hertig Albrekt V af Bayern. Karl sökte själf ordna saken genom *interim,* men kunde icke trots flera eftergifter vinna protestanterna för återgång till en sålunda reformerad katolicism, hvilket dock varit hans hufvudsyfte, och Albrekt nödgades under landtständernas oaflåtliga yrkanden år 1556 tillåta landets präster att handla efter egen öfvertygelse[2]. Ständerna voro icke nöjda med detta medgifvande, och ärkebiskopen i Salzburg blef orolig öfver hertigens inblandning i kyrkliga frågor.

Under intryck af det lägre prästerskapets osedlighet förbands det förra yrkandet med ett annat, om tillstånd för prästerna att lefva gifta. Trots prelaternas motstånd genomdref Albrekt en grundlig kyrkovisitation år 1558, hvilken ledde till ytterst nedslående resultat[3]. Hertigen upptog på grund däraf på sitt program fordran på prästäktenskap och på förbättrad undervisning af blifvande präster. — År 1561 lät Ferdinand i sina länder visitera kyrkor och kloster och blef likaledes stärkt i sin uppfattning, att en grundlig reform erfordrades[4].

Ferdinand och Albrekt bragte fram de båda frågorna på *det tridentinska mötet,* hvilket efter långa underhandlingar fastslog celibatslagen, men hänsköt frågan om lekmannakalken till påfvens afgörande[5].

[1] *Knöpfler, Die Kelchbewegung im Bayern,* sid. 95—98.

[2] *Knöpfler,* a. a., sid. 21—22.

[3] *Knöpfler,* a. a., sid. 42 ff.

[4] *Huber,* a. a., IV, sid. 148.

[5] Den 17 sept. 1562 fattades beslut »*integrum negotium ad sanctissimum dominum nostrum esse referendum, prout præsenti decreto refert (sancta synodus), qui pro sua singulari prudentia id efficiat, quod utile reipublicæ christianæ et salutare petentibus usum calicis fore iudicaverit.*» I den kongregation, som handlagt ärendet, hade 166 vota afgifvits, af hvilka 25 voro för rent afslag, 41 för bifall, 76 för bifall »*cum relatione ad papam cum conditionibus*» och 24 för enkel remiss till påfven. *Knöpfler,* a. a., sid. 105—106.

Ferdinand och Albrekt fortsatte sina underhandlingar direkt med pafven. Den märkligaste episoden är måhända en *samman-komst i Wien* på sommaren 1563 mellan Ferdinand och Albrekt och de tyska andlige kurfurstarnes ombud. Ett försök gjordes att intressera de senare för gemensamt uppträdande, och beslut fattades äfven om beskickning till Rom[1]. Påfven lät emellertid underrätta kejsaren, att en beskickning skulle göra mera skada än gagn, emedan den skulle föra med sig offentliga förhandlingar och därigenom uppkalla starkt motstånd. I stället framställde de två mest intresserade furstarne sina önskemål i bref och denna gång med godt resultat. Den 16 april 1564 beordrade påfven ärkebiskoparne af Mainz, Trier, Köln, Salzburg, Prag och Gran samt biskoparne af Naumburg och Gurk att inom deras stift tillåta kommunion *sub utraque* äfven för lekmän, dock med vissa viktiga villkor[2]. — Ansökningen om prästers äktenskap bifölls däremot icke.

Inom olika områden utfärdades förhållningsregler rörande lekmannakalkens bruk, och påfvebrefvens tillåtelse sattes i verket. Men det visade sig ganska snart, att ropet på kalken blott var en första fordran af många liknande, hvilkas uppfyllande skulle innebära fullständig brytning med den katolska kyrkan. Albrekt började fördenskull blifva mycket försiktig vid bestämmelsernas tillämpande och lät år 1570 anordna en visitation med uppgift att beräkna antalet lekmän, hvilka begärde kalken. Resultatet blef, att siffran blef lägre, än man förmodat, och Albrekt bytte därför om politik, i det han skärpte bokcensuren, utsände predikanter, främjade ett katolskt skolväsende och slutligen år 1571 förbjöd bruket af lekmannakalken. De missnöjda måste utvandra[3].

[1] *Knöpfler*, a. a., sid. 134. *Saftien, Die Verhandlungen Kaiser Ferdinand I mit Papst Pius IV über den Laienkelch*, sid. 41 ff.

[2] Kommunionen skulle ske »*decenti ordine servato et omni offensione vitata*», och delaktiga af kalken kunde endast de blifva »*qui illam petierint, cum sancta romana ecclesia communionem habeant et cum cæteris in rebus fidem eius doctrinamque sequantur, tum hoc quoque confiteantur profiteanturque et credant, in sanctissimo eucharistiæ sacramento, tam sub una quam sub utraque specie, verum et integrum Christi corpus esse, nec romanam ecclesiam errasse aut errare quæ exceptis dumtaxat sacerdotibus celebrantibus cæteros tam clericos quam laicos sub specie tantum paucis communicat, et præterea contriti ac confessi, munere sacramentalis absolutionis accepto, ad ipsam sub utraque specie communionem sumendam accedant.*». *Knöpfler*, a. a., sid. 138. Jfr *Saftien*, a. a., sid. 49 ff.

[3] *Knöpfler*, a. a., sid. 201 ff., 213.

— På samma sätt gick det annorstädes. Den katolska reaktionens växande makt gjorde specialeftergifter onödiga, och Gregorius XIII var principiell motståndare till kalkdispensers beviljande. Tillåtelsebrefvet af år 1564 bekräftades icke vidare, och bruket af lekmannakalken försvann småningom [1].

Till sist må anmärkas, att den erasmisk-cassanderska riktningen under lång tid var förhärskande i Jülich och Cleve, och att lekmannakalken där var i bruk, äfven sedan den icke längre användes i Baiern [2].

Af ofvanstående framställning torde man kunna draga den slutsatsen, att ett kraf på lekmannakalk från Sverige vid midten af 1560-talet borde hafva upptagits på helt annat sätt än 10 år senare. Under mellantiden hade kurian sett, att ett bifall till ett dylikt kraf blott framkallade nya äskanden, och att äfven i länder, där det bifallits, ett återkallande utan fara kunnat ske.

Huru ett svar på begäran om prästäktenskap tidigare skulle hafva formulerats, är svårt att veta, men antagligen hade det äfven då blifvit nekande.

Slutligen vill jag anmärka, att äfven om de svenska underhandlingarna förts på en lämpligare tidpunkt och möjligen ledt till ömsesidiga eftergifter och något slags uppgörelse, slutresultatet säkerligen hade blifvit detsamma, emedan Johan förr eller senare måst upptäcka, att han misstagit sig om den dåvarande katolska kyrkans grund och väsen.

[1] Jfr *Saftien*, a. a., sid. 71—72.

[2] Jfr *Lossen*, *Zur Geschichte des Laienkelches am Hofe des Herzogs Wilhelm von Jülich- Cleve- Berg, 1570—1579.*

II.

Pontus de la Gardies beskickning till Tyskland och Italien 1576—1577.

Det är ytterligt sällan, som man kan uppvisa en enda orsak till en viktig tilldragelse eller till ett afgörande besluts tillkomst. Olika händelser inverka på hvarandra, och utvecklingen följer icke en enda tråd, utan man varsnar snarare en finspunnen väfnad af orsaker och verkningar, hvilken är svår att återställa i verklighetstroget skick, när man blott äger kvar sparsamma fragment.

Johans afsändande af en ny beskickning till Italien med vidsträcktare fullmakter än den förra var af stor betydelse, och orsakerna till hans beslut voro mångahanda. Hans tyska svägrars ärenden, hvilka behandlats under 1571—1572 års beskickning, voro ännu oafgjorda och kräfde förnyad uppmärksamhet. Petrus Rosinus' hastiga död uppfordrade till nya mäns utsändande för att fortsätta de italienska underhandlingarna, och Johans kyrkopolitik dref honom framåt mot direkt förbindelse med påfven. Därtill kom, att den politiska situationen fortfarande manade till bundsförvanters förvärfvande, i all synnerhet som den nyvalde polske konungens framtida politik ännu var oklar. Med dessa påpekanden vill jag sålunda draga tillsamman de föregående kapitlens innehåll och låta dem alla tjäna såsom förklaring till de förhandlingar, hvilka jag nu öfvergår att skildra.

Jag vill särskildt stanna vid ett par punkter, och först vid den påfliga politikens förarbeten till Sveriges katolicering. Johans kyrkliga uppfattning måste helt naturligt ingifva den katolska reaktionens förkämpar stora förhoppningar och de inhemska

lutheranerna lika stora bekymmer. I båda lägren var en missuppfattning om Johans syftemål förhärskande, men en sådan kan ofta inverka bestämmande på utvecklingens gång, och säkert torde vara, att den kraftigt bidrog till att öka de katolska sträfvandena. Stanislaus Warszewicki fick tillfälle att samtalsvis utforska Johans sinnesstämning vid sitt besök i Stockholm år 1574. Han hade uppenbarligen intet bemyndigande att föra bestämda underhandlingar, utan var endast kunskapare. Men hans yttrande, att de svenska biskoparne icke ägde makt att helga sakramenten, emedan reformationen afbrutit den apostoliska sukcessionen, synes hafva gått Johan till sinnes. Under år 1575 sökte Lorichs närma sig nuntien i Polen, och i januari 1576 skref Hosius åter kraftiga och vidlyftiga förmaningsbref till det svenska konungaparet, bland annat uppmanande Johan att sända någon betrodd man till Rom för att betyga påfven sin tillgifvenhet, om han nämligen ville erkänna denne såsom representant för kyrkans enhet[1].

Slutligen anlände Laurentius Nicolai till Sverige i april 1576 och omfattades af konungen med välvilja såsom lämplig att träda i spetsen för den teologiska bildningsanstalt, som det var meningen att upprätta i hufvudstaden. Man finner sålunda, hurusom katolicismen trängde fram på de vanliga vägarne: först och främst till konungens person för att vinna honom och sedan till läroanstalterna för att bland folket värfva anhängare. Konungens intresse fängslades af kyrkofrågor, och hans lust att träda i direkt beröring med påfven växte.

Äfven världsliga skäl tillkommo. Hosius antydde i sina bref, att genom välvilligt tillmötesgående mot påfvens önskningar dennes bemedling i politiska frågor kunde vinnas, och *arfsfrågornas* läge syntes erfordra kraftig hjälp. Underhandlingar om penningefordringarna pågingo mellan Johan samt Anna och polska senaten under våren 1576[2], och en polsk legat infann sig i Sverige, men hade öfvermodiga förslag att framföra om svenska Livlands afstående till Polen[3]. Något tillmötesgående var sålunda icke att vänta från Polen rörande Johans penningefordringar, och det stod fast, att Anna fått penningar från Neapel utan att enligt 1574 års öfverenskommelse dela med sig åt Ka-

[1] *Anjou*, a. a., III, sid. 129—130.
[2] *Titularreg. Missiver till Polen.*
[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 41—42.

tarina[1]. Johan beslöt fördenskull att se till, hvad han på egen hand kunde uträtta.

Johans tankar i sådan riktning stärktes genom ett bref från kardinal Hosius under våren 1576, hvilket var af märklig beskaffenhet. Förhållandet var, att hvarje utbetalning i Neapel af förfallna räntor var beroende af den spanska regeringens välvilja, emedan tvångsmedel naturligtvis icke kunde komma ifråga från Polens sida, samt att fientligheterna mellan Stefan Bathory och Maximilian återverkade på dess hållning. Från Wien sändes underrättelse i början af år 1576, att prinsessan Anna ämnade äkta kättaren Stefan, hvarför penningar »icke med godt samvete» kunde till henne utbetalas[2]. Hosius hade afgjordt ställt sig på kejsarens sida under valet och blef nu bekymrad för hela arfsfrågan; han kände sig tydligen bittert stämd mot Anna och uppmanade fördenskull Katarina att i trots af hennes *cessio* af år 1574 själf taga itu med utkräfvandet af penningar, så att icke allt skulle gå förloradt. Johan eller hellre Katarina borde skrifva till vicekonungen, och Hosius lofvade att taga räntorna i anspråk för hennes räkning, hvartill han dock behöfde skriftlig fullmakt[3].

Samtidigt med Hosius' bref anlände till Sverige en italiensk äfventyrare, hvilken visade sig väl förtrogen med de neapolitanska förhållandena och erbjöd sina tjänster.

Då Johan i juni 1576 vistades på Svartsjö slott, fick han underrättelse om, att ett neapolitanskt sändebud var i annalkande. Han skref därom till ståthållarne på Stockholm, men visste ännu ej, om det verkligen var ett officiellt sändebud eller en enskild person, och namnet anges oriktigt (Pancratius)[4]. Personen ifråga kom fram till Stockholm och meddelade ståthållarne en del af sitt ärende; de inberättade saken för Johan, som fann den föga viktig. Han skref den 19 juni tillbaka, att neapolitanaren, Carolus Brancatius, gärna kunde vänta en tid, eftersom hans ärende ej vore mer betydande[5]. Det var också egentligen i eget intresse han reste, för att utfå något slags pension, som han ansåg sig äga rätt till. Jag har förut haft tillfälle att i förbigående omnämna en Camillo Brancacci, hvilken stod i drott-

[1] Se ofvan sid. 227—229, 231—232.
[2] *Kantecki*, a. a., sid. 150—151.
[3] *Kantecki*, a. a., sid. 152—153.
[4] *Rreg.* 17 juni 1576.
[5] *Rreg.*

ning Bonas tjänst [1]. Det förefaller antagligt, att Carlo Brancacci var en frände till denne, möjligen hans son, och att Camillo erhållit någon inkomst, som icke längre utbetalades af de neapolitanska myndigheterna, samt att Carlo önskade komma i åtnjutande af densamma. Han hade först varit i Polen och på bedrägligt sätt tillnarrat sig en större penningesumma af Anna [2]; sedan hade han förskaffat sig ett rekommendationsbref till Katarina af kejsar Maximilian (dateradt den 11 april 1576) [3], och med detta infann han sig nu. Detta bref och hans kännedom om neapolitanska förhållanden voro honom till gagn vid det svenska hofvet; han synes hafva fullkomligt vunnit Johans förtroende, sedan han blott fått företräde och fick af Katarina en årlig pension af 2,000 ungerska dukater, som för evigt skulle utgå af inkomsterna i Neapel [4]. Mot Anna har han knappast varit välvilligt stämd, och han synes hafva ingifvit Johan misstroende till hans svägerska.

Af olika orsaker beslöt Johan sålunda under år 1576 att afsända en legation till Italien och kejsaren. Till dess ledare utsågos Pontus de la Gardie och Johans sekreterare och förtrogne rådgifvare i kyrkliga frågor, Petrus Mikaelis. Till agent i Neapel antogs dessutom Carlo Brancacci. De båda förra skulle på utresan besöka olika platser i Polen och Tyskland och framför allt underhandla med kejsaren; Brancacci skulle direkt begifva sig till Neapel.

Instruktioner och kreditiv synas icke fullständigt vara i behåll, hvarför jag får nöja mig med att redogöra för dem, som varit mig tillgängliga. Den 16 augusti utfärdade Katarina med Johans åberopade samtycke en fullmakt *(plenipotentia)* [5], hvarigenom hon »*gjorde, konstituerade, valde och utsåg*» Pontus de la Gardie, »*Equitem auratum et Baronem in Eckholm, Aulæ nostræ magistrum*» samt sekreteraren Petrus Mikaelis till »*veros, certos, legitimos et indubitatos plenipotentes mandatarios et procuratores*» »*cum omnimoda potestate et facultate . . . arrestandi, exigendi, repetendi, recuperandi, recipiendi, regendi, gubernandi,*

[1] Se ofvan sid. 166.

[2] *Kantecki*, a. a., sid. 155.

[3] *Inv.*

[4] En del notiser om honom äro hämtade ur ett bref af den 6 (?) febr. 1577 från Klodzinski till Cromer *(Ahlqv. samlingen)*.

[5] *Acta historica: Johan III*, II: 2.

locandi, alienandi et vendendi» etc. alla fordringar i Neapel eller annorstädes i Italien, vare sig de innehades af konung Filip eller andra. På allt sätt fingo legaterna ställa med det, som de kräfde ut, byta och förläna, aflöna hjälpare och antaga förvaltare, och för att de skulle hafva fria händer, återkallades alla donationer, afträdelser och bestämmelser, som förut gifvits eller gjorts af Katarina eller hennes gemål eller af hvem det vara månde [1]. Inledningsvis uppräknas rättsgrunderna till alla kraf, så bestämmelsen vid bröllopet 1562 om 50,000 dukater, Sigismund Augusts testamente om det öfriga, hvarjämte direkt arfsrätt åberopas äfven efter Bona Sforza, säkerligen med orätt.

Äfven fordringarna i Polen skulle utkräfvas, och den 17 augusti utfärdade Johan särskild fullmakt att fordra betalning af lånet till Sigismund August [2]. Samma dag är ett öppet bref utställdt för legaterna, i hvilket Johans olika fordringar i Polen och Italien uppräknas; det skulle tydligen tjänstgöra såsom allmänt legitimationsbevis och på samma gång såsom kreditiv och fullmakt [3]. Den 18 augusti utskrefvos två kreditiv för båda sändebuden till påfven, det ena undertecknadt af Johan och det andra af Katarina. Legationens uppgift beröres blott i sväfvande ordalag. »*Occurrerunt nobis nonnulla magni momenti negotia*», heter det i förra, »*quæ certis de causis cum Sanctitate Vestra communicare voluimus. Quæ cum non satis tuto literis committi posse viderentur, in mandatis dedimus fidelibus nobis dilectis*» etc. Johan anhåller, »*ut et in iis, de quibus . . . nostro nomine agent, plenam et indubiam illis fidem Sanctitas Vestra tribuat, et negotia ipsa sibi quam commendatissima esse velit, p r o q u e r e r u m h o r u m q u e t e m p o r u m r a t i o n e s e c r e t a h a b e a t.* Det är egentligen så litet kändt om legationens värf hos påfven, att jag vill anföra ännu några rader: »*Cupimusque, ut Sanctitati Vestræ persuasissimum sit, nihil nos malle, quam occasionem nobis dari, qua propensum, benevolum, et Christiani regis addictissimum animum Sanctitati Vestræ declarare ac probare possemus.*» I ingressen återfinnas önskningar om »*felicitatem, tranquillitatem ac pacem perpetuam*» för »*christianæ Reipublicæ*». — Katarinas kreditiv är af liknande innehåll, men dessutom utfärdade hon en speciell rekommendationsskrifvelse till påfven för

[1] Därmed måste äfven afses Katarinas *cessio* till Anna 1574.

[2] *Inv.*

[3] *Johans koncepter.*

Petrus Mikaelis (den 4 okt.): Johans »trogne och älskade» sekreterare Petrus Mikaelis anbefalles på det bästa, och hoppas Katarina, att hennes begäran (?) lätt skall uppfyllas af påfven på grund af hans faderliga sinnelag mot henne; själfva ärendet öfverlämnades emellertid till den trogne tjänarens nit, »*tantoque magis, quod Serenissimus quoque Rex, dominus maritus meus, eundem Secretarium suum, cum propter eruditionem non vulgarem, tum propter singularem fidelitatem ipsius, præcipua gratia prosequitur, eoque uno omnium cum aliis in rebus, tum in latinis scribendis literis plurimum utitur. Et si quis alius catholicæ ac orthodoxæ religioni est inter hujus gentis homines addictus, is vel primus est, multumque in magni momenti rebus, quæ religionem concernant, hic præstitit*[1]».

Den 18 augusti är ett kreditiv från Katarina till kejsar Maximilian[2] för Pontus ensam dateradt, och den 18 oktober — sålunda efter sändebudens afresa — uppsatte Johan ett nytt i sitt eget namn, i hvilket Brancaccis välvilliga mottagande på grund af kejsarens rekommendation omnämnes, olika frågor beröras, all välgång tillönskas vid kejsarens arbete »*ad christianæ reipublicæ utilitatem, tranquillitatem et pacem perpetuam*». — Det är uppenbarligen Johans uppfattning, att påfven och kejsaren allt framgent äro kristenhetens naturlige ledare.

Den 16 september är ett kreditiv till Venedigs doge och senat dateradt, innehållande allenast artiga fraser[3].

Om Brancacci är en urkund daterad redan den 1 augusti[4]. Det är en förbindelse, undertecknad af honom, att begifva sig till Neapel »*ad recuperationem multorum debitorum, quæ dictis Serenissimis Regi et Reginæ debentur post obitam piæ memoriæ . . . Sigismundi Augusti Regis Poloniæ*». Han åtager sig äfven att utföra »*dictam recuperationem et litem meis sumptibus, videlicet quod attinet ad aduocatos, sollicitatores, procuratores, solutionem scripturarum et si quo alio sumptu opus erit*

[1] Dessa tre bref återfinnas hos *Theiner, Annales* II, sid. 218—219, det sista dessutom bland *Ahlqvists Vatik. afskrifter*.

[2] För de föregående årens förhandlingar med kejsaren må hänvisas till *Titularreg.*, där bref från Johan om narvahandeln, sammankomsten i Rostock år 1574 och om hertig Magnus af Sachsen och grefve Edzard af Ostfriesland omnämnas. Båda brefven bland *Johans koncepter*.

[3] *Lundstedts afskrifter*.

[4] *Acta historica*.

ad dictam recuperationem et litem», förbindande sig dessutom att betala 4,000 dukater *»illi, quem Majestas Regis et Reginæ mittet vel agentis vel legati nomine»*, vare sig i ett för allt eller på särskilda terminer — men med följande viktiga tillägg: *»hac tamen interpretatione, quod illa ducatorum quatuor milia et sumptus facti in litem debeant mihi restitui a dicto agente seu legato ex prima pecunia, quam quovis pacto recipiet ex redditibus dictæ Douanæ Foggiæ»*.

Den 18 augusti utfärdade drottning Katarina en öppen skrifvelse om Brancacci med hufvudsakligen följande innehåll: på grund af kejsarens rekommendation ansåg drottningen honom *»idoneum, qui nobis nostrisque rebus tam in Italia, quam aliis in locis non inutilem operam præstare possit»*. Det är genom denna skrifvelse, som han får 2,000 ungerska dukater årligen, och efter honom hans arfvingar och efterkommande för evigt, utgående af tullen i Foggia, som Filip sålt till Bona Sforza, *»prout publica testantur instrumenta»* [1]. Och skulle denna donation vara oåterkallelig [2].

Utom dessa fullmakter och bref fingo sändebuden med sig afskrifter af diverse urkunder, som borde tjäna som bevismaterial i Polen eller Neapel. Däribland märkas: *»Vidimus anlangande . . . Katarinas brudskatt på 32,000 ungarska gyllen sampt 50.000 ung. gyllen på hennes möderne»*, afskrifter, daterade den 30 aug. 1576; *»Exemplar litterarum de pecunia a Ser^{mo} Rege Sueciæ commodata Regi Poloniæ. Quod per omnia convenire cum originali testantur Erik Sparre, vicecancellarius, Ericus Matthiæ Secretarius et Tilemannus Abrahami Syndicus civitatis Stockholmensis»*, dateradt likaledes den 30 aug.; samt en afskrift af den 27 okt. af Sigismund Augusts pantbref på de 7 slotten för 120,000 daler. Denna är tagen efter legaternas utresa och väl därför sänd efter dem [3].

När Brancacci afreste, vet jag icke; men Pontus de la

[1] Såsom ett köp kan naturligtvis låneöfverenskommelsen af år 1556 anses. Se ofvan sid. 166.

[2] Den blef gällande i hela 4 år. — *Acta historica*.

[3] Afskrifterna finnas under nyssnämnda data upptagna i *Inv*. Det nämnes ingenting om deras användning, men det synes mig klart, att de tillkommit för legationens skull, och att de medförts af legaterna. Något bevis därför har jag dock icke. Att de efter Johans död befunno sig i hans skåp, kan bero därpå, att de återlämnats efter Pontus de la Gardies återkomst.

Gardie och Petrus Mikaelis anträdde sin färd den 11 oktober[1]. Den 24 förliste deras fartyg vid Bornholm, hvarvid Petrus Mikaelis drunknade. Äfven Pontus synes hafva varit nära att mista lifvet; när han den 4 november i bref underrättade konung Johan om olyckan, förklarade han sig tvungen att stanna i Stralsund »*pro recuperanda valetudine, quam ex submersione læsit*»[2]. *Örnhielm* uppgifver[3], att skriftliga fullmakter och andra papper blefvo förstörda, men så har det synbarligen icke varit. Åtminstone måste kreditiven och brefven till Rom och Venedig vara de ursprungliga, emedan Petrus Mikaelis där omnämnes som legat, hvilket naturligtvis ej skulle hafva skett i nyutfärdade bref, sedan hans död blifvit känd, äfven om dessa skulle af någon orsak hafva antedaterats. I sitt bref af den 4 november anhåller också Pontus endast att få veta, om Johan ville ändra något i uppdragen eller fullmakterna. Resan fördröjdes emellertid såväl af sändebudets bristande *valetudo* som äfven genom underrättelsen, att kejsar Maximilian dött den 12 oktober. — I stället för Petrus Mikaelis utsändes sekreteraren Herman Bruser.

Den första underhandlingen gällde *Stralsund.* Till belöning för visade tjänster under sjuårskriget hade staden fått lika stora privilegier som Lübeck[4]. Missbruk hade emellertid försports, och Johan fordrade nu, att Stralsundsborgare i Sverige skulle bekräfta med intyg af stadens råd och med egen ed, att de förde egna och ej främmande varor[5]. Man afhandlade äfven andra frågor af mindre betydelse, men afgörandet uppsköts.

Den 9 december lämnade den svenska beskickningen Stralsund, sedan bud kommit från Johan. Någon resa till Polen blef icke af, utan färden gick först till *Sachsen-Lauenburg,* på omvägar, emedan man trodde sig kunna vänta något försåt af kurfursten Johan Georg af Brandenburg. Pontus uppsökte hertig Frans för att bringa på tal angelägenheter rörande hans son Magnus[6]. Å Johans vägnar begärde han, att denne skulle återfå

[1] *Örnhielm,* a. a., sid. 115. — Jag måste för det följande nöja mig med att följa Örnhielm, som synes mig tillförlitlig, endast med tillägg efter handskrifter, som varit mig tillgängliga.

[2] *Inv.*

[3] *Örnhielm,* a. a., sid. 115.

[4] Se ofvan sid. 132.

[5] *Örnhielm,* a. a., sid. 117.

[6] Se ofvan sid. 150.

den del af hertigdömet, som tillkom honom, samt att den gamle hertigen skulle stifta fred mellan sina söner Magnus och Frans med hjälp af sin tredje son Henrik, ärkebiskop af Bremen och biskop af Osnabrück; Johan skulle ej »*æqva mente*» bära, »*ut extorris vagusque cum conjuge Regia sorore oberret, priveturque avita ditione, quam amplissima uxoris dote locupletiorem ornatioremque fecerat.*» För öfrigt skulle Magnus ej lugnt foga sig uti att mista sitt land. — Hertigen svarade undfallande, att han intet kunde göra; han skulle emellertid öfverlägga med sonen Henrik och bedja den nye kejsaren stifta fred mellan sönerna[1]. — Pontus inberättade detta till Johan i bref af den 22 december, och begaf sig sedan till hertig Erik af Braunschweig-Calenberg på Calenbergs slott (27 dec.). Denne hade året förut (1575) äktat Dorotea, dotter till hertig Frans af Lothringen och dotterdotter till Kristiern II[2]. Ärendet här var egentligen att klaga öfver hertig Julius af Braunschweig-Wolffenbüttel, kusinbarn till hertig Erik, emedan han egenmäktigt tagit allt arf efter sin barnlösa styfmor, Sofia af Polen, ehuru det med rätta tillkomme den dödas systrar Anna af Polen och Katarina af Sverige.

Därmed förhöll sig på följande sätt. Hertig Henrik af Braunschweig-Wolffenbüttel hade i sitt andra gifte äktat prinsessan Sofia af Polen, drottning Katarinas syster. Henrik dog år 1568 och efterträddes inom hertigdömet af sonen Henrik Julius[3], Sofias styfson. År 1575 dog Sofia barnlös[4], hvarefter tvist uppstod om hennes kvarlåtenskap. Hennes anspråk på Bona Sforzas arf öfvergingo utan vidare på grund af Sigismund Augusts testamente på systrarna, hvilka äfven gjorde anspråk på hennes lösegendom.

På hösten 1575 sände Johan ned Erik Sparre till Wolffenbüttel för att utkräfva Katarinas andel af arfvet. Det framgår

[1] *Örnhielm*, a. a., sid. 120—121.

[2] Se släkttaflan sid. 269.

[3] Vanligen kallad Julius.

[4] 28 maj 1575. *Havemann*, a. a., sid. 404. Något godt förhållande torde aldrig hafva rådt mellan Sofia och Julius, emedan han legat i fiendskap med fadern, som ämnade göra honom arflös, om han med Sofia erhållit någon son (a. a., sid. 291, not. 3). Julius ägnade sig med ifver åt förvaltningen af sitt hertigdöme och sökte framför allt bringa dess finanser i godt skick. Han ansågs därför stundom vara snål.

af hans tal, hvilket finnes bevaradt[1], att Sofia skriftligen förklarat sina systrar såsom *arfvingar*. Han begärde inventering och delning för att kunna taga med sig tillbaka Katarinas andel. — På talet, hvilket hölls den 9 november, lämnade hertigen den 12 skriftligt svar till konung Johan och förklarade, att han icke ville inlåta sig på några disputationer om arfvet. Erik Sparre genmälde, att han ansett sådana onödiga, enär rättmätigheten af hans begäran vore tydlig och klar. Då han förnam, att i skrifvelsen utvecklades, att Sofias systrar icke voro »*hæredes necessarij*» eller »*legitimi*», invände han, att de visserligen icke kunde räknas »*pro necessariis aut legitimis hæredibus*», men dock »*in secundo gradu successionis inter collatorales, qui extranei hæredes dicantur*», hvilka voro närmast berättigade, om inga funnos »*in ascendenti et descedenti linea*». — Hertigen vidhöll sin afvisande hållning.

Det framgår af Pontus de la Gardies framställning till hertig Erik, att Julius vid senare förhandlingar föreburit, att Sofia lämnat efter sig mer skulder än tillgångar, och att, om verkligen något blefve öfver, det åtgått till begrafningen. Detta skäl torde

[1] *Hogenskild Bielkes saml.*, II, *UUB. E 132.* En kort redogörelse för replikväxlingen är bifogad.

Braunschweig.

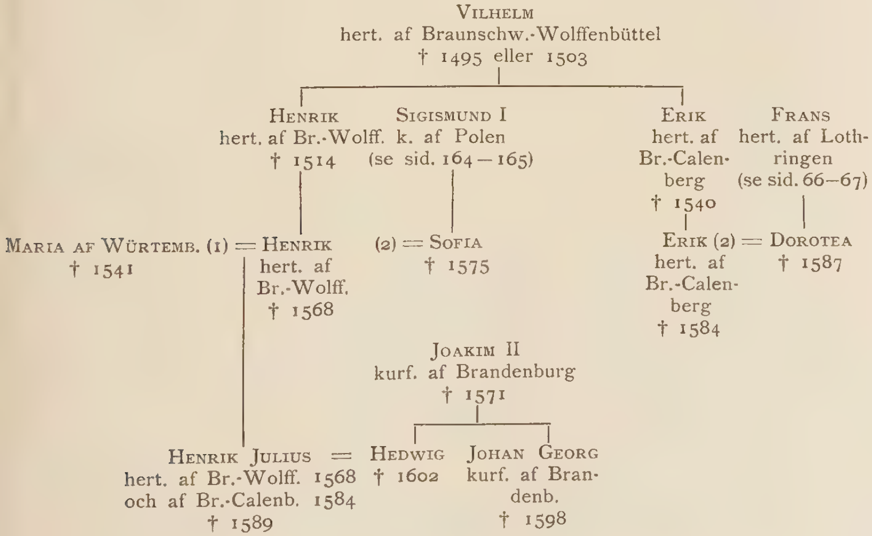

visa, att han själf ansåg sin rättstolkning svag, ty det framgår af de senare underhandlingarna, att Sofia lämnat efter sig stora penningefordringar af några tyska städer. Johan var också öfvertygad om, att arf fanns, hvarför han bad hertig Erik lägga sig ut hos sin släkting, så att saken i godo kunde biläggas, ty »*si pertendat in hæreditatis injusta detentione patrui ejus nepos Julius, non superesse aliam ejus obtinendæ viam, quam disceptationis, aut juridicæ aut bellicæ.*» Dessutom vore det önskvärdt, om hertig Erik kunde ställa till rätta tvisten mellan bröderna i Sachsen-Lauenburg. — Hertigen lofvade att skrifva till hertig Julius för att förmå honom till eftergifter, och hvad hertig Magnus af Sachsen beträffade, så ville han vända sig till kejsaren med begäran, att han skulle antaga sig saken[1].

Allt detta tal om kejsaren, som skulle ingripa, kom sig såsom vanligt mera af begäret att skjuta ifrån sig besvärliga frågor än af något erkännande af hans makt. Pontus begaf sig emellertid själf till honom för att bringa på tal icke blott dessa angelägenheter, utan äfven många andra.

Den 29 januari 1577 kom Pontus till Prag, där kejsaren befann sig, samt fick företräde den 1 februari. Hans andraganden voro många[2]. Han beklagade kejsar Maximilians död och tillönskade Rudolf »*firmam valetudinem, fortunam secundam, imperium tranquillum*» etc. Han nämnde, att Brancacci blifvit väl mottagen i följd af den aflidne kejsarens rekommendationsbref, och öfvergick efter dessa höflighetsformer till viktigare värf. — Han anhöll, att kejsaren ville anbefalla till det bästa hos konungen af Spanien *Katarinas sak i Neapel*, så att hennes rättmätiga arf utbetalades[3]; och vidare, att han måtte skaffa den svenska drottningen rätt *i Braunschweig*, där hertig Julius ryckt till sig sin barnlösa styfmors kvarlåtenskap, ehuru den »*communi omnium populorum mori*» tillkom hennes kvarlefvande systrar; konung Johan hade ej kunnat uträtta något genom sina sändebud och anhöll därför om kejsarens hjälp. Hertiginnan Sofia hade försträckt flera städer såsom Magdeburg, Leipzig m. fl. stora penningesummor, hvilka konungen hoppades utfå direkt

[1] *Örnhielm*, a. a., sid. 121—124.

[2] *Örnhielm*, a. a., sid. 125—133.

[3] Johan kände antagligen till Maximilians löften till polackarne vid kungavalet 1575, i hvilka den 8:de punkten innehöll, att han skulle utkräfva arfvet i Neapel för Annas räkning. *Theiner, Annales* II, sid. 98.

genom hans bemedling. — Därnäst kom *den Sachsen-Lauenburgska frågan* på tal: kejsaren visste helt säkert, att hertig Frans d. ä. för fem år tillbaka afstått sitt land till sin äldste son Magnus, konung Johans svåger, med brödernas samtycke, men att den yngre sonen Frans sedan tillryckt sig hertigdömet[1]. Genom konung Johans och några tyska furstars bemedling bestämdes af kejsar Maximilian en viss tid, inom hvilken Magnus borde infinna sig och föra talan i egen sak, men af fruktan för försåt hade han ej infunnit sig; det vore nu Johans anhållan, att Magnus på nytt skulle få lejdebref, och att han i lugn skulle få besitta sitt land, sedan kejsaren bilagt brödratvisten genom utsedda skiljedomare. — Äfven *den livländska frågan* kom före: i Livland stod det illa till; Johan skulle lätt hafva kunnat afvända ryssarnes anfall från sitt eget område och vunnit fred på goda villkor, om han blott uppoffrat Reval och andra orter; men han hade hellre önskat åvägabringa en för framtiden säker fred för sig och andra än en ögonblicklig, men osäker; och därför hade han ej velat, att de ryska »gamarne» skulle få fästa sitt näste i Livland. Om nu kejsaren ville förbehålla sig och tyska riket någon rätt till landet, så borde han ofördröjligen sätta en bom för ryssarnes framfart, samt öfverlägga med tyska rikets furstar och ständer om bästa sättet därför, vare sig genom en legation till moskoviten eller ett förbund af flere furstar mot ryssen eller något annat medel, som kejsaren i sin vishet väl kunde uttänka. — Särskildt genom den ökade *handeln på Narva* hade ryssarnes krafter ökats; konung Johan hade därför tvungits att förbjuda nämnda handel, men först sedan han därom underrättat alla stater vid hafvet. Kejsaren borde därför ej lyssna till alla klagomål mot svenskarne af personer, som förlorat varor och skepp, utan hellre tillsvidare förbjuda all handel på Ryssland. — Hvad *riksvapenfrågan* beträffade, så anhöll Johan, att kejsaren ej måtte gifva svenskarne mindre rätt, därför att saken uppskjutits; till det beramade mötet i Rostock hade svenska sändebud kommit, men inga från motparten, och för Sveriges uppfattning kunde också uppvisas de klaraste bevis. — Till sist anhöll Johan, att kejsaren ville utreda och afgöra *brödratvisten i Ostfriesland*[2] samt komma *markgrefvinnan af Baden* till någon hjälp.

[1] Huruvida detta är riktigt, kan jag icke uppgifva.

[2] Efter Pontus de la Gardies besök (1571) hade en kejserlig kommission

Kejsaren uppsköt sitt svar.

Pontus de la Gardies ankomst väckte tydligen ett visst uppseende i Prag. Redan den 2 februari skref *Hubert Languet* därom till kurfursten af Sachsen[1] och uppgaf legationens orsak vara tvisten i Neapel[2]. — I bref af den 23 februari omnämnde han åter Pontus och hans värf: den svenske legaten hade ännu ej blifvit afskedad af kejsaren; påfvens och Venedigs legater hade besökt honom och mottagit återbesök; öfriga italienska sändebud hade också sökt honom[3].

Först den 18 februari var kejsarens svar färdigt, och det förelades Pontus den 4 mars[4]. Vid redogörelsen för svaret och underhandlingarna därom har *Örnhielm*[5] efter hvarandra refererat tre olika urkunder, först den kejserliga svarsskrifvelsen, därefter ett bref till konung Johan från Pontus och slutligen en skrifvelse från Lübeck till kejsaren rörande narvahandeln[5]. Enligt dessa referat blef underhandlingarnas resultat följande.

Rudolf förklarade, att han redan den andra dagen efter faderns död skrifvit till konung Johan därom, men de båda legaterna hade tydligen rest om hvarandra; kejsaren tackade emellertid såväl för välönskningarna som för Brancaccis välvilliga upptagande. — Hvad *den neapolitanska frågan* angick, så hade kejsaren redan befallt, att förordande bref skulle utfärdas till konungen af Spanien och vicekonungen af Neapel, samt i *Braunschweigska* saken till hertig Julius[4]. — I riksarkivet finnas också bref i afskrift från kejsar Rudolf till Filip af Spanien och vicekonungen af Neapel[6], men de äro daterade den 29 december 1576. Jag skulle vara mest böjd att tro, att dateringen är oriktig, så att rätt datum borde vara t. ex. början af mars 1577. Följande bevis skulle kunna anföras därför: brefven börja med några ord, som väl passa in på Pontus de la Gardie, »*inter alia quæ — — — Joannes III^us — — — Rex — — — per serenitatis suæ Oratorem non ita pridem ad nos distinatum referri*

sökt stifta fred, men misslyckats. År 1575 dog änkegrefvinnan Anna. *Klopp*, a. a., sid. 6.

[1] Han uppgifver, att Pontus ankommit »*ante triduum*», hvilket bestyrker dateringen hos *Örnhielm*.

[2] *Hubertus Languetus, Epistolæ*, Lib. I, Pars II, sid. 275.

[3] *Hubertus Languetus*, a. a., Lib. I, Pars II, sid. 280.

[4] *Örnhielm*, a. a., sid. 133.

[5] *Örnhielm*, a. a., sid. 133—163.

[6] *Germanica:* »*Sveriges förbindelser med Österrike*», I, (1500-talet.)

nobis voluit, istud haud postremum fuit» etc.; ett svenskt sändebud har alltså besökt kejsaren och haft mycket att andraga, innan brefvet skrefs. Dateringen hos *Örnhielm* synes fullt tillförlitlig, och enligt densamma kom Pontus till Prag först den 29 januari 1577. Vidare heter det i brefven, att den svenske konungen beslutat *»ipsum Oratorem Neapolim ablegare»;* samme legat, som besökt kejsaren och föranledt brefvens afsändande, skulle alltså fortsätta till Neapel, men detta kan vid denna tid endast passa in på Pontus de la Gardie. — Det vore dock alltid en möjlighet, att något annat svenskt sändebud besökt kejsar Rudolf mellan den 12 oktober 1576, då hans fader dog, och den 1 februari 1577, då Pontus de la Gardie fick audiens, och troligast vore då, att Lorichs varit hos honom, men mycket sannolikt är det ej, att två svenska sändebud så kort efter hvarandra besökt kejsar Rudolf. Pontus kände tydligen icke till något sådant tidigare besök.

Därmed må nu vara huru som helst, visst är, att kejsaren afsändt bref till konung Filip och till hans ställföreträdare i Neapel. Emedan konungen af Sverige vore öfvertygad, heter det där, *»negotium hoc nostro fauore plurimum promoueri posse, equidem pro singulari nostro in Serenitatem suam beneuolentiæ studio haud prætermittendum duximus, quin Serenitati vestræ illud diligenter commendaremus, ab eodem beneuolo et fraterno studio postulantes, ut, cum præfatus Sueciæ Rex hoc solum quærat, quod Serenitati suæ eiusque Conthorali*[1] *jure debetur, Serenitas vestra authoritate sua Regia curare atque efficere velit, ne Serenitati suæ in eo consequendo aliqua difficultas moueatur.»*

Dessutom utfärdade Maximilians änka Maria, Karl V:s dotter, anbefallningsbref på spanska till Filip och hans vicekonung, men af dem säger sig *Örnhielm* icke hafva sett någon afskrift, ehuru Pontus hemsände dylik[2].

Rörande *arfvet i Braunschweig* utfärdade kejsaren bref till hertig Julius och till städerna Magdeburg, Leipzig och Lüneburg[3] *»Quod si præter spem vi mandati Cæsarei Rex jus suum consequi nequeat, denuoque queratur, daturum se Commissarios, qui litem ex jure definiant*[4]*.»* — Afskrifter af alla dessa bref hemsändes

[1] = gemål.
[2] *Örnhielm,* a. a., sid. 138.
[3] *Örnhielm,* a. a., sid. 133; 138—139.
[4] *Örnhielm,* a. a., sid. 138.

till konung Johan, men med originalen sände Pontus sekreteraren Herman Bruser till Pommern för att där invänta Johans fullmakt att lyfta de penningsummor, som borde utfalla i följd af dem. Dessa bref finnas kvar i riksarkivet[1] och äro hufvudsakligen af följande innehåll: hertiginnan Sofias enda lagliga arfvingar voro drottningarna af Polen och Sverige; och eftersom hertiginnan lånat städerna (Magdeburg etc.) penningesummor mot ränta, så borde nu hufvudsummorna återbetalas till dem. Brefven äro daterade den 18 febr. 1577, och samma dag utfärdades ett bref till hertig Julius med uppmaning att utlämna arfvet[1].

Med anledning af *brödratvisterna i Sachsen-Lauenburg och Ostfriesland*[2] tillkännagaf kejsaren, att han redan förut utnämnt skiljedomare. För att slita tvisten mellan hertigarne Magnus och Frans voro utsedda kurfursten af Sachsen, hertig Julius af Braunschweig och hertig Adolf af Holstein; och för den ostfriesiska saken kurfursten af Köln och hertig Julius af Braunschweig. Dessutom hade hans far för ett år sedan och mera gifvit hertig Magnus lejdebref, men hittills hade ingendera skiljedomen kunnat fällas, emedan hvarken han eller grefve Edzard infunnit sig inför skiljedomarne; grefve Johan af Ostfriesland hade klagat däröfver, men för att tillmötesgå konung Johans önskningar, förnyade kejsaren påbudet om skiljedom och valet af skiljedomare samt hade nu uppmanat grefve Edzard att infinna sig vederbörligen; hertig Magnus fick nytt lejdebref, och kejsaren hoppades, att konung Johan skulle förmana sina svågrar att rätta sig efter dessa bestämmelser.

Af dessa skiljedomare kunde Johan knappast vänta välbehagliga beslut; kurfursten af Sachsen var af gammalt afvogt stämd mot Sverige, hertig Julius måste vara förbittrad öfver försöken att utfå Sofias kvarlåtenskap, och hertigen af Holstein var personlig ovän till hertig Magnus. Men alla försök af Pontus att få andra i stället strandade på kejsarens bestämda vilja, enär en förändring skulle såra de en gång utsedda skiljedomarne, och hvad hertigen af Holstein beträffade, så måste en »*rite lectus*» domare uppoffra personligt groll för sin plikt[2] — Hvad Pontus

---

[1] *Germanica* »*Sveriges förbindelser med Österrike*», I (1500-t.).

[2] *Örnhielm*, a. a., sid. 137—138; 139—140.

[3] Magnus af Sachsen hade emellertid ingenting emot hertig Julius, men önskade i de två andras ställe biskopen af Lübeck och hertig Erik af Braunschweig. *Örnhielm*, a. a., sid. 139.

i denna sak utverkade, var alltså nytt beslut om skiljedom, samt ett nytt lejdebref för hertig Magnus, hvilket hemsändes till Johan.

Livlands svåra läge hade, enligt hvad kejsaren förklarade [1], varit föremål för öfverläggning på en kurfurstedag i oktober föregående år, men kollegiet hade ansett saken så viktig, att rikets ständer måste höras, innan något beslut fattades; kejsaren hade gifvit sitt bifall därtill, och frågan skulle sålunda komma före på den riksdag, som skulle samlas i Frankfurt am Main den 1 augusti. Så snart beslut fattats, skulle kejsaren underrätta konungen därom; han hoppades, att Johan ej skulle illa upptaga detta dröjsmål, och att han tills vidare skulle upprätthålla alla Stettinerfredens bestämmelser, hvilket han desto säkrare kunde hoppas, som just konungen ifrigt yrkade på afsändande af en kejserlig beskickning till storfursten för Livlands skull. En sådan hade beslutats af riksdagen och skulle med det snaraste afgå.

Om Johan uppriktigt önskade en kejserlig legation till Ryssland, kan väl vara tvifvelaktigt; att Ivan och kejsaren haft inbördes förbindelser under det sista interregnum i Polen [2], var kändt af Johan. — Den 21 april 1576 skref nämligen en viss Johannes Berendz till Pontus de la Gardie om ett förbund mellan de två furstarne, och då detta enskilda bref fanns förvaradt i Johans urkundsamling [3], synes det mig tyda på, att Pontus tillsändt konungen det som en varning. Och kunskapen om dylika farliga närmanden torde ganska mycket ha bidragit till beskickningen till kejsaren. Johan ställde sig formellt på Stettinerfredens grund; han erkände Livlands samhörighet med tyska riket och alltså kejsarens öfverhöghet där; men däraf blef följden, att denne endast genom att bryta nämnda fred kunde gemensamt med Ryssland förfoga öfver Livland, ty i fredstraktaten var det uttryckligen bestämdt, att Sverige skulle erhålla ersättning för sina krigskostnader, innan kejsaren kunde förfoga öfver landet; och äfven efteråt skulle det bortgifvas såsom län till Danmark och Sverige.

Hvad *narvahandeln* beträffade, kunde kejsaren endast ogilla konungens egenmäktiga förbud mot all dylik handel, ehuru endast tillförsel till Ryssland af krigsförnödenheter var förbjuden; han kunde ej utan vidare se rikets invånare beröfvas skepp och

---

[1] *Örnhielm*, a. a., sid. 133—134.

[2] Se ofvan sid. 248.

[3] Det är upptaget i *Inv.*

egendom, och han hoppades därför, att konungen skulle upprätthålla Stettinerfredens bestämmelser äfven härvidlag och alltså gifva sjöfarten fri. Pontus underhandlade närmare med kejsarens *cancellarius* om saken, men något väsentligt kunde ej afgöras; kanslern uttalade dock såsom önskvärdt, att ett svenskt sändebud allt emellanåt sändes till kejsaren, och att särskildt någon svensk legat öfvervore riksdagen i Frankfurt. Kejsaren uttalade i sitt svar, att »*duo illa maria, Balticum et Germanicum Oceanum, omneque in eisdem navigandi commercandique jus*» vore »*tanquam regale S. R. Imperii*», hvilket uttryck senare mildrades därhän, att kejsaren visserligen icke tillvällade sig någon rätt öfver Sveriges »*terras, portus, flumina, lacus aut maria*», utan blott ville häfda principen om hafvens frihet[1]. Pontus fick också se en skrift från lübeckarne, däri de sökte häfda sin fria handelsrätt på Ryssland. *Örnhielm*[2] refererar den och framdrager sedan en motbevisning. Ur den långa utredningen vill jag endast anföra, att lübeckarne uppvisade, att de af gammalt handlat med ryssarne och haft särskildt kontor i Novgorod, samt att hafven saknade ägare och voro fria för sjöfarande. Från andra sidan åter kunde anföras, att handeln på Novgorod ingenting betydde för uppfattningen af narvahandeln, som börjat helt nyligen (1558); och att vidare Sveriges konung ägde besittningsrätt till hafvet vid Sveriges kuster och alltså till de vatten, som narvafararne måste passera.

Angående *riksvapnen* kunde kejsaren ej finna anledning att något åtgöra, då ju de svenska och danska konungarne på tio år uppskjutit hela frågans afgörande[3].

Något mera stod ej att vinna af kejsaren, och Pontus de la Gardie fortsatte därför sin färd. Till Stralsund afsände han, som nämndt är, Bruser; en annan sekreterare, Johannes Sassius, sändes till Sverige med afskrifter, och till Italien skickade han i förväg »*Laurentium quendam capitaneum*»[4]. Laurentius Cagnioli, som äfven senare omtalas under denna beskickning[5]. Den 10 mars lämnade Pontus själf Prag och skall enligt *Örnhielm*

[1] *Örnhielm*, a. a., sid. 135 och 142.

[2] *Örnhielm*, a. a., sid. 143—163.

[3] *Örnhielm*, a. a., sid. 137. Jfr ofvan sid. 137.

[4] *Örnhielm*, a. a., sid. 163.

[5] Från Lucca. Antogs i Johans tjänst år 1573 såsom »kapten» i ryska kriget. *Titularreg.: fullmakter.*

öfver Sena ha anländt till Rom i början af april. Men då han daterat ett bref i Sena den 26 april[1], har han troligen ej förr än i slutet af samma månad kunnat vara i Rom. Om hans vistelse där har *Örnhielm* föga att berätta; han blef »*non semel admissus ad miscendos sermones cum Gregorio XIII Pontifice. Ad tuendam dignitatem sui Regis, ac muneris, quod ipso jubente gessit, et majorem ministrantium numerum adsumpsit, et carpentis pluribus vectus per urbem, ad Papæ Purpuratique Consilii venit colloquia, habuitque quotidie ad mensam suæ familiæ homines plurimos, præter hospitum ac advenarum ingentem numerum.*» Detta är allt, och dessutom tillbakavisar han såsom grundlöst ett påstående, att Pontus de la Gardie haft några underhandlingar med påfven om religiösa frågor, om något slags förening af den svenska kyrkan med den katolska[2].

En noggrann skildring af underhandlingarna kan jag icke lämna, men jag är dock i tillfälle att påvisa ett och annat. Den viktigaste frågan rörde sig om Sveriges kyrkliga ställning. Det synes mig ej lida minsta tvifvel, att *religionsfrågan* var före vid Pontus' samtal med den katolska kyrkans främste män. Det borde vara tillräckligt att hänvisa på valet af Johans rådgifvare i religionssaker, Petrus Mikaelis, till legat, eller på de rekommendationsbref för honom, som ofvan refererats; men dessutom finnas fullt tydliga vittnesbörd om saken. I det nyssnämnda brefvet till vicekonungen omtalar Gregorius, att konungen af Sverige till honom sändt en legat, »*ut nos certiores faceret, tum suæ, tum reginæ coniugis erga nos atque erga hanc sanctam sedem apostolicam observantiæ.*» Laurentius Nicolai uppgaf ifrån Stockholm, att meningen varit, att Petrus Mikaelis af påfven skulle vigas till biskop[3]. Någon framställning i sådan riktning kunde icke ske efter hans död, men Laurentius talar äfven om prästäktenskap, lekmannakalk, svensk mässa och annat såsom föremål för 1577 års underhandlingar[4]. Det synes därför vara klart, att Pontus framfört Johans önskningar i dessa frågor, och att de tidigare förhandlingarna, hvilka förts genom bref och vid Warszewickis besök eller i Polen mellan Lorichs och nuntien, nu fortsattes. Pontus uppgifves äfven hafva anhållit om en skick-

[1] *Tegnérs förteckn.* sid. 6.
[2] *Örnhielm,* a. a., sid. 163—164.
[3] *Theiner, Schweden,* I, sid. 453, noten.
[4] *Theiner, Schweden,* I, sid. 454, noten.

lig teologs afsändande till Sverige med fullmakt att underhandla om en blifvande kyrkoförening [1].

Det torde vara antagligt, att Pontus öfverdrifvit Johans katolska nit. Han var själf föga kyrkligt intresserad och kunde naturligtvis blott för sina öfriga värf hafva gagn af att vinna påfvens bevågenhet.

Rykten om Pontus' beskickning började emellertid spridas. Stanislaus Rescius, kardinal Hosius' sekreterare, skref den 1 juni 1577 till Martin Cromer om hans besök i Rom [2]: »*Orator Suedicus Regis sui nomine obedientiam Pontifici promisit, privatim non publice, quod sic et Regis illius et Regni sui rationibus expedire videretur. Ex qua re magna est omnium lætitia consecuta.*» Och brefskrifvaren fortsätter: »*Meliora in dies exspectavimus et speramus.*»

Gregorius hänsköt konung Johans framställningar till en kardinalkongregation [3], och Pontus begaf sig strax före pingst till Neapel. Omedelbart efter hans afresa skref påfven till vicekonungen i Neapel, Don Innigo de Mendozza [4], ett rekommendationsbref för Pontus [5]. Det heter i brefvet, att den svenske legaten redan framkommit till Neapel för att lyfta *drottning Bonas arf; »scis Nos sæpius hac de re ad Nobilitatem tuam scripsisse, in qua etiam tuam curam atque operam experti sumus. Nunc eam iterum commendamus Nobilitati tuæ, idque eo lubentius facimus, quo perspectiorem habemus optimam Catholici Regis voluntatem, causæque ipsius æquitatem, simulque etiam intelligimus, non mediocriter ipsius Regis interesse, veterem horum Regum erga se benevolentiam retinere. Erit igitur Nobis gratissimum, si hoc negotium quam commendatissimum habueris, et quibuscunque in rebus poteris, Oratori satisfeceris.»* — Påfven var alltså fortfarande lika gynnsamt stämd mot en svensk legat, som han varit år 1575 mot Petrus Rosinus.

Ehuru Hosius uppmanat Katarina att sända ombud till Neapel, synes den svenska beskickningen dock hafva gjort honom orolig. Efter kejsar Maximilians död hade ju både Rudolf och

[1] *Theiner, Schweden,* I, sid. 455.

[2] *Ahlqv. samlingen.*

[3] *Theiner, Schweden,* I, sid. 455.

[4] Efterträdde Granvella såsom vicekonung i Neapel juli 1575—nov. 1579. *Giannone,* a. a., IV, sid. 344 ff.

[5] Dateradt 21 maj. *Theiner, Schweden,* II, sid 32—33.

påfven erkänt Stefan Bathory såsom konung, och Hosius' misstroende mot honom torde hafva i hög grad minskats. Han har antagligen åter ansett bäst att utkräfva hela arfvet i Annas namn och måste befara, att nya förvecklingar skulle uppstå.

I början af året kom Brancacci till Neapel. I februari skref[1] Klodzinski till Cromer, att han då nyligen anländt, »*qui hic profitetur hæc omnia bona ad Reginam Sueciæ spectare vigore retrocessionis cuiusdam a Regina nostra factæ, cum qua ac alijs documentis, eam ad rem spectantibus, breui huc Oratorem Reginæ Sueciæ affuturum esse dictitat. Quæ et multa alia, quibus hic aures hominum impleuit, me plurimum perturbarunt, et negotia hæc nostra, si vera dicit, procul dubio perturbatura sunt. Qua de re Serenissimas Reginas, nostram et Sueciæ, certiores facere opere prætium esse existimaui.*» Och i det nyss citerade brefvet från Rescius (juni 1577) heter det: »*Non est cardinalis (Hosius) sine metus, ne hispani occasionem differendæ solutionis accipiant, si quid orator ex parte Reginæ Svetiæ prætendere voluerit. Habet multa monumenta et authentica. Cardinalis misit cum eo Neapolim Ticinium, ut eum ab inquietis et periculosis consilijs avocet.*»

Redan i februari skref Hosius till Anna och Katarina och bad dem handla endräktigt i arfsfrågan, emedan eljest allt skulle gå förloradt[2]. Ställningen i Neapel var verkligen egendomlig. År 1575 erkändes Annas rätt till $^1/_3$ af Sigismund Augusts penningefordringar; samtidigt afstodo Sofia och Katarina formligen sina andelar till Anna, och endast härom underrättades naturligtvis den polske agenten och vederbörande i Neapel. Att afträdelsen i själfva verket ingenting betydde, behöfde ej angå dem, och Annas *retrocessio* till Katarina afsåg ju endast en senare privat uppgörelse mellan systrarna. Nu hade Katarina icke fått någon del af räntan; Johan blef otålig, och nu åberopades helt plötsligt denna »*retrocessio*» af svenska ombud.

Anna blef naturligtvis förbittrad och skref till Katarina. Stefan Bathory hade nyss börjat kriget med ryssarne på nytt; Johan och han voro naturliga bundsförvanter; alltnog, Katarina skref till Pontus de la Gardie och gjorde en betydande inskränkning i hans instruktion. »*Regina Poloniæ*», heter det

[1] *Ahlqv. samlingen.*

[2] *Kantecki,* a. a., sid. 157—158.

bl. a., »... *magna indignatione nobis scripserat de impedita (-dienda?) ablegatione nostra Neapolim, vbi certas causas præponit, et præsertim* c e s s i o n e m, *quam semel fecimus suæ Majestati propter faciliorem assecutionem bonorum prædictorum. Qua in re vult ut earum rerum solicitationem intermittamus. Igitur, ut ante, et denuo monemus, vestram G*(enerositatem) *debere consulere legatos Polonicos et præsertim Dominum doctorem Fugelweder*[1] *in omni suo actu, post, ne vestra G. arestet pecuniam, aurum, argentum et alia bona, si quæ nomine Reginæ sororis nostræ legati Polonici consecuti fuerint. Si autem vestra G. intellexerit, ea legatis Polonicis denegata iri ex indebito odio, tum adhibito consilio legatorum Polonicorum studebit vestra G. enixissime nostram portionem extorquere. Quo et comodius soror nostra Ser*^{ma} *partem suam posset obtinere. Brancatio ne assistas, nam multa mala seminauit inter nos sorores. Quicquid autem studet, non ad commodum sed ad maximam perditionem bonorum nostrorum est. Postremo omnia cautissime ages, ne Serenissima Regina Poloniæ soror nostra charissima vllam occasionem habeat nobis indignandi.*[2]»

Brefvet är odateradt, men måste förläggas till denna tid, då Pontus vistades i Italien. När det kom fram, är ej heller antecknadt. Det är emellertid antagligt, att det anlände för sent till Neapel för att ändra händelsernas gång. Brancacci synes hafva lyckats urskulda sig och för denna gång återvunnit Katarinas förtroende, emedan han ännu i några år kvarstod som svensk agent i Neapel.

Pontus rådgjorde i Rom med Hosius och framställde sitt ärende i den bästa dager; han uppgifves hafva lofvat att efter bästa förmåga understödja Klodzinski i stället för att begynna någon rättegång mot honom såsom den polska drottningens ombud[3]. Klodzinski synes emellertid hafva uppträdt öfvermodigt och erbjudit Pontus några tusen dukater, om han underlät att processa[4]. När gemensamt uppträdande icke stod att ernå, ansåg Pontus sig tydligen fri från hvarje löfte till Hosius och vände sig direkt till vederbörande domstol.

[1] Denne sändes till Madrid år 1576 i arfssaken, antagligen af Anna eller Hosius. *Kantecki*, a. a., sid. 159.

[2] *Polonica.*

[3] *Kantecki*, a. a., sid. 160.

[4] *Kantecki*, a. a., sid. 165. Kantecki tager afgjordt parti emot Pontus och de svenska anspråken.

Redan i Prag hade han förskaffat sig ett utlåtande af en viss Giuseppe Coscia, hvilken tycks ha varit väl förtrogen med Sveriges förbindelser i Italien. Det gick ut på, att Pontus först borde inhämta allehanda upplysningar och sedan i samråd med förste advokaten (*»primo auocato della Citta»)* Fabio Marisese börja rättegång[1]. Domstolen torde hafva varit *Regia Camera della Sommaria,* som stod under *Gran Camerarios* öfverinseende och handlade en mångfald mål, hvilka hade samband med statens inkomster och utgifter[2]. Det är svårt att få en klar uppfattning om rättegångens art, men Pontus' käromål torde hafva gått ut på, att den polske agenten skulle utbetala 50,000 dukater till Katarina enligt Sigismund Augusts ofta omnämnda fullmakt[3]. Möjligen kräfde han äfven utbetalning af halfva räntan på lånet. Däremot torde rättegången icke hafva rört sig om länen, emedan det uttryckligen säges, att den fördes mellan Katarinas och Annas ombud, utan att den spanska regeringen var part. Stanislaus Rescius skildrar i bref till Cromer (från Rom den 13 juli 1577) tillståndet i Neapel på följande sätt[4]: »*Neapoli turbata sunt omnia plusquam a principio. Venit Orator Suedicus Gallus Ponto de la Gardie. Litem Reginæ Poloniæ intentavit, in possessionem censuum immitti voluit et 50 m(ilia) nescio quo nomine sibi numerari petivit. Destinabant nostri judicium, sed nescio quid postea consecutum est. Census anni præsentis retenti sunt ab Hispanis, nec facile recuperabuntur. Nostra tamen promittitur solutio.*» — Pontus måste lämna åt Brancacci att afsluta rättegången, hvilket skedde först år 1579, och återvände själf till Rom i augusti. Någon tids sjukdom hade fördröjt hans vistelse[5], och för bestridande af nödiga utgifter hade han af Brancacci erhållit 2,500 dukater[6] i öfverensstämmelse med hans skriftliga förbindelse[7].

I Rom var Pontus tillsammans med Olaus Magnus och Botvid Nericius, »*gente Sueones, Pontificiis sacris adprime de-*

---

[1] Se en skrifvelse på italienska, ställd till Pontus och försedd med en latinsk anteckning af honom i *Italica: Sverige-Italien 1577—1858.*

[2] *Sansovino, Del Governo* (Venedig 1583) *Libro undecimo: Del governo et amministratione del Regno di Napoli,* sid. 83 och *Giannone,* a. a., IV, sid. 388.

[3] Se ofvan sid. 176.

[4] *Ahlqv. samlingen.*

[5] *Örnhielm,* a. a., sid. 164—165.

[6] *Kantecki,* a. a., sid. 167.

[7] Se ofvan sid. 266.

ditos»[1], samt med kardinal Hosius. Om något gjordes för Vadstenaklostrets hus eller för riksvapenfrågan, är mig obekant[2]. Resultatet af kardinalkongregationens öfverläggningar blef, att en påflig nuntie skulle afgå till Sverige för att träda i närmare underhandlingar med Johan. Till den ansvarsfulla posten utsågs Antonio Possevino, jesuitordens sekreterare. Kardinalen af Como och ordens general Eberhardus Mercurianus gåfvo honom nödiga instruktioner. Det var först meningen, att Possevino skulle åtfölja Pontus, som var stadd på hemvägen, men då denne hade några andra värf att sköta under vägen, afreste jesuiten från Rom den 16 september 1577 endast i sällskap med två ordensbröder[3].

Den 13 september underskref påfven en mängd bref till olika personer i Sverige, hvilka bref återfinnas hos *Theiner*[4], men daterade år 1576. De äro af *Tegnér* i hans förteckning[5] upptagna under samma år, hvilket gör det troligt, att de finnas så daterade i det Vatikanska arkivets registratur. Det måste emellertid vara årtalet 1577[6].

[1] *Örnhielm,* a. a., sid. 165.

[2] Se *E. Hildebrand,* a. a., sid. 258.

[3] *Theiner, Schweden,* I, sid. 460.

[4] *Theiner, Schweden,* II, sid. 33—39.

[5] *Tegnérs förteckning,* sid. 6.

[6] I brefvet till Johan talar påfven om en svensk legat, som skulle föra tillbaka med sig några katolska teologer; af brefvet till Katarina framgår, att legaten återvändt till Rom, och alltså varit borta därifrån, samt att han haft en kamrat, som drunknat: »*Alterum Oratorem tuum*», heter det, »*quem tantopere Nobis commendabas, naufragio ereptum esse, Nobisque ejus ornandi, ac declarandi, qvanti commendationem tuam faceremus, facultatem ademptam esse, dolemus.*» — Att med den drunknade afses Petrus Mikaelis är klart. Men han och Pontus lämnade Stockholm först den 11 okt. 1576, och påfvens ord om den enes död kunna därför omöjligen vara nedskrifna i september. Nu finnes visserligen ingenstädes i brefven legaternas namn, men i sept. 1576 fanns, så vidt jag vet, intet svenskt sändebud i Rom, sedan Rosinus dött i febr. Dateringen den 13 sept. 1577 passar in fullkomligt. Då befann sig Pontus de la Gardie åter i Rom på hemvägen från Neapel; hans kamrat, som Katarina så varmt rekommenderat, hade drunknat, och meningen var först, att Possevino och hans båda medbröder skulle följa med Pontus till Sverige. Detta blef dock ändradt, och jesuiterna afreste i förväg den 16 sept. — I bref af samma datum till Johan och Katarina och äfven till andra nämnes dessutom Possevinos namn. *Theiner, Schweden,* I, sid. 451 not 3 har datum 13 sept. 1576, men I, sid. 466 *12* (!) sept. 1577. — *Anjou,* a. a., III, sid. 138, not 2 har utan vidare årtalet 1577.

Bland brefven finnas först några, som ursprungligen lämnades till Pontus själf — ett till Johan, ett till Katarina, ett till hertig Karl[1] — i hvilka påfven tackar för beskickningen, lofvar Johan sin hjälp, förmanar och uppmuntrar honom. Om Pontus' andragande finnas följande antydningar i brefvet till Johan: »*Gratissima fuit nobis legatio a Tua Majestate missa ad Nos visitandos cum ea veneratione atque obedientiæ pollicitatione, quam Catholicæ Ecclesiæ filius debet matri suæ, et Jesu Christi Vicario, quem locum et munus nullo nostro merito, summa cum ejusdem Christi clementia sustinemus. Ut autem verissime dicimus, hæc Nobis gratissima fuisse, sic nullis verbis possumus nostrum gaudium explicare. Quid enim Nobis optabilius est, quam ut omnes in Christo salvi sint? . . . Hortamur autem, ut abjecta omni cunctatione et humanarum rerum cogitatione totum te penitus ejus voluntati committas, inque ejus sinum des.*»

Brefvet till hertigen är det längsta, och där citeras Augustinus för att bevisa den katolska kyrkans förträfflighet; påfven hade tydligen hört, att hertigen ansågs som den katolska reaktionens farligaste motkämpe. Andra bref lämnades till Possevino för att tjäna såsom kreditiv: till Katarina, till Johan, till hertig Karl, till Per Brahe[2]. — Åter andra bref af samma datum äro adresserade till hertigen och änkehertiginnan af Lothringen och hertig Henrik[3] af Braunschweig. Antagligen fick Pontus äfven dem att frambära, emedan han enligt innehållet skulle nämna själfva ärendet; i brefven anbefalles han blott till det bästa[4].

Dessa bref antyda måhända, att hela Pontus de la Gardies beskickning var af mer storpolitisk art, än man vanligen antagit. *Theiner* ger några upplysningar därom på grund af citat ur ett bref från »fadern Frans Nicolai»[5] i Stockholm till ordensgeneralen af den 26 mars 1577[6]. Sveriges politiska ställning angifves på följande sätt: »*Rivalia . . . maximis copiis a Moscho*

[1] *Theiner, Schweden,* II, sid. 33—36.

[2] *Theiner, Schweden,* II, sid. 35, 37, 39.

[3] Det är antagligen Erik, som afses. Theiner har för sed att utbyta dessa namn; så talar han alltid om *Henrik* Sparre.

[4] *Theiner, Schweden,* II, sid. 38—39.

[5] Tydligen *Laurentius* Nicolai.

[6] *Theiner, Schweden,* I, sid. 450, not 1.

oppugnatur. ab altera parte maximis copiis instructus est Danus, forte in regnum hoc irruptionem facturus . . . Dux Sudermanniæ . . . timetur Dano confederatus et novum aliquid moliri velle. Imperator dicitur pactum initurus cum Mocsho contra Turcam, ut dicitur; sed verius forte contra Regem Poloniæ, Regi nostro contra Moschum confederatum et Regnum Sueciæ. Danus in eodem foedere esse putatur, et viginti navibus, invito Rege Sueciæ, legatos Imperatoris in Moschoviam delaturus. Quodsi Rex Sveciæ ei sese opponat, mox apertum bellum erit cum eodem mari et terra. Hoc modo a regia Maiestate cognovi.» Orsaken till danske konungens fiendskap är egentligen, att han ej vill tåla Sveriges katolicering. »*Petit itaque Regia Maiestas, ut Sanctissimus Dominus noster aliquid in salutem hujus regni cogitare dignetur, nempe ut nitatur cum aliis Catholicis principibus conjungere. Deinde, si ejus Sanctitas animadvertat Regem Daniæ moliri irruptionem in Sveciam: dignetur hoc agere, ut aliqvis, vel dux Lottaringiæ (qui jus habet ad Daniæ regnum) vel dux Ericus Brunsvicensis vel alius similis ab altera parte irruptionem faciat in Daniam ex ea parte qua respiri Holsatiam; ut inde a Svecis revocari possit. Quod si facerit maximo beneficio Regem nostrum totumque regnum sibi, Ecclesiæque devinciet in perpetuum.»*

Det är Erik XIV:s *planer på ett anti-danskt förbund* i västra Tyskland, som återupplifvas. Och det är mycket möjligt, att de underhandlingar i Lothringen och Braunschweig, som påfven anbefaller till det bästa, just röra bildandet af ett sådant förbund. Men om dessa underhandlingar för öfrigt känner jag intet.

Medan Pontus var kvar i Rom skref påfven också till kejsar Rudolf om den Braunschweigska arfsfrågan i Sveriges intresse[1]. — Pontus de la Gardie kunde sålunda lämna Rom med det medvetandet att väl hafva skött sina underhandlingar och med goda förhoppningar, att äfven penningarne i Neapel skulle utbetalas.

Det återstår ännu att omnämna några ytterst viktiga *förbundsunderhandlingar,* hvilka Pontus under sin vistelse i Italien förde med konung Filips sändebud i Rom och med vicekonungen i Neapel. Den enda källan är Filips egen framställning[2].

[1] *Theiner, Schweden,* II, sid. 40.

[2] I instruktionen för Eraso. *Johan och Filip,* sid. 5.

I Neapel nämnde Pontus för Mendoza, att han ämnade resa öfver till Spanien för att erbjuda konung Filip »ett anfalls- och försvarsförbund» mellan påfven, Spanien, kejsaren och Sverige; Johan skulle lämna folk och skepp. Mendoza inberättade detta till Filip, till hvilken äfven Pontus skref och anmälde sin snara ankomst. I Rom bragte Pontus samma ämne på tal med därvarande spanska sändebud, hvilken underrättade Filip om, att Pontus oförmodadt måst resa hem, så att han icke kunde komma till Spanien. Han afsände själf en skrifvelse till Filip den 20 september och preciserade närmare planen på ett svenskt-spanskt förbund: Johan vore villig att till Nederländernas försvar lämna 30—40 utrustade fartyg med fulltalig besättning, om Filip så önskade, samt att för Filips räkning anskaffa så många skepp och kanoner, som han behöfde; bäst vore, om Filip ville sända en legat till Sverige att underhandla om saken [1].

Det torde vara osäkert, om Pontus härvid handlade enligt Johans instruktioner, men det framgår af beskickningen till Nederländerna 1571—1572 och af senare förhandlingar, att Johan måste blifva särdeles nöjd med dessa förhandlingar. — Någon uppgörelse träffades icke.

Från Rom begaf sig Pontus de la Gardie först till *Florens*, där han mottogs väl af storhertigen och fick låna 2,000 daler [2]; en del af summan använde han att i Padua betala skulder, som Ture Bielke gjort, hvarefter båda tillsamman begåfvo sig till *Venedig*. Till dogen Aloysio Moncenigo hade han ett särskildt rekommendationsbref [3]. Den 11 november kommo de båda svenskarne med följe till lagunstaden, där ett högtidligt mottagande bereddes dem [4]. Den 17 fingo de audiens, och på deras andragande gaf senaten svar den 19. Det innehåller endast höflighetsbetygelser, men under själfva brefvet [5], skrifvet på latin och adresseradt till konung Johan, finnes på italienska antecknadt, att ett annat svar tillika gafs. Detta senare synes *Bühring* haft tillgång till och refererat [6]. Pontus de la Gardie hade

[1] *Johan och Filip*, sid. 6.

[2] *Ödbergs anteckningar.* Pontus gjorde äfven andra ganska stora skulder, som ännu vid hans död (1585) ej voro betalade.

[3] *Lundstedts afskrifter.*

[4] I Venedigs statsarkiv finnes en berättelse öfver mottagandet, daterad 11 nov. *Tegnérs förteckning*, sid. 6. *Lundstedts afskrifter.*

[5] *Lundstedts afskrifter.*

[6] *Bühring*, a. a., sid. 22.

enligt hans uppgift anhållit att få deponera i Venedigs skattkammare en större penningsumma, som han väntade från Neapel. Svaret blef bifallande. — Om härtill lägges, att Pontus fick en gyllene kedja i hedersgäfva, så är allt meddeladt, som jag känner till om hans förhandlingar i Venedig. Det är ju möjligt, att äfven handelsförbindelser voro föremål för öfverläggning.

Under uppehållet i Italien förde Pontus äfven underhandlingar med hertigen af Modena. Hans sändebud Paolo Carandini sammanträffade i Prag med Pontus och meddelade sin herre ett af denne framkastadt förslag om gifte mellan Johans syster Elisabet och hertigen, hvilken i hemgift kunde erhålla Johans anspråk i Neapel [1]. Från Reggio skref Pontus om detsamma direkt till hertigen, och från Sena afsände han den 26 april Lorenzo Cagnioli, »*gentilhomo di camera del Ré di Svezia*» för att underhandla muntligt. Cagnioli var då antagligen på väg till Sverige med bref till Johan, ty i september är han säkert här. Johan sände honom tillbaka till Pontus [2]. — Synnerligen ifrig tycks hertigen ej hafva varit, emedan svaret är dateradt först den 5 juni; det innehöll endast, att hertigens legat Mazetti skulle tala med Pontus om saken. Den 9 oktober är slutligen ett bref från hertigen till konung Johan dateradt, men det hänvisar endast till, hvad Pontus muntligen skulle framföra. Hela saken förföll.

På senåret 1577 lämnade Pontus Italien och tog vägen öfver Lothringen, men om underhandlingarna därstädes är mig intet bekant. Han anlände öfver Ostfriesland till Stralsund den 20 februari 1578. I början af april var han åter i Sverige [3].

---

[1] Carandinis bref från Prag d. 16 febr. 1577 bland *Lundstedts afskrifter.* Jfr *Tegnérs förteckning,* sid. 6, om detta och andra bref i denna sak.

[2] Se ett bref från Johan till grefven af Ostfriesland d. 17 sept. *Rreg.*

[3] *Örnhielm,* a. a., sid. 165.

III.

Antonio Possevino och Francisco di Eraso i Sverige. De polsk-italienska frågorna.

Den största betydelsen af Pontus de la Gardies beskickning till Italien består däruti, att den gaf anledning till ankomsten till Sverige af en påflig nuntie och af ett spanskt sändebud. Johans ansträngningar att komma i närmare beröring med de katolska makterna kröntes sålunda med framgång. Det var icke längre blott han, som gång efter annan afsände legationer, hvilkas andraganden besvarades med vänskapliga fraser utan större innehåll, utan han uppsöktes själf i sitt rike med förslag om kyrkounion och politiskt förbund. Det var säkerligen med stor glädje, som han först mottog Antonio Possevino och sedan Francisco di Eraso.

Possevino lämnade Rom i september 1577, försedd med kreditiv till Johan och Katarina samt några andra inflytelserika personer[1]. Där nämnes ingenting om politiska uppdrag, men Gregorius befallde honom att i Sverige uppträda i världslig dräkt och att söka motarbeta hvarje hjälpsändning till prinsen af Oranien[2] och att höra sig för, på hvad sätt Filip kunde erhålla hjälp mot sina upproriska undersåtar[3]. Possevino uppsökte kejsarhofvet i Prag och framlämnade antagligen därvid en skrifvelse från påfven, i hvilken han till det bästa anbefaller Katarinas och Annas sak gent emot hertig Julius af Braunschweig[4]. Nuntien förseddes med nya skrifvelser till Sverige och erhöll i uppdrag

[1] *Theiner, Schweden,* II, sid. 35—37, 39.

[2] *Theiner, Schweden,* I, sid. 459.

[3] *Johan och Filip,* sid. 6.

[4] *Theiner, Schweden,* II, sid. 40.

att å änkekejsarinnans vägnar officiellt notificera Johan om Maximilians död[1]. Han anlände till Stockholm i december 1577.

Johan fick godt tillfälle att samspråka om kyrkofrågor med en verkligen kunnig katolsk teolog, och i de kyrkliga underhandlingarna ligger den egentliga betydelsen af Possevinos besök. En mängd spörsmål upptogos till debatt, men Johan återkom allt emellanåt till sina villkor för en kyrkounion. Possevino sköt undan dem med förklaringen, att påfven skulle göra allt, hvad han kunde, för att underlätta det svenska folkets återvändande till den katolska kyrkan. Johan synes hafva känt sig säker om att erhålla gynnsamt svar och insände genom Possevino sina fordringar. — En märklig episod är Johans begående af nattvarden efter katolsk ritus och hans förklaring inför Possevino, att *han bekände sig till den katolska kyrkan*. *Anjou* har påpekat, att *Theiner* förändrat ordet katolsk till romersk-katolsk, och att därigenom orden erhålla en helt annan mening[2]. Det var alltid Johans tanke, att han tillhörde den verkliga katolska kyrkan, men att denna var skild från den romersk-katolska. Johan själf torde ej heller hafva tillmätt sin nattvardsgång ens tillnärmelsevis samma betydelse som den katolska kyrkans män, hvilka vid sina omdömen utgingo från en missuppfattning af Johans kyrkliga ståndpunkt[3].

Emellertid fortsattes samtalen mellan Johan och nuntien, och katoliseringsarbetet gick framåt under Laurentius Nicolais ledning. Påfven och Hosius brefväxlade med det svenska konungaparet. Johans närmande till påfvestolen nådde sin höjdpunkt.

Äfven *politiska frågor* blefvo föremål för behandling. Ett förslag af Johan, att en *kongress* af ombud från påfven, Spanien, Portugal, Frankrike, Polen, Baiern och Lothringen samt från de protestantiska länderna skulle samlas för att öfverlägga om kyrkounion, hade äfven politisk betydelse, men Possevino förklarade saken omöjlig[4]. — Hvad som för öfrigt förhandlats, framgår af en berättelse, som Possevino afsände på återvägen från Warschau den 23 juni 1578 till ordensprovincialen Frans Sünner[5].

Först och främst hade Possevino underhandlat om *förbund*

---

[1] *Theiner, Schweden,* I, sid. 461.
[2] *Anjou,* a. a., III, sid. 142, noten. *Theiner, Schweden,* I, sid. 488.
[3] Se ofvan sid. 254—255.
[4] *Theiner, Schweden,* I, sid. 496.
[5] *Theiner, Schweden,* II, sid. 271—276. Jfr a. a., I, sid. 499 ff.

mellan Sverige och Spanien och Polen, och det hade lyckats honom och nuntien i Polen att afstyra vidare misshälligheter mellan Johan och Stefan Bathory. I fråga om ett spanskt-svenskt förbund medförde han förslag till fördragsbestämmelser [1]. Vidare synes Johan hafva intresserat honom för *den neapolitanska arfsfrågan* genom att lämna honom fullmakt att lyfta penningar i Neapel till främjande af katoliseringsverket i Sverige; han skulle för 3,000 scudi köpa böcker för att tillsända Johan och för 4,000 scudi anskaffa kyrkokärl [2]. — Frågan om *Birgittas hus* berördes äfven, och Johan uppdrog åt Possevino att söka af Gregorius utverka husets förändring till ett prästseminarium för svenska ynglingar. Johan började redan tänka på *giftermålsförbindelser* för sina barn, och Possevino synes från sina öfverordnade hafva erhållit befallning att befrämja dylika med katolska furstehus. Det gällde det kejserliga huset, och Johan skickade med nuntien porträtt både af Sigismund och Anna. I samband därmed skulle han å Johans vägnar lägga sig ut hos kejsaren för *grefven af Ostfriesland* och anhålla, att två hans söner måtte få uppfostras vid kejsarhofvet. *Markgrefvinnan af Baden* önskade erhålla en katolsk präst och anbefallde äfven sina söner i kejsarens beskydd. Possevino kunde äfven berätta, att hon underhandlade med don Juan d'Austria om försäljning af krigsskepp till Nederländerna [3].

Med dessa olikartade uppdrag afreste Possevino från Sverige i slutet af maj 1578 och uppsökte konung Stefan och kejsaren samt fortsatte sedan till Rom. I Polen uppgjorde han en plan, att jesuitkollegierna i Braunsberg och Olmütz skulle utvidgas för att bättre kunna tillgodose behofvet af missionärer i Sverige och andra nordiska länder, och i slutet af året utfärdade äfven påfven nya stadgar för kollegierna [4]. Svenska ynglingar började studera utomlands i jesuiternas skolor.

Innan något resultat kunde visa sig af Possevinos underhandlingar hos kejsaren och påfven, blefvo förbundsplanerna i Sverige föremål för ny behandling på grund af ankomsten af en spansk legat.

* * *

[1] Se längre fram.

[2] Jfr därom äfven Possevinos relation till påfven, *Theiner, Schweden*, II, sid. 266.

[3] Om markgrefvinnan se äfven *Theiner, Schweden*, II, sid. 276—278.

[4] *Anjou*, a. a., sid. 146.

Genom instruktion af den 28 januari 1578 beordrade Filip kaptenen Francisco di Eraso att begifva sig till konung Johan och med honom fortsätta de förbundsunderhandlingar, som Pontus inledt i bref från Neapel och Rom[1]. Filips uppfattning af Johans tidigare försök till närmanden framlyser af uppgiften i instruktionen, att Johan »sedan flera år tillbaka genom åtskilliga personer och på flera sätt gifvit tillkänna, att han önskar med mig ingå ett vänskapsförbund och komma i större förtrolighet och samband, än vi hittills hafva haft.» Don Juan d'Austria och kardinal Granvella hade tillstyrkt underhandlingarnas fortsättande. Eraso ålades att uppträda i samråd med Paulo Ferrato, hvilken förut sändts af Johan till Italien och där visat sig Spanien väl bevägen, samt att af Possevino, hvilkens resa Filip kände till, inhämta upplysningar om Johans religiösa uppfattning. På resan skulle han äfven uppsöka don Juan i Nederländerna och af honom begära penningar och förhållningsorder. Efter framkomsten borde han skyndsamt skaffa sig besked i förbundsfrågan och därom underrätta Filip samt inhämta allehanda upplysningar om Sveriges krigsmakt och hamnar. Filip kunde helt naturligt förutse, att Johan skulle bringa den neapolitanska arfsfrågan på tal, och en ganska karakteristisk punkt handlar därom, så lydande: »Om man talar med Er om de neapolitanska angelägenheterna och arfssaken, så skall Ni svara, att man kan vara fullt öfvertygad, att däri skall ske rättvisa, så att dem ej skall vederfaras någon orätt, utan skola de röna allt det uppfyllande af deras önskningar, hvartill anledning kan finnas; men om de ej bringa saken på tal, så skall äfven Ni tiga därmed.» — Utom instruktionen erhöll Eraso kreditiv till Johan och Katarina och rekommendationsbref till Pontus de la Gardie, Paulo Ferrato och Possevino[2]. Stiliseringen är snarlik den Johan själf plägade använda, och något innehåll af intresse äga de icke.

I Nederländerna skaffade han sig på don Juans råd större följe än han förut tänkt medtaga för att kunna uppträda med vederbörlig ståt. Penningar fick han däremot mindre, än han bort hafva. Han anlände sjövägen till Stockholm i början af juni 1578 och blef mycket väl mottagen af Johan. Han sökte redan från början skaffa sig vänner och medhjälpare vid det

---

[1] Instruktionen är tryckt i öfversättning i *Johan och Filip*, sid. 4—9.

[2] Brefven till Katarina och Possevino omnämnas i *Johan och Filip*, sid. 7 och 8; de öfriga äro tryckta sid. 3—4.

svenska hofvet. Pontus de la Gardie och Paulo Ferrato sökte till en början att efter förmåga befrämja hans syften. Dessutom sökte han stå på god fot med högadelns främste män, och Per Brahe, Hogenskild Bielke, Erik Sparre och andra kommo till hans taffel, som han höll för alla sina bekanta, eller till hans privata kapell för att där åhöra den katolska mässan. Han sökte ställa sig väl med hertig Karls rådsherre, Zakarias Vheling, och knöt förbindelser med markgrefvinnan Cecilia af Baden.

De viktigaste underhandlingarna rörde sig om grunderna för ett *svenskt-spanskt förbund*. Filip behöfde fartyg för att uppehålla förbindelsen med kolonierna, upprätthålla Spaniens suveränitet öfver världshafven och bekämpa de upproriske nederländarne, men hans eget land led brist på timmer, som lämpade sig för fartygsbyggnad. Det var på samma sätt med Portugal, hvilket gjorde, att Danzigerköpmän läto bygga stora fartyg till afsalu på Lissabon, och att den portugisiska regeringen vid ett tillfälle sökte ingå kontrakt med köpmanshuset Fugger i Augsburg om levererande af nybyggda och fullt utrustade fartyg[1]. Johans och hertig Karls tidigare försök att till den spanska regeringen sälja fartyg voro fördenskull icke blott lösa hugskott, utan hvilade på kännedom om faktiska förhållanden. Möjligt är äfven, att Filips planer mot England[2] bidrogo till hans underhandlingar genom Eraso om fartygsköp. — Johan åter ville framför allt hafva penningar och ansåg försäljning af krigsfartyg långt fördelaktigare än handel med de vanliga uppbördsvarorna. Båda ville vinna ökad trygghet, Filip gent emot Vilhelm af Oranien och Elisabet af England, Johan mot Danmark, men ingendera ville kasta sig i nya faror eller utan ersättning göra några utgifter.

Eraso utvecklade sina förslag inför Johan själf och inför särskildt utsedda riksråd. Johan fordrade såsom pant för de krigsfartyg, som han skulle lämna, en summa af 200,000 scudi[3] samt en hamn i Nederländerna, den senare »i betalning och afräkning för det anspråk han har på Bari och ytterligare arf efter konung Sigismund», såsom Eraso inberättade till Filip; Johan

[1] *Häbler, Die Geschichte der Fugger'schen Handlung in Spanien*, sid. 36.
[2] Se ofvan sid. 81—82.
[3] Enligt Erasos egen uppgift (i bref af 9 december 1578, *D:r Munthes öfversättning*) motsvarade 6,000 scudi 7,666 $^2/_3$ thaler, och sålunda 1 scudi i det närmaste 1 $^1/_3$ thaler.

synes hafva förklarat, att Possevino lofvat honom hamnen å Filips vägnar [1], men Eraso sköt undan frågan.

Under tiden synes don Juan d'Austria i Nederländerna hafva uppgjort kontrakt med en baron Polweijler af innehåll, att denne skulle anskaffa trettio krigsskepp. Han sände tre ombud till Sverige för att uppköpa fartygen. De kunde icke betala kontant, men erbjödo Terramonda, Deventer och Campen [2] såsom pant. Johan svarade emellertid, att han med Eraso ensam ville underhandla om fartygsköp [3].

Ordentliga förbundsförslag uppgjordes, af hvilka tre olika finnas bevarade, alla dock odaterade. Ett kort utkast på italienska är möjligen identiskt med det, som Possevino fick med sig från Sverige. Ett annat kort utkast är på spanska, i ett par punkter mera än det första till Spaniens fördel, och slutligen finnes ett tredje, utförligare, både på italienska och spanska. Det sista torde vara det senast tillkomna, hvarför jag nöjer mig med att referera detsamma med hänvisningar till de andra [4].

§ 1. De båda konungarne förklara för gemensamma fiender »alla dem som börja krig med någondera af dem eller som stämpla mot deras lif eller ställning.» Denna bestämmelse modifieras i någon mån i efterföljande artiklar.

§ 2. Om Filip finge krig »i Flandern eller Nederländerna mot hugenotter eller upprorsmän», skulle Johan bistå honom med 20 stora och 20 medelstora eller små skepp, försedda med kanoner och andra tillbehör.

§ 10. Om Filip finge krig »med andra sina fiender eller upprorsmän, såväl med de spanska som med de afrikanska morerna», så skulle Johan bistå honom, men blott med 20 stora skepp »i betraktande af dessa ställens aflägsenhet.» — Enligt det italienska förslaget skulle flottan vara »så stor, som behöfves för Hans Katolska Majestät», och i det kortare spanska 20 skepp i hvarje fall.

§ 3. Skeppen skulle förses med lifsmedel för 5 månader; dock tyckes meningen ha varit längre tid för expedition mot morerna eller andra, som omtalas i § 10. Samma bestämmelser

[1] *Johan och Filip*, sid. 15.

[2] De två senare vid *Ijssel*. Namnet Terramonda antagligen förvrängdt.

[3] *Johan och Filip*, sid. 22. Bref af den 16 aug. 1578, *D:r Munthes öfversättning*.

[4] *Johan och Filip*, sid. 24—30, där alla tre förslagen äro tryckta.

återfinnas i det italienska, men 7 månader i det andra spanska förslaget.

§§ 4—9. Tillräckligt med trupper skulle följa med skeppen för att trygga dem under öfverfarten, men sedan ägde Filip att bemanna dem äfven med spanska soldater; konung Johan skulle besolda de svenska soldaterna m. m.

§ 12. För det första året skulle Filip lämna »en säkerhet på 200,000 scudi . . . och mer eller mindre allt efter Hans Helighets godtfinnande, för att godtgöra de omkostnader, som konungen af Sverige kan komma att göra för flottan detta år; men för följande år äro båda deras majestäter förbundna att ömsesidigt hjälpa hvarandra.» Bestämmelsen om 200,000 scudi finns först i det italienska, men ej i det kortare spanska förslaget; där bestämmes också tiden till två år[1].

§ 13. Filip skulle enligt särskild taxa betala krut och kulor, som förbrukades, eller kanoner, som ej återställdes.

§ 15. Soldaternas sold skulle ersättas af Filip till Johan.

§ 17. Då Johan »förde krig med någon af sina *sydliga eller västliga grannar*», skulle Filip, »så vida fred rådde i Flandern och Nederländerna», vara skyldig att sända till hjälp 20 skepp under samma villkor, under hvilka Johan eljes bistod Filip. — Det må särskildt påpekas, att någon hjälp från Filip icke skulle lämnas i krig mot *Ryssland*. Någon bestämmelse, att Johan icke skulle behöfva lämna fartyg, om han själf vore inveckad i krig, finnes icke.

§ 20. Förbundet skulle ingås på 6 år. — Enligt de båda andra förslagen på 20 år.

§ 21. Konungen af Portugal och »andra deras majestäter behagliga furstar» kunde upptagas i förbundet. — Detsamma bestämdes i öfriga förslag, men under annan form.

§ 23. Hvarje tvist, som uppstode angående fördraget, skulle hänskjutas till påfven, »förpliktande sig därvid båda deras majestäter att gilla och utföra Hans Helighets utslag.»

Eraso sände in förslaget till Filip, och hela förbundsfrågan kom att bero på hans beslut.

Jämnsides med förbundsunderhandlingarna bragtes andra frågor på tal. Markgrefvinnan Cecilia sökte på allt sätt närma sig Eraso och erbjöd sig att lämna Filip fartyg. Hon begärde

[1] Om påfven se § 23.

å andra sidan hjälp tillbaka, helst ståthållarevärdigheten i Luxemburg[1]. Johan åter sökte genom Eraso intressera Filip för Edzard af Ostfriesland[2], och Eraso däremot sökte genom Zakarias Vheling eller direkt närma sig hertig Karl med anbud att träda i Filips tjänst, men Karl svarade, att han visserligen förr själf gjort en förfrågan därom[3], men att han nu icke kunde det; Eraso trodde sig märka, att han lutade »åt rebellernas parti[4].»

Dançay synes hafva blifvit orolig öfver Erasos besök, hvarom han sannolikt i Köpenhamn erhållit kännedom, och uppmanade Johan till förbund med hertigen af Alençon och Vilhelm af Oranien[5], men Johan förklarade för Eraso, att han icke ämnade gå in därpå[6]. — För öfrigt sökte Eraso motarbeta nederländarnes handel i Sverige för att därigenom i någon mån undergräfva deras handelsvälde i norden[7]. Detta bidrog måhända att vända uppmärksamheten på honom, och han blef på många håll föremål för hat, och rykten gingo om mordplaner mot honom.

Egendomligt är ett nu uppdykande *förslag om anfall mot Danmark.* Det är möjligt, att Johan i början för Eraso öfverdrifvit sina katolska sympatier; säkert är, att denne liksom förut Laurentius Nicolai erhöll den uppfattningen, att det egentligen var för folkets skull samt på grund af faran från Danmark, som Johan ej öppet vågade bekanna sin katolska öfvertygelse. Härigenom och af andra skäl fick Eraso den öfvertygelsen, att Danmark vore protestantismens hufvudsäte i norden, och att dess underkufvande icke blott skulle möjliggöra hela Skandinaviens katolicering, utan äfven kraftigt bidraga till de upproriska nederländarnes krossande. — I förbundsförslaget antyddes möjligheten af andras upptagande till bundsförvanter, och nu byggdes vidare därpå. Det var egentligen i ändrad form det förslag, som Erik XIV kämpat för, nämligen, att ett stort förbund borde bildas mot Danmark.

Om dessa förbundsplaner äro tre olika källor mig tillgängliga, och jag vill redogöra for deras innehåll allt efter graden af

[1] *Johan och Filip,* sid. 19, 20—21, 30, 37.
[2] *Johan och Filip,* sid. 18.
[3] Se ofvan sid. 209—211.
[4] *Johan och Filip,* sid. 23.
[5] Se ofvan sid. 80.
[6] *Johan och Filip,* sid. 30.
[7] *Johan och Filip,* sid. 34.

deras tillförlitlighet. Den säkraste framställningen, den enda fullt samtidiga, är den, som Eraso lämnat i sina depescher. Hans förslag gick ut på, att ett stort anfall skulle göras mot den dansk-norska monarkien. Man kunde antagligen förmå hertigarne af Holstein och Braunschweig att infalla söderifrån. Med den flotta, som för Filips räkning komme att utrustas i Sverige, kunde Själland med det viktiga Helsingör tagas. Helsingborg och landet däromkring kunde nog eröfras utan spansk hjälp, men sådan kunde också lätt tillföras öfver Elfsborg eller Holstein. Om företaget lyckades, skulle Filip blifva herre öfver Öresund och skulle därigenom kunna uthungra Holland och Zeland genom att hindra deras handel på Östersjön. Dessutom skulle Filip få inkomsterna af Öresundstullen. Eraso tillägger, att hela företaget med flottan kunde göras utan konungens (tydligen Johans) vetskap, om skeppen genast besattes med spanska trupper, och om en spansk general redan i Sverige tog befälet öfver dem, något som Eraso ansåg sig kunna utverka.

Viktigt vore också, om man kunde förmå Polen att inställa sin utförsel af hvete och andra varor till Flandern och England; Eraso hade talat därom med Sveriges legat i Polen, Anders Lorichs, som befann sig på besök i Sverige, och intresserat honom för saken[1]. — Laureo omnämner i bref från Polen af den 15 april 1578 liknande planer[2].

Huru långt Johan varit medveten om dessa förslag, är mig obekant. Rykten spredos emellertid snart och gåfvo åt planerna oupphörligt större dimensioner.

En fransk konsul i Danzig, Louis Aubery du Maurier, insände till kardinal Richelieu en »*Discours . . . sur les desseins que les Espagnols ont de se rendre maitres de la mer Baltique*[3]». Något årtal för skrifvelsens uppsättande har jag ej sett, lika litet som för själfva planens uppkomst. Det är emellertid tydligt, att det gäller Filip II, Stefan Bathory och Johan III. Enligt denna framställning utgick planen från Filip II. Den polske konungen borde infalla i Holstein med 40,000 man och den svenske öfverfalla de danska provinserna öster om sundet, medan Filip själf med en flotta från Spanien och Nederländerna skulle anfalla

[1] *Johan och Filip,* sid. 31—33.

[2] *Laureo,* sid. 688—689. Jfr referat hos *Ödberg, Lorichs,* sid. 56—57.

[3] *Molbech, Om Philip den Andens Erobringsplaner mod Danmark,* sid. 612—614.

Själland och taga Köpenhamn och Kroneborg. Den danske konungen skulle tvingas öfver till Norge, och det egentliga Danmark skulle delas. Sverige skulle få Skåne-Halland-Blekinge, Spanien det öfriga, och Polen få nöja sig med 100,000 riksdaler årligen af Öresundstullen och 6,000 dukater af de danska statsinkomsterna. Den katolska religionen skulle öfverallt införas, och för större säkerhets skull borde folkflyttningar anordnas, så att danskar fördes till Spanien och Amerika, men spanjorer till Danmark. Sundet skulle naturligtvis stängas för alla Spaniens fiender.

Än bestämdare äro uppgifterna i en tredje, tidigare, men mer öfverdrifven framställning af Jonas Hinrichson från Meldorp. Hans arbete utkom först på latin under titeln: »*Jonæ Hinrichsonii, Meldorpiani, Dithmarsi, Relatio de ratione et via regiones septentrionales ad cultum sedis Romanæ reducendi; item de causis, propter quas Daniæ suspecta esse debet regnorum Poloniæ et Seciæ conjunctio.*» År 1604 utgafs en ny upplaga[1], som på Karl IX:s föranstaltande öfversattes till svenska af Johannes Burreus. Det är denna upplaga, som jag haft att tillgå.

Innehållet i den del af boken, som berör ifrågavarande ämne, är följande: Under Johan III:s tid vann katolicismen insteg i Sverige, och påfven kunde därför hoppas på hela nordens underkastelse. Med 16,000 ryttare och 15,000 man fotfolk, besoldade af påfven och Spanien, skulle Stefan Bathory infalla i Danmark söderifrån; vid Riga, Danzig och Elbing skulle på påfvens bekostnad 20 skepp utrustas och i Kalmarsund förena sig med 20 svenska krigsfartyg; den förenade flottan skulle förstöra den danska och sedan föra konung Stefan öfver till Fyen och Själland; 20 spanska skepp skulle komma till undsättning. Konungen af Sverige skulle intaga Skåne, Halland och Blekinge. När detta skett, och Stefan intagit Kroneborg, så skulle antagligen den danske konungen tvingas att fly till Norge. — Författaren har små förhoppningar om, att Danmark kunnat räddas; han ger dock för framtiden åtskilliga råd, såsom att Sverige och Polen aldrig borde få förenas under en konung, o. d.

Bevis erfordras, innan man kan sätta tro till, att så detaljerade planer voro uppgjorda; båda de senare berättelserna kunna mycket väl leda sitt upphof ur Erasos förslag. Det är tänkbart, att Lorichs fått veta mer än tillbörligt var, och att han i klum-

[1] *Molbech*, a. a., sid. 614, noten.

pigt nit träffat anstalter i Polen för planens förverkligande[1], och att man sålunda kan förklara, att rykten voro i omlopp i Polen; Jonas Hinrichsson kan hafva hört talas om saken under de resor han företagit.

Nyheten om Johans och Filips underhandlingar spreds sålunda, och det fanns i alla händelser orsak för flera af de protestantiska makterna att känna farhågor för deras innebörd.

* * *

Situationen förändrades dock tämligen hastigt. Man finner, hurusom Johan fortsatte sina förhandlingar både med påfven och Filip, men det var ej samma värme och fart i dem som förut. I stället kan man först märka misstroende och kallsinnighet hos Johan och senare bitterhet och tidtals afvoghet. Det förefaller vid hastigt påseende, som om orsaken till brytningen uteslutande låg på hans sida, men vid närmare granskning finner man, att skälen lågo djupare än i hans personliga uppfattning. Det är svårt att klargöra dem och nästan omöjligt att väga deras inbördes vikt och värde, men jag vill försöka gifva några antydningar till ledning för bedömandet.

När Possevino afreste, torde Johan hafva varit öfvertygad om, att hans fordringar af påfven utan svårighet skulle beviljas. Såsom bevis på nuntiens verksamhet i Sveriges intressen anlände ett bref af den 1 augusti från änkekejsarinnan och två af 3 och 4 augusti från kejsar Rudolf, innehållande tacksägelser för hvad Possevino haft att andraga[2]. Om brefvens innehåll känner jag för öfrigt ingenting, men *Theiner* uppgifver, att kejsaren var villig att trolofva sin syster med Sigismund[3].

Redan i mars hade Possevino tillsändt Gregorius uppgift om Johans fordringar, och en kardinalkongregation fick ofördröjligen i uppdrag att granska dem. De viktigaste punkterna — om mässan på svenska, nattvarden *sub utraque*, prästernas äktenskap, afskaffande af helgontillbedjan och en del kyrkoceremonier — afslogos enhälligt, och kardinalen af Como afsände bref därom, dateradt den 25 juli 1578. Han adresserade det till Possevino, hvilken han trodde vara kvar i Stockholm, och lämnade det till Laurentius Cagnioli, som från Johan fört bref till Rom och var

[1] Jfr sid. 306.

[2] *Inv.*

[3] *Theiner, Schweden,* I, sid. 501.

stadd på återväg. Då ankom ett bref från Possevino, skrifvet i Polen, och kardinalen uppdrog därför till de i Sverige kvarvarande prästerna att öppna brefvet och meddela Johan svaret. I slutet af oktober anlände Cagnioli till Stockholm och lämnade brefvet till Warszewicki, hvilken åter vistades hos Katarina. Ehuru denne i försiktiga ordalag sökte meddela påfvens afslag på dispensansökningarna, blef Johan dock ytterligt bestört. Han synes icke kunnat tro, att svaret var definitivt, utan beslöt att fortsätta underhandlingarna. Sekreteraren Jakob Typotius skref den 30 november till påfven direkt och betonade, att eftergifter i fråga om nattvardskalken, prästäktenskap och mässa voro absolut nödvändiga för Sveriges förening med den katolska kyrkan; i fråga om det första villkoret hänvisade han till tridentinska mötets beslut att hänskjuta saken till påfvens afgörande [1].

Samtidigt med denna brefväxling började Johan ändra sitt sätt att bemöta Eraso. I bref af den 9 december klagade denne öfver »sinnenas föränderlighet» och den uppenbara köld, hvarmed han bemöttes. Det synes mig klart, att Johans felslagna förhoppningar i kyrkofrågorna betydligt bidrogo därtill. Säkert är, att de katolska makternas önskan om politisk sammanslutning med Sverige var beroende af öfverensstämmelse i religionen, och att Johan icke kunde tänka på varaktigt förbund med Spanien utan erkännande af påfvens myndighet. Kom något hinder i vägen vid den ena underhandlingen, måste äfven den andra taga intryck däraf. Därtill kommer, att Johan var ömtålig om sin värdighet, och att han tycks hafva betraktat de tidigare förhandlingarna, som dragit sig fram år efter år utan definitivt uttalande af påfven, såsom ett ovärdigt spel med honom själf. Det måste förefalla honom, som om äfven Filip uppträdde på samma sätt. Förbundsförslagen voro afsända, och Eraso hade i början påskyndat underhandlingarna, men sedan gick månad efter månad, utan att svar kom. Hade Filip icke allvar med sitt förbundsförslag? Johan betraktade tydligen svarets uteblifvande såsom bevis på missaktning och lät den spanske legaten känna sitt missnöje. Sammanhanget var antagligen helt enkelt, att Filip inga penningar hade, och att han af Erasos bref fått den fullt riktiga uppfattningen, att inga skepp och sålunda intet förbund kunde vinnas utan betalning. Eraso kom

[1] *Theiner, Schweden,* I, sid. 502—516, 554—558.

själf i penningförlägenhet, hvilket utsatte honom för obehag, så mycket mer som han i början varit oklok nog att gifva löften till höger och vänster om rikliga belöningar för visade tjänster.

Johans afsikt var naturligtvis att genom anslutning till Spanien stärka sin ställning, men rykten gingo om don Juans död och om förvirringen i Nederländerna, antydande, att Spanien var mindre mäktigt än man trott. I stället hade svenskar och polackar framgångar mot ryssarne i Livland, och Johan talade öfvermodigt inför Eraso om dem i jämförelse med spanjorernas svårigheter i Flandern.

Det var förenligt med Johans lifliga temperament, att han hastigt kunde ändra uppfattning om en person, och han var dessutom af naturen misstänksam. Eraso berättar, att hans bref uppsnappades och lästes, och möjligen röjdes därigenom något oförsiktigt omdöme om Johan. Alltnog, i januari 1579 nekades legaten audiens, och Johan nedlät sig att förtala Filip i hans närvaro.

Eraso skjuter delvis skulden på hertig Karls inflytande, men därom kan jag icke uttala mig, förrän en noggrann undersökning om brödernas förhållande vid denna tid blifvit gjord. En i Johans ögon betänklig sak var säkerligen, att Eraso anknöt underhandlingar om fartygsköp äfven med andra, såsom med hertig Karl och markgrefvinnan Cecilia, och att han sökte taga reda på Sveriges försvarskrafter och inre förhållanden, hvilket senare helt enkelt öfverensstämde med hans instruktion, men för Johans uppfattning tog sig ut såsom spioneri. Fram på sommaren beskylldes han på grund af angifvelse af en af hans tjänare för stämplingar mot Sverige och öfvervakades noga[1].

Äfven Laurentius Nicolai ådrog sig Johans misshag genom sitt själfrådiga handlingssätt, och ärkebiskopen uppträdde offentligt mot honom. Det hotade att blifva allmän oro i landet, och någon verklig hjälp syntes icke kunna väntas från påfven, kejsaren eller Filip, om yttre förvecklingar skulle tillstöta.

Sådan var ställningen, då Possevino för andra gången anlände.

⁂

[1] *Johan och Filip,* sid. 35 ff.

Sedan Possevino i slutet af år 1578 anländt till Rom, sändes han till Neapel[1], antagligen för att taga kännedom om arfsfrågans läge och om möjligt söka utfå de penningar, som Johan anslagit till inköp af böcker och kyrkokärl. Af ett senare bref ifrån Gregorius till Katarina framgår, att han skulle tillse, »*ut et Rex* (Johan) *suum consequatur, et inter Principes ipsos* (Anna och Katarina) *pax et charitas conservetur*»[2]. Kongregationen, som hade behandlat Johans fordringar, sammankallades ånyo, och Possevino fick tillfälle att deltaga i dess förhandlingar, sedan han återvändt från Neapel. Uppfattningen synes hafva varit mycket optimistisk i fråga om Sveriges återgång till katolicismen, och grunderna för den svenska kyrkans nyordnande diskuterades. Gregorius beslöt att ånyo sända Possevino till Johan och utfärdade kreditiv för honom i början af december[3]. Under vägen skulle han uppsöka kejsaren, hertigen af Baiern och konungen af Polen för att äfven af dem erhålla anbefallningsbref till det svenska konungaparet. Sigismunds tillämnade trolofvade hade dött, och påfven föreslog därför, att en syster till ärkehertig Karl skulle träda i hennes ställe. Hertig Albrekt af Baiern uppmanades att jämte andra tyska katolska furstar erbjuda Johan sin vänskap[4]. I Polen erhöll Possevino befallning att skynda öfver till Sverige; Johan var lika angelägen om hans ankomst och lät hämta honom med särskildt fartyg. I slutet af juli 1579 kom han till Stockholm. Redan i hans yttre uppträdande röjde sig afsikten, att underhandlingarna skulle föras öppet och icke såsom förut i smyg; han uppträdde nämligen denna gång i ordensdräkt.

Detta hans andra besök synes hafva haft mindre direkt politisk betydelse än det förra, hvilket förklaras däraf, att Eraso fortfarande var kvar, så att Johan med honom kunde öfverlägga om politiska frågor, och att en svensk legation under året afgick till kejsaren.

Possevino var i tillfälle att lämna Johan ett förekommande bref från Filip, hvilken erbjöd sig att sända en större penningesumma till omvändelseverkets befrämjande. Brefvet gjorde åt-

[1] *Theiner, Schweden,* I, sid. 502. Gregorius' kreditiv för honom till vicekonungen, a. a., II, sid. 43.

[2] *Theiner, Schweden,* II, sid. 51.

[3] *Theiner, Schweden,* II, sid. 94 ff.

[4] *Theiner, Schweden,* I, sid. 520 ff. II, sid. 54—55.

minstone den verkan, att Eraso blef välvilligare behandlad. Gregorius och kardinalen af Como lade sig speciellt ut för honom, men några förbundsunderhandlingar synas ej mer hafva ifrågakommit. Ännu efter midten af november var han kvar i Stockholm, men torde kort efter hafva afrest[1]. Den 14 november 1579 skref Possevino till Filip, att Eraso i alla händelser öppnat porten för vidare förbundsunderhandlingar; han rekommenderade på samma gång markgrefvinnan Cecilias ärenden[2].

Så mycket betydelsefullare var däremot Possevinos andra vistelse i Sverige för utvecklingen af de kyrkliga frågorna. Johan vidhöll sin fordran på eftergift af påfven, men begränsade sin anhållan till kalkdispensen, och Possevino uppgifver, att han var nöjd med sådan för 10 år allenast[3]. Ett samtal mellan konungen och nuntien, som *Theiner* refererar[4], är synnerligen upplysande för den förres uppfattning. Han framhöll, att den romerska katolicismens införande skulle väcka oro i landet och undrade, hvem som skulle komma honom till hjälp. Possevino hänvisade till en högre makt, men Johan var icke nöjd med svaret. Det är ganska betecknande, att ingendera uttryckligen nämnde möjligheten af Spaniens eller öfriga katolska makters hjälp, ehuru det tydligen var Johans mening att påpeka sin isolerade ställning i politiskt afseende. Johan förklarade, att han aldrig skulle blifva »kalvinistisk eller luthersk» utan fortfarande vara »katolsk», men Possevino kunde ej fatta, hvad detta var för en katolsk bekännelse, då han ej i allt ville underordna sig den verkligen förefintliga katolska kyrkans bud. Johan förklarade uttryckligen, att han trodde på de sju sakramenten, den helige Petrus' och hans efterträdares primat och mera dylikt, men att han fasthöll vid sina fordringar, emedan de voro »likgiltiga ting» från kyrkosynpunkt, men betydelsefulla för det svenska folket. För öfrigt förklarade han, att furstarne voro hvar i sitt rike själfskrifna religionsledare.

Å ömse håll kom man till klar kännedom om, att skiljaktigheterna i öfvertygelse voro större än öfverensstämmelserna.

---

[1] *Johan och Filip,* sid. 48—50. *Theiner, Schweden,* I, sid. 564, 583, 625. Den 20 nov. skref Johan till Filip om arfvet i Neapel *(Titularreg)*. Eraso torde hafva fört brefvet med sig.

[2] Brefvet är på spanska, aftryckt *Theiner, Schweden,* II, sid. 185. Det är öfversatt i den franska upplagan, *La Suède et le Saint-Siège,* III, sid. 278—280.

[3] *Theiner, Schweden,* I, sid. 663.

[4] *Theiner, Schweden,* I, sid. 611 ff.

Ehuru visserligen försök äfven efter Possevinos afresa gjordes att ändra Johans sinnelag, torde dock den uppfattningen inom katolska kretsar gjort sig gällande efter denna tid, att Johan icke kunde vinnas för katolicismen. Så mycket ifrigare riktade Possevino och öfriga präster i Sverige sina ansträngningar på annat håll. De sträfvade efter att göra sig säkra om framtiden genom att vinna Sigismund, hvilken en gång skulle blifva Sveriges konung. Hans öppna anslutning till den katolska tron är den andra stora följden af Possevinos senare besök. Dessutom uppsöktes lämpliga ynglingar och utsändes till katolska läroanstalter för att uppfostras till missionärer, och jesuitkollegierna i Polen blefvo medelpunkten för denna tysta, djupgående sträfvan att katolicera det svenska folket.

Denna verksamhet kunde icke ledas af konungen, och den väckte hans misshag. Han skrämdes af oron i landet, och han kände djupt sitt ansvarsfulla kall att såsom regent leda folkets religiösa uppfattning. I landet uppväxte en så stark anti-katolsk strömning, att den till och med grep de tämligen indifferenta riksråden. De afgåfvo den 19 februari 1580 ett rådslag, ur hvilket jag vill meddela ett utdrag, som torde i allt väsentligt hafva motsvarat Johans egen uppfattning och därför kan tjäna såsom afslutning på min framställning af hans förhandlingar med påfvestolen. »Efter denne *religions saker*», heter det där, »*om hvilken h. k. M:t såsom en kristen herre hafver velet late sig vårde*, hafve hos månge både inländske och utländske haft den mening och anseende, lika såsom h. k. M:t hade där med velet anamme heller upptage någon gammel eller ny villfarelse, såsom och våre ovänner det allestädes uttydt hafve och ännu ved den mening äre; därföre på det h. k. M:ts reputation och kong:e lämpe måtte både uten och innen lands blifve försvaredt, så och på det att utaf sådenne meningar, som klärkeriet och allmogen i så måtte sig fattet hafve, icke måtte något obestånd förorsakas, hvilket i sådenne religions förändring menigt ske plägar, — — —; därför är vårt trogne råd, att högbe:te k. M:t låter med förste lägenhet förskrifve de förnämste och lärdeste utaf klärkeriet heller ock skrifteligen gifver dem tillkänna, att *hvad såsom h. k. M:t uti religionen handlet hafver är skedt i den akt och mening*, efter månge sekter och svärmeri tage mycket öfverhanden uti hele kristenheten, *att h. k. M:t hade fördenskull förhoppets där med hjälpe till att uppväcke en general union uti religionen* och icke

till att upptaga någon gammel, ej heller till att införa någon ny villfarelse»[1].

Possevino afreste den 10 augusti 1580, och erhöll åter af Johan uppdrag till påfven, kejsaren, konungen af Polen och vicekonungen af Neapel af enahanda innehåll som vid hans första besök[2].

* * *

Efter Pontus de la Gardies hemkomst från Neapel fortsattes *underhandlingarna mellan Polen och Sverige* om arfsfrågorna och om Johans penningefordringar. Bud reste fram och åter, omväxlande med högtidliga legationer, men det är af föga intresse att i detalj följa underhandlingarnas gång, enär de från svensk synpunkt blefvo fullkomligt resultatlösa. Jag vill därför endast efter *Ödberg*[3] redogöra för deras hufvudsakliga förlopp samt sedan beröra några viktiga bref, hvilka på det närmaste angå de neapolitanska fordringarna. Jag vill tillika ånyo betona, att Sveriges förhållande till Polen icke kan i sin helhet uppfattas, utan att stor hänsyn tages till händelserna i Livland, hvilka jag emellertid förbigår.

Stefan Bathorys första uppträdande mot Sverige[4] orsakade, att Johan genast lät Lorichs framställa Sveriges penningefordringar på riksdagen i Thorn, hösten 1576. En särskild kommission utsågs att underhandla med den svenske legaten. Senare förklarade Johan, att det »vid mötet i Thorn blifvit till fullo bevisadt, att lånet (till Sigismund August år 1562) med polska rådets bifall upptagits till Polens och Litauens gagn i och för kriget med Ryssland»[5], hvarför polska staten vore betalningsskyldig. Äfven Sveriges andra fordringar voro före, men utan annan påföljd, än att de godkändes såsom klara och tydliga. — Stefan fordrade, att Livland skulle utrymmas af svenskarne, innan betalning kunde komma i fråga, men Lorichs tillbakavisade kraftigt denna fordran[6].

---

[1] *Rådslag* tryckt i *Sv. riksdagsakter,* II, sid. 576.

[2] *Theiner, Schweden,* I, sid. 664. Om Possevinos andra besök se äfven *Anjou,* a. a., III, sid. 165—168.

[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 41 ff.

[4] Se ofvan sid. 261.

[5] *Ödberg, Lorichs,* sid. 42.

[6] *Ödberg, Lorichs,* sid. 43—44. Johan framhöll, att Polen icke på Kett-

Pontus de la Gardies beskickning till Italien kunde icke medföra bättre förhållande mellan konungarne. I Neapel började en rättegång mellan systrarna; utbetalningen till Anna inställdes tills vidare, och Pontus hoppades, att Katarina inom kort skulle få ut sin del. — I Polen vände sig Lorichs till Laureo, med bön, att han skulle försona de båda systrarna. Den 3 januari 1577 svarade denne, att han skulle göra sitt bästa därtill[1].

I början af år 1577 sökte Lorichs få ett bestämdt svar af Stefan på de svenska fordringarna och utbad sig äfven Annas bemedling; men den polske konungen sköt undan hela saken[2], och Anna skref blott till Johan (3 maj) och lofvade söka förmå ständerna vid nästa sammankomst att betala[3]. Johan sände ett slags ultimatum till Anna, »trettiotvå hårda artiklar», som Lorichs måste framlämna. Själf fick han också, som det synes, en skarp tillrättavisning af Johan för visad slapphet och oförstånd. Den 30 maj 1577 skref han och urskuldade sig: han försäkrar, att Stefan skulle främja Sigismunds val till efterträdare, och synes förorda ett svenskt-polskt förbund på sådana villkor, att Polen af blifvande eröfringar eller på annat sätt skulle få Smolensk, Novgorod, Polotsk och hela Livland (tydligen den svenska delen inbegripen) och Sverige Karelen och allt land upp till Ishafvet[4]. En öfverenskommelse med Ryssland i enlighet med ofvannämnda förslag, på hvilket Polen ensamt skulle vinna, ville Johan ej vara med om, lika litet som han ville följa Lorichs' råd att sända fartyg till Stefans hjälp mot det trotsiga Danzig för att vinna polackarnes bevågenhet.

Den 18 september 1577 fick Johan ett nytt bref från Lorichs, där denne berättade, att Stefan skulle hänskjuta Johans fordringar till senaten, och att betalning skulle ske, om den medgåfve det. Något senare fick Johan den underrättelsen, att Katarinas hemgift skulle utbetalas, om öfriga fordringar uppgåfvos, samt att för öfrigt frågan om Sigismund Augusts testamente och arfvet efter Bona Sforza skulle hänskjutas till en polsk riksdag i mars 1578. Hvad under om Johans tålamod slutligen tröt!

lers afträdelse kunde grunda anspråk på landet, emedan kejsarens bekräftelse icke vunnits, a. a., sid. 43.

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 45.

[2] *Ödberg, Lorichs,* sid. 45—46.

[3] *Inv.*

[4] *Ödberg, Lorichs,* sid. 46—48.

Dessutom kom en annan fråga på tal på ett för Johan föga behagligt sätt. Strax efter Stefans kröning hade yttranden fällts och rykten spridts, att Sigismund skulle bli polsk tronföljare[1]; men nu började Stefan arbeta för sin brorson Stefan, och för att underlätta hans val bragte han på tal ett gifte mellan honom och Johans dotter Anna. I två bref (af 13 och 31 januari 1578) skref Laureo därom till kardinalen af Como. I det senare brefvet heter det, att Stefan d. y:s val skulle vara välbehagligt för sultan Murad III[2], och med turkarne låg konung Stefan just i underhandlingar om förbund mot Ryssland.

Den 15 mars 1578 lämnade Lorichs fram en ny klagoskrift till drottning Anna[3], med många punkter: Katarina hade ej fått något af Sigismund Augusts tre originaltestamenten, och ej det minsta af arfvet i Neapel, ehuru de svenska legationerna redan kostat 90,000 daler; Johans lån till Sigismund August hade icke betalts; Bona Sforzas egna gods i Polen hade bortskänkts åt enskilda personer; polackarne hade tagit allt arf i Ungarn efter Katarinas systerson Johan, som dock testamenterat all sin egendom till mostrarna i lika delar. I Italien hade utspridts, att Katarina ingen arfsrätt ägde hvarken där eller i Braunschweig och Polen. I tio år hade underhandlats om förbund mellan Sverige och Polen utan resultat; Polen hade t. o. m. slutit fördrag två gånger med bådas gemensamme fiende, Ryssland. Till sist begärde Katarina skyndsamt utbetalande af sin hälft af arfvet i Italien, Polen och Braunschweig.

Annas svar är dateradt den 25 april[4], men innehållet är mig icke bekant. Men i början af år 1578 fick drottning Anna ut en större penningesumma i Neapel — 100,000 gyllen — enligt hvad Laureo berättar i bref till kardinalen af Como (den 21 mars 1578)[5]. Han tillägger, att Anna lofvat tillsända Katarina hennes andel med en legat, hvarom den svenska drottningen redan underrättats; konung Stefan vore upptagen af krig, och hans ekonomiska ställning var dålig, hvarför han svårligen skulle kunna betala Johan hans fordringar. — Om familjeskatten på slottet

[1] Jfr *Ödberg, Lorichs,* sid. 40.

[2] *Ödberg, Lorichs,* sid. 52. Förslag framkastades, att Anna i hemgift skulle erhålla både moderns och mosterns anspråk i Neapel. *Laureo,* sid. 404.

[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 54.

[4] *Inv.*

[5] *Ödberg, Lorichs,* sid. 53. *Laureo,* sid. 672.

Tykocin berättar nuntien, att den öppnats och värderats af Stefan, utan att Lorichs fått vara närvarande, samt att den svenske legaten anfört klagomål öfver, att en del af densamma utdelats.

Den 9 april 1578 skref Laureo direkt till drottning Katarina[1] och underrättade henne om, att en hofjunkare Goslicki skulle sändas till Sverige med Katarinas andel af de influtna penningemedlen. Å Annas vägnar bad han om tillgift för det långa dröjsmålet; en tröst för Katarina vore ju alltid, att hennes barn voro Annas närmaste arfvingar, så att, hvad Anna fick ut, slutligen skulle tillfalla dem.

Under dessa långrandiga och resultatlösa underhandlingar synes det flera gånger varit på tal, att Lorichs skulle återkallas. Skäl därtill torde Johan hafva haft; Lorichs var utländing och kunde därför svårligen i alla förhållanden troget förfäkta Sveriges sak. Johan var en trög belönare af gjorda tjänster, hvaremot Stefan erbjöd legaten en årlig pension af 4,000 daler jämte förläningar[2]. Lorichs blef synnerligen belåten och ifrade för ett förbund mellan Sverige och Polen mot Ryssland och Danmark, det sista emedan Fredrik II understödt Danzig i dess sista själfständighetskamp och därför ådragit sig Stefans förbittring; Sverige borde få Norge, men Polen Köpenhamn, hvarigenom det skulle få makt att reglera handeln på Östersjön — d. v. s. Polen skulle få brorslotten. — Planer i samma stil som Erasos.

Johan underrättade emellertid Stefan om, att Lorichs skulle återkallas, och den 10 maj berättar Laureo i bref till kardinalen af Como, »att den svenske ambassadören återvändt från hofvet med tillfredsställelse öfver konung Stefans goda vilja beträffande konungen af Sverige, ehuru konungens med senatens bifall afgifna svar blott innehåller ursäkter och förhoppningar ställda på framtiden. Härom hade äfven nuntien upplyst den svenske ambassadören. Som denne nu fruktade, att hans konung och drottning ej skulle bli nöjda med ett sådant svar, hade han enträget bedt nuntien skrifva till Sverige och blidka deras majestäters sinne[3]». Detta hade Laureo gjort; Lorichs skulle afresa från Danzig med ett par örlogsskepp i sällskap med den polske adelsmannen (Goslicki), som skulle ha med sig 15,000 — det säges

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 55.

[2] Se ett bref från Laureo till kard. af Como 15 april 1578. *Ödberg, Lorichs,* sid. 56.

[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 57—58.

ej i hvad för mynt — af inkomsterna från Neapel. Dessutom skulle Warszewicki samtidigt återvända till Sverige. — Den 20 maj är det bref dateradt, som Laureo skref till Katarina på Lorichs' begäran [1]. Det innehåller ursäkter för Anna och beröm öfver Lorichs.

Det synes mig troligt, att den polske adelsmannen och de 15,000 myntstyckena ej kommo öfver till Sverige under år 1578. Johans uppträdande i arfsfrågan på hösten vore oförklarligt, om någon utbetalning till Katarina verkligen skett; dessutom fick Warszewicki en del politiska uppdrag genom Laureo, hvilket varit onödigt, om en legat medföljt. Jesuiten skulle nämligen först med drottning Katarina och sedan med Johan tala om förbund mellan Sverige och Polen samt om Stefan d. y:s gifte med prinsessan Anna, hvarvid det dock endast fick bringas på tal, att Stefan d. y. skulle blifva tronföljare i Siebenbürgen, men planerna rörande Polens krona ej fingo nämnas [2]. — Men dessa underhandlingar synas ej haft minsta resultat.

I Stockholm torde Lorichs med hjälp af Laureos och andras rekommendationsbref hafva rättfärdigat sitt uppträdande för Johan. Den 30 augusti uppsattes för honom en ny instruktion [3], enligt hvilken han ånyo beordrades utkräfva alla Johans fordringar. Ännu fram i slutet af oktober var Lorichs emellertid kvar i Sverige [4].

Under tiden synes rättegången hafva fortgått i Neapel, och Brancacci var fortfarande Sveriges ombud. Domstolsförhandlingarna släpade sig tydligen mycket långsamt fram, enär det svenska ombudet torde hafva uppvisat Annas »*retrocessio*» [5] till Katarina och det polska Katarinas »*cessio*» till Anna, båda fordrande erkännande af sina anspråk. Anna fick ensam ut penningar, ehuru mindre än hon rätteligen borde erhålla [6]. De svenska krafven hade icke framgång, och, då därtill tyckes ha kommit något föga tillmötesgående beslut af den polska riksdagen, förlorade Johan tålamodet och återkallade definitivt den *cessio*, som Katarina gjort år 1574. I brefvet, som är dateradt den 11 ok-

[1] *Ödberg, Lorichs,* sid. 58. *Theiner, Schweden,* II, sid. 177—178.

[2] *Ödberg, Lorichs,* sid. 58.

[3] *Ödberg, Lorichs,* sid. 62.

[4] *Ödberg, Lorichs,* sid. 63.

[5] Af Annas *retrocessio* finnes i RA ett exemplar, som år 1577 påtecknats af Neapels »*Magna Curia*». *RA:s Medd.,* IV, sid. 456.

[6] *Kantecki,* a. a., sid. 168.

tober 1578, antydes först betydelsen af afträdelsen: Anna skulle betala Katarina hennes tredjedel (senare hälften) af räntan; men ingenting hade betalats, hvarför, heter det, »*Nos, ut maritus, naturalis tutor et dominus serenissimæ reginæ Sueciæ coniugis nostræ carissimæ cessionem dictorum bonorum a sua serenitate factam serenissimæ reginæ Poloniæ vigore presentium literarum reuocamus, infringimus, annihilamus*». Orsaken angifves närmare längre fram i brefvet: »*Cum enim status et ordines Poloniæ pecuniam ad urgentem Regni necessitatem mutuo a Nobis acceptam reddere recusent, solutionem dotis differant, nullamque partem thesauri tikocinensis, a Serenissimo Felicis memoriæ Sigismundo Rege Poloniæ relicti. Serenissimæ reginæ Sueciæ coniugi nostræ carissimæ concesserint, et omnia bona tam mobilia quam immobilia. quæ siue testamento siue ab intestato ad Serenissimam Sueciæ reginam pertinent, retinuerint, authoresque sint serenissimæ reginæ Poloniæ, ne ratam partem reddituum Italicorum, ut per contracessionem promiserat, ad Serenissimam Sueciæ reginam transmittat — — — cessionis supranominatæ tabulis vigorem et authoritatem derogamus.*»[1]

Då Lorichs återkommit till Polen, synes han haft något andragande i samma sak, ty den 12 november utfärdades ett »*responsnm Reginæ Poloniæ Dominæ Annæ ad propositiones Reginæ Sueciæ per Andream Lorichium de dote et maternis bonis accipiendis.*»[2]

Först på våren 1579 synes den polska planen att sända en legat till Sverige hafva satts i verket. Den 2 maj 1579 ger Johan instruktion till Stockholms ståthållare om den polske legatens mottagande[3]. Den 21 mars är drottning Annas kreditiv för honom — Laurentius Goslicki — daterade[4]. Goslicki var kvar ännu i juli, men om hans underhandlingar är mig föga bekant; Stefan behöfde nu Sveriges vänskap i kriget mot Ryssland, och några ord synas därför ha fällts om Sigismunds kandidatur[5]. — Genom Possevino lät Stefan fortsätta underhandlingarna.

Om tillståndet i Neapel finnes blott en kort notis i ett bref från Rom af Stanislaus Rescius till Cromer, att rättegången på-

[1] *Acta historica, Johan III;* II, 2.

[2] *Inv.*

[3] *Reg.*

[4] *Inv.*

[5] *Inv.*, 3 juni 1579.

gick och att åter utbetalningen af pengar inställts [1]. Det polska ombudet måtte emellertid hafva utspridt, att Johan tilltvungit sig Katarinas tillstånd till återkallelsen af hennes *cessio*. Hon fann sig därför nödsakad att bekräfta återkallelsen den 30 september 1579 [2]: det heter där, att Katarina fått höra »*eo rem esse redactam, ut etiam aliqui dicant, nobis, cum repitimus istic ea, quæ nostra sunt et filijs nostris carissimis iustissime debentur, vim inferri a Serenissimo Rege Coniuge nostro carissimo, ita ut nisi cogeremur ab eius Maiestate, nihil essemus repetituri.*» Detta tillbakavisas kraftigt: »*Nam neque justum est, ut alienis relinquamus, quæ ad nos legitime pertinent; nec initio retrocessionem procurauissemus a sorore nostra carissima nisi utraque nostrum voluisset, utrique quod suum est distribui.*»

Rättegången i Neapel uppgifves år 1579 hafva afslutats till Annas förmån [3]. Uppgiften synes vara tvifvelaktig. Om de följande händelserna äro endast enstaka bref mig bekanta, men det viktigaste tror jag mig kunna meddela. Jag måste dock förbigå en del antydningar om förhållanden, som jag ej kunnat utreda.

I början af år 1580 synes ett närmande hafva skett mellan Stefan och Johan. I bref af den 20 mars [4] omtalar den förre, att ryssarne erbjudit fredsvillkor, som voro oantagliga, hvarför han åter ämnade gå anfallsvis tillväga. Detta återverkade på de neapolitanska frågorna. Måhända visade det sig, att intet stod att vinna genom påstridighet, hvilket vållade, att Johan nedlade rättegången i Neapel. Härom handla några viktiga bref af den 18 och 20 juli 1580 [5], af hvilka jag först vill anföra innehållet i en allmänt hållen skrifvelse, som tydligen lämnats till påfven, enär den finnes i det Vatikanska arkivet; där säges, att Brancacci påstått, det Anna aldrig skulle kunna utfå arfvet i Neapel; Katarina hade blifvit bestört af detta »*repentino et inspectato nuntio*»; hon var dessutom sjuk, hvarför han fick henne att ingå på sina planer; men sedan hade det visat sig, att hans uppgifter varit oriktiga, och att han blott ville komma oenighet åstad mellan systrarna för att själf draga fördel däraf; fördenskull

[1] *Ahlqv. samlingen.* Brefvet är dateradt den 6 mars 1579.

[2] *Acta historica, Johan III;* II, 2. Jfr *Kantecki*, a. a., sid. 165 ff., där oenigheten mellan Johan och Katarina omnämnes.

[3] *Kantecki*, a. a., sid. 172—173.

[4] *Inv.*

[5] *Ahlqvists Vatik. afskrifter.*

erkändes åter den förra afträdelsen, och återkallades alla donationer till Brancacci och andra personer i Neapel. Vidare heter det: »*Revocamus insuper omnes et singulos procuratores per nos, aut per nostrum Oratorem*[1] *hactenus in Regno Neapolitano constitutos, ac ea omnia et singula, quæ per eos acta aut facta tam in Regno Neapolitano, quam ubiuis gentium fuerint cassando et annihilando omnia, uti ea quæ contra voluntatem et ordinationem nostram et (in) præiudicium maximum Ser^mæ^ Reginæ Poloniæ, cuius ius super introitus omnes et uniuersos in Regno Neapolitano salvum et inviolatum esse volumus, emanarunt.*» Innebörden af denna afträdelse ådagalägges af ett annat bref af Katarina, dateradt samma dag, och, äfven det, befintligt i Vatikanska arkivet. Där hänvisas till den förra öfverenskommelsen, enligt hvilken Katarina skulle erhålla sin andel, sedan Anna fått ut hela arfvet, samt fortsättes på följande sätt: »*tamen quia postmodum per iam dictam Ser^mam^ Poloniæ Reginam sororem Nostram integre Nobis satisfactum fuit, de omni parte et portione bonorum omnium Burgensaticorum in dicto Regno Neapolitano et in Italia in hæreditate fraterna remansorum . . . presentibus literis nostris, perpetuo valeturis, quietamus, liberamus et absolvimus dictam Ser^mam^ sororem nostram de omni parte et portione quomodolibet ad Nos spectante ac pertinente super hæreditate et bonis dicti Ser^mi^ quondam Regis Sigismundi Augusti fratris Nostri, et tam vigore successionis fraternæ quam ex causa cuiuscumque donationis, dotium vel cuiuscumque crediti et alio quovis modo et præsertim virtute donationis Nobis factæ per dictum Ser^mum^ fratrem Nostrum ducatorum quinquaginta mille vigore mandati per eius Maiestatem expediti, facientes de præfatis finalem quietationem in ampla forma omni meliori modo quo facere possumus, declarantes non fuisse illud intentionis nostræ movere lites in Regiis tribunalibus Regni Neapolitani contra dictam Ser^mam^ Reginam Poloniæ et ob id revocantes et pro revocatis irritis et inanibus habere volentes omnia acta et processus quomodolibet desuper nomine nostro factis.*»

Häraf framgår, att Katarina nedlägger rättegången i Neapel, och att hon afstår såväl ifrån hvarje fordran på grund af Sigismund Augusts kort före hans död utfärdade fullmakt att i Neapel lyfta 50,000 dukater som ifrån alla rättigheter till arfvet i

[1] Väl Pontus de la Gardie.

Neapel. Det är möjligt, att dessa ordalag blott innebära en beskrifning af Katarinas förra *cessio*, men att formen är så ytterligt bestämd för att aflägsna hvarje spår af tvifvel hos Neapels myndigheter om Annas rätt att utkräfva hela arfvet. Det är oklart, hvad som menas därmed, att Katarina blifvit godtgjord för all andel i godsen i Neapel. Anna hade endast utfått räntan på det till Spanien utlånade kapitalet, liksom förut Sigismund August fått ut lösegendom; länen hade ingendera kommit åt.

Den 20 juli utfärdade Johan ett bekräftelsebref på Katarinas afträdelse[1], och år 1581 förnyade Katarina själf densamma. I augusti 1580 meddelade han sitt beslut om rättegångens nedläggande till *Sacro Regio Consilio Regis Catholici Neapolitano*[2], och Johan skref till Filip om saken den 30 maj 1581[3].

Emellertid var frågan om Bona Sforzas arf tills vidare afgjord för Sveriges del[4]. Inga legationer behöfde längre afsändas till Neapel. Hvad som blef af Brancacci, är mig obekant.

Stefan Bathory bekymrade sig föga om de neapolitanska angelägenheterna[5], och kardinal Hosius dog 1579, hvilket menligt inverkade på inbetalningen af penningar i Italien. Anna synes hafva tröttnat på hela saken och öfverlämnade därför genom gåfvobref af den 10 juli 1583 till Sigismund länen Bari-Rossano[6]. Senare på året dog drottning Katarina — den 16 september 1583 —, hvarigenom Anna på grund af Sigismund Augusts testamente blef ensam arfsberättigad. Genom den tidigare donationen voro anspråken emellertid af henne öfverflyttade på Sigismund, hvilket visserligen strider emot testamentet, som bestämde den polska staten till arftagare efter systrarnas död[7]. I Sverige upptogs saken till förnyad behandling, och rådet uttalade den 29 februari 1584: »Ytterligare efter det drottningen i Påland hafver nu godvillieligen uppdraget hertig Sigismundo all den rättig-

[1] *Ahlqvist, Vatik. afskrifter.*

[2] *Acta hist., Johan III:* II, 2.

[3] *Johans koncepter.* Han synes äfven förut hafva skrifvit till Filip.

[4] Brancacci skref den 1 aug. 1580 till Pontus de la Gardie, att Johan blifvit tilldömd 541,000 neapolitanska dukater, som insatts hos bankirer. — Uppgiften var antagligen felaktig. Summan skulle motsvara hela det af Bona Sforza utlånade kapitalet jämte ränta, men långt senare var det ej utbetaldt. *Lossius,* a. a., sid. 33—35.

[5] *Kantecki,* a. a., sid. 172.

[6] *RA-s Medd.,* IV, sid. 450.

[7] Se ofvan sid. 178.

het uti Italien, är ock tillsinnes efter som man förstått hafver, att efterlåte hans K. Nåde all sin dell uti det Brunswigische arf, på hvilket hertig Julius en viss summe skall hafve tilbudet, därföre är rådeligit, att kung. M:t afferdiger en secretarium och eliest någen förtrogen till Påland . . . där att förvete sig en viss besked uti denne handel, och jämväl gifve honom bref till konungen och ständerna i Påland om sine utlånte penninger och framlidne drottnings brudskatt, och annet mer, som hans kong. M:t där med rette hafver till att kräfve.

Och när hans kong. M:t sedan ifrån drottningen någen besked . . . bekommer, efter som man ock hafver förnummett . . ., att ett bud måste till drottningen i Påland, att förspörie sig om alle deler videre, förr än någon förskickes till Welskland, både om denne års inkomst och opbörd, så och om procuratores och annet mere, och om Brancatio, att då en förtrogen måtte afferdiges till Italien att bestelle sådant i värket och först förfare, hvaruppå saken stode, för än hans kung. M:t sänder dit någen fullmündig; och effter Bari och Russana är beläget under kongen i Hispanien, så vill uten tvifvel denn handel kräfve, att han ock därom måste besökies.»

Det var vidlyftiga underhandlingar, som aktades nödiga, men mycket litet af hvad som föreslogs, måtte ha satts i verket. Med Sigismunds val till Polens konung försvinner frågan om Bona Sforzas arf ur vår historia, men den spökar länge för den polska diplomatien. Så lämnar Sigismund i arf åt sina söner genom testamente, upprättadt den 5 maj 1623[1], alla områden och penningekraf i Neapel, som han själf äger, med det tillägg, att hans syster Anna under sin lifstid skulle erhålla hälften af inkomsterna. — Äfven i Wladislaws testamente af år 1657 (jämte ett tillägg år 1658) omtalas fordringarna i Neapel[1]. Drottning Kristina af Sverige sökte göra anspråk på penningarne[2], och långt in på 1700-talet fortgingo rättegångar och tvister om Bona Sforzas arf. Ännu så sent som år 1821 gjordes i Polen officiellt undersökningar om anspråken[3].

I rådets nyss anförda betänkande berördes äfven Johans egna fordringar i Polen. Han kunde emellertid ingenting få ut,

[1] *Skoklostersaml.*, vol. 200 folio.
[2] *Kantecki*, a. a., sid. 238.
[3] *Kantecki*, a. a., sid. 254.

och slutligen uppgaf han dem alla år 1587 för att skaffa sin son en dubbelkrona.

I fråga om Vadstenaklostrets hus i Rom sökte Possevino förhjälpa klostret till dess rätt, men kunde ingenting åtgöra. Sedan Sigismund blifvit Polens konung, lyckades han emellertid utverka, att hospitalet uppläts till svenska studerande[1].

[1] *E. Hildebrand,* a. a., sid. 258. *S. Birgittas porträtt samt några nya upplysningar om hennes hospital i Rom,* sid. 359. *Bildt,* a. a., sid. 361 ff.

IV.

Beskickning till kejsaren 1579. Afslutning.

Under det att Johan hade tillfälle att i sin egen hufvudstad bedrifva underhandlingar med påfven och Spanien, afsände han själf en legation till kejsaren för att afhandla åtskilliga ärenden. Possevino åtog sig visserligen äfven politiska uppdrag och visade sig mycket intresserad för planer för giftermålsförbindelser mellan husen Vasa och Habsburg, men Johan synes ännu icke hafva tillmätt dessa någon större betydelse. De tjäna bättre såsom förhistoria till en framställning af Sigismunds senare giftermål än i detta sammanhang och kunna därför här förbigås. Det är betecknande, att de svenska sändebuden icke fingo i uppdrag att beröra denna fråga. — Johans diplomatiska brefväxling med kejsaren efter år 1577 synes uteslutande hafva handlat om den braunschweigska frågan och om svågrarnes betryckta ställning[1]. Någon tvingande anledning till en beskicknings afsändande fanns knappast år 1579, om icke en sådan möjligen skulle ligga i det utbredda ryktet om vänskapligt närmande mellan Ivan och Rudolf. Men hertig Karl skulle i Heidelberg fira sitt bröllop, och Johan sände ut ett par riksråd att öfvervara bröllopsakten. Det var ganska lämpligt att låta samma personer afgå såsom legater till kejsaren. Frågor att behandla funnos alltid.

Till legater utsågos Gustaf Banér[2], Klas Bielke och sekreteraren Herman Bruser. Johans instruktion för dem är daterad den 13 mars 1579 och innehåller i hufvudsak föl-

[1] *Titularreg.*

[2] Riksråd redan 1569, deltog i beskickningen till Polen 1573.

jande[1]. Från Heidelberg skulle de uppsöka kejsaren och först anföra klagomål öfver *hertig Julius af Braunschweig*, emedan han ännu icke utbetalat arfvet efter hertiginnan Sofia och ej ens lämnat Johan ordentligt svar på hans framställningar; han hade endast förklarat, att Sofias skulder uppslukade hennes kvarlåtenskap, men hade aldrig företett bevis för sitt påstående. Johan anhöll nu, att kejsaren måtte ånyo förmana hertigen att utbetala arfvet och lämna inventarium på detsamma, hvarjämte han påminner om kejsarens år 1577 gifna löfte[2] att, om så behöfdes, utse kommissarier att döma i saken.

Den andra punkten handlar om *Livland*. Johan var trött på att försvara landet så att säga för tyska rikets räkning och uppdrog åt legaterna att »*solenniter*» förklara, att Sverige tillmätte sig »*immediate*» »*directum dominium*» öfver de områden, som det räddat undan ryssarne eller hädanefter kunde eröfra. De skulle i sammanhang därmed uppträda emot hvarje vänskapligt närmande mellan kejsaren och Ivan.

Den tredje punkten innehöll, att legaterna skulle uppfordra kejsaren att skaffa *grefve Edzard* rättvisa emot brodern, emedan eljes öppen strid kunde utbryta, i hvilket fall Johan skulle understödja sin svåger. — Den fjärde punkten handlade om *Lübecks klagomål* öfver narvahandelns förhindrande och Johans underlåtenhet att betala de 75,000 thaler, hvarom i Stettinerfreden bestämdes. Legaterna skulle hänvisa till underhandlingar, som under sommaren skulle föras direkt mellan Sverige och Lübeck. — Den femte punkten är oviktig, och den sjette och sista handlar om *hertig Magnus af Sachsen*, som skilts från Sverige i ovänskap och i Tyskland förtalade både sin gemål och sin svåger Johan. Legaterna skulle bedja kejsaren tillhålla Magnus att upphöra därmed.

Den 26 juni hade legaterna audiens hos kejsaren, och den 29 inlämnade de en skrifvelse rörande Johans önskningar. Min framställning af förhandlingarna grundar sig på urkundsmaterial i riksarkivet[3]. Legaternas andraganden och kejsarens svar röra

[1] Den återfinnes i original i *Germanica, Sveriges förbindelser med Österrike, I (1500-talet)*.

[2] Se ofvan sid. 273.

[3] *Germanica. Sveriges förbindelser med Österrike, I (1500-talet).* Urkunderna äro så till vida oordnade, som en del äro sammanbundna till ett häfte med titeln *Handlingar angående beskickning till kejsaren 1579*, och andra ligga lösa. Underhandlingarnas gång belyses af följande skrifvelser:

sig till stor del om det braunschweigska arfvet, hertig Magnus och grefve Edzard, men innebörden af hithörande frågor framgår af de tidigare förhandlingar, som fördes af Pontus de la Gardie[1], och jag anser mig därför kunna ganska summariskt behandla dem här, emedan de egentligen ligga utom mitt ämne. Ett utförligt referat skulle äfven erfordra detaljundersökningar rörande frågorna, hvilka alldeles icke höra hit. Hvad jag egentligen vill framhålla, är grundkarakteren af underhandlingen.

Skriftväxlingen om *Livland* förefaller att vara den viktigaste. Legaterna framhålla, att Livlands sorgliga belägenhet skildrats två år tidigare af ett svenskt sändebud, och att kejsaren därvid hänvisat till kommande beslut af de tyska riksständerna. Johan hade emellertid hvarken fått någon hjälp eller ens något ordentligt svar. Däremot hade han hört omtalas planer om vänskap med Ryssland. Sverige kunde emellertid icke stå ut med att ensam bära krigsbördan, om vinsten skulle tillfalla det tyska riket, och Johan förklarade därför, att han gjorde anspråk på »*directum dominium*» öfver de svenska besittningarna och blifvande eröfringar, såsom han för öfrigt redan skrifvit den 18 mars 1577[2].

1. De svenska legaternas artiklar om *Livland och hertig Magnus*. N:o 1 i häftet.

2. Kejsarens »*erste und andere Antwort*» på konung Johans framställningar och legaternas därpå inlämnade »*replica*» angående Livland och hertig Magnus. N:o 2 i häftet. Med »*replica*» menas här antagligen legaternas skriftliga inlaga.

3. Kejsarens svar till legaterna, liggande löst i bunten, dateradt 8 juli. Första bladet afrifvet utom nedra kanten, hvarigenom svaret rörande hertig Julius och början af svaret om Livland icke finnes. N:o 2 och 3 komplettera hvarandra i någon mån.

4. De svenska legaternas »*replica*» till kejsaren rörande hertig Julius, Livland, grefve Edzard och hertig Magnus. Löst i bunten.

5. De svenska legaternas »*replica*» angående Livland och hertig Magnus. N:o 3 i häftet.

6. Kejsarens sista svar af den 13 juli. Löst i bunten.

7. Kejsarens sista svar rörande endast Livland och hertig Magnus. N:o 4 i häftet.

På grund af denna redogörelse anser jag mig icke behöfva i texten i hvarje fall hänvisa till viss urkund, enär mina uppgifter lätt kunna återfinnas i respektive handlingar.

[1] Se ofvan sid. 270—276.

[2] Detta bref är för mig eljes obekant.

Vidare anhålla legaterna i enlighet med instruktionens innehåll, att kejsaren måtte tillhålla *hertig Magnus* att upphöra med sina smädelser mot Johan, samt att han äfven måtte tillse, att hertigen intet företoge, som kunde skada hertiginnans rätt till hennes lifgeding eller barnens arfsrätt. — Legaternas skrifvelse är i andra punkter mig icke bekant.

Kejsaren hänvisade i sitt svar på Stettinerfördragens bestämmelser om Livland och på den tillämnade legationen till Ryssland, genom hvilken åtminstone ett längre stillestånd med ryssen borde kunna vinnas. Han uppfordrade för öfrigt Johan i bevekande ordalag att allt framgent åtaga sig landets försvar, tills tyska riket kunde skaffa fred eller i eget namn öfvertaga hela området. Kejsaren skulle emellertid åter bringa saken på tal med kurfurstarne och förklarade, att underhandlingarna med Ryssland ej voro i strid med Sveriges intressen.

Kejsaren lofvade att förmana hertig Magnus och hänvisade till, att kommissariernas undersökning rörande den ostfriesiska frågan redan fortskridit så långt, att vittnen hördes, så att endast domslutet återstod. Han kunde därför ingenting åtgöra tills vidare. Svaret om hertig Julius har jag icke återfunnit, men hvad det innehållit framgår af senare skrifvelser.

Legaterna voro icke belåtna med kejsarens svar, utan inlämnade en ny skrifvelse, i hvilken de tackade för hans löfte att åter skrifva till hertig Julius, men beklagade, att han icke kunde lägga beslag på hertigens utestående penningar. De anbefalla grefve Edzard till kejsarens gunst och hertig Magnus till hans allvarliga förmaningar. Deras svar rörande Livland är särdeles väl affattadt. De förklara, att Stettinerfördraget undergått förändring — antagligen emedan ryssarne eröfrat en stor del af de områden, som det där var tal om, och att svenskarne nu återtogo dessa från ryssarne —, men utveckla icke närmare denna punkt. Kriget hade kräft mycket pengar och människolif, och de spörja djärft, om kejsaren själf i liknande fall skulle vilja arbeta endast för en annan stats intresse utan egen ersättning. Huru det än vore med beskickningen till Ryssland, så vore det säkert, att Ivan skulle behålla det land, som han redan eröfrat, så att Livland i sin helhet ingalunda kunde hjälpas genom ett dylikt medel. De förnyade därför i Johans namn sin förra förklaring.

Kejsarens sista svar talar om hans vanmakt i rikets ange-

lägenheter. Han hänvisar till, att han intet kunde göra utan ständernas samtycke och bönföll åter om Johans hjälp för Livland utan uppsägande af tidigare bestämmelser.

Afskrift af kejsarens bref till hertigarne Julius och Magnus äro bifogade. De äro vidlyftiga, men innehålla tämligen intetsägande förmaningar. — I detta sammanhang vill jag nämna, att Johan år 1584 (12 maj) lämnade drottning Anna af Polen fullmakt att genom öfverenskommelse eller genom process afsluta saken om hertiginnan Sofias arf. Däraf framgår tydligt, att kejsarens skrifvelser icke hade någon verkan. Om det svenska riksrådets framställning i frågan har jag redan talat[1].

* * *

Om legaterna till kejsaren uträttat något mera än jag redan nämnt, känner jag icke. Deras förhandlingar äro af stort intresse, emedan de visa, att Johans politiska ställning under årens lopp blifvit en helt annan, än då han nödgades ingå på de hårda fredsvillkoren i Stettin. Det är till och med skillnad på tonen i hans framställningar år 1577 och år 1579. En orsak kan ligga däruti, att han blifvit mer hemmastadd med de diplomatiska formerna och djupare invigd i de europeiska staternas maktförhållanden, allt efter som han dragits in i storpolitiska underhandlingar. Men en långt viktigare faktor torde hans *säkrare ställning i norden* vara. Hans förbindelser med grannarne inverkade åter på hans hållning gent emot andra makter, och jag vill fördenskull antyda, på hvad sätt en förändring därvidlag inträffat.

Jag afbröt min förra skildring af Sveriges mellanhafvanden med Ryssland och Danmark under år 1577, då ställningen var mest kritisk. Sedan ryssarne för andra gången måst upphäfva Revals belägring, inträdde ett omslag i det livländska kriget. Polska arméer kämpade åter mot ryska, hvilket orsakade, att Ivan tvangs att splittra sina stridskrafter. Den livländske titulärkonungen, hertig Magnus, fann sin ställning förtviflad och bröt sitt förbund med Ivan. I stället afslöt han en öfverenskommelse med Stefan Bathory, hvarigenom han erkände sig vara »*mit allen seinen überdünischen Häusern, so viel er deren noch besass, und mit dem Stift Pilten dem Grossfürstenthum Litthauen verwandt und untergeben; jedoch, was das Stift betraf, unbeschadet der*

[1] Se ofvan sid. 311—312.

Rechte seines Bruders, des Königs von Dänemark.» Stefan lofvade i stället sitt beskydd [1].

Förbundsunderhandlingar fördes emellan Polen och Sverige, men ledde icke till bestämdt resultat. Det oaktadt förenade sig polska och svenska trupper och besegrade en rysk här vid Wenden (i oktober 1578) [2]. Äfven framgent blef det ena landets krigföring till gagn för det andra. Stefan gjorde eröfringar på sin sida och Johans fältherrar längre norrut, inåt Ingermanland.

Samtidigt lyckades Johan slutbetala Elfsborgs lösen, antagligen år 1578 [3]. Så väl denna omständighet som en jämförelse mellan de två ofvan omtalade riksstaterna antyda, att Sveriges finansiella ställning förbättrats. Nya tvistefrågor med Danmark uppväxte väl, men de undanskötos för tillfället vid ett gränsmöte år 1580 [4].

Endast dessa fakta synas mig tillräckligt förklara, att Johan under åren 1579—1580 icke i lika hög grad som under den närmast föregående tiden var i behof af utländsk hjälp.

* * *

Härmed har jag kommit till slutet af min afhandling. Med året 1580 afbrötos visserligen icke Johans förbindelser med de katolska makterna, men de antaga en ny karakter. Från Rom göras upprepade försök till underhandlingarnas återupptagande, ehuru utan resultat. Johan ägnade sig i stället åt sina liturgiska sträfvanden och fann därutinnan ett rikt fält för sitt religiösa verksamhetsbegär. Den påfliga politiken mötte den svenska äfven i rent politiska frågor, såsom då Gregorius genom Possevino sökte medla fred å Sveriges vägnar med Ryssland [5]. Det var under de närmaste årtiondena helt enkelt omöjligt för Sverige att undgå inverkan af påfvemakten, emedan den katolska reaktionen skaffat sig en anhängare i tronföljaren. Men en skildring af Sveriges förbindelser med påfven och andra katol-

---

[1] *Busse*, a. a., sid. 130.

[2] *Ahlén*, a. a., I, sid. 86—87.

[3] Så enligt *Girs*, a. a., sid. 73. *Bergfalk*, a. a., sid. 46, lämnar oafgjordt, när den sista betalningen gjordes.

[4] *Sveriges traktater*, V, sid. 25—33.

[5] Se min uppsats *Possevinos fredsmedling.*

ska maktägande ingår lämpligast såsom förhistoria till en framställning af Sigismunds val till polsk konung. Här må endast påpekas, att Johans politik från åren 1573 och 1575 därmed fann sin afslutning.

* * *

Det förefaller mig, som om Johans utrikespolitik vore följdriktigare än den vanligen uppfattas, och att dess olika yttringar ganska lätt låta förklara sig af Sveriges politiska ställning. Han gör sig visserligen stundom skyldig till svåra fel, men hans aflägsenhet från de stora världshändelserna kan ofta tjäna såsom förklaring och ursäkt. Sålunda var hans sträfvande att utkräfva Bona Sforzas arf ett enda stort missgrepp, som endast orsakade utgifter och vållade tvedräkt med Polen. Men frestelsen att skaffa penningar, som han ansåg sig äga full rätt till, var stor, då hans egen finansställning var dålig. Att Filips penningeställning icke var bättre, var okändt för honom. Ett annat fel var, att han ständigt ville förskaffa sina svågrar fördelar utan att akta på, att hans egna rättmätiga kraf ofta skymdes undan af alla dessa önskemål rörande Ostfriesland, Sachsen och Baden. Däruti framträder till viss grad ett begär hos honom att vilja visa prof på sitt inflytande; det smickrade honom tydligen att omgifva sig med en skara anförvanter, hvilka berodde af hans goda behag. Det må dock erkännas, att det var svårt för honom att afslå systrarnas ständigt återkommande bevekande böner om hjälp, men till gagn för Sverige var för visso icke hans släktpolitik.

Han ådagalägger emellertid ganska stor diplomatisk smidighet och har tillräckligt vid blick för att leda in den svenska politiken på nya banor, när så syntes erforderligt, men han var äfven så pass självständig, att han icke ville blifva verktyg för andras planer. Hans sega uthållighet i det livländska kriget och hans ståndaktighet uti att icke till Ryssland eller Danmark öfverlämna de svenska besittningarna därstädes förtjäna all aktning. Men det må tilläggas, att något säkert omdöme om hans politiska uppträdande icke kan fällas, förr än hans ryska och livländska politik gjorts till föremål för en utredande framställning.

Man finner stundom olika åsikter framställas om motiverna för Johans närmande till de katolska makterna. Jag hoppas, att jag till fullo bevisat, att politiska skäl drefvo honom att söka anslutning till dem, liksom det förut synes mig vara ådagalagdt, att hans kyrkliga underhandlingar med påfven utgingo från ett ärligt kyrkligt-religiöst intresse hos honom. Detta särskiljande behöfver icke innebära, att han skulle varit okunnig om, att förhandlingarna om erkännande af påfvens primat gagnade hans politiska förbundsplaner och tvärt om. Märkligt är, att han samtidigt fick klart för sig, att skillnaden mellan den påfliga kyrkouppfattningen och hans egen var vida djupare än han förut antagit, samt att ett politiskt förbund med Spanien icke kunde vara honom till så stort gagn, som han förmodat.

Sveriges farliga ställning gent emot grannarne och omöjligheten att i norra Europa finna bundsförvanter samverkade med hans kyrkliga intresse till att framkalla hans underhandlingar med de katolska makterna. Insikten om påfvekyrkans väsen och kunskapen om Spaniens svårigheter i Nederländerna samt stärkandet af Sveriges politiska ställning i norden orsakade deras afbrytande. Detta är hufvudinnehållet i min afhandling.